

Viața românească

Răstă a Unirii Scriitorilor din Republica Socialistă România

REPUBLICA

1966

IANUARIE

1

Anul XIX

Cuprins

VIAȚA ROMÂNEASCĂ : Dimensiunea viitorului	3
<u>Aniversarea Unirii Principatelor române</u>	
V. R. : 24 ianuarie 1859	6
DAN ZAMFIRESCU : Aspecte ale unității culturii românești înainte de Unire	8
HORIA BRATU : Cristalizarea ideii naționale : reflecții și disocieri	12
FLORENȚA ALBU : Letopiseț (<i>versuri</i>)	18
ȘERBAN CIOCULESCU : Vasile Alecsandri și Unirea	19
PAUL GEORGESCU : Mihail Kogălniceanu și Unirea	21
VASILE NETEA : Românii din Transilvania și tactul Unirii Principatelor	24
PAVEL RUXANDOIU : Un portret folcloric al lui Cuza	31
N. TERTULIAN : Piese contemporane dedicate unui eveniment istoric	35
★	
TUDOR ARGHEZI : Note de viață	38
★	
MIHAI BENIUC : Autorii ; în infinit	40
V. E.M. GALAN : Zodia înstrăinării (<i>roman, I</i>)	42
VIRGIL GHEORGHIU : Umbra ; Sonet ; Strofe adolescente ; Mănturia ; Poem	85
ION POGAN : Passio beata ; Passio amara ; A fost odată ; De vorbă cu cel mai mic ; Furtună în pădure	88
MIHAI UNGUREANU : Studiu în patru mișcări	91
<u>Scriitori și curente</u>	
<i>(30 de ani de la moartea lui Matei I. Caragiale)</i>	
ION BALU : Necunoscutul Matei Caragiale	93
MIHAIL PETROVEANU : „Craii de Curtea-Veche” sau motivul eșecului	98
RADU ALBĂLA : „Ultimul capitol” din „Sub pecetea tai-nei”	103
★	
ION NEGOIȚESCU : Duiliu Zamfirescu poet	110

520.1661

Critică și actualitate

- ION CARAION: Momente și moduri lirice (II) 126
N. CIOBANU: Condiția estetică a epicii scurte 140

Cronica literară

- EUGEN LUCA: Tineri romancieri 152

★

- JEAN DE BEER: O expoziție neobișnuită; Spectacole
pariziene 164

Carnet plastic

- SASA PANĂ: Retrospectiva M. H. Maxy 171

Miscellanea

- ȘERBAN CIOCULESCU: În jurul lui Matei Caragiale 176

Revista revistelor

— din țară —

- „Contemporanul“ nr. 48/1965; „Gazeta literară“ nr. 681/1965
1965 (P.G.) 186

— de peste hotare —

- „Voprosi literaturii“ nr. 10/1965 (I. Pech.); „Encounter“
(J.M.); „Ants“ nr. 606/1965 (I.B.); „La table ronde“
nr. 214/1965 (E.P.G.) 188

Director: DEMOSTENE BOTEZ

Equipele redacționale: Acad. TUDOR ARGHEZI, ALEXANDRU BALACI,
membru corespondent al Academiei R. S. România) AUREL BAN-
GZA, ȘERBAN CIOCULESCU (membru corespondent al Aca-
demiei R. S. România, redactor-șef), LUCIA DEMETRIUS, PAUL GEOR-
GESCU, (redactor-șef adjunct), Acad. IORGU IORDAN, Acad. ATHA-
NASE JOJA, Acad. AL. PHILIPPIDE, Acad. ZAHARIA STANCU,
D. I. SUCHIANU

Dimensiunea viitorului

 anul 1965 — anul Congresului al IX-lea și al proclamării României Socialiste — va intra în istorie și ca anul unor măsuri decisive menite să asigure științei românești dezvoltarea și prestigiul pe care le merită această coordonată fundamentală a civilizației socialiste.

Neuitate vor rămâne cuvintele rostite de secretarul general al Partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, la Congresul al IX-lea : „Știința, care stă la baza construcției socialismului, trebuie să-și aducă contribuția tot mai activă la întărirea continuă a forței economice a patriei, la dezvoltarea întregii societăți“. Prețuirea deosebită arătată științei de către Partidul și guvernul nostru vine să răscumpere vechi și dureroase ofense. Să nu uităm, nu sînt nici treizeci de ani de cînd, în România trusturilor și a atîtor bancrute morale, știința era socotită o îndeletnicire parazitară și inutilă, privită de o oficialitate obtuză și ignară cu un zîmbet de superior dispreț. Nu sînt nici trei decenii de cînd un om de știință român — și ne gîndim la atîtea exemplare strălucite ale geniului românesc, la Coandă, Constantinescu sau Vaschide — trebuia să ia drumul exilului ca să se poată realiza. În însemnările celor rămași în patrie, în pofida atîtor vicisitudini, în însemnările lui Babeș, Reiner sau Țițeica, sînt consemnate fapte și întîmplări astăzi incredibile. Și totuși, în contra atîtor opreliști, în contra unei politici de o miopie dezolantă, savanții români — și cine și-ar putea îngădui să alcătuiască o listă fără omisiuni? — și-au adus contribuția lor valoroasă la îmbogățirea patrimoniului civilizației contemporane.

Stimularea științei, misiune de onoare a societății noastre, a căpătat în lumina lucrărilor și hotărîrilor Congresului al IX-lea o sferă de aplicații imediate și concrete privind orientarea activității de cercetare, stabilîndu-se în acelaș timp măsurile necesare pentru întărirea bazei materiale a științei din țara noastră. În sprijinul acestui fapt e suficient să amintim că, în cincinalul care și-a început sub ochii noștri activitatea, se vor aloca peste șapte miliarde lei pentru finanțarea cercetărilor, din care un miliard și jumătate sînt destinați ridicării de noi laboratoare dotate

cu tehnica și aparatura cea mai modernă. De la cămăruțele întunecate și igrasioase în care își făceau Babeș și Ionescu-Mihăiești cercetările, de la condițiile de pionierat în care și-a desfășurat munca Parhon, de la ingratitudinea cu care au fost tratați la vremea lor Hulubei sau Carafoli, Marinescu sau Barbilian, și pînă la ziua noastră de astăzi e un drum nu de trei decenii și nici de secole poate, este drumul pe care stau jaloanele triumfătoare ale victoriei socialismului în țara noastră, ale revoluției culturale românești.

În ultimile zile ale anului 1965 poporul român a urmărit cu un sentiment de legitimă mîndrie patriotică lucrările și votul unanim dat de Marea Adunare Națională legii care privește înființarea, organizarea și funcționarea Consiliului Național al Cercetării Științifice, organism de importanță fundamentală menit să stimuleze și să sprijine pe toate căile activitatea de cercetare științifică. Expunerea făcută de secretarul general al Partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, în fața Marii Adunări Naționale constituie o amplă analiză a succeselor repurtate de știința noastră, dar și a marilor sarcini ce stau în fața cercetătorilor într-un stadiu de dezvoltare cînd viața și societatea în mersul ei înainte ridică pretenții tot mai urgente.

Progresul tehnic și științific are în societatea contemporană un rol din ce în ce mai important. Acest rol este cu atît mai precumpănitor în societatea socialistă. Sînt de mult revolute vremurile cînd tehnica se dezvoltă — empiric și rudimentar — independent de științele naturii. Dezvoltarea producției nu mai poate fi concepută astăzi în afara sferei de cercetare științifică. Legătura dialectică inextricabilă dintre cercetare și producție a fertilizat ambele sfere, laboratorul și cercetarea fundamentală beneficiînd de pe urma dezvoltării producției așa cum producția merge mîna în mîna cu toate cuceririle științei. Este meritul marxismului creator de a fi acordat din totdeauna o însemnătate primordială științei, ca factor hotărîtor în procesul de dezvoltare a societății omenești. În stadiul actual de dezvoltare a societății noastre, de desăvîrșire a construcției socialiste, știința devine una dintre cele mai eficiente forțe de producție, factor fundamental al puterii economice și politice a statului. Într-un moment cînd toate forțele țării sînt angajate în direcția dezvoltării economice, aportul științei se înscrie pe ordinea de zi a eforturilor unanime la capitolul „urgențe.“ „A subaprecia în aceste condiții rolul științei“ — a spus tovarășul Nicolae Ceaușescu la ultima sesiune a Marii Adunări Naționale — „a nu depune eforturi susținute pentru stăpînirea marilor ei cuceriri, a nu te strădui să mergi în ritm cu progresul științei secolului nostru, înseamnă a te condamna cu bună știință la stagnare și înapoiere, cu repercusiuni serioase asupra dezvoltării societății pentru o lungă perioadă de timp. Aceasta aduce daune intereselor poporului, dezvoltării națiunii, asigurării independenței și suveranității naționale, înfloririi patriei.“

Chemarea tovarășului secretar general al Partidului, Nicolae Ceaușescu, este străbătută de o înflăcărată conștiință patriotică. Într-adevăr, a trecut de mult timpul cînd ne aflăm la chereumul brevetelor și licen-

țelor cumpărate din străinătate contra grâu și petrol, sau la cheremul importului diferitelor utilaje speciale, plătite în același fel. Dezvoltarea cu maximă forță a cercetării științifice originale cere manifestarea plenară a inițiativei creatoare care să îmbine armonios cercetarea fundamentală cu cea aplicativă, punând accentul pe stimularea lucrărilor în acele domenii ce sînt nemijlocit legate de producție, de necesitățile imediate economice, de imperativele tehnice cuprinse în planul vast al construcției noastre socialiste. Asemenea sarcini cer în mod firesc un plan de perspectivă a cercetării științifice, o strategie și o planificare a cercetării, o armonică și consecventă dezvoltare a tuturor domeniilor de activitate științifică. Sînt sarcinile noului organism creat prin grija Partidului și a guvernului, organism gîndit să funcționeze ca un „creier electronic“ al unei munci în care savanții și cercetătorii noștri cei mai înzestrați s-au angajat cu tot entuziasmul și cu întreaga lor capacitate de creație.

În prima lună a noului cincinal le urăm din inimă succese cît mai depline în munca lor nobilă, înconjurată astăzi de o întreagă țară cu nesfîrșită dragoste, prețuire și respect.

VIAȚA ROMÂNEASCĂ

24 Ianuarie 1859

Ziua de 24 ianuarie 1859 constituie unul din marile evenimente ale istoriei noastre moderne. Unirea Principatelor, punind bazele statului național român, vestește totodată stringerea laolaltă a românilor, realizată cu șase decenii mai târziu, pe teritoriul străvechi al patriei noastre. Ea este rezultatul unor eforturi comune ale eroice generații de la '48, exponentă a marilor aspirații populare, de o parte și de alta a Carpaților. Întreaga noastră cultură umanistă, de la Olahus pînă la școala latinistă, s-a sprijinit pe principiul comunității de origine a neamului nostru, din Țara Românească, Moldova și Transilvania, pe conștiința unității lui spirituale, indiferent de vremelnicele delimitări teritoriale. Într-adevăr, latinitatea noastră surprinsă cu mai bine de cinci sute de ani în urmă de numeroși călători străini, de la Enea Silviu Piccolomini, mai târziu papa Piu al II-lea, precum și omogenitatea poporului nostru, prin limbă, port și tradiții, au fost stimulul cel mai puternic pentru învingerea vicisitudinilor istorice, de la acest capăt al lumii. Nedivizați în dialecte, ca alte popoare, noi am fost uniți prin graiul comun, același dincoace și dincolo de Mîlcov, dincoace și dincolo de Carpați. Aceleași cărți populare sau învățate au circulat printre românii de pretutindeni, aceleași jocuri și cîntece i-au înfrățit în vremuri bune și rele, aceleași greutăți le-au suferit pînă în pragul Unirii de la 1859, în care poporul și-a pus îndreptățite nădejdi de mai bine. În decursul unor îndelungate veacuri, oamenii de baștină din cele trei principate treceau pasurile munților, în procesul periodic al transhumantei, păseau dintr-o țară în alta fără conștiința vreunei opreliști, cu piciorul, călare sau cu carul, bucurîndu-se de orizonturile nesfîrșite ale cîmpiei dunărene, de undulările line ale colinelor sau de priveliștile mărețe ale munților cu păduri ospitaliere în vremuri de răzmerițe. Meritul mare al generației de la '48 a fost acela de a fi simțit, în ciuda apartenenței sale sociale la clasele posedante și exploatatoare, năzuințele mulțimilor, înfometate de dreptate și de pîine. Este destul să amintim că în urma tratatului de la Paris, în sinul Comisiunii Europene pentru reorganizarea Moldovei și Munteniei, comisarul Austriei a scos un țipăt de alarmă, relevînd prezența în Muntenia, a unor „îndivizi” care luaseră „o parte foarte activă la revoluția valahă din 1848” (ședința de la 9/21 octombrie 1857). Erau, într-adevăr, exilații munteni din 1848, îngăduiți de puterea suzerană de a se întoarce în patrie, după 9 ani de pribegie. Pe de altă parte, se mai menționează faptul juridic al acordării de drepturi politice, în Moldova, bucovineanului C. Hurmuzaki, fără respectarea clauzei de împlinire a unui stagiu de zece ani de domiciliu după prezentarea cererii! Comisarul Turciei, în ședința de la 21 noiembrie 1857, denunță „o minoritate compusă din băr-

bați anarhici și îndrăzneți, care au fascinat momentan pe locuitorii ambelor Principate, și-a impus doctrinele și a fost puternic secondată și sprijinită de către administrațiile locale, în împlinirea sarcinii ei“.

Așadar, cu mai bine de un an înainte de efectuarea Unirii, un însuflețit consens general intrunea laolaltă pe administrații cu administratorii lor, mulțimile de la țară și de la orașe cu intelectualitatea progresistă. Când administrația caimacaului Moldovei, N. Vogoride, a falsificat alegerile, opinia noastră publică a putut impune casarea lor și efectuarea unei noi consultații populare, care a dat partidului unionist din Moldova, cvasi-unanimitatea. Rolul presei a fost foarte important în formarea valului nestăvilit al opiniei, care a smuls la 5 ianuarie votul Adunării de la Iași. Aci, lupta logomachică s-a dat între tată și fiu, între prea-abuzivul fost domnitor Mihail Gr. Sturdza și fiul său de al doilea, beizadeaua Grigore Sturdza, zbirul represiunii de la '48. Voturile unanimității au fost acordate în ultimă instanță colonelului Alexandru Ion Cuza, fost prefect de Galați, care, demisionând din cauza directivelor samavolnice ale ministerului de interne, își câștigase un mare prestigiu. În prealabil, se eliminaseră circa 38 de candidați, proveniți din foste familii domnitoare și din protipendadă. Marele cîntăreț al unirii, poetul Vasile Alecsandri, solicitat să-și prezinte candidatura, refuzase. Ca și el procedase Costache Negri, altă curată figură a boierimii mijlocii, cucerită de idealurile politice înaintate. Alesul națiunii era un om nou, chemat de vremurile noi, să-i înfăptuiască năzuințele. Acest lucru a fost spontan înțeles la București, unde partida conservatoare, împărțită între doi foști domnitori, și-a dat pînă la urmă voturile alesului de la Iași, dăruindu-i o a doua neașteptată unanimitate de voturi și consfințind astfel unirea pentru totdeauna a celor două Principate. Din urne, așadar, ca niciodată pînă atunci nemăsluite, alegerea celor două principate românești a nimerit pe cel mai bun dintre necandidați, ivit din ajun ca o soluție unică pentru înlăturarea strigoilor vieții publice și însănătoșirea atmosferei morale a țării, în sfîrșit unificată. Instinctul maselor a fost acela care și-a rostit cuvîntul prin votul exponenților săi luminați din toate categoriile, dintre care nu lipseau nici reprezentanții orașelor, nici aceia ai satelor, alături de cei ai boierimii mici și mijlocii. O circumstanță favorabilă ratificării acestui act, — în aparență numai contrar Convenției de la Paris, care nu prevedea Unirea în persoana uneia și aceleiași persoane, — a fost faptul majorității permanente a celor patru mari puteri: Franța, Rusia, Prusia și Sardinia, în fața frontului advers, constituit de Austria, Turcia și Anglia, aceasta interesată să nu slăbească prea mult imperiul otoman. Cum însă Unirea oferea evidența unui act politic spontan și ineluctabil, pregătit de întreaga istorie a celor două principate, una cite una, cele trei mari puteri ostile au cedat cu încetul.

Actul Unirii a fost astfel expresia ultimă a unui vechi proces istoric, iar ștergerea granițelor artificiale dintre cele două țări surori a luat caracterul unei reparații necesare.

Înfăptuită legal de reprezentanți ai burgheziei progresiste, Unirea Principatelor n-ar fi fost posibilă înainte de formarea statelor noi de tip capitalist, eliberate în ajun de constrîngerile anacronice ale feudalismului, persistent în relațiile de muncă agrară și în privilegiile de castă. Numai Unirea, de fapt, a putut perfectă la noi stîngerea onora din aceste supraviețuiri, ca rangurile sociale boeresti, neimpozabilitatea boerilor, suportarea tuturor sarcinilor fiscale de către clasele producătoare și muncitoare.

Alegerea lui Alexandru Ioan I, domnul Principatelor Unite a fost fericită. Domnitorul face trecerea țării noastre de la o epocă socială la alta, el își leagă numele de marile reforme democratice: secularizarea averilor mănăstirești și îm-

proprietărirea țăranilor, el introduce alfabetul latin și tot el înființează primele noastre universități de tip modern. Fără să scuture cu totul jugul iobăgiei, țăranul clăcaș învață să ridice capul și să infrunte arbitrarul administrativ și al boerescului. Cînd, la 11 februarie 1866, monstruoasa coaliție liberalo-conservatoare va izbuti să înlăture pe domnitorul dreptății sociale, poporul de la sate și de la orașe se va simți iarăși orfan. Într-adevăr, națiunea noastră își câștigase la 24 ianuarie, pe întiul ei Pater Patriae.

Amintirea lui o sărbătorim astăzi în toate semnificațiile ei.

V. R.

Aspecte ale unității culturii românești înainte de Unire

de Dan Zamfirescu

istorie comparată a modului în care au luat naștere statele naționale ale popoarelor europene va înregistra, ca o trăsătură caracteristică pentru formarea unităților naționale tîrzii, rolul deosebit de important jucat de elementul cultural.

Dacă unitatea franceză, spaniolă, engleză, rusă au fost realizate încă la sfîrșitul evului mediu și în pragul epocii moderne, mai mult ca o chestiune de combinații dinastice, de „conchiste” și „reconchiste” ce răspundeau, în ultima instanță, unor necesități de ordin economic sau politic (apărarea împotriva unor agresiuni), un grup numeros de popoare europene a fost obligat de împrejurările istorice să aștepte secolul al XIX-lea, — unele chiar începutul secolului XX, — spre a-și putea realiza unitatea în cadrul unor state naționale proprii. Condițiile istorice fiind altele, lupta pentru această unitate și pentru făurirea statelor naționale va dobîndi alte aspecte, implicînd idei, aspirații și modalități de acțiune deosebite de cele din sec XIV—XVI, dar asemănătoare între ele la diferite popoare.

Aceste popoare — german, italian, român, grec, sîrb, croat, bulgar, maghiar, ceh, slovac, polon etc. — au dobîndit toate trăsăturile esențiale ale națiunii aflîndu-se însă, politicește, din cauza unor condiții istorice speciale, fie împărțite într-o multitudine de formații medievale (germanii și parțial italienii și românii) fie încorporate, parțial sau total, la diferite date, în cuprinsul unor formațiuni de stat străine. Această particularitate a dezvoltării politice a Europei a transformat secolul al XIX-lea în „secolul naționalităților”, punînd pe primul plan al politicii europene ceea ce, cu o terminologie a zilelor noastre, am putea numi „problema destrămării imperiilor multinaționale medievale” care țineau în exploatare și asupra națională, ca niște adevărate „temnițe ale popoarelor”, naționalitățile devenite conștiente de individualitatea, aspirațiile și țelurile lor. Într-adevăr, dezvoltarea economică și socială atinsese acum pretutîndeni stadiul în care popoarele, devenite națiuni, nu mai pot suporta nici fărîmițarea politică moștenită din epoca feudală — stavilă în calea dezvoltării pieții interne unice dorită de burghezii și cerută de noul mod de producție, capitalist — și nici absența

unei individualități politice clar definite și libere, exprimată prin statul național independent. Era inevitabil ca aspirațiile legitime ale acestor popoare, transformându-se în acțiuni spre realizarea lor, să impună spre rezolvare politicii internaționale problema modalității în care și ele să dobândească o situație în care altele ajunseseră cu mult înainte. S-a văzut însă destul de repede că în practică, acest deziderat care nu mai putea suferi amânare, lua tot mai clar înfățișarea unui proces de „maieutică” politică, chestiunea fiind de a le scoate, parțial sau integral, din pînțelele a trei mari imperii multinaționale prin care evul mediu se prelungise peste măsură în epoca modernă: imperiul otoman, habsburgic și țarist.

Începînd cu prima răscoală a sîrbilor în 1804, continuînd cu răscoala românilor și grecilor în 1821, cu seria de răscoale poloneze, cu anul revoluționar 1848, cu marea răscoală bulgară din 1876 care declanșează războiul ruso-româno-turc, și pînă la punerea în aplicare a principiului autodeterminării de către o serie de popoare la sfîrșitul primului război mondial, toată istoria politică a Europei centrale, răsăritene și sud-estice se desfășoară sub semnul tensiunii dintre propensiunea naționalităților către o viață politică independentă în cadrul unor state naționale proprii și represiunea de variate nuanțe și „stiluri” exercitată de uriașele conglomerate politice cuprinse de convulsiile popoarelor înghițite. În acest proces cu multiple aspecte, dar cu o rațiune unică sînt angrenate și marile puteri occidentale, Franța și Anglia în primul rînd, ale căror interese cereau ca „moșirea” celui mai slab dintre imperii, „omul bolnav” al Europei să nu se facă în folosul imperiilor rivale. Căci, în fond, toate străduințele politicii habsburgice și țariste sînt de a circumscrie „chestiunea orientală” exclusiv la problema destrămării imperiului otoman, evitînd soarta lui și pîndind prilejul de a trage maximum de foloase. Cu patru decenii înainte de propria-i pieire, Austria se mai bucura să zmulgă Bosnia și Herțegovina, deși statul național sîrb luase fîință!

În aceste condiții, cînd imperativul constituirii statului național și dobîndirii independenței se ciocnea de stavile deosebit de puternice, aparent de netrecut, lupta națională a îmbrăcat în mod necesar haina culturii. Crearea unei culturi naționale, expresie conștientă a individualității istorice, lingvistice și spirituale a poporului respectiv, oglindă a tradițiilor, obiceiurilor, geniului său propriu, purtătoare de cuvînt și martoră în fața lumii civilizate a drepturilor sale la existență, este privită ca o etapă absolut necesară și ca o armă din cele mai eficiente în lupta pentru eliberarea, unitatea și independența națională. „Glasul popoarelor în cîntece” precede glasul popoarelor pe baricade. Patria culturală unică pe aceea politică, „Dacia literară”, România de la 1859 și 1918. Desvoltarea culturilor moderne ale popoarelor german, italian, grec, polon, român și ale tuturor celorlalte popoare angajate în același proces istoric urmează în esență aceleași căi, de unde canalele de legătură dintre ele, prin care o idee formulată într-un loc de un exponent al uneia din aceste culturi face înconjurul tuturor celorlalte. Colaborării dintre Leopold Ranke și Vuk Karadžić primit de Goethe și sărbătorit de filologii și folcloriștii germani ca un reprezentant al geniului poporului sîrbesc îi vor urma numeroase alte forme de relații și colaborări între exponenții diferitelor popoare și culturi, ceea ce explică multiplele fenomene de interferență și schimburi reciproce dintre ele.

Iată de ce rolul jucat de oamenii de cultură este atât de mare pe teren politic la aceste națiuni, fie că avem de a face cu tipul cărturarului — om politic în sensul strict al cuvîntului (un Bălcescu, un Kogălniceanu sînt la noi cei mai caracteristici), fie cu artistul-cetățean, de-l cheamă Rhigas, Mickiewicz, Petöffi, Botev, Chopin, Alecsandri și alții alții. Cultura română modernă se constituie

sub semnul acestei largi deschideri și al unei informări „la zi” asupra întregii mișcări culturale europene, ea este la curent în cele mai intime vibrații cu vibrația uriașă a tuturor acestor popoare, cunoaște, traduce, citește tot ce contribuie la realizarea idealului pentru care militează. Și la fel se întâmplă, în grade diferite, la ceilalți. Dar în același timp, ea își caută temelile, și le descoperă, ca și ceilalți de altfel, în propria istorie și tradiție culturală. Dacă în cursul a numai două generații, a lui Asachi și Heliade și a luptătorilor de la 1848 — realizatorii Unirii de la 1859 — poporul român își făurește o cultură națională în cel mai strict înțeles al conceptului, pentru ca în generația imediat următoare să ridice această cultură la înălțimea valorilor universale, faptul se datorește adâncimii, trăinicieii acestor temelii. Unitatea culturii românești a putut fi înfăptuită în două generații în formele și spiritul culturii moderne pentru că ea era o realitate, în alte forme, de mai bine de două secole; pentru că atunci ea fusese dorită și realizată de generațiile lui Simion Ștefan, Miron Costin și Cantemir.

Există un fapt care scapă de obicei atenției noastre, dar asupra căruia aniversarea unirii din 1859 trebuie să ne facă a medita: aspirația spre unitatea culturală și lucrarea conștientă în direcția realizării ei este permanentă în cultura română, cel puțin din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, nu cu mult după ce se încheiase procesul de unificare al marilor monarhii europene ale vremii, din apus și răsărit. Dar încă înainte ca să putem vorbi de această aspirație, unitatea dezvoltării culturii românești pe întregul teritoriu locuit de poporul român este o realitate care contrastează vădit cu existența unor formațiuni de stat deosebite. Unitatea culturii în cadrul diversității formațiilor de stat nu este deci o caracteristică numai pentru cultura germană sau italiană, ci și pentru cultura română. La o cercetare mai aprofundată, dincolo de aspectele locale ale dezvoltării culturii românești din Moldova, Transilvania sau Țara Românească, apare imediat procesul evolutiv unitar care face din cultura fiecăreia din cele trei țări românești o parte dintr-un organism unitar ce nu poate fi înțeles deplin și nu poate fi prezentat cu fidelitate decât urmărit ca atare. Acest organism este cultura română, una, peste granițele de stat, loc de întâlnire al eforturilor creatoare de pretutindeni și expresia cea mai clară a faptului că poporul român s-a simțit totdeauna unul așa cum o rostea răspicat, în scrierile sale, Miron Costin. Ceea ce trebuie urmărit în special pentru a înțelege resorturile acestei unități este fenomenul de **însurare** a rezultatelor și de **sucesiune** a rolurilor. Asistăm necontenit la valorificarea realizărilor obținute de cărturarii dintr-o țară, de către ceilalți, fiecare dintre provinciile istorice deținând în momente diferite inițiativa, pentru a deveni apoi beneficiara celorlalte în așteptarea de a redeveni din nou deschizătoare de drumuri. În vreme ce cultura altor state tinde să se concentreze în jurul unui centru unic, absorbind energiile din toate părțile — cazul cel mai tipic al Franței — cultura română, ca și cea germană sau italiană manifestă acest polcentrism ce nu impietează cu nimic asupra unității și nu dă niciun moment efortului cultural direcții divergente. Un curent de cultură, o idee, o scriere apare într-un loc dar imediat o găsim circulând, integrându-se în activitatea culturală din celelalte părți. În secolul al XVII-lea aceste fenomene capătă aspectul unei acțiuni conștiente, actele de cultură adresându-se deja deliberat tuturor românilor. Tipărind Cartea românească de învățătură (titlul însuși este un program ca și cel de „Dacia literară”), Vasile Lupu o adresa, în 1643 la „toată seminția românească, pretutindere ce se află pravoslavnici într-aciastă limbă” și o numea „dar limbii românești”. Coresi îl anticipase, descoperind unitatea națională de lângă presa lui tipografică și în vreme ce-și căuta cititorii de aceeași limbă: „dacă

văzui că mai toate limbile au cuvîntul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi rumîinii n-avem" scria el în 1570 în epilogul Psaltirei românești de la Brașov. Exact cu aceleași cuvînte (cartea s-a găsit în mînăstirea unde fusese stareț), începe predoslovîia lui Teofil mitropolitul Țării Românești la Pravîlla de la Govora din 1640. Devenind înțîia oară un puternic curent de cultură în Transilvania și Maramureș, mișcarea pentru carte în limba română trecea munții prefăcînd aspectul cultural de aici, mai înțîi în Muntenia, apoi, prin emulație, în Moldova. Tipăritura lui Varlaam de la 1643 era inclusă un an mai tîrziu în cuprinsul „Evangheliei învățătoare” de la mînăstirea Dealul din Țara Românească și amîndouă treceau munții spre Transilvania, unde, la 1648, apare Noul Testament de la Bălgrad (Alba Iulia), cu celebra declarație a lui Simion Ștefan și cu izbucnirea lui de năduș împotriva celor care „au răsfirat rumîinii printr-alte țări”. Toată această operă de traduceri de cărți bisericești avea însă un scop mai larg: era o replică la încercarea de a rupe comunitatea de cultură a românilor din Transilvania cu cei de peste munți. Unitatea culturii era apărută ca expresie a unității naționale. Era un act de voință a unității, nu numai de instinct, indiferent de forma sub care se manifesta. Căci atunci cînd parțial se va reuși să se rupă prin uniație o parte din populația Transilvaniei, locul comunității de credință va fi luat de conștiința militantă a originii comune și mobile. Miron Costin avea să teoretizeze principalele puncte ale crezului național pentru două secole și mai bine: unitatea de neam, de limbă, de origine și mîndria descendenței romane, toate acestea spre a îmbărbăta în momente de restriște. Ideea va trece în Țara Românească unde Stolnicul Cantacuzino, ca și autorul Istoriei domnilor Țării Românești, este la curent cu operele istoriografiei moldovenești. După cum și traducătorii Bibliei lui Șerban Cantacuzino folosesc traduceri din Transilvania și Moldova (Vechiul Testament al lui Milescu). Secolul al XVIII-lea a fost numit de Iorga al „marilor compilații de cronici” pentru că acum tot ceea ce se crease în secolul anterior se compilează la un loc și face înconjurul pămîntului românesc. Sava Popovici din Rășinari predica ideile lui Miron Costin de la altar și copia Învățăturile lui Neagoe. Copiști moldoveni scriu cărți pentru cititorii din Bihor. Cărțile traduse în nordul Moldovei sînt citite la Rîmnic și Tismana și invers. Opera lui Ureche, Miron Costin, Stolnicul Cantacuzino, Dimitrie Cantemir nu este numai citită ci și continuată la un nivel superior — de cărturarii Școlii Ardelene. Inițiativa se reîntoarce în Transilvania, conștiința națională se călește în focul luptelor pentru drepturile unei populații supuse de veacuri unui dublu jug și, purtînd într-însa puterea nouă primită acolo, va veni să zguduie pe cei de dincoace, după un veac de fanarotism, prin glasul lui Gheorghe Lazăr. Cînd pe cîmpia Libertății de la Blaj se vor întîlni refugiații din Moldova și Muntenia în pribegie spre apus, toate drumurile erau cunoscute și de veacuri bătute. Heliade și cu Asachi se luaseră și ei la întrecere în același fel în care cu două veacuri înainte o făcuseră traducătorii și tipograful lui Matei Basarab și Vasile Lupu. De mult citeau cei din Moldova pe cei din Țara Românească și „Dacia Literară” continua o veche tradiție.

Am reamintit aici cîteva aspecte, fără a urmări sistematic toate fenomenele și fără a insista asupra perioadei anterioare culturii în limba română (cercetările din ultimii ani au demonstrat categoric unitatea culturii românilor din Transilvania cu aceea din Țara Românească și Moldova) spre a sugera necesitatea unei revizuirii a felului în care se prezintă de obicei istoria culturii românești în secolele ce premerg constituirii statului național la 1859. Istoricii literaturii italiene sau germane, literaturi dezvoltate, ca și literatura română, în alte granițe decît

ale unui stat național unitar, își privesc obiectul în primul rând în unitatea lui structurală, și dacă se vorbește despre Florența, Roma, Weimar, Jena sau Berlin ca de centre ale culturii germane sau italiene, nimeni nu se gîndește să dividă cultura italiană ori germană în tot atîtea părți cîte state germane sau italiene s-au putut număra pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. A vorbi despre o cultură muntenească, moldovenească sau ardelenescă, a crea capitale regionale prelungind în istoria literară o diviziune de mult lichidată pe plan politic este o ciudățenie. Cultura românească a fost și s-a voit una cu mult înainte de Unire. Este timpul ca și istoria literară să tragă toate consecințele din faptul că de atunci au trecut 107 ani.

Cristalizarea ideii naționale: reflecții și disocieri

de Horia Bratu

Într-un excelent studiu intitulat „Unificarea politică a Țărilor Române”, istoricul P. P. Panaitescu stabilește unul din faptele cele mai importante pentru istoria noastră, pînă acum rămas nelămurit: cînd și cine a manifestat la Români pentru întîia oară ideea unirii politice a Românilor sub forma națională? Trecînd în revistă stadiul actual al cunoștințelor istorice, P. P. Panaitescu ajunge la concluzia că cel dintîi care a manifestat ideea solidarității politice între Români, bazată pe experiența unui popor român, a fost Tudor Vladimirescu în 1821: „Mai cu deadins trebuința — scrie conducătorul oltean mitropolitului și marelui vistier, Al. Filipescu Vulpe la București — urmează să aveți corespondențe cu dumnealor boierii moldoveni, ca unii ce sîntem de un neam, de o lege și sub aceeași stăpînire și ocrotiți de aceeași putere... Fiînd la un gînd și într-un glas Moldova, să putem cîștiga deopotrivă dreptățile acestor prințipaturi, ajutîndu-ne unii pe alții¹⁾”. De aceeași părere fusese înainte și Nicolae Iorga care însă nu făcea o separație atît de netă între conștiința unității naționale a poporului român și ideea națională a unirii politice. Între concepția umanistă a unității de origine a poporului român și ideea unității politice a Românilor sub forma unui stat unitar național există o diferență de etape apreciable, dar nu o diferență fundamentală calitativă de conținut.

Conștiința unității naționale a românilor, ideea solidarității etnice și politice, sentimentul unității istorice și geografice și a originii comune le regăsim încă de la începuturile culturii noastre, în plină epocă feudală. În fond, Unirea de la 24 ianuarie este, în împrejurările concrete ale momentului, primul pas pentru întru-chiparea deplină a unor vechi năzuințe și necesități istorice exprimate însă, de la începutul ei, de tipăritura românească, cea religioasă, cînd pe adresa „căt-re toată seminția românească”, „căt-re toți care grăiesc românește” (Coresi 1564, Pallea de la Orăștie 1582 etc.). Ideea unității de neam și de limbă apare lapidar în celebrul pasaj al Letopisețului Țării Moldovei: „Românii oți se află

¹. Emil Vîntosu, Tudor Vladimirescu, Glose, Fapte și Documente noi, Buc. 1927, p. 103, vezi și N. Iorga Dezvoltarea ideii unității politice a românilor, P. P. Panaitescu, Studii privind Unirea Principatelor, p. 88—89 — În continuare, trimiterile se fac în corpul articolului.

locuitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramureș, de la un loc sîntu cu moldovenii și cu toții de la Rîm se trag" (Gr. Ureche, *Letopisetul Țării Moldovii, Espla, Buc. 1955, p. 124*). În *predoslovie* sa la scrierea *De neamul Moldovenilor*, Miron Costin făcea o adevărată profesie de credință, cînd, în toată simplitatea, într-o pagină de mare respirație stilistică, își punea problema de a scrie despre „începutul țărilor acestora și neamului moldovenesc și muntenesc și cîți sînt și în țările unghurești cu acest nume, români și pînă astăzi, de unde sînt și de ce semînție, de cînd și cum au descălecat aceste părți de pămînt...” „Biruit-au gîndul — scrie Miron Costin — să mă apuc de această trudă, să scoț lumii la vedere felul neamului, din ce izvor și semînție sînt lăcuiitorii țării noastre, Moldovei și Țării Muntenesti și românii din țările unghurești, cum s-au pomenit mai sus, că toți un neam și o dată descălecați sînt...” (Opere, Espla, p. 241). Chiar dacă ideea statului unitar politic este exprimată limpede abia în secolul al XIX-lea, ideea unității etnogenetice și lingvistice capătă o coloratură politică (și nu numai erudită), un accent de actualitate și nu numai de subliniere a unei origini comune, în scrierile lui Constantin Cantacuzino și apoi în „Hronicul vechimii Româno-Moldo-vlahilor” al lui Dimitrie Cantemir, închinat în întregime demonstrării tezei continuității și unității geografico-istorice a teritoriului locuit de Români. Chiar titlul lucrării cuprinde această idee: „Hronicon a toată Țara Românească, care apoi s-au împărțit în Moldova, Muntenescă și Ardealul” (D. Cantemir, *Hronicul... româno-moldo-vlahilor*). Pentru Cantemir, Românii contemporani nu erau altceva decît Romanii care de atunci într-însa (în Țara Românească = Românie) așezîndu-se, într-aceiași și pînă acum neconținut locuiesc” (idem pag. 57). Ziceam că această carte care, după opinia profesorului Stănescu „apare ca o istorie de mai bine de 1000 de ani a sud-estului european” (*Istoria gîndirii sociale și filozofice în România, pag. 57*) are o puternică coloratură politică fiindcă autorul pare să răspundă și să polemizeze cu dușmanii ai poporului român care, prin negarea tezei continuității, voiau să nege dreptul său la independență și egalitate politică. Prevăzînd parcă importanța pe care adversarii continuității o vor acorda mai tîrziu așa-zisei părăsiri a Daciei de către Romani, Dimitrie Cantemir sugera ideea că Dunărea nu era o barieră de netrecut, că trecerile în ambele direcții erau continui, că populația bășinase a trăit continuu pe tot întinsul pămîntului ei și consideră pe drept cuvînt că retragerea Românilor în munți nu a putut fi decît temporară și că emigrațiile nu puteau lăsa țările pustii: „...greșește săracul Neoulai Costin, Dumnezeu să-l iente, căci în istorioara sa de Dachia... scrie precum țara Dachii să să fi pustiat pe vremurile Attilii și să fi stătut pustie toată țara aceasta unde trăim noi, mai bine de 600 de ani”. După cum apreciază prof. Eugen Stănescu, pentru Dimitrie Cantemir, dovedirea nobleței de origină, autohtoniei și continuității, a caracterului unitar al poporului român erau menite a fi puternice arme în lupta pentru redobîndirea independenței. Aceasta ar explica concepția sa puristă despre originea poporului român, care va fi preluată în forme și mai extremiste de școala latinistă din Transilvania. În orice caz însă, Cantemir merge mai departe decît cronicarii pentru faptul că după el, Românii nu sînt numai un singur popor ci constituie o unitate politică. Ar fi greșit de aceea după părerea noastră de a vorbi de „cristalizarea ideii naționale la Români” numai începînd de la Tudor Vladimirescu, considerîndu-se concepțiile anterioare despre unitatea etnogenetică doar expresia unor concepții umaniste și erudite. P. P. Panaitescu însă are perfectă dreptate cînd stabilește momentul priorității necondiționate a ideii de unire: „În istoria României, în prima jumătate a veacului al XIX-lea, chiar în timpul revoluției de la 1848, lupta revoluționară și ideologică a pus accentul pe independență și pe

democrația burgheză și numai în al doilea rînd pe unire... După Tudor Vladimirescu, *ideea unirii Românilor într-un stat cîștigă teren*" (Studii privind Unirea Principatelor, Ed. Ac. p. 88—89). De fapt, după punerea în aplicare a Regulamentului Organic, Români patrioți au proclamat fățiș dorința politică pentru unire, încurajați de existența principiului Unirii în textul legii fundamentale. În orice caz, punerea pe primul plan a ideii unirii politice a Românilor care apare în ultima parte a perioadei feudale și se exprimă cu deosebită putere în epoca capitalismului ascendent, nu a fost în nici un caz o idee de import, rezultatul exclusiv al unei conjuncturi internaționale, ci era rodul unei gândiri critice care de-a lungul secolelor s-a consolidat puternic în cultura noastră. Acestea fiind zise, nu se poate însă nega că ideea unității politice a Românilor se maturizează într-un context ideologic internațional, în care problema unității statale și naționale este exprimată cu deosebită putere și într-o serie de state din Occidentul Europei (Italia, Germania). Ea apare pe primul plan al preocupărilor istoriografiei romantice franceze (Michelet, Thierry, Saint-Marc Girardin, Mignet), chiar în preocupările filozofiei idealiste germane de la începutul secolului al XIX-lea (Hegel, Schelling, Fichte). Ideea luptei pentru unitatea națională s-a născut pe teren propriu, însă dezbaterea acestei probleme preocupă întreaga generație de intelectuali care se ridică în Europa după 1815, existînd în această privință, o pildă impresionantă de sincronism ideologic și cultural, care oferă un material prețios de prim ordin pentru istoria comparată a ideilor. Nu este exagerat a spune că dezbaterea internațională asupra problemelor națiunii și unității politice naționale este consubstanțială romantismului din secolul al XIX-lea, fiind o formă fundamentală a curentelor de idei specific romantice, din diferite țări europene, atît occidentale cît și orientale. Istionismul și specificul național, categorii fundamentale ale spiritului romantic izvorăsc din necesități economico-politice (în Principate, în Transilvania, Ungaria, Polonia, Italia, Grecia, Germania etc.), și chiar în puținele țări în care unitatea politică de stat exista demult și nu era nevoie de nici o luptă pentru înfăptuirea ei, specificul național și istorismul reprezintă deopotrivă o formă de redescoperire și de reafirmare a propriei conștiințe naționale cît și o expresie a unei generozități internaționaliste, a unei solidarități politice și culturale cu popoarele oprimate care luptau pentru independență și unitate națională (în romantismul englez — Byron, Shelley, Keats, Carlyle; în romantismul francez — Chateaubriand, Lamennais, Lemartine, Victor Hugo; în romantismul rus — Pușkin, Lermontov, Turgheniev).

Una din butadele care l-au făcut pe Hegel cunoscut în Franța a fost rostită de filozoful german într-o conversație cu Victor Cousin: „Vous avez de la chance, vous autres Français, vous êtes une nation" (voi francezii aveți noroc; sînteți o națiune). Hegel voia să spună prin aceasta, mai mult decît ar lăsa să transpară interpretarea literală a textului; el nu se îndoia nicidecum că și germanii constituie o națiune, dar ceea ce vroia el să sublinieze era ideea că francezii au obținut de mult expresia pleneră politică, economică și culturală a unei realități constituită istoricește. În tinerețea sa, Hegel își pusese speranțe în Napoleon, considerînd că intervenția sa în diferite părți ale Europei se va solda cu eliberarea popoarelor de sub jugul feudal și cu recîștigarea drepturilor naționale. La începutul veacului al XIX-lea, numeroși intelectuali europeni nutreau încă iluzia de a vedea în campaniile napoleoniene posibilitatea unei emancipări naționale. Dacă, după expresia cam șuie a lui Carlyle, „soldații lui Napoleon au adus pe tălpile lor ideile revoluției franceze", aceasta s-a petrecut fără voia împăratu-

lui. Când Hegel văzîndu-l pe Napoleon la intrarea acestuia în Iena a exclamat: „Iată istoria călare!“ el a exprimat nu numai o iluzie larg răspîndită a intelectualității europene, ci vădea în fond o profundă intuiție istorică; fiindcă în măsura în care Napoleon își extinde cuceririle, dezamăgînd pe cei care-l așteptau ca eliberator, el zdruncina puternic și alcătuirile Europei feudale. Campaniile napoleoniene acționau ca un catalizator, coagulau forțele naționale, consacînd fără voie și prin rîcoșeu valabilitatea noilor principii naționale în măsura în care obligau popoarele oprimate la rezistență, la mobilitate, la o redescoperire a ființei lor naționale. Și în această direcție se poate spune, oricît ar părea de paradoxal, că soldații lui Napoleon purtau cu ei nu numai ranița cu eventualul baston de mareșal, ci mai ales ideile revoluției franceze, ale acelei revoluții care făcuse pe soldații lui Kellerman să meargă la asalt, în 1792, la Valmy în strigătele de „Vive la Nation“. Pretutîndeni unde pătrund principiile revoluției franceze, națiunea apare ca o entitate superioară vechilor aristocrații și state feudale, superioare chiar monarhiilor puternic centralizate ale secolului XVII și XVIII care au consolidat considerabil ideea de națiune (de pildă monarhia lui Ludovic al XIV-lea în Franța sau domniile lui Petru cel Mare sau Ivan cel Groaznic în Rusia). Prin revoluția burgheză democrată, toate popoarele își dezvoltă nu numai conștiința socială, dar și tendința de a se constitui în state naționale independente și unitare. Napoleon însuși, în exilul de la Sfînta Elena s-ar fi dorit purtătorul acestei tendințe naționale: „Il y a — spune el în celebrul „Mémorial“ — 30 millions de Français, 16 millions d'Espagnols, 15 millions d'Italiens, 30 millions d'Allemands: J'eusse voulu faire de chacun de ces peuples un seul et même corps de nation“ (Mémorial de Sainte-Hélène, ed. Garnier, p. 47). S-au găsit în Franța, ca și în alte părți din Europa oameni care au văzut în „reconstrucția Europei pe baza naționalităților“, marea operă a secolului și misiunea națională. „Niciodată — scria Henry Martin în 1847 — naționalitățile nu au avut o conștiință de sine atît de pleneră și atît de vie ca în acest moment; niciodată ele nu au presat atît de puternic asupra politicii generale, — de data aceasta însă — pentru a o reinnoi“ (apud Henry Berr: Nation, Nationalité, Nationalisme, în Revue de Synthèse historique 1938). Italianul Mancini considera că problema națională este cogito-ul secolului: „C'est, — spunea Mancini — le Je pense, donc je suis des philosophes appliqué à la nationalité“ (Henry Berr, ibid.). Chiar în Anglia, sentimentul național se întărește, dar din păcate uneori acompaniat de un dispreț orgolios pentru toate țările de pe continent. Gladstone povestea că un muncitor îi spunea în 1831: „La dracu cu toate țările străine! Ce treabă are vechea Anglie cu țările străine!“ (Morley John, The life of William Ewart Gladstone apud l'Europe du XIX-ème Siècle et l'Idée de Nationalité, de Georges Weill, Ed. Albin Michel, p. 135). Englezii, cunoscînd destul de rău țările europene, nutreau tot felul de prejudecăți față de vecinii de pe continent, chiar față de francezi, iar guvernele britanice practicau permanent o antipatică politică a „Statu-quo-ului“, a echilibrului european, nesprijinînd decît în extremis mișcările de independență care puteau contribui la consolidarea sferei britanice de influență (Grecia). În schimb însă intelectualii britanici, chiar cei cu vederi social-politice reacționare, precum Carlyle — duceau o viguroasă campanie în favoarea mișcărilor naționale europene. Un Byron, un Shelley au făcut o adevărată operă militantă, cu largi ecouri imediate în rîndul cititorilor; nu s-ar putea în nici un caz spune că poemele epice de largă respirație consacrate Orientului și luptelor pentru emancipare sînt opere ocazionale, sau reprezintă „partea perisabilă“ a romantismului englez. Mai puțin cunoscută este însă contribuția lui Walter Scott în ventilarea ideii naționale printr-o analiză monografică a etapelor unificării naționale britanice (Normanzi-Saxoni, Englezi-Sco-

fundamental al operei lui Walter Scott și anume: propovăduirea necesității unității politice și spirituale a englezilor și scoțienilor. Printr-un procedeu ingenios de critică comparativă, Farquhar arată cum conștiința unității naționale a poporului britanic se reflectă în formele cele mai subtile (simboluri, parabole, legende) în opera marelui scriitor, adeseori prezentându-se ca o adevărată obsesie, alimentându-i nu numai imaginația ci și pasiunea filologică; tipologic, Walter Scott descoperise în sfârșit în reprezentanții Angliei și Scoției feudale, prototipurile nației, așa cum se vor cristaliza mai târziu.

În Franța, concepția asupra națiunii își are originile în ideile revoluției franceze, chiar în epoca iluminismului. Nu e vorba numai de sugestiile pe care o eventuală istorie a conceptului de națiune îl descoperă în opera lui Voltaire (Histoire de Charles XII, Le Siècle de Louis XIV și mai ales Nouvelles Considérations sur l'Histoire). Dar în operele iluminiștilor și mai ales în lucrările lui Rousseau și Montesquieu sînt puse bazele unei adevărate concepții istorice și deterministe despre națiune și statul național, bazat pe teoria drepturilor omului, și chiar pe o anumită teorie contractuală (așa cum observă Henry Berri în articolul citat). Națiunea este constituită pe baza unei solidarități, socialmente determinată, întemeiată pe sentimentul marilor sacrificii făcute în comun și a celor care se vor mai face, pe consimțămîntul, pe dorința lîmpede exprimată de a continua comunitatea de viață, clădită pe o cultură și pe un trecut comun. Avem de a face, desigur, cu o concepție voluntaristă a unității naționale, care nu numai că a jucat însă un mare rol în revoluția franceză dar a găsit ecou în istoriografia romantică și chiar în argumentarea cu care, de la Kogălniceanu și pînă la Alecu Russo, unioniștii români justificau „dorințele partidei naționale”. Rolul pe care teoria contractuală a statului unitar l-a avut în conceperea planului și etapelor unificării principatelor române nu a fost încă discutat în istoria ideilor din țara noastră. Totuși este lîmpede că tratativele și acțiunile patrioților unioniști în recunoașterea dublei alegeri a domnitorului, formularea etapelor și justificarea în demersurile diplomatice a „faptului împlinit”, precum și a desăvîrșirii unirii, își găsesc argumentele în concepția contractuală a dreptului la autodeterminare, concepție desigur idealistă, voluntaristă, dar care a jucat un rol însemnat în ideologia unionistă, în definirea obiectivelor concrete, imediate ale unificării, precum și în primele măsuri de organizare administrativă.

Concepția iluministă germană asupra națiunii, dezvoltată în secolul al XIX-lea în teoria unității naționale de către un Fichte, un Shelling sau un Hegel își găsește exprimarea plenară în special în opera lui Herder. Noțiunea de „spirit popular”, de „spirit al culturii” (Volksgeist, Volkstum, Kulturgeist) este centrală în opera lui Herder (ea nu lipsește de altfel nici în opera lui Vico, Montesquieu sau Locke). Această concepție a fost mai târziu denaturată, în secolul XIX și mai ales în secolul XX, Volkstum și Volksgeist desemnînd entități rasiale, purist-etnice, naționaliste, devenind în cele din urmă categorii geopolitice. În timp ce iluminismul concepea națiunea ca o categorie istorică, ca o noțiune dinamică, pluralistă, susceptibilă evoluției, ideologii pangermanismului concepeau specificul național în chip exclusivist, biogenetic și expansionist în consecințele sale. Oricît de spiritualistă ne apare concepția contractuală franceză sau teoria lui Herder care considera sufletul național (Volksseele) ca „mama întregii culturi pe pămînt”, aceste categorii rămîn totuși expresia umanismului, reflectă legătura cu spiritul popular, cu folclorul, cu ideile de libertate și fraternitate. În timp

...și găsește o expresie maximă în teoriile lui Bismark, în parte la Nietzsche și mai ales la Gobineau și Chamberlain pun bazele — în teorie — geopoliticii și — în practică — fascismului.

Dacă toate concepțiile burgheze — în oricare din variante — consideră conștiința unității naționale în chip spiritualist, confundând națiunea cu rasa, cu rudenia de sînge, cu familia, cu vechile comunități tribale sau simplele comunități de limbă, alte ori limitîndu-le exclusiv la unitatea culturală, teritorială sau de organizație politică, marxismul a demonstrat, pe temeiuri științifice incontestabile, că conștiința națională este o categorie istoricește constituită, consolidată în perioada capitalismului ascendent, deși o parte din elementele constitutive ale națiunii (limbă, comunitatea culturii, unitatea facturii psihice, etc.) au existat înainte, s-au format în perioada feudală. Marxismul consideră națiunea ca o comunitate stabilă de oameni care a luat ființă pe baza comunității de limbă, de teritoriu, de factură psihică ce se manifestă în comunitatea culturii naționale dar și pe comunitatea de viață economică. Toate elementele conștiinței naționale apar în conștiința socială numai în anumite faze de dezvoltare a societății și corespund unor interese economice fundamentale. Într-un excelent articol intitulat „Aspecte social-culturale ale unirii”, Mihail Ralea întrebîndu-se ce a determinat ca în scurta perioadă de 30 de ani, între 1830 și 1859 să explodeze cu atîta putere dorința și efortul pentru realizarea unirii, dă următorul răspuns: ideea unirii principatelor într-un singur stat apare odată cu dezvoltarea capitalismului, care avea nevoie de un stat bine organizat cu o piață internă mai mare. În același timp burghezia românească în dezvoltare se vedea amenințată în interesele ei de dominația turcească.

Într-adevăr, economia capitalistă se bazează pe schimb, „ea are nevoie de libertate de mișcare și de piețe, de debușee tot mai largi, nu numai de ordin regional, dar și național și mondial” — arată Ralea. Dar el subliniază faptul că unirea principatelor are și „trăsături ideologice” care merită subliniate: „Ideologia nouă înlocuia cel puțin formal, ideea de moșie cu ideea de patrie; ideea de stare și rang prin ideea de națiune; ideea de privilegiu ereditar cu ideea de egalitate în fața legilor; ideea de dependență personală cu ideea de libertate”. (M. Ralea, Studii privind Unirea Principatelor, p. 7). Desigur aceste idei au fost atrăgătoare pentru părți mult mai largi de populație decît burghezia. De fapt toate cele patru elemente constitutive ale unei națiuni sînt opera maselor. Pe linie de cultură rolul principal l-au avut limba și cultura populară, care au „precedat cu mult veacul Unirii și care au constituit cea mai veche și cea mai necesară premisă a unității noastre naționale”. Dezvoltarea economică de tip capitalist a principatelor a reclamat unirea și a impus-o ca un eveniment necesar. Încă cu 25 de ani înainte, în 1834, agentul francez Bois-le-Comte scria în rapoartele sale din București că boierimea mare era împotriva unirii dar „crearea unui mare ducat al Daciei, care ar reuni cele două principate, mi s-a părut a fi aici...expresia dorinței celei mai generale a acestor țări”. Iar la 8 februarie 1859 în „Journal des Débats”, Saint-Marc Girardin exprima într-un articol care merită să fie amintit, ecoul internațional pe care-l avea Unirea Principatelor: „Trebuie să recunoaștem că această dublă alegere constituie un mare pas înainte către unirea completă a Principatelor Unite. Este mai ales un protest răsunător împotriva dezunirii; este o dovadă solemnă a perseverenței românilor în dorința lor națională... Iată în sfîrșit că ei acționează singuri, iată că nu mai întrebă Europa: ce trebuie să facem? Ei fac prin ei înșiși fără să consulte Europa, ceea ce socotesc că trebuie făcut. În ce mă privește, nu am curajul de a-i blama pentru acest act de spontaneitate și independență”.

Letopiset

de Florența Albu

*Deschide cartea sfântă,
pământul — letopiset ;
dorm, în adînc, bourii
și pajurele dorm ;
sînt rădăcini bărbații —
urcăm din rădăcini,
cu visul lor — aeve împlinit.*

*Dincoace și dincolo de Milcov,
crește hora —
pămînturi își dau mîna cu pămînturi
și Bistrița se leagă
cu Argeșul și Dunărea,
în fluviul lumînii, românesc.*

*În orchestrații noi răsună hora
pe Troțuș și pe Iza,
la Olt și mai departe ;
deschide cartea sfîntă,
pământul — letopiset
și scrie, ce avem de scris
în carte :*

*Unirea, întărită de unire,
în cîmpuri fără pietre de hotar,
Unirea-n noile cetăți întemeiate,
Unirea-n stema unică a țării,
suindu-și soarele, din nîmbul legendar.*

*Deschide dar, pământul — letopiset ;
l-au scris cu vis și sînge
vizionari și voievozi de țară,
poporul înrădăcinat din munți, la mare —
din rădăcina lui, urcăm în veac,
cu visu-acesta, — aeve împlinit.*

Vasile Alecsandri și Unirea

de Șerban Cioculescu

ăuritor de istorie și poet militant, Vasile Alecsandri a luat parte activă la înfăptuirea Unirii, pe care o vestise cu mai mulți ani în urmă, propagând-o cu înflăcărare peste munți, și dincolo și dincoace de Mîlcov. Intr-adevăr, încă din 1848, după eșecul revoluției de la Iași, Alecsandri a preconizat, în „Prințipiile noastre pentru reformarea patriei”, la punctul 6: „Unirea Moldovei și a Valahiei într-un singur stat neatîrnat românesc”. Celelalte puncte erau: „desființarea boerescului”, „ridicarea beilicurilor”, împroprietărirea țaranilor fără plată din partea lor, desființarea privilegiilor, instaurarea libertății, egalității, și „frățietății” (documentul datat 12/24 mai 1848 și găsit la Eftimie Murgu, era scris de mîna poetului Alecsandri).

Trecînd munții și refugiindu-se în Ardeal, unde se pregătea istorica adunare populară de pe Cîmpia Libertății, de lângă Blaj, Alecsandri publică în Foaia pentru minte din Brașov, la 14 iunie, sub semnătura „un român”, poezia cu titlul „15 Mai 1848” („Hora Ardealului”). Este înția formă a celebrei Hora Unirii, tipărită în „Steaua Dunării”, ziarul lui Kogălniceanu, la 9 iunie 1856. Poezia, în prima ei redactare, mai scurtă, are același memorabil început:

Hai să dăm mîna cu mîna
Cei cu inima română,
Să-nvîrtim hora frăției
Pe pămîntul României.

Acest pămînt era, în acel moment, Transilvania, străvechea vatră, oropsita provincie care avea să se alipească abea peste 7 decenii la Patria mîmă. Astfel, poetul prooroc, așa cum îl vedeau anticii, poeta vates, a avut cu multe decenii înainte de Unirea cea mare și cu mai bine de unu, înainte de Unirea Principatelor, viziunea clară a viitorului nației sale, precum și simțul datoriei sale civice și patriotice, de a pregăti și de a duce lupta în vederea ceasului mare al împlinirilor. Din Ardealul în care masele populare, departe de a fi lipsit, ca la Iași, au răspuns entuziaste și s-au organizat temeinic ca să-și cucerească drepturile, Vasile Alecsandri a conceput chiar ideea unui marș al înoroadelor înarmate, din Transilvania și din Muntenia, unde revoluția izbîndise de asemenea provizoriu; un marș spre Moldova, spre a o elibera de domnia bunului plac, instaurată de 14 ani, în persoana abuzivului domnitor Mihail Gr. Sturdza, care înăbușise cu brutalitate mișcarea pașoptiștilor ieșeni. În cele cinci strofe ale „Horei Ardealului”, așa cum s-a remarcat, cuvîntul România se repetă de cinci ori, ca o realitate spirituală, simțită de toți românii de pretutîndenii, cu mult înainte de materializarea ei în forme statale.

Poetul care a avut, dintre cei dintîi compatrioți din vremea lui, o viziune politică cu rază atît de lungă, nu era la înția lui compunere în acest gen. De la primele lui poezii publicate de la întoarcerea lui în țară (1839), fără simțul clar al misiunii lui, Elena Negri îi atrăsese atenția că titlul literar suprem, pentru un inspirat al muzelor, este acela de a fi un poet popular și național. De aici inspirația „Doinei” din 1842, cu strigătul de luptă:

Hai, copii, cu voinicie,
Să scăpăm biata moșie,
De păgîni și de robie!

Terțina preconizează un îndoit ideal militant: național, de eliberare externă, și social, de libertate internă, sub regimul regulamentar. Una după alta, urmează în serie poeziile de inspirație haiducească, desigur scrise în timp ce adună doine și balade populare cu același conținut coclotos, dinamic: Groza, Urșiții, Cîntic haiduceșc, Cîntic ostășesc și altele.

Hora Ardealului fusese precedată de Deșteptarea României, răspîndită în foi volante și îndreptată românilor de pretutindeni: „Aruncați brațele voastre cu-o puternică mîndrie / Și de-acum pe veșnicie / Cu toți mîinile vă dați”.

Cînd izbucnește campania unionistă în Moldova, curînd după încheierea Tratatului de la Paris (1856), Alecsandri face parte din Comitetul Central al mișcării, este dintre toți membrii, acela cu statele de serviciu cele mai vechi și mai glorioase, aplaudat și pe scenele teatrelor naționale din București și Craiova, legat prin trainice sentimente de prietenie cu scriitorii progresiști munteni: Gri-gore Alexandrescu și Ion Ghica, iar dintre defuncți, Nicolae Bălcescu. Cămăcă-miile antiunioniste, ale lui Theodor Balș și N. Vogoride, interzic cu asprime cîntarea „Horei Unirii”, ajunsă, după cum spune cu îndreptățită mîndrie autorul ei, „Marsilieza românilor”. Alecsandri unea prestigiul său de poet național, consolidat în 15 ani de necurmată campanie literară, în toate genurile, inclusiv teatrul, în care strecurase ideile unioniste, cu acela de veteran glorios al pașoptismului, la ale cărui manifeste și manifestări participase activ, făcîndu-se tot atît de cunoscut la Brașov și Blaj, ca și la Iași și București. În emigrație la Paris, între-ținuse strînse legături și cu presa ale cărei coloane le alimenta cu numeroase însemnări și corespondențe „ieșene”, împotriva regimului sturdzist. Și în ziarul fraților Hurmuzachi, în 1849, Alecsandri subliniază, în studiul său despre poezia populară primejdia politică prin care trecea poporul nostru, căruia i se tăgăduiau „nu numai drepturi politice, dar chiar și naționalitatea”.

Revista sa din pragul campaniei unioniste, „România literară”, este desființată pentru o notă a luptătorului progresist Ion Ionescu de la Brad, agronomul, împotriva „șerbiei cele albe”, cu ocazia desființării, în Moldova, a solaviei celei negre: dezrobirea țiganilor. În aceste condiții de aspră cenzură a presei, propa-ganda orală de la om la om, din gură în gură, sau prin manifeste, foi volante și tipărituri clandestine, răspundește și numele lui Vasile Alecsandri, printre candi-dații alegerii de domnie, care avea să aibă loc în primele zile ale anului 1859.

Marii cărturari se retrag, unul cite unul: Costache Negri, Mihalache Kogăl-niceanu, Vasile Alecsandri, înaintea colonelului Alexandru Ioan Cuza. Fără să candideze, acesta se alegea la Iași, în unanimitate, ca rezultat al luptei întregului popor. Același este rezultatul votului la București, la 24 ianuarie.

Vasile Alecsandri, numit ministru de externe în cabinetul de la Iași, iar în toamnă, al ambelor cabinete, este diplomatul ideal, menit să smulgă la Paris, la Londra și la Torino, recunoașterea domnitorului, a cărui alegere în ambele prin-cipate părea a fi o călcare a Convenției de la Paris. Alecsandri este primit cu toată cinstea și își împlinește misiunea cu strălucire. Luptătorul întrunea în com-plexitatea structurii sale morale, și un temperament de diplomat, pe care-l recu-noscuse divinatoriu N. Bălcescu. I-a fost hărăzit marelui poet să dea campaniei

pentru unire nu numai impulsul cel mai generos și sprijinul lui neobosit, timp de peste 10 ani din viață, dar și concursul său decisiv la consfințirea internațională a marelui act politic. Se cunoaște misiunea discretă cu care Napoleon al III-lea, împăratul Franței, îl însărcinează pe lângă Cavour la Torino. România, realizându-și unitatea politică înaintea Italiei, are astfel, prin poetul ei național, meritul de a fi pus o cărămidă și la edificiul unității italiene. Poetul „Sentinellei romane” întorcea, astfel, după un mileniu și trei sferturi, vizita lui Traian pe meleagurile noastre. Istoria nu cunoaște multe exemple ca acestea când, potrivit legii fizice, nimic nu se pierde, nici în ordinea spirituală.

M. Kogălniceanu și Unirea

de Paul Georgescu

La întrebarea dacă există generații literare, promoția de scriitori și intelectualii ce au pregătit și realizat Unirea Principatelor aduce un răspuns pozitiv. Evident, există și anti-unioniști în epocă, dar ceea ce surprinde e tocmai faptul că la 1859, ca și la 1848, scriitorii ce aveau să contribuie la elaborarea literaturii românești s-au găsit, fiecare în felul său, de partea cea bună a baricadei. Dacă generația Unirii nu a dat un Hugo, ci — în Alecsandri — un Lamartine, ea n-a dat naștere nici unui Chateaubriand, iar amuzantul Locusteanu e departe de a fi un Rivarol. O generație literară e departe însă de a fi o coincidență de cifre, ea are nevoie de un țel și de un program; pașoptiștii au avut și unul și celălalt. Cîțiva colegi ai mei, care l-au criticat pe Thibaudet că a periodizat istoria literaturii franceze (moderne) după criteriul vârstei, au uitat să adauge însă că respectivul critic nu era atât de naiv și că a conjugat totdeauna generația cu marile momente istorice. Pentru generația cunoscută sub numele de pașoptistă, Unirea a reprezentat un țel, atins cu forțe împuținate (Bălcescu și Grigore Alexandrescu nu au mai putut lua parte la bătălie), dar încercate în cutremurul de la 1848. Realitatea e că istoricii literari au trecut prea ușor asupra celor unsprezece ani dintre revoluție și Unire, ani grei de îndoială și speranță exasperată, cu atât mai eroici cu cît Europa trăia în plin reflux revoluționar. Dacă participarea lor la mișcarea de la 1848 s-a făcut cu un curaj descoperit și nu odată imprudent, realizarea Unirii a cerut, pe lângă curaj civic și pricepere tactică, spirit politic, calități pe care le avea în cel mai înalt grad Mihail Kogălniceanu. Simplificînd puțin, putem spune că 1848 e reprezentat mai ales de intransigența vizionară a lui Bălcescu, în timp ce 1859 e reprezentat mai ales de tactul strategic și diplomatic al lui Kogălniceanu. Și nu e deloc o întîmplare că amîndoi erau istorici.

Dacă generația care a realizat Unirea Principatelor se numește pașoptistă, anul care i-a cristalizat ca echipă este 1840. Acest an, pe care Grigore Alexandrescu îl deplîngea drept un sfîrșit, era de fapt un început; el avea să-i solidarizeze pe tinerii scriitori în jurul unui program pentru întreaga viață, iar acest program, ce conținea principiile esențiale și directoare, este cel al „Daciei literare”, redactat de Kogălniceanu. E de subliniat faptul că programul constructiv al pașoptiștilor cuprindea un ansamblu de realizări, care a și fost îndeplinit în parte de ei, în parte de generațiile următoare, cu alte cuvinte, Unirea Principatelor era numai un punct

dintr-un program vast. O caracteristică a programului lor este și aceea că împletea foarte strins revendicările naționale cu cele sociale și de structură economică; dacă, într-un moment sau altul, se accentuiază asupra numai uneia din laturi, acest procedeu e de natură tactică și nu reprezintă o uitare sau o cedare. Întemeind „Dacia literară“, Kogălniceanu mută lupta de pe terenul politic pe cel literar dar, când împrejurările i se vor părea favorabile, reaprinde bătălia politică. În Divanul ad-hoc, văzînd că problema reformei agrare periclitează actul Unirii, renunță temporar la obiectivul social pentru ca, trei ani după Unire, în 1862, să declanșeze discuția legii agrare, discuție ce avea să ducă la actul de la 2 Mai 1861. Coherența în gândire, claritatea scopurilor e impresionantă încă de la elaborarea proiectului de program de la „Dacia literară“, cum e impresionantă și ideea că întemeierea unui stat unit, independent și puternic, reclamă o altă structură socială.

Unirea Principatelor făcea parte din programul lui '48. Îndată după înfrîngerea revoluției în Moldova, Kogălniceanu ia drumul exilului și, în casa lui Eudoxiu Hurmuzachi redactează, în numele grupului revoluționar, „Dorințele partidei naționale“, în care se preconizează unirea Principatelor și emanciparea țărănimii. În 1853, Kogălniceanu tipărește „Steaua Dunării“, ziar ce-și propune să susțină lupta pentru Unire. În programul ziarului, istoricul proclamă principiul independenței: „Un popor omogen ce secolii întregi și prin atîtea catastrofe și-a păstrat existența și istoria, poporul român, poate și trebuie ca odată să trăiască cu (sic) însăși viața sa națională...“ Cum ziceam, chestiunea națională și cea socială sînt strict legate: „Să ne pregătim a asemăna instituțiunile noastre prin chipuri legale cu instituțiunile Europei civilizate, în familia căreia vroim a fi numărați. Să ne înțelegem de pe acum asupra chestiunilor sociale, precum emanciparea și îndrituirea claselor muncitoare; desființarea sclaviei, această pată neagră a omenirii; modificarea sistemului fiscal; răspîndirea instrucției primare“.

Luciditatea politică, posibilitatea de a discerne obiectivele imediate de celelalte, determină, în cadrul social istoric al vremii, alegerea scopului cel mai grabnic și mai însemnat: „Dar mai presus de toate, „Steaua Dunării“ va fi jurnalul Unirii (s.m), interesul vital al Patriei, singurul mod în stare de a consolida naționalitatea Românilor și de a depărta conflicte viitoare de pe țărmurile Dunării și ale Mării Negre“. Momentul era bine ales fiindcă în curînd, Congresul de la Paris (1856) avea să pună pe ordinea de zi problema viitorului statut al Principatelor. În asemenea condiții, „Steaua Dunării“ avea să devină nu numai un propagandist al Unirii ci și nucleul organizatoric al unionismului. Chiar dacă din motive tactice Kogălniceanu va amîna rezolvarea chestiunii agrare, fiindcă discutarea ei în divanul ad-hoc amenința realizarea scopului imediat, — aminare, spuneam, pe un timp limitat — el își va afirma totuși răspicat poziția de principiu, „căci ce ar fi nația, ce ar fi țara, dacă țăraniile noastre ar fi nenorociți?“ După ce renunță la candidatura sa, ca și Alecsandri, la tron, pentru a-l sprijini pe Al. I. Cuza, Kogălniceanu rostește la înscăunarea noului Domn, vestitul discurs, știut și azi pe de rost: „Măria Ta, ca Domn, fii bun, fii blînd, fii bun mai ales pentru acei, pentru care mai toți Domnii trecuți au fost nepăsători sau răi. Nu uita că, dacă 50 de deputați te-am ales Domn, însă ai să domnești peste 2 milioane de oameni.“ De la începutul și pînă la sfîrșitul activității sale, Mihail Kogălniceanu a rămas, în limitele impuse de epocă și de realismul său politic, un democrat.

Ideea Unirii a reprezentat, încă de la început, în concepția sa, o etapă necesară într-un plan mai vast. În programul „Daciei literare“ se subliniază dezide-

ratul unității românești din cele trei provincii. Revista își propune să fie, „o foaie care făcînd abnegație de loc ar fi numai o foaie românească, și prin urmare s-ar îndeletnici cu producțiile românești, fie din orice parte a Daciei, numai să fie bune, această foaie zic, ar împlini o mare lipsă în literatura noastră“. Și, revenind : „Așa dar foaia noastră va fi un reperitoriu general a literaturii românești, în carele ca într-o oglindă se vor vede scriitorii moldoveni, munteni, ardeleni, bănățeni, bucovineni, firește carele cu ideile sale, cu limba sa, cu chipul său“. Și subliniind : „În sfîrșit țalul nostru este realizarea dorinții ca Românii să aibă o limbă și o literatură comună pentru toți!“ Trei ani mai tîrziu, în „Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională“ în Academia Mihăileană rostit în 24 noiembrie 1843, cuvîntare celebră în dezvoltarea mișcării noastre intelectuale, Kogălniceanu afirma : „nu voi trece sub tăcere și faptele vrednice de însemnat a celorlalte părți a Daciei, și mai ales a Românilor din Valachia, cu cari suntem frați și de singe și de limbă și de legi“. E limpede că ideea statului național a existat încă de la începutul ofensivei pașoptiste, Unirea Principatelor reprezentînd un moment necesar dar nu și final.

Ideea națională, ce ne pare azi atît de firească, drept un principiu ce stă la temelia statelor moderne, suscită, la mijlocul veacului trecut, vrăjmășii primejdioase ; era, deci, o idee eroică. Din „Dacia literară“ au apărut doar două numere, revista fiind suprimată ; aceeași soartă o are și „Propășirea“ (1844). Surghinuit la mînăstirea Rîșca, tînărul Kogălniceanu ia după insurecția neizbutită din '48 calea exilului. Starea de primejdie în care trăiau acești tineri, se explică și prin faptul că ideea națională era aliată indisolubil de cea socială, mai ales de tragica problemă țărănească. În amintitul curs introductiv ținut la Academia Mihăileană, tînărul de 26 de ani afirmă principiul democratic al Istoriei : „Pînă acum, toți acei ce s-au îndeletnicit cu istoria națională n-au avut în privire decît biografia Domnilor, nepomenind nimic de popor, izvorul a tuturilor mișcărilor și isprăvilor, și fără care stăpînitorii n-ar fi nimic. Mă voi sili să mă feresc de această greșeală de căpetenie“.

Acuzația lui Maiorescu, după care pașoptiștii ar fi fost lipsiți de spirit critic, era într-o măsură exagerată. Firește că, în toiul unei lupte primejdioase, atenția se concentra asupra ideilor exprimate de scriitori ; atenția acordată spiritului critic, selectiv, nu lipsea însă, cel puțin în principiu. Kogălniceanu, întrebîndu-se într-un articol din „Dacia literară“ ce este critica și pentru ce avem trebuință de dînsa, răspunde : „Ei bine, într-o asemenea epohă, cînd se publică atîtea cărți, afară de bune, nu este de neapărată nevoie ca o critică nepărtinitoare, aspră, să le cerceteze pre toate, și ca într-un ciur să le vînture ; lăudînd cele bune și aruncînd în noianul uitării pe cele rele ; și una și alta după principiile sale, și fără a lua sama la persoana și la starea autorilor?“ Iar în 1855, tot Kogălniceanu formula acest deciderat etern al criticii intransigente, anunțînd că va „păși hotărîtor în contra tuturilor semizeilor, pătrimilor și optimilor de zei, carii fără nici un titlu, fără nici o capacitate, din autoritatea lor privată, s-au constituat succesorii muzelor, năvălînd Olimpul și Parnasul. De interesul public, de datoria noastră va fi de a-i combate și de a-i răsturna din pozițiile usurpate“.

Împrejurările au fost vitrage cu acești scriitori care au trebuit să fondeze o literatură modernă, să facă literatură, teatru și gazetărie, să organizeze lupta

politică în condiții grele, întemeind statul românesc. Iar de ne întoarcem asupra lor vedem că ei vedeau departe, aveau idei numeroase și interesante chiar de nu le-au putut realiza pe toate. Felul nostru de a-i cinși e de a ne reîntoarce asupra literaturii lor și de a discuta cu ei pe-ndelete.

Românii din Transilvania și actul Unirii Principatelor

de Vasile Netea

Vorbind în anul 1863 despre condițiile și modalitățile prin care s-a proclamat Unirea Principatelor — unire pe care unii demagogi voiau să o lăfățișeze ca operă și la ingeniozității și activității lor sau a unor grupări politice conduse de dînsii — Mihail Kogălniceanu, un luptător cu merite într-adevăr incontestabile în realizarea patrioticei acți, în înțelesul său rețeze fără menajamente și fără acțiune, orice împăunare și orice supralicitare în această direcție. „*Unirea, domnilor — a afirmat cu modestie și ignavitate marele orator — eu nu recunosc nimănui dreptul să zică că e actul său individual, proprietatea sa exclusivă: unirea e actul energic al întregii națiuni române*”.

Făcînd această categorică afirmație, care restituie poporului român una din cele mai falnice lucruri ale sale, Kogălniceanu nu se gîndea însă numai la națiunea cuprinsă în hotarele statului român de atunci, ci, așa cum arătase în atîtea rînduri, la națiunea română de pe ambele versante ale Carpaților, sau, după expresia sa favorită, din „tustrele provincii a vechii Dacii”.

Munteni, moldoveni și transilvăneni, cu toate subramificațiile lor regionale, au contribuit astfel deopotrivă la realizarea actului din 1859, tot așa cum, sub semnul aceleiași solidarități active, se vor găsi alături și în lupta pentru desăvîrșirea unității naționale care va culmina în 1918 prin hotărîrile adunării de la Alba-Iulia.

Ambele evenimente au fost precedate de o îndelungată pregătire cultural-politică avînd la bază conștiința originii comune, evidența unității teritoriale, identitatea de limbă și civilizație, legăturile economice neîntrerupte și neconținută roire de popor românesc de pe o parte pe alta la munților din mijloc. „A fost de secole — cum spunea M. Kogălniceanu — o mișcare continuă de români între ambele coaste ale Carpaților. Niciodată această comunicație n-a fost întreruptă. Ideea română pururea a însuflețit pe acei ce veneau la noi și pe cei ce mergeau la ei... Oameni de biserică, — sublinia Kogălniceanu — oameni de sabie, oameni de carte au venit mereu de peste Carpați să întărească Statele române de la Dunăre... apărînd și dezvoltînd naționalitatea română, apărînd românismul”¹.

¹ M. Kogălniceanu, *Interpelețiune privitoare la expunerea Românilor de peste Carpați*, București, 1886.

Alături de oamenii de carte N. Iorga adăuga și pe reprezentanții vieții economice, îndeosebi pe negustori, arătând că n-a existat niciodată „un comerț ardelean în marginile singure ale Ardealului“, fiindcă „avuțiile Transilvaniei s-au valorificat întotdeauna „prin Țara Românească care i-a creat prosperitatea și siguranța pentru toate națiunile“².

Unirea din 1859, ca și completarea ei firească din 1918, n-a fost astfel decît încheierea unui vechi proces istoric cu rădăcini și puternice rădăcini populare, în desfășurarea căruia s-au contopit în mod armonios toate elementele materiale și spirituale ale teritoriului și ale națiunii române.

În acest proces, pe cît de rădăcinat tot pe atît și de amplu, cuprinzînd toate compartimentele vieții naționale, intelectualii români din Transilvania s-au impus îndeosebi prin contribuția lor culturală — contribuție cu un puternic substrat social-politic — și printr-un militantism patriotic de cea mai entuziastă și mai robustă speță.

Iniții lor reprezentanți în lupta pentru formarea ideologiei patriotice și a susținerii principiului unității naționale au fost corifeii „școlii ardelenne“, Samuil Micu, George Șincai și Petru Maior, care, depășind constatările și pozițiile cronicarilor moldoveni și munteni, au făcut din cărțile lor de istorie și gramatică privitoare la originea, limba și continuitatea poporului român în Dacia, o puternică pledoarie pentru unitatea și libertatea națională. Trecînd peste despărțirile geografice ale cronicarilor, marii erudiți de peste Munți au îmbrățișat viața românească în totalitatea ei, conceptul lor de patrie suprapunîndu-se Daciei și limitelor limbii române. Ecoul operelor lor, indiferent de exagerările spre care au alunecat, a fost imens și fecund. În 1843, în strălucitul său *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională* de la Iași, M. Kogălniceanu, la care ne întoarcem iarăși, înfățișa prin cuvintele următoare rolul național al autorului *Istoriei pentru începutul românilor în Dacia*: „Petru Maior — afirma istoricul moldovean — de fericită aducere aminte... ca un nou Moisi a deșteptat duhul național și lui îi sîntem datori cu o mare parte a impulsului patriotic ce de atunci s-a pornit în tustrele provincii a vechii Dacii“³. Ioan Heliade Rădulescu considera și el pe George Șincai ca „unul dintre cei mai mari români, mantir al românismului“⁴.

După corifeii care trecuseră Canpații numai prin cărțile lor, veni apoi rîndul manii pleiade de dascăli transilvăneni, o bună parte din ei „doctori“ de la universitățile din Roma, Viena și Buda, care, nevoind a accepta rigorile eclesiastice și a se supune chingilor habsburgice, au părăsit Transilvania pentru a-și pune cunoștințele și energia în serviciul Moldovei și al Țării Românești. Cu o mai variată pregătire științifică, unii dintre ei avînd studii de matematică, inginerie, medicină, fizică și chimie, dar cu același avînt patriotic, profesori ca George Lazăr, Vasile Popp, Aron Florian, Eftimie Mungu, Ioan Maiorescu, August Treboniu Launian, Iosif Genilie, Gavril Munteanu și alții alții, și-au consacrat întreaga putere de muncă ridicării culturale a Principatelor, avînd convingerea că prin aceasta servese interesele întregului popor român și că prin opera lor se cimentează unitatea culturală impusă de unitatea limbii.

Așezarea și activitatea desfășurată de ei în cele două Principate au determinat un puternic reviriment cultural și patriotic, izbutînd, împreună cu ele-

² N. Iorga, *Comemorarea Unirii Ardealului și rostul istoric al Unirii*, Vălenii de Munte, 1933, p. 14.

³ M. Kogălniceanu, *Opere*, I, Buc., 1946, p. 646, ediția A. Oțetea.

⁴ A. Papiu-Ilarian, *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai*, Buc., 1869, p. 62.

mentele autohtone, să creieze un mare curent de rafinare socială și națională care va fecunda întreaga istorie românească a secolului al XIX-lea, și îndeosebi cele două evenimente decisive de la mijlocul său: *revoluția din 1848* și *unirea din 1859*. Prin lecțiile de inginerie ale lui George Lazăr făcute în limba română, prin manualul lui Aron Florian de la 1835 *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Românești*, prin *Dizertația asupra tipografiilor românești* alcătuită de Vasile Popp (1838), care este cea dintâi bibliografie generală a culturii românești, și prin numeroasele scrieri didactice filosofice, istorice și geografice ale lui August Treboniu Laurian și Iosif Genălie, profesori la „Sf. Sava”, pentru a le aminti doar pe acestea, a fost servită nu numai școala și cultura românească, ci însuși ideea unității și solidarității naționale, în fiecare din paginile acestora aflându-se un strop de credință patriotică și o floare cu puternic panfum românesc.

Cît de departe mergeau acești dascăli cu patriotismul și cu dragostea lor pentru toate provinciile românești și cît de clar întrezăreau ei realizarea unității naționale, s-a putut vedea în mod concludent în 1838, cînd, din elanul lor, avea să apară la București, sub conducerea lui Aron Florian și a lui G. Hill, cel dintîi cotidian românesc intitulat semnificativ și demonstrativ: *România*.

El se adresa „*către toți care vorbesc și citesc limba ei; atît aici în patria sa, cît și în țările vecine cu care este înclinată... numele său fiind o dovadă de duhul ce o însuflătește*”.

„România” lui Aron Florian de la 1838 a precedat toate „Româniile” și „Daciile” cari vor apărea apoi tot mai insistente în anii următori, servind, cu mijloace din ce în ce mai viguroase, acelaș scop de cunoaștere și înfrățire între români de pretutindeni.

Două dintre ele, *Dacia literară* (1840) și *Magazinul istoric pentru Dacia* (1845) legate de numele lui M. Kogălniceanu, Nicolae Bălcescu și A. Treboniu Laurian, strîngînd în jurul lor colaboratori atît din Moldova, cît și din Țara Românească și Transilvania, au reprezentat etape hotărîtoare în dezvoltarea literaturii, a scrierilor istorice și a ideologiei naționale. Datorită profesorilor transilvăneni de la Iași și București, aceste periodice au pătruns nu numai în principalele orașe culturale românești de peste Carpați — Brașovul, Blajul, Sibiul — ci chiar și în cele mai îndepărtate colțuri ale Banatului, Crișanei și Maramureșului. Dintr-o recentă monografie asupra „Preparandiei” de la Arad aflăm că „Magazinul” lui Bălcescu avea la Arad în anul 1845 un număr de 24 de abonați⁵⁾.

Cea mai puternică și mai durabilă acțiune publicistică desfășurată sub stindardul unității naționale, anterioară revoluției de la 1848, a fost însă acțiunea lui Banișiu, redactorul *Gazetei de Transilvania* și al *Foii pentru minte, inimă și literatură* de la Brașov. În foile sale, care se răspîndeau în Moldova și Țara Românească în sute de exemplare, s-a publicat direct, sau prin reproducerea din periodicele transcarpatice tot ce s-a creat mai de seamă în literatura română în deceniul premergător revoluției. Amintim cîteva din marile titluri: *Alexandru Lăpușneanu* de C. Negruzzi; *Umbra lui Mircea la Cozia* și *Boul și vițelul* de Grigore Alexandrescu; poeziile sociale ale lui Bolliac, *Puterea armată și arta militară la români* de N. Bălcescu; *Cuvîntul pentru deschiderea cursului de istorie națională a lui M. Kogălniceanu*; *Mihnea și baba* și *Ultima noapte a lui Mihai cel Mare* de D. Bolintineanu; *Altarul mănăstirii Putna* și *Deșteptarea României* de Vasile Alecsandri etc.

⁵⁾ V. Popeangă, E. Găvănescu, V. Țircovnicu, *Preparandia din Arad*, București, 1964, p. 63—64.

Alături de creațiile literare apar și foile lui Barițiu și articolele și corespondențele politice neîngăduite la București și Iași de cenzura domniilor regulamentare, combătându-se puternic amestecul țarist în viața politică a Principatelor ca și pozițiile conservatoare ale marii boierimi.

Cu aceeași atenție se reproduc în periodicele lui Heliade, ale lui Asachi și în „Dacia” lui Kogălniceanu articolele pedagogice și istorice ale lui Barițiu, studiile despre limbă ale lui Cipariu și ale lui Vasile Popp, precum și alte contribuții.

Călătoriile lui Barițiu la București din 1836 — însoțit de Cipariu — și 1845, tot așa ca și ale lui Heliade, Bălcescu și Bolintineanu la Brașov în 1844, strâng și mai mult legăturile dintre scriitorii români militanți și creează o atmosferă favorabilă unor acțiuni comune politice și literare. Mișcarea lui Cîmpineanu din 1838 ca și complotul lui Mitică Filipescu din 1840, la care aderase și N. Bălcescu și Eftimie Mungu, se baza în Transilvania pe concursul lui Barițiu și al prietenilor săi⁶. În 1846 atât Barițiu cât și Cipariu și Paul Vasici devin membri ai *Asociației literare* din București, înființată de Heliade, care urmărea aceleași scopuri politice revoluționare ca și tainica *Frăția*. În primăvara anului 1848 Barițiu era astfel destul de bine înformat asupra spiritului patriotic ce domnea în Principate ca și asupra ideilor conducătorilor mișcării naționale, când afirmă în „Gazeta Transilvaniei” (17 mai) că „soarta națiunii române se va decide la București și Iași și nicidecum la Cluj și Budapesta”. Această convingere nu era numai a lui Barițiu, ci și a tuturor transilvănenilor emigrați în Principate și ea i-a făcut ca la 1848 să îmbrățișeze cu toții cauza revoluției. Anul revoluționar 1848 a fost de altfel un puternic prilej pentru toți patrioții români de a-și manifesta încrederea în eficacitatea principiului unității naționale și de a sublinia necesitatea înfăptuirii ei. Cele două mari poezii revoluționare ale epocii — *Deșteptarea României* a lui Vasile Alecsandri și *Deșteaptă-te române* a lui Andrei Mureșianu nu se adresează numai unei provincii românești, ci amândouă își îndreaptă chemările către românii de pretutindeni.

Pe baricadele revoluțiilor de la Iași, București și Blaj se întîlnesc în aceeași strînsă frăție moldoveni, munteni și transilvăneni. Profesorii transilvăneni din Principate — Aron Florian, Ioan Maiorescu, August Treboniu Laurian, Ion Axente Sever, Ion Codru Drăgușanu, Constantin Romanu-Vivu — aderenți entuziaști ai revoluției, văd în aceasta începutul acțiunii penzru realizarea unității naționale. Gîndul lor era însuși gîndul poporului român din Transilvania care, după relatările lui Bălcescu, la 3/15 1848, în marea adunare de pe Cîmpia libertății, striga celor ce-i vorbeau de unirea cu Ungaria: *Noi vrem să ne unim cu Țara*. Făcînd legătura între chemările poezilor din cele două poezii amintite mai sus și între strigările poporului de la Blaj, N. Bălcescu adaugă cu o concludentă îndreptățire: „Numai poezii și poporul citiră și destăinuîră atunci ceea ce era scris în fundul inimii fiecărui român: *Mintuirea de orice domnie străină prin unitatea națională*”⁷.

Strigarea aceasta nu exprima însă numai voința unei adunări ci, după formularea ei, ea a devenit aspirația politică a tuturor satelor transilvănene. Cercetătorii epocii au găsit documente care arată că la Lechința de Mureș „întreg satul spunea că nu le trebuie unirea cu altă țară, întrucît ei se unesc cu Moldova

⁶. Felix Colson, *De l'état présent et de l'avenir des principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839, p. 331; I. C. Filitti, *Tulburări revoluționare în Țara Românească între anii 1840—1843*, Buc., 1912, p. 82—83.

⁷. N. Bălcescu, *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848*, *Opere* I, 1953.

și Țara Românească", iar la Ighiș (Țirnavă Mare) unul din țărani întorși de la Blaj a vorbit consătenilor săi cu atîta însuflețire despre desființarea iobăgiei și unirea cu românii de peste Carpați încît a provocat o manifestație care a îngrijorat puternic autoritățile⁸. Cu o concludență motivare economică vorbea despre aceste tendințe și Ion Ionescu de la Brad prezent și el la adunarea de la Blaj, care într-o scrisoare către Al. G. Golescu mărturisea la 14/26 februarie 1849: „Ideea de a se uni toți românii o am găsit foarte răspîndită chiar între popor; el vede foloasele Unirii în ridicarea vămilor dintre Banat, Ardeal și Principate”⁹).

În anii următori revoluției, prin stabilirea la Iași și București a unora din cele mai proeminente figuri revoluționare transilvănene, în frunte cu însuși Simion Bărnuțiu, marele orator de la Blaj, și cu Al. Papiu Ilarian, legăturile între intelectuali din Transilvania și cei din Principate se întetesc și mai mult, iar unirea între toți frații răslețiți primește noi impulsuri și susțineri.

Îndată după cunoașterea obiectivelor conferințelor de la Constantinopol și Viena, convocate pentru a se pune capăt războiului din Crimeia, „Gazeta Transilvaniei” de la Brașov soria cu toată hotărîrea că „Principatelor li se cuvine și le trebuie înlăuntru o neatîrnare cu totul suverană, proprie, națională a lor... și să unească într-un singur stat românesc” (7 mai 1855). Anunțînd apariția foii lui M. Kogălniceanu, *Steaua Dunării*, gazeta brașoveană găsește nimerit, pentru a înlătura bănuielile cenzurii, să arate că noua publicație „se declară pe sine a fi jurnalul Principatelor, care zice că ar fi politica seculară a românilor” (12 oct. 1855). Peste cîteva luni, în preajma Congresului de la Paris, „Gazeta” revenea asupra acestei chestiuni și releva „dorința cea mai de pe urmă a tuturor valahilor și moldovenilor... ca într-o unire să formeze un stat neatîrnat” (19 ianuarie 1856). Îndată după congres „Telegraful român” de la Sibiu scria și el cu aceeași însuflețire despre lupta pentru „împreunarea Principatelor” care a ajuns să fie „cuvîntul de parolă al moldovenilor”, relatînd că „în toate orașele se țin adunări și se scriu protocoale numite acte naționale”. La Tecuci, relata ziarul sibian, s-a arătat că „împreunarea amîndor principaturi” este „singura mîntuire a țerei”, iar Galațul „a doua cetate a Moldovei pofteste cu dor împreunarea în interesul comerțului său”. Despre Focșani, oraș locuit atît de populație moldoveană cît și munteană, „Telegraful român” anunța că începe a se numi cu mîndrie „Cetatea românească” (4 iulie 1856). Ziarul relevă deasemeni și apariția broșurii unioniste a lui N. Scriban prin care se cerea „împreunarea și numai împreunarea sub orice condiții”.

Lucrările Adunărilor ad-hoc au fost urmărite cu emoție și interes nu numai de către redacțiile publicațiilor transilvănene, dar și de către fruntașii politici cari le doreau cît mai grabnic încheiate prin proclamarea Unirii, pentru împlinirea căreia, spre a pune Marile puteri în fața unui fapt împlinit, ofereau chiar și anumite soluții practice. La 12/24 septembrie 1857, de la Viena, Dionisie Pop-Mașțian îi scria generalului Maghenu, amintindu-i totodată că „sînt nouă ani de cînd — de la 1848 — identitatea principilor a format o ligă între toți adevărații patrioți ai vastului pămînt românesc”, că „păreră” sa ar fi ca, imediat după adoptarea hotărîrilor de unire, cele două adunări să se întrunească la Focșani pentru că „principiul exprimat să-l facă faptă”, să pretindă independența Principatelor și scoaterea lor de sub suzeranitatea Turciei¹⁰.

⁸. Cornelia C. Bodea, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Buc., 1959, p. 128.

⁹. *Op. cit.*, p. 128.

¹⁰. Cornelia C. Bodea, *Documente privind Unirea Principatelor*, III, 1963, p. 318—319.

Din *Documentele inedite privitoare la istoria Transilvaniei între 1848—1859* publicate de Mihai Popescu în 1929 se constata de altfel că în această perioadă se ivesc în Transilvania numeroase și intense agitații cari produc multă neliniște la Viena, rapoartele autorităților transilvănene arătând că lupta pentru unire ce se desfășoară peste Carpați are o puternică influență asupra populației din această provincie. Unirea Principatelor, se sublinia în aceste rapoarte, pune în primejdie imperiul austriac nu numai prin consecințele sale strategice ci și prin inevitabilele repercusiuni asupra regimului social habsburgic. Într-un raport trimis de la Orăștie la 31 martie 1858 de către șeful serviciului administrativ local, Thiemann, se pune în mod categoric însăși problema Unirii Transilvaniei cu principatele de peste Munți, pentru a se forma o Dacoromanie. „Principatele Moldova și Țara Românească — se arăta în raport — nu pot exista fără Transilvania. Cine vrea să stăpânească Principatele — conchiderea raportul — trebuie înainte de toate să oucerească Transilvania“ (p. 239—240).

Viitorul avea să confirme într-adevăr că autorul raportului de la Orăștie a avut o remarcabilă intuiție politică și că era bine informat asupra intențiilor patrioților români.

Și mai olar vor ieși la iveală aceste tendințe după alegerea lui Cuza de la 5 și 24 ianuarie 1859. Entuziasmul cu care ziarele transilvănene, deși cu o anumită precauție, au relatat evenimentele din cele două capitale transcarpatine, era mai mult decât semnificativ. „Telegraful român“ anunțând că „unioniștii au învins“ nu uita să sublinieze „voioșia poporului“ și marea lău aport la alegerea noului domnitor, salvele de tunuri trase în cinstea sa și impresionanta paradă militară de la Iași (15 ianuarie 1859), iar „Gazeta“ publica o amplă biografie a lui Cuza însoțită de o mare fotografie (15 ianuarie 1859).

În legătură cu alegerea de la Iași ziarul brașovean consacra câteva rânduri și discursului rostit de Kogălniceanu, arătând că acesta a fost „atît de atinător, încît se văzură toți ochii plini de lacrimi“.

Asupra alegerii de la București a apărut un însuflețit reportaj în *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, remarcîndu-se unanimitatea obținută, participăția maselor, strigătele lor „Cuza, Cuza, Unire, Unire“ pentru a încheia cu această entuziastă concluzie: „*Dumnezeule, ce popor este poporul român! Cînd se inspiră de vreo idee, cînd are o bănuială, uită toate interesele private și se consacră numai pentru triumful cauzei comune*“ (25 februarie 1859).

Cercetătorii mai noi asupra acestei chestiuni⁴⁴ arată că entuziasmul românilor pentru Unirea Principatelor a găsit ecou chiar și în unele publicații progresiste maghiare și germane (săsești). Săptămînalul *Koloszvari Közlöny* (Monitorul din Cluj) scria încă din 1856 că „toate nădejtile românilor cu privire la dezvoltarea unei națiuni române viabile au la bază ideea unirii celor două Principate“ (15 mai 1856). După îndoita alegere a lui Cuza jurnallul clujean arăta că actul Unirii e „o demonstrație care face cinste poporului român“, fiind „o victorie rar întîlnită în istorie“ (27 februarie 1859). O altă publicație maghiară de la Cluj, *Magyar Futár* (Curierul maghiar), elogia după alegerea lui Cuza, „exemplul atît de minunat“ al poporului român care a obținut prin unire „garanția temeinică a unui viitor fericit“ (10 februarie 1859). *Kronstädter Zeitung*, ziarul sașilor din Brașov, scria și el după alegerea lui Cuza că „de 200 de ani poporul român n-a fost așa de fericit“ (5 martie 1859).

⁴⁴ St. Pascu, *Ecoul Unirii Țării Românești și Moldovei în Transilvania, în „Studii privind Unirea Principatelor“*, Buc., 1959, p. 451—466.

Entuziasmul românilor transilvăneni pentru Alexandru Ioan Cuza ca și încrederea lor în patriotismul și înțelepciunea sa nu erau de altfel fără temeii, fiindcă, îndată după urcarea pe tronul Principatelor, noul domn a luat cu privire la Transilvania o atitudine clară și fermă. Unul din agenții lui Kossuth la București din această perioadă — colonelul polonez Zilinski — raporta conducătorului revoluției maghiare, care urmărea o înțelegere cu Domnul românilor, următoarea constatare: „Nu vă încredeți în Cuza, *el are ochii îndreptați asupra Transilvaniei și Banatului*. Recent, adăuga agentul, el a declarat din nou în fața consulului francez Place și a consulului italian Strolio, că *el ca prinț român nu va renunța niciodată la Transilvania*“¹². Aceste sentimente, cunoscute de toți luptătorii pentru unire, îl determinau pe Al. Papiu Ilarian să scrie că „românii din Transilvania în situația actuală nu privesc decât înspre Principate“, „*de aici așteaptă eliberarea și mintuirea*“ lor. Dragostea transilvănenilor pentru Domnul Unirii, sublinia Papiu, este chiar mai mare decât a românilor din Principate, fiindcă în Transilvania „bărbați și femei, bătrâni și tineri, *toți ar fi gata să moară pentru Domnul Cuza*“. Prin *Memorandul* adresat domnitorului României la începutul anului 1860 Papiu îi cerea acestuia, ajutat de „geniul națiunii române... să fie executorul fericit al planului lui Mihai Viteazul, al celui mai mare domn român care a existat vreodată“, punându-i la dispoziție un vast material documentar cu privire la necesitatea și posibilitatea desăvârșirii unității naționale¹³.

Transilvănenii au fost alături de Cuza, de inițiativele și realizările sale nu numai prin manifestarea acestor sentimente, ci și prin contribuția concretă adusă la realizarea planurilor sale politice, economice și culturale. Recentele sărbătoriri ale centenarului Universităților din Iași (1960) și București (1964) au subliniat îndeajuns — pentru a nu mai fi nevoie să insistăm — contribuția lui Simion Bărnuțiu, Ioan Maiorescu, Aron Florian și a lui A. Tr. Laurian la înființarea acestora, precum și efortul lor de a li se da o fermă direcție științifică și națională. Din guvernul lui M. Kogălniceanu din 1863—1864, prin care s-a înfăptuit secularizarea averilor mănăstirești a făcut parte și transilvăneanul Al. Papiu Ilarian, el, în calitate de ministru al justiției, fiind autorul proiectului de lege și al decretului respectiv.

Cînd, doborît de boală, Simion Bărnuțiu s-a reîntors în primăvara anului 1864 în Transilvania, el a făcut drumul de la Iași la Bocșa Română, răposînd în valea Almașului (28 mai), într-o trăsură oferită personal de către bunul domnitor, care nu și-a preocupat niciodată elogiile și atențiile față de marele exponent al revoluției transilvănene de la 1848.

M. Kogălniceanu, pentru a ne întoarce și în încheiere la dînsul, avea deci o evidentă dreptate cînd afirma că actul energic al Unirii aparține întregii națiuni care, prin toți fiii ei din „tustrele provincii a vechii Dacii“ s-a pronunțat în mod entuziast pentru Unirea de la 1859.

Înfăptuitor, prin voința poporului, a unirii din 1859, Cuza a fost unul din marii precursori ai unirii din 1918.

¹². Iancsó B., *Erdély es a magyaroman aspiraciok*, Budapesta, 1918, p. 87.

¹³. Al. Papiu Ilarian, *Memoriu inedit prezentat principelui Alexandru Cuza* în „Revista de istorie, arheologie și filologie“, Buc. I, 1883, vol. I, p. 133; vezi și I. Lupaș, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, ibidem, 1941, III, p. 255—263.

Un portret folcloric al lui Cuza

de Pavel Ruxăndoiu

Țăranul român a avut din cele mai vechi timpuri un mod propriu de a înregistra istoria și evenimentele ei. În conștiința lui, eroii veacurilor și faptele lor temerare s-au apropiat pînă la asimilare de lumea și isprăvile eroilor de basm sau de baladă. Într-un cuvînt, pentru popor istoria devenea legendă. Ion Neculce a cules asemenea legende nu direct din gura poporului, ci din gura bătrînilor boieri. În acele vremi cronicarul și poporul aveau același mod de a însemna, unul în scris, altul oral, oamenii și evenimentele, același mod de a „eticheta” personalitățile. Caracterul eroilor de basm este sintetizat într-o trăsătură fundamentală care devine marcă a numelui: Prislea cel voinic, Agheran Viteazul, Călin Nebunul, Făt-Frumos cu părul de aur. Marii demnitari au semnat și ei registrul eternității după aceleași reguli, pentru că așa i-a înregistrat memoria populară. Mai tirziu, cînd între popor și boierime s-a deschis acea prăpastie de netrecut despre care vorbea Alecu Russo, domnii, fie ei cît de buni, au încetat să mai fie astfel aureolați, și cronicile nu le-au mai reținut decît numele oficiale. Poporul a încetat să se mai intereseze de istoria celor de sus, a conducătorilor, pentru că aceștia nu mai făceau parte din propria lui istorie, din propria lui viață. Ca atare, istoria a încetat să mai devină legendă, eroii ei au încetat să mai fie ridicați la rangul de eroi populari. În creația sa, țăranul a continuat totuși să-i consemneze, în înfățișări mai apropiate de realitate, pe proprii săi eroi, eroii marilor răscoale populare: Horia, Avram Iancu, Tudor Vladimirescu.

Domnia lui Alexandru Ion Cuza a însemnat o nouă apropiere a istoriei „celor de sus” de popor, și creația populară a înregistrat fenomenul. S-ar putea spune că, de la domniile fanariote pînă în ziua adevăratei eliberări naționale și sociale a poporului român, Cuza a fost singurul conducător al acestei țări care a cunoscut popularitatea, iar popularitatea sa a fost una dintre cele mai mari. La începutul veacului nostru, Ovid Densușianu observă că „amintirea lui Cuza este încă vie în sufletul țăranilor și mulți îi pomenesec cu evlavie numele”. Figura lui nu a fost fixată în creații epice de mare amploare, pentru că vremea de glorie a eposului eroic dispăruse și conștiința folclorică evoluase spre o oglindire mai realistă a istoriei. Memoratul și snoava în domeniul prozei, cîntecul liric în domeniul creației versificate, erau speciile care se dezvoltau acum cu precădere și conveneau gustului popular. În granițele lor se manifesta aceeași tendință a spiritului țărănesc de a-și apropia eroii, de a-i confrunța cu idealul poporului și cu condiția lui de viață, de a-i immortaliza prin acele trăsături și acele fapte care au însemnat ceva pentru popor, o satisfacere a năzuințelor lui.

Ca să înțelegem mai bine acest lucru, va trebui să ne oprim puțin asupra caracterului textelor populare în care s-a păstrat amintirea lui Cuza. În primele decenii ale acestui secol, Ovid Densușianu imprimă folcloristicii românești o nouă orientare, impunînd cercetătorilor obligația de a se interesa nu numai de creațiile tradiționale, ci și de ceea ce spiritul popular produce nou, în contact cu evenimentele contemporane. Lărgirea pe care el o conferă noțiunii de folclor depășește însă granițele genurilor literaturii orale. Densușianu își închipuia că folcloristul trebuie să culeagă de la țăran „tot ce dînsul exprimă prin grai, tot ce alcătuiește judecata lui asupra diferitelor împrejurări în care trăiește, tot ce crede el despre actualitate”, să înregistreze deci frînturi de dialog, conversații, povestiri libere și amintiri de

orice gen. De cele mai multe ori asemenea texte stau la granița dintre vorbirea curentă și limbajul literar al creației populare. De acest gen sînt majoritatea textelor prin care țărănul român ne-a lăsat amintirile lui despre Cuza.

Țărănul român nu avea atunci o conștiință politică limpede, tocmai pentru că era ținut departe de treburile țării. De aceea el înregistra istoria după felul în care o simțea în mod spontan. În viziunea țărănului român Cuza apare mai ales ca un erou social, ca unul care luptă cu boierul pentru a-i da lui pămînt, pentru a-l scăpa de ciocoi și de clacă. Prin prizma acestui act, esențial pentru viața țărănimii, este judecată folcloric întreaga personalitate a lui Cuza care, dacă mentalitatea vremii marilor domnitori s-ar fi conservat, ar fi devenit poate Cuza cel Bun. Bunătatea și simplitatea sînt, într-adevăr, trăsăturile cele mai frecvent amintite în textele culese din gura oamenilor. Iată, de exemplu, ce-și amintea un țăran din Teleorman : „Cuza... era Domn bun, umbla pã jos și vorbea cu toți negustorii, și la țărani ne-a spus că ne dă delimitate“ (pămînturi delimitate) ; sau altul, din fostul județ Ialomița : „Cuza, sireacu, ăla domn ! Iel a făcut multe bunătăți pentru noi și ne-a iubit mai abilitir ca înainte. Dă nu iera iel, nu mai aveam az pămînt și tot clăcași iera să murim“.

Imaginea unui Cuza ca salvator al țărănului, care a scăpat sărăcimea de nevoi și suferință, ne întîmpină frecvent în texte de acest fel. Un țăran din Buzău își amintea cu recunoștință : „Ghini mai iera cînd a avut țara asta pã Cuzea. Iera bun numân bietu Cuza și multt ajuta iel pã săracimi“. Și după cîteva fraze amare, asemănătoare descrierilor lui Dinicu Golescu, despre suferințele pe care oamenii le îndurau din cauza boierilor, același țăran adaugă exaltat, într-un limbaj apropiat de cel al poveștilor : „Numai ci ni pomînim într-o zi s-a dipișat Cuza-n toată-mpărăția să dăzroghească oamîni dă la ciocoi“. Un alt țăran din Buzău își arăta recunoștința în cuvinte asemănătoare : „Știu că Cuzea ni-a fost tatăl nostru, iel ne-a vroit ghinele, căci ni-a luat ghintiu (biciu) din schinare și după urma lui trăim, căci iel ni-a-mprochietărit (improprietărit) cu pămînt. Pîn'iaici iera vai dă chielea noastră...“

Interpretînd aceste opinii, Densușianu făcea greșeala să-l acuze pe țărănul român de egoism, pentru că aprecierea lui Cuza nu pornea, în conștiința lui, de la înfăptuirea unei idei mari, ci de la satisfacerea intereselor lui imediate. Nu e locul să comentăm aici acest lucru, dar acuzația de „egoism“ trebuie respinsă categoric. Ea a provenit dintr-o neînțelegere a spiritului și modului țărănilor de a judeca faptele. Poate fi etichetată ca egoistă recunoștința unui popor față de omul care a încercat să-i împlinească una din cele mai mari năzuințe ale lui ? Cu atît mai mult cu cît majoritatea țărănilor care nu au simțit o îmbunătățire radicală a vieții lor în urma improprietării, au continuat să aprecieze gestul lui Cuza. În multe amintiri sau frinturi de dialog Cuza apare ca un erou pe care boierii l-au alungat pentru că a vrut să dea pămînt oamenilor. „Dă l-aș fi apucat pã Cuzea“ — spunea un țăran din Teleorman — „l-aș fi iubit, că iera om bun ; dacã trăia, n-ai mai fi văzut ciocoi. Cu timpul dăscopenia iel toate“. În afară de aceasta memoria țărănească mai implica în amintirea lui Cuza și alte fapte, dintre care unele nu reprezentau un beneficiu direct pentru țăran (ocaua, secularizarea averilor mînăstirești) ba uneori îi atribuia chiar fapte care nu-i aparțineau (dezrobirea țiganilor).

Dincolo de aceste simple impresii concentrate în fragmente de vorbire curentă, imaginea lui Cuza a fost fixată și într-un număr mare de povestiri scurte, în care datele reale sînt întrefăsurate cu închipuirea simplă și naivă a omului de la țară. Multe din aceste povestiri sînt de fapt niște memorate. Oameni care l-au văzut pe Cuza de aproape au ocazia să povestească împrejurările și să facă un portret fizic

al domnitorului. Inceputul unor asemenea povestiri ne aduce aminte de episoadele din amintirile lui Creangă: „A! că uom voinic iera Alexandru Cuza! Iera dă treabă uom. Odată vinise la poştă...” (Buzău), sau: „Măi! Măi! şi mai om chipeş şi buş la inimă iera Domnitorul Cuza! Di câti ori mă nimeneam la curtea-impărătească, numa şi-l vîdeî îmbrăcat în haine soldăteşti frumoaşă şi vinia lla noi şi ni spune:...” (Covurlui) **Altădată un portret mai dezvoltat în felul special al ţăranului, este încadrat într-un context care ne aduce aminte de acea caracteristică pendulare între autentic şi fabulos a basmelor populare:** „L-am văzut pă Cuza, să nu spui minciună, ia'ăşa la doi paşi. Cuza iera om nalt, băllan, coroetic la nas. Il văd şi pin portrete, da nu samănă, îl arată prea închis; şi nu, iel iera băllan. Parcă-l văz cum mulţămia la toţi cari-l saluta. A mers la comisie. Acolo-i făcuse un paltat şi masă. Ş-a chemat oamini mulţi lla masă. Scaunul lui iera mai sus, iar ale noastre, to mai jos, to mai jos, până la capăt.”

Se povesteau apoi tot felul de istorii în care Cuza călătoreşte prin ţară deghizat împărînd dreptatea sau pedepsind abuzurile şi necinstea. Aceste istorii, auzite de la alţii care au văzut, intră deja în domeniul legendei, şi caracterul lor hazliu le apropie de snoave. **Intrăm deci în domeniul creaţiei folclorice propriu zise. Iată un exemplu:** „Cînd iera Cuza, iel şerca (cerca) prin crişmi să lîii oşili (ocalele) drepti şi porunşé vin: „Dă-mi oca dreapti a lui Cuza!” — „Eş afarî, măi şiobani, zise crişmanu. Cui porunşeşti tu, şi, tu ieşti Cuza? Dimineaţa, cînd sî scula crişmaru, nu-i da voi sî dişchidî diugheana... şi-l puné la gros”. (Covurului). **Altădată, travestit tot cioban, Cuza se duce la călugări să vadă ce fac.** „Călugării mîncă şi bea ghîne ş-apoi să lua la luptă. Cînd a văzut aşa le-a zis Cuza: „aşa faceţ voi; stai!” şi i-a scos afară” (Constanţa). **De această naivă reprezentare a secularizării averilor minăstireşti se leagă multe istorisiri. Odată, travestit în soldat, se întilneşte cu un popă şi îl întreabă:** „Hai părinti, cum vă mai lăudatî cu domnu aista Cuza?” — „I, că tari-i şarlatan, dzişi popa”, **drept care Cuza îl duce la bărbier să-i radă barba. (Neamtu).**

Şi mai interesante, cu un epic mai dezvoltat, sînt scenele închipuite de ţărani ca petrecute în momentele cruciale a vieţii lui Cuza. Cu detronarea lui lucrurile s-ar fi petrecut, de pildă, astfel: „Cuza o-ntrebat pi boieri: cam cît pămînt ar trebui pintru ţărani? Iei o răspuns că doosprezeşe fâlşi. Şi iei cînd o simţit că Cuza vre să deie pămînt l-o şi pierdut. Atunş o spus lu Brătianu că-i dă bani să-l împuşte pe Cuza şi iel să hie ca şi reje. Şi iel li-o spus că-l dă ljos. Pi urmă o spus tot iel: «Doamne Cuza! să vongheşte boierii să ti dé afară!» — „Bre, dzişe, să-ndoim străjile, unde-i unu punem doi» Ş-o pus straje-ndoită. Dup' așeia s-o dus Brătianu iar la el acasă şi i-o pus cuţitu-n piept şi l-o silit să zîcă că n-a mai hi domn, să-şi dé demisia. Ş-o dat-o şi l-o pus în trăsura şi l-o scos afară din Bucureşti şi i-o tras clopotile să zîcă lumea că-i mont.” **Şi ca să infirmăm încă o dată interpretarea greşită a lui Densusianu, vom observa că autorul acestei relatări închipuite şi-a încheiat povestirea astfel:** „Se vorbé bine di Cuza. Iel zise să hie unire ş-un duh în lume, să trăiască oaminiî uniţ unu cu altu”. **Iată deci că ţăranul simplu avea uneori conştiinţa acelei idei măreţe pentru care luptase Cuza. Dacă asemenea texte s-ar fi cules în anii imediat următori unirii s-ar fi putut constata probabil că această conştiinţă o avea majoritatea ţărănimii. Dar textele pe care le avem la îndemină au fost culese după o jumătate de veac. În acest răstimp, ţăranii trăiseră un mare şir de experienţe amare şi avuseseră timp să uite bucuria de atunci. În curînd avea să se întîmple marea tragedie de la 1907. Oamenii se simţeau**

mai obidiți ca oricând, mai rău „ca pe vremea turoului“, și mintea lor era frământată de alte gânduri. Iar amintirea lui Cuza era, cum se poate vedea din citatele de mai sus, legată de amintirea unui scurt răgaz de nădejde și fericire, care s-a dus odată cu detronarea lui Cuza însuși.

O relatare a călătoriei lui Cuza la Constantinopole este realizată la proporțiile unui adevărat elaborat legendar : „Cuza-l strîmtoara Sultanu să-i dea biru. Iel s-apucă și face sfat cu boierii lui. Ș-a ales v'o douăzeci di oameni voinici di-ai lui, ș-a purces. Da li-a zis că „di-oi muri să-mi trimiteț trupu să-l îngropaț aici“. Și s-a dus cu vaponășu iuti ș-a ajuns acolo la Constantinopole. A luat cu iel v'o zeci oameni di-ai lui și s-a dus la palatul Sultanolui. A vrut unul să-l propească să discalțe cismile ; da iel i-a dat brînci și-a intrat la Sultanu, că iera voinic ; că di iera prost, n-ar fi făcut o treabă ca asta... Sultanu toma ședea-n tronul lui și bea cafea și l-a găsit, a intrat la iel și i-a dat „bonjur“ și i-a pus cartea și condeiu pă masă : „Iscălești colea ca să nu mai plătească țara bir ; iscălești or te tai !“ Ș-a scos sabia, și Sultanu di frică să nu-l tae a iscălit. Ș-a luat cartea și mișcă băiete ! S-a suit în vapor, și drumu înainte la București ! Cică să hi luat după iel, da nu l-a putut ajunge. Ș-așa a scăpat bietu Cuza țara de bir.“ (Tulcea).

În cîntecele lirice amintirea lui Cuza apare mai rar. Și de data aceasta fenomenul poate fi explicat prin colecționarea lor tîrzie. Un mănunchi de versuri ne evocă atmosfera de sărbătoare din epoca Unirii :

Frunzuleană iasomie,
Hai, Marie-n deal la vie
Să culegem floricele,
Să le facem mănunchele,
Să mergem la Ieș cu ele ;
La Ieș, la curtea domnească
Să le zvîrlim pe fereastră,
Domnul Cuza să trăiască,
Șapte țări să stăpînească.

(E. Sevastos, Cîntece moldovenesti)

Asemenea explozii de bucurie au fost probabil mai frecvente, dar amărăciunea aaior ce au urmat le-a putut acoperi. Și au rămas mai vii în amintirea versurilor care-l evocă pe Cuza ca salvator al țaranului :

Foaie verde mărgărint,
Cobori, doamne, pe pămînt
Și vezi Cuza ce-a făcut !
Că ne-a dat pămînt la toți,
Să nu mai fim slugi la hoți ;
Și ne-a scăpat din nevoi,
De robie la ciocoi.“

(T. Pamfile, Cîntece de țară)

Piese contemporane dedicate unui eveniment istoric

de N. Tertulian

Fidelitatea față de adevărul istoric, corectitudinea în reflectarea diverselor evenimente și a înălțurii lor logice constituie desigur o primă condiție a unei piese de evocare istorică având ca obiect o mișcare socială consacrată în toate detaliile ei de istoriografia curentă. Rolul invenției și fanteziei dramaturgului în aceste limite, raportul între „veridic” și „verosimil” în literatura de evocare istorică formează o problemă aparte: este sigur însă că romanțarea, convenționalismul, filatarea unui anume gust pentru poncificuri și pentru gesturile-standard ale „eroului” istoric sînt cu totul incompatibile cu o autentică și realistă dramaturgie de evocare istorică. Din punct de vedere estetic, problema este cea a aptitudinii dramaturgului de a pune în valoare virtualitățile dramatice ale evenimentelor istorice evocate, de a descoperi în coerența istorică o coerență dramatică. Simpla acțiune de ilustrare scenică a unor evenimente și tendințe istorice nu poate da rezultate literare valabile, atîta timp cît nu sînt urmărite resorturile *morale* și implicațiile *umane* ale actelor eroilor. Nu este de conceput o evocare scenică a unor evenimente istorice efectuată într-un spirit neutral sau cu impersonală obiectivitate: personalitatea artistică a dramaturgului se exprimă în definirea mobilurilor interioare ale acțiunilor eroilor săi, în linia sufletească imprimată acestora și în „aura” lor particulară, în jocurile de lumini și umbre distribuite asupra diverselor figuri și momente. Camil Petrescu își făcea pe bună dreptate un titlu de glorie din rigoarea istorică și exactitatea documentară a „Danton”-ului sau „Bălcescu”-lui său, din faptul că „setea de concret” stătea în ultimă analiză la baza creațiilor sale de acest gen, cu invenția redusă la minimum. Operele sale rămîn însă adevărate *creații*, reinterpretarea materiei istorice în lumina unei concepții determinate fiind vizibilă în întreaga lor structură.

Piesa lui Tudor Șoimaru „Povestea Unirii” este construită pe principiul evocării principalelor momente care au dus la înfăptuirea istoricului act al Unirii Principatelor (unificarea forțelor patriotice, trădarea lui Vogoride, avatarurile alegerii noului domn al Moldovei, sosirea veștii despre alegerea lui Cuza și ca domn al Munteniei) în timp ce piesa lui Mircea Ștefănescu „Cuza Vodă” situează pe primul plan figura remarcabilului om de stat și etapele activității sale politice și istorice. Nu este lipsit de interes a urmări modul în care evenimente și figuri istorice identice au fost reflectate în cele două piese din unghiuri deosebite. Tudor Șoimaru a oferit o explicație mai nuanțată a tribulațiilor pîncălabului Alexandru Ion Cuza, în perioada anterioară Unirii. Acceptarea postului de prim aghiotant al caimacamului Moldovei Vogoride (omul turcilor) formează obiectul unei controversă aprinse între viitorul domnitor și soția sa; suspectat de a ceda acestei solicitări din vanitate și orgoliu, Cuza e gata a respinge oferta, pe care o acceptă în cele din urmă la insistența a însuși grupului unionist (Alexandri, C. Negri, Kogălniceanu). În piesa lui Tudor Șoimaru, trimiterea lui Cuza de către Vogoride într-o misiune imaginară în zilele cînd caimacamul organiza cu ajutorul ministrului său de interne alegeri măsluite în Moldova, îi oferă autorului piesei pretextul unei motivații mai substanțiale a demisiei celui care va

deveni domnitorul țării: indignarea demnitarului înșelat de versatilitatea și lipsitul de scrupulele Vogoride, desvinovățirea sa patetică în fața curajoasei patrioate Ecaterina Vogoride, desvăluirea adevăratelor resenturi ale acțiunilor sale puse în serviciul Moldovei și al unificării țărilor românești — oferă astfel dramaturgului prilejul de a conferi verosimilitate actelor eroului său în împrejurările care preced Unirea. Loialitatea și aspirația de a ridica țara din întunericul medieval (exprimată însă în piesă cam discursiv și convențional), acestea sînt trăsăturile pe care urmărește să le sublinieze în figura lui Cuza autorul „Povestei Unirii”. Și actul răpirii corespondenței compromițătoare a lui Vogoride cu reprezentantul puterilor străine capătă o rezolvare mai plauzibilă și mai teatrală în piesa lui Tudor Șoimaru: e un prilej de a sublinia patriotismul ardent a numeroase figuri feminine ale epocii, ideile pe care autorul a urmărit să o sublinieze insistent de-a lungul piesei sale. În piesa lui Mircea Ștefănescu răpirea scrisorilor apare ca obiectul unei competiții între amantele cămăcamaului și soția acestuia, ceea ce dă o notă ușor „mondenă” întregii istorii; în „Povestea Unirii” același act prilejuiește o punere în valoare a procesului de conștiință al Ecaterinei Vogoride și a rolului pe care l-a jucat gestul ei îndrăzneț în desfășurarea evenimentelor. Figura lui Vogoride, cu bizantinismul și fățărnicia lui orientală, cu încercările lui abile de a-l neutraliza pe Cuza și cu cinica abjurare finală a unelei sale, ministrul Catargi — capătă poate cea mai multă consistență în caleidoscopul de figuri ale epocii. Actul al doilea al piesei lui Tudor Șoimaru este idealul și cel mai izbit, autorul utilizînd cu îndemnare materialul istoric spre a obține un *crescendo* autentic, culminînd cu semnarea decretului de anulare a alegeniilor (sub presiunea evenimentelor acumulate și a intervenției maselor de țărani. În rest lucrarea se desfășoară ca o piesă istorică în sensul convențional al cuvîntului, mîngîindu-se să illustreze scenic succesiunea evenimentelor Unirii și a protagoniștilor ei principali (Negri, Cuza, Ion Roată, „separatistul” Balș, oscilantul moșier Iondache, etc.) cu un „creion” corect, utilizînd frecvent în replici citate autentice din documentele epocii, fără romanțare ieftină dar și fără a urmări scopuri caracterologice mai profunde.

Cu toate inegalitățile și defectele ei vizibile, piesa lui Mircea Ștefănescu urmărește și realizează un program mai ambițios: evocarea figurii lui Alexandru Ion Cuza, fuziunea într-un portret unitar a detaliilor private ale vieții domnitorului și a celor privind personalitatea sa istorico-politică. Autorul nu numai că nu a escamotat elementele de psihologie individuală a figurii eroului său (exuberanța amoroasă, temperamentul fugos și o anumită nepăsare nonșalantă), dar a utilizat adeseori în intriga piesei mănturiile biografice de acest gen. Primejdia unei reconstituiri istorice clădită pe o asemenea bază este cea a juxtapunerii scenelor evocînd acțiunile istorico-sociale memorabile cu micile scene „de alcov” și cu digresiunile picante, mijloace facile de „umanizare” a figurilor istorice. Mircea Ștefănescu nu a greșit cîtuși de puțin folosind pe larg elementele de biografie amoroasă ale unui personaj istoric, în viața căruia acestea s-au împletit într-o fuziune caracteristică cu destinul său istorico-politic. Problema este cea a dozajului și mai ales cea a consonanței și coordonării diverselor laturi ale personalității, într-o sinteză veridică. Preocuparea autorului piesei „Cuza-Vodă” a fost să salvgardeze *idealitatea* figurii eroului său: amorul pentru Maria Obrenovici apare pus sub semnul dorinței arzătoare a lui Cuza de a avea un copil, iar ispitirea constantă la care-l supune de-a lungul anilor frumoasa Didiția Retezeanu nu-l împiedecă să respingă cu demnitate și intransigență oferta cu maligne substraturi politice a acesteia. A sublinia generozitatea și bravura în linia suflă-

tească a personajului, dorința lui Cuza de a păstra un contact viu și direct cu pulsul vieții populare sau gesturile curajoase de sfidare a primejdiilor care-l pîndeau inevitabil — nu înseamnă a sacrifica adevărul istoric unei scheme convenționale, ci constituie un act de fidelitate istorică. Pieseii îi lipsește însă *intelectualitatea*, în sensul preocupării de a pune în valoare mobilurile mai adînci ale atitudinii lui Alex. Ion Cuza față de complexe probleme social-istorice din cadrul epocii, resorturile *personale* ale atașamentului său nobil față de cauza Unirii sau a împrumutării țărănilor (ceea ce a urmărit, de pildă, Camil Petrescu în „Danton” și „Bălcescu”). Nu este un accident prezența pur exterioară și discursivă a lui Kogălniceanu în intriga piesei. Autorul e tentat să valorifice mai curînd farmecul exterior al personalității lui Cuza: irezistibil și „charmant” în scena cu bătrîna soacră sau afectat „popular” în raporturile cu țărani din Ruginoasa. Evocarea figurii lui Ion-Roată sau cea a unor figuri de țărani, după un curent tipar neo-sămănătorist, nu sînt de natură a compensa impresia mai sus amintită.

Finalul sobru și încărcat de o undă de emoție reală în dialogul mut dintre soldații gărzii și domnitorul constrîns să abdice — perpetuează linia cea mai valabilă a piesei. Tendința dramaturgului de a-și articula momentele-cheie ale reconstituirii sale istorice pe fundamentul *faptelor reale*: ciocnirea cu aroganța marelui boierim separatist, pregătirea nu lipsită de ușoare ezitări a „loviturii” de la 2 Mai 1864, consacrînd o nouă lege electorală prin politica îndrăzneală a „faptului împlinit”, repudierea oricăror tendințe bonapartiste și respingerea ideii abdicării doar din dorința de a salvagarda rezultatele Unirii, conduita nobilă și afectuoasă față de soția ultragiată, simpatia față de orice idee și act progresist (raporturile cu Davila, cu ofițerii armatei create de el și care îl vor răsplăti prin trădare, etc.) — furnizează elementele de autenticitate ale piesei. Concesiile făcute unor clișee și unei anumite recuzite-standard a „pieselor istorice” (raporturile de familiaritate ostentativă și dulceagă cu țărani, colonelul care trădează sedus de o femeie provocatoare, caricatura înfinipării „monstruoasei coaliții” prin dialogurile auto-demascatoare Vlădescu-Arghiropol etc.) constituie acele defecte și inegalități despre care aminteam la început.

Este incontestabil îmbucurător faptul că o epocă istorică atît de însemnată, plină de atîtea contraste și cu personaje atît de bogate în substanță cum este cea a Unirii Principatelor și a dobîndirii independenței naționale, a început să formeze obiectul unor lucrări dramatice de evocare istorică. Cele două piese meritorii scrise pînă acum constituie o experiență importantă pe drumul realizării operelor de maturitate destinate să evoce în spiritul unui realism superior o epocă istorică memorabilă.

Note de viață

de Tudor Arghezi

u trecut mulți ani de atunci...

Să fi fost prin 1907, 1908 sau mai târziu? Nu mă obișnuisem să notez evenimentele personale. Eram la Geneva în Plaimpalais, unde aveam, la poșta cartierului o „căsuță“ (case), execrabil diminutiv. Și aveam și cheița ei, a căsuței... Mă duceam dimineața să-mi iau corespondența din țară. Eveniment istoric, într-o zi am găsit o piesă de 5 lei, de la Demetrius, zmulșă din mizeria lui. N-am compensat niciodată, nici într-un fel, această sfîșietoare dovadă de prietenie. Nicu Cocea, tot atît de mare prieten, dispunea de un altruism mai măsurat. La întoarcerea acasă, văzînd contrariați că nu mulțumesc, mai mulți cunoscuți necunoscuți m-au întrebat dacă mi-au folosit la ceva bancnotele încredințate generozităților lui. De rușine mi-am scuzat memoria ingrătă, mărturisindu-mă vinovat. El era prieten al cenaclului ieșean Viața Românească. Mai înregistrasem și alte melancolii de care n-am pomenit niciodată cînd am fost rugat să eternizez efigia activ socialistă a frăției noastre literare.

În casa lui Cocea mi-am făcut pregătirile din ajun de plecare și toaleta vestimentară, după ce mă despărțisem de șase ani pierduți, dimpreună cu multe iluzii înefabile în viața minăstirii. Îi lăsasem depozitat un raft de cărți vechi tipărite în alfabetul chirilic, care contribuise la buna cunoaștere a limbii și aș zice și la formarea mea, în căutarea de sine, proprie neliniștilor tinerești. Aveam predecesori în cele gîndite, însăilate și scrise: Antim Ivireanul, Dositei, Creangă, Anton Pann, plămădiți într-ale sufletului de Biserică, prima cultură, ca să mă rostesc în termeni, fiind bisericească. Dascălul, rămas pînă în zilele noastre sinonim cu Profesorul, ieșea pe ușa altarului de din dos și cu burta la pămînt în mijlocul ciracilor lui, scria pe nisip cu bățul Az, Buche, Glagor, încheindu-și lecțiile cu psaltichia: pa, vu, ga, di, che, zo, ni, pa. Orice-ai face nu se pot șterge vremile trăite, ele stînd în tradiția noastră românească.

Nu pare anacronic să zăresc asociați în schițele amintirii pe Arhimandritul Valerian, veșmîntarul Mitropoliei, cu Ion Nădejde, latinistul orator la tribuna socialistă din fosta stradă Doamnei.

Între cărțile dăruite în anii de chinovie de călugărie și stareții cinului monahicesc din toată țara, dispăruseră 12 volume dăruite, drept ofrandă festivă, Mineele, o ediție fără dată în cele dintii tiparnițe românești destinate cultului cotidian pe cele 12 luni ale anului bisericesc. Ele nu sînt nici în Arhivele Statului, nici în biblioteca Academiei și bătrînii în științele limbii întrebați au răspuns „Nu știm, n-am văzut“. O dată cu ele s-a făcut nevăzută și o cruce neagră, de mărimea unui om întreg, acoperită cu camilafca din obștia celor trei virtuți teologale: sărăcia de bună voie, fecioria și lepădarea de sine... simbolic.

În casa prietenului Cocea îmi retezasem coada capului ajunsă la șale, reducîndu-mi și barba la țcălîie. Pe o sofa, pe care dormita la siestă, Generalul, părintele lui, aștepta și un costum croit aproape sacerdotal, cu nasturi pînă la gît.

În Elveția, unde plecam a doua zi 7 noiembrie 1905 puteam trece de păstor sau de ȋircovnic purtător de cădelniți și luminare.

Colonelul Felix, un alt frate de sensibilități extreme, îmi trimetea toată presa noastră, politică și literară. Izbucnise anul 1907 țărănesc. Moment grav. Guvernul liberal refuza să-și ia răspunderea care sărea tuturor în ochi a răscoalelor țărănești, iscate dintr-o spoliație sistematică și fără nici un răgaz a „Tălpîi țării“. Toată corespondența Românilor din streinătate, denunțată instigatoare, ridicată de la poștă, era fotografiată și trimisă Siguranței din București. Șeful Departamentului Interneilor (Ministerul) era la Geneva un oarecare Maunoir de tristă memorie, în slujba discretă a polițiilor românească și rusă. Demascat, el a fost crud jerpelit în minusculul parlament al cantonului „Post tenebras lux“, înființat sub dictatura protestantă de Calvin.

Dovedindu-se că ministerul de Interne păstra în arhivele lui secrete sumedenii de documente, într-o bună zi au fost arse în parcul Plaimpalais 60 de mii, sau 40 de mii — am uitat — de dosare.

Un ziar din Lausanne a publicat denunțul semnat de directorul Oficiului poștal în ce mă privea.

Dar trebuia să fie vorba de altceva, de colaborarea mea la Viața Românească, la care mă întorc după zecile de ani de absență.

Deocamdată, îmi dau seama că încep, fără să vreau un lucru de care m-am ferit cu dezgust pînă acum, Memoriile. Le voi creiona pe sărite și după cum vor veni nechemate. Însă vor fi exacte și adevărate. La 86 de ani nu mai am ce ascunde și nici trebuință de a face plăcere.

Mihai Beniuc

Autorii

*Am întâlnit un arbor secular,
Stejar ori tisă, nu-mi aduc aminte,
Apoi un rîu curgînd măreț și clar
Și un vulcan cu moț de foc fierbinte.*

*Flori am văzut, măgari, zăpezi și lupi,
Am stat la poala cîte unui munte,
Lîngă prăpăstii (n-ai cum să le-astupi!)
In cari privești și simți sudori pe frunte.*

*Și cîte alte-n lume multe cele
Nu vezi umblînd ținutu-ți n-ngrădit, natură,
Și viermi pe stîrv și-n spațiul cosmic stele,
Și nu-i pe nici un lucru semnătură.*

*Doar autorii stau și tot visează
Privind cîmpia unei albe coale
Prin fumul de țigară, rotocoale,
Și cugetă profund, apoi semnează.*

În infinit

*În șantier mai duduie, mai bate,
Veghează proiectoarele nocturne,
Alături, în muzeu — singurătate,
Prin geamuri luna pe statui pe urne.*

*Tăceri se-ntrec : care-o tăcea mai tare !
Dar, inimă de-oțel, motorul sună
Zvîcnind rotit, nepăsător de lună,
Și el și-aceie mari excavatoare.*

*Acele stranii păsări care mușcă
Din lut și-l vomitează-n camioane,
— O, ciuturilor voi, contemporane ! —*

*Și-acea făptură comandînd din cușcă —
O, creer al mașinii ! Ne-am lungit
Cu ochii și cu brațu-n infinit.*

Zodia înstrăinării (I)

(CONTRAVIZITELE D-RULUI B. A.)

— roman —

de V. Em. Galan

- Teamă de operație? Nici gând. Eu, și-așa, și-așa, de mult îs fărmată...
- Spui „fărmată”? Ca-n Moldova?
- Iihm! După baștini, că de pe-acolo-s...
- Și „fărmată” de când?
- De-atunci... M-au făcut Maica Domnului; pe urmă... harcea-parcea! Vai, cum m-au fărmat!

POATE MACAR NASCUTA NU ERAI, tovarășă doctor: sînt la mijloc pe puțin treizeci de ani.

Mare lucru de capul meu nu cred să fi fost. O codană, acolo... Mă trezeam zgîindu-mă prin bălți, prin găleți, prin cioburi de oglindă; ba-mi părea că-s frumoasa pămîntului, ba-mi părea că-s sluta slutelor — și vremea trecea. Creșteam, se cheamă, crescusem — sălbatică și neșcolită, de să-ngrozesc lumea.

Tata, *bulgar*, Mama, *bulgăroaică*. Trăiam muncind o *bulgărie* — și am crescut știind parcă din născare că meseria lor, a noastră, își trăgea numele de la *bulgari*, de la pămînt. Bulgaria? Ai mei, pun mîna-n foc, nu auziseră în viața lor; cinstit vorbind, nici despre România nu știau mare lucru; iar eu — ce să mai vorbim!

Zarzavagerie, grădinărie: cartofi, ceapă, usturoi, varză, pătrunjel. Țsta ne era tot *bulgăritul*.

Pămînt pe-un fir de apă. Coadă Iazului îi spunea apei. Dacă o fi fost undeva și Iazul Cozii, nu știu; în pruncie, mi s-a întîmplat să alerg pe malul pîrăului pîn-am scos limba de-un cot; n-am găsit iaz nicăieri; poate nici nu era.

Casa o aveam în mijlocul *bulgăriei*. Chiar lîngă pîrău — și îmi aduc amînte că roata de urcat apă la straturi era în bătătura curții; cînd umbra, îi auzeam scîrțîitul din casă, cu ușa închisă.

Casa, pe stîlpi. O cameră și o tindă. Primăverile, Coadă Iazului revărsa. Mama vîra găiniile în saci — cîte șapte-opt găini sacul; tata urca scara cu doi saci deodată; îi deșerta în gura podului... Calul, vaca și poncii ajungeau pe Dealul Tîrgului. Era acolo o moară pără-

sită, cu aripi rupte. (Fusese moară *de vînt* — mi-au spus — și eu, muta, dacă n-am întrebat, am crescut ditamai lungană și-nică mai făceam haz închipuindu-mi ce prostie va fi fost moara aceea, la vremea ei, și ce prostă-lău morarul, dacă *măcinau vînt*).

Primăvara, va să zică, și ori de cîte ori Coadă Iazului revărsa, sub podelele casei noastre plescăiau valunile. Uneori, săptămîni de-a rîndul... Mama rămînea pe Dealul Tîrgului, pază vietăților adăpostite-n moară; aștepta scăderea apei... Tata cobora de sub streășina grajdului barca și năvodul, îmi zvîrlea în brațe un căuș, mă îmbrîncea în fundul bărcii — se apuca de pescuit; barca, la început, lua apă, iar eu, cu căușul, țineam loc de pompă. Ziua, pescuit din luntre; ne tot duceam, iar casa rămînea departe, mică. Noaptea, pescuit în cunte, de pe prag: aprindeam două felinare, să momim peștele la lumină; tata arunca năvod după năvod, pînă-l doboroa amețeala, osteneala... Într-o săptămîină, scîndurile bărcii se umflau; tata nu mai avea nevoie de pompă; mă lăsa acasă. Dereticam, făceam mîncare, hrăneam gămile din pod și le adunam ouăle; dacă apa ar fi prăbușit casa pe mine, urma să țip („Măcar și moartă!“) pînă ar fi prins tata de veste că ni se înecau găinile.

Aveam și o plută a mea: patru scînduri înțînate pe două butoaie, iar la mijloc, spînzurate în apă, niște pietroaie care țineau *cumpăna*. Cu prăjina, împingeam pluta oriîncotro... Uneori, mama cobora de pe Dealul Tîrgului și, din marginea apei, ne striga: îi trebuia nutreț pentru vițe ori altceva. Încărcam pe plută ce-mi cerea, legam, odgoneam, duceam; mama căra sarcina mai departe, în oîncă... Diminețile eram răcniți dinșpre tîrg, de pe *rambleul șoselei*. Erau negustorii: întrebau de *marfă* — dacă tata avea ori nu pește. Pe unii, tata nu-i lua în seamă. Cu alții era înțeles dinainte; le făcea semn să stea, să aștepte; *marfa*, eu o duceam la drum, pe plută; *cruțam timpul tatii*... Număram deodată cu negustorii. Ieșeau atîția pești mari, atîția pești mijlocii, atîtea căușe de caracudă. Un negustor striga peste apă cît ne-a dat numărătorea, tata făcea semn că a auzit; negustorii aruncau peștele în coșul căruței lor, eu aruncam sacii goi pe pluta mea și grăbeam spre casă. De-un singur lucru mi-era teamă, ori mai degrabă nu știu ce lehamite: să nu începă careva a-mi vorbi, a mă întreba...

Cînd apele scădeau și Coadă Iazului *intra în matcă*, ne apucam de grădinărie. Muncă din zori în amurg. După zile de arșiță, muncă și noaptea, sub lună, la udat.

Vana, două-trei luni *veneau neamurile să ne ajute*. Munceam, dormeam și mîncam de-a valma: noi, o soră mai mare a mamei (cu trei feciori însurați), două perechi de socri ai acestor feciori, și, nelipsit, un văr al tatii care aducea trei bînboși. Vărul tatii și bînboșii lui își spuneau unui altuia, frate chiar cînd se ciomăgeau; și *frații* erau între dînșii cumnați, cîsori ori Dumnezeu știe ce, afară de frați.

O dată cu ajutoarele se ivea, adus de tata, un oiine; rămînea pripornit între straturi — *să latre, să dea de veste, să păzească*.

Toamna începeau supărările, mîniile. Neamurile pretindeau că tata și mama *trag din socoteală*; tata pretindea că *lăcomia ticăloșilor n-are niciodată margini*; mama pretindea că *înainte de-a huli după îndemnul diavolului, neamurile ar trebui să se gîndească la Dumnezeu*... Neamurile plecau blestemînd; jurau toți că vara viitoare or

să-și rupă șalele pentru oricine, măcar și pentru Talpa Iadului — numai nu pentru alde taică-meu și măică-mea. Tata ridică din umeri; mama, cu gura pungă, tăcea; știau amândoi că vara viitoare neamurile or să ne ajute la fel, or să plece la fel. O știam și eu. O știau și neamurile, de bună seamă. . .

După întâia brumă, tata ucidea câinele — ca să nu prade mîncarea de pomană. Cînd Coadă Iazului era adîncă, ajungea o sfoară și-un pietroi: bîldîbîc! și cîinele parcă n-a fost. Cînd apa era numai de-o șchioapă, tata înhăța dulăul de ceafă, îl înfunda cu nasul în mîl și îl ținea pînă era sigur că l-a ucis. Vara următoare aveam alt cîine.

Iarna rămîneau singuri. În casă n-aveai cum te mișca. Jos, pe podea, *pregăteam pentru răsaduri*: un rînd de bălegar, deasupra pămînt negru. Prin colțuri, ticsite claie peste grămadă, alte răsadnițe — lazi și hîndaie.

Iarna mai erau uneori și lupii: noaptea, singuratici ori în haită, ne dădeau tîrcoale. Pagube n-aveau cum aduce: casă pe stîlpi, grajd cu luși zdravene... Tata avea armă. Stîrcea la ușă, în capul scării; aștepta luna. Dreapta pe armă, stînga pe coada toporului. Pînă la douăzeci-treizeci de pași, zvîrlea toporul cu tăișul drept între ochii lupului. (Era stîngaci. Nu voinic, pe cît mi-l aduc aminte; numai vînos și îndemînatic). Primăverile, mai puțin decît cinci blăni de lup n-a dus la tîrg; au fost și ani cînd a-mplînit duzina. Arma nu-l știu s-o fi descărcat vreodată.

(Într-o iarnă am dat și eu nas c-un lup. Ziua în amiaza mare. El adulmeca sub ușa grajdului, eu rămăsesem singură acasă și aveam treabă în grajd. L-am văzut din casă. Am luat toporul, am coborît și m-am strecurat tiptil pe cărarea dintre nămeți. Bătea vîntul, viscollea. Lupul, cînd m-a văzut lângă dînsul, a clămpănit din fălci și-a vrut să fugă. Am tras ca-ntrun butuc — și a rămas grămadă, cu ceafa despicată. Mai mult de zece ani n-aveam pe-atunci).

Cam asta ne era viața: casa, grădinăria, neamurile, revărsările, pescuitul. Și negustorii: de zarzavat, de pește, de porci, de găini, de ouă, de blăni de lup. Școală — nici gînd; carte am învățat la bătrînețe, aici, pe Argeșul dumneavoastră, în Lunca Albă. Știam, se cheamă, cît îmi trebuia ca să trăiesc acolo, așa. . .

Părinții erau din cale afară de tăcuți: cînd rămîneau numai noi trei, săptămîni întregi n-auzeam o vorbă. Nu știu de ce tăceau. Îi rodea vreo dușmănie? Se înțelegeau prea bine și vorba le era de prisos? Acum, după atîția ani, stau și mă-nreb — cum oi fi ajuns să înțeleg și să turui atîta amar de cuvinte? cînd m-or fi deprins a număra fără greș căpătîni de varză, pește și ouă? Și-au făcut pomană cu miine, gîndesc — pe vrute ori pe nevrute — neamurile. Că se cer-tau neamurile noastre toată vara; și cu cît vînturau mai multe, cu atîta le încurcau mai tare; iar eu, se vede, gură-cască printre dînșii, învățam cuvinte și numere — verzi și uscate. . . Vai, Doamne, cîte nu le treceau prin cap!

Ca să vedeți — de la neamurile noastre citire:

Pămîntul n-are capăt. De ce? Pentru că nici n-ar putea să aibă. Lumea n-ar număr. De ce? Tot de-aceea. Dincolo de capătul care nu-i și de numărul care nu este, începe *tărîmul celălalt* — loc întunecos, bucușit de draci, vrăjitoare, zmei, mume vitrege, ciume și scrișnete.

Și peste toate plutește înaltul cerului, cu îngeri, cu sfinți, cu slăvite cîntări și, precum cunoaște oricine nu-i păgîn, cu Dumnezeu-tatăl, stăpînul tuturor. Pînă aici, să zicem, ar fi mers. Numai că neamurile noastre abia de aici înainte țineau să limpezească lucrurile : și cum adică fără număr : și de unde pînă unde vrăjitoare ? și ce fel de cîntări, cu ce cuvinte ? Tot așa. Ai mamei ziceau albă, ai tatii ziceau neagră, — și se-ncingea o vorbărie de mă miram că nu-i dor fălcile.

De bine, de rău, învățam a vorbi.

Cîteodată își aduceau aminte că eram pe acolo și eu ; îi mîncea limba de grija credinței mele, a sufletului meu — așa mai departe. Eu — aflam de la neamurile mamei — fusesem *botezată omeneste* ; neamurile tatii nu pricepeau unde-mi era *omenia* dacă *m-a murat în cazan popa Stavăr bețivanul*. Amîndouă taberele știau că *de fapt* asupra credinței mele *nimic nu era hotărît* : tata și-a *despărțit credința de-a mamei*, așa că eu trebuia să *cresc, să ajung mare, pe urmă să-mi aleg credința singură (cînd oi avea destulă minte)*. Neamurile mamei jurau că *o să rămîn la credința celei care m-a făcut și mi-a dat fiță* ; neamurile tatii știau bine că va fi *altfel* — pentru că *nici porcul nu se culcă de bunăvoie-n mocirlă dacă găsește la-ndemînă apă curată*.

„Ai s-alegi credința lui tată-tu ; da ? Zi !” mă luau la zor ai tatii cînd nu erau de față părinții.

Eu, cu nasul în pămînt, făceam „îhm !” și-mi căutam de lucru.

„Ba rămîne-n credința mă-sii ! Nu ? Zi, cu gura ta : nu rămîii la credința mămă-tii ?”

Eu — alt „îhm !”

După cîtiva „îhm !”, vedeau că n-au cui vorbi și mă lăsau în pace. Mai mult, nu vroiam. Iar ei se centau destul de bine și fără ajutorul meu.

Cînd era vorba de Dumnezeu și de credință, nu se înțelegeau neamurile noastre nicicum. Sfada se încingea din orice. Mama pierdea ceasuri întregi umblînd de la unii la alții : le aducea aminte că *lucrul stătea* ; că *asa n-o să meargă mult* ; că *n-o să scoatem nici arenda* ; că *o să se întoarcă dumnealui*... De gura mamei, neamurile nu s-ar fi sinchisit. Dar era pe lume și *dumnealui*, tata.

Verile, tata mai mult lipsea. Era *cu marfa*, la tîng. Îl vedeam în zori, cînd îi încarcam căruța, și seara, cînd se întorcea.

Tata, pe măsură ce vara înainta, umbra tot mai neguros, tot mai strepezit. Serile, o dată ajuns acasă, trecea prin grădină să vadă unde s-a lucrat în lipsa lui, cît și cum s-a lucrat. Nu vorbea ; clătina din cap a jale și oîta. Neamurile abia îndrăzneau să mai sufle ; mama, la fel ; eu, inima cît un purice.

În zilele cînd la noi treaba mersese mai prost ca de obicei, tata îi spunea mamei cam așa : „Azi, iarăși v-ați ținut mai mult de vorbărie decît de grădinărie... La prînz le-ai dat să mănînce?... S-au săturat?... Toți ?” (Avea vocea subțire, țin mînte, abia îngînată). Mama se fîstăcea ; răspundea întrebărilor tatii cum aș fi răspuns și eu — „îhm !”... „îhm !” „îhm !” ; pe urmă, ori că își aducea aminte abia atunci, ori numai ca să scape, fugea spre casă chemîndu-l să-și mănînce prînzul. Tata nu ținea să mănînce : „Lasă... Cea rămas, păstrează pe mîine. Să aveți măcar voi, aici. Cît o mai fi !”

Verile, tata mânca o dată-n lună. Vreau să spun că-l vedeam foarte rar mîncînd. În schimb îl auzeam foarte des spunînd mamei să păstreze prînzurile și cîinele lui pe-a doua zi, pentru alde noi: „Cît o mai fi !“

Îmi era dinainte știut, auzisem, răsauzisem, știam pe de-a rostul : el își rupea bucățica de la gură din pricină că în tîrg nu mai erau parale nici de leac ; și din pricină că zarzavaturile se vindeau ca la pomana, în pierdere ; și lucrurile stăteau așa mereu, era la marginea prăpădului, iar tata avea sufletul împăcat deoarece el a ținut masă întinsă oricui, fără a cerceta care și cît îi muncește, care și-ntr-a cui credință ori necredință trăiește. El, tata, a ținut masa întinsă pentru toți cîți s-au nimerit în simbria și-n pomana lui. Asta, cît s-a putut. Dar, an de an, începînd de prin iunie nu se mai putea : tata, de-atunci pînă spre toamnă, era în stare să-și ducă crucea încă o săptămînă — cel mult două ; și era hotărît să cheltuiască tot, pînă la banul de pe urmă ; el nu va strînge masa decît după ce-o ajunge ca Iov — sau și mai rău, pentru ai fi cu atît mai bine după judecata de pe urmă ; firește, neamurile, cînd or termina de ros oasele și de lins blidele, vor pleca unde-or ști și-or întîmpina judecata Domnului, ceasul sfîrșitului, după cum s-au pregătit ; în grădina pustiiată, el, tata — cu mama și cu mine, dacă nu l-om părăsi și noi ! — o primi sfîrșitul lumii și judecata Domnului ; el, oricum, avea sufletul liniștit. . .

Neamurilor, tata aproape nu le vorbea ; oricum, nu despre asemenea lucruri. El îi vorbea mamei. Îi vorbea cu blîndețe tristă, împăcată — iar mama albea de spaimă. Eu, între dinșii, cînd îl auzeam, oricît știam dinainte ce va spune, oricît știam dinainte că prevestirile tatii nu se adevăriseră nici într-un an, mă uitam la mama, mă uitam la neamuri — mă pomeneam scîncînd. Împrejurul nostru, neamurile dintr-amîndouă tabelele și credințele luau aminte, se pleoșteau, icneau, scrîșneau, și, pentru zile întregi, amuțeau. Un timp, în grădina la noi se muncea pe rupte, fără vorbe de prisos, fără somn la prînz, fără sărbători. Și săptămînile treceau. . . cănuța pleca la tîrg în zoni, zi după zi. . . trecea și vara. . . venea toamna, cu cearta mare a despărțirii. . . venea iarna. . . și iarăși toate de la capăt.

De la patru-cinci ani, știam de-a fir-a-păr tot ce urma să fie și să se spună la noi peste an. Nu prea înțelegeam, de bună seamă — și nu-mi păsa ; n-aveam cum pricepe că știu fără a înțelege. Iar mai tîrziu, la paisprezece-cincisprezece ani, nu pot spune că eram mai brează c-o iotă. O codană, acolo, cum v-am spus.

Prin tîrg nu călcasem. Nici prin sat. Dacă m-ar fi luat cineva o dată, poate aș fi prins gustul ; a doua oară m-ași fi cerut, ori m-ași fi dus de capul meu.

Grădina noastră — în cîmp, ca-ntr-o covată mărginită-n zare de dealuri sterpe. Jurîmprejur, numai tăpșan ; trup din *imasul moșiei* — smîrcuri și sărătură, sălcii și stufăriș pirpiriu. Spre mieznoapte, la vreun kilometru, se zărea șoseaua, cocoțată pe *rambleul* ei înalt ; se vedea și poduțel peste Coadă Iazului ; se vedea și o părere de drum albind buruienile între grădina noastră și șosea. Știam : ținînd șoseaua către răsărit, aș fi ajuns, printre dealuri, în tîrg ; era cale de două-trei ceasuri pe jos, ori numai un ceas cu calul, la trap. Ținînd șoseaua către apus, aș fi ajuns, printre alte dealuri, în satul de unde veneau

neamurile tatii și ale mamei. După *sat*, șoseaua trecea printr-un șir de sate; ajungea la *gară*. Pe creasta nambuleului luneca în fiecare dimineață o *birjă* cu trei cai; era *cursa târgului pentru gară*. Serile, când se întorcea, *birja* avea alți cai și era *cursa gării pentru târg*.

Treceau și o mulțime de căruțe pe șosea. Treceau și oameni pe jos, și călăreți... Am văzut și mașini, vreo cinci. (Să nu-ți vie a crede cât praf puteau stârni! În rest — credeți ori nu — eu, atunci, oricât am auzit vorbindu-se printre neamuri că în *otomobile-s închși oameni care merg*, n-am luat de bună nimic).

Câteodată, din șosea se abătea careva pe la noi. Obișnuit, negustori: șoșoteau ou tata și cu mama și plecau înapoi... Către toamnă venea *administratorul moșiei*, în *docar*: îi aducea tatii aminte de arendă, îl întreba *de ce hrănește alții trintori în loc să tocmească oameni ca lumea*, burdușea *docarul* cu zarzavat și pleca flutierînd... De două ori pe vară și o dată iarna venea un moșneag din sat: îi spuneau tatii, totdeauna cu aceleași cuvinte, că *mîine vine predicatorul*. (A doua zi, tata lăsa drumul târgului; se bărbierea, se primenea și pleca în sat, călare)... Se abăteau din când în când și oameni necunoscuți. Unii cereau o cană de apă; alții căutau un capăt de sîrmă, că li s-a rupt ceva la căruță; alții căutau cine mai știe ce... Eu, dacă mi se vîra careva în sufllet, orice m-ar fi întrebat, orice mi-ar fi spus, mîrîiam un „Ihm!”; aplecam capul de mănjunghia în ceafă — și-mi așinteam, mută, degetele de la picioare. Așa m-am deprins în pruncie, așa am rămas și mai tîrziu; hăt mai tîrziu — și, cu timpul, țin minite, în loc să-mi văd picioarele, mă uitam chiondăniș, de două ori rușinată, cum prindeau nu știu ce amărît de luciuc piepții bluzei, întinși pe sîni...

O codană, va să zică, proastă, sălbatică și mută. Nimic nu ăra de capul meu!

Iar tata și-a găsit să-l aducă tocmăi atunci pe Mihai.

Mihai Bud — așa-l chema de fapt.

A VENIT PESTE CÎMP, de-a dreptul, cu țambalul în spate și o traistă pe după gît, ca un clopot.

Amurgesea, era aproape întuneric.

Noi abia lăsam treaba. Bărboșii, neamurile tatii, se grămădiseră *sub oțetarul lor* să-și facă rugăciunea. Mama învîntea mămăliga; în jăraticul de sub ceauș stîrnea ceapa coaptă.

Întîi am auzit numai o voce, de departe.

— Plecăciune, oameni buni, la toate bărbile, la căciuli și la basmale!... Bîne v-am găsit!... Gata masa, mămucă?

Gîfîia de osteneală? Gîfîia pentru că-l umfla rîsul?... Au înlemnit ai noștri toți; am înlemnit și eu; bărboșii au lăsat baltă rugăciunea. Asemenea voce, asemenea fel de a vorbi cădeau — la noi — ca nuca-n perete.

A năvălit îndată și el, Mihai Bud. Mi-l aduc aminte de parc-ar fi fost ieri...

Un flăcău: umeri lați, mijloc subțire; descult, pantaloni de ață, cămașă albă; pe creștetul capului, o batjocură de șapcă — prea mică pentru-atîta căpățînă buhoasă — aștepta un fir de vînt, ai fi zis, ca să-și ia zborul.

A sprijinit cu grabă țambalul de-un stîlp al casei — și eu, dacă pînă atunci nu văzusem țambal, n-am înțeles despre ce scînduri zdrăngănitore putea fi vorba. A zvîrlit traista lîngă țambal și a început să zbunde împrejurul mamei. Ca la el acasă : vorbea într-una, nîdea singur de ce spunea, și, mereu, se tot repezea ba încolo, ba înapoi, dornic să vadă cu ochii lui cît mai multe înainte de-a se îndesi noaptea.

Se bucura că, gonind peste cîmp, *l-a lăsat de căruță pe bătrînul nostru și chiar cu căruță cu tot l-a lăsat de căruță.* („Bătrînul nostru” era tata). El, cică, Mihai Bud, fusese *cîștigat la belciuge* în tîrg și avea să rămînă *umbra bătrînului* pînă-n toamnă. În toamnă *era pofțit pe trei ani la armată*; urma să fie *îmbrăcat jandarm* — și lui *numai de asta nu-i ardea.*

— O să mă las păgubaș, mămucă, vezi mata : leg cătănia de gînd, împung fuga și mă-ntorc la mămăliga bătrînului nostru. Hotărît : către Crăciun, să-ncepi a mă aștepta. . .

Aiunită, mama se lăsa să uite după el. Degeaba încerca să-l ia din scurt.

— ‘Stai, naibii, zevzecule ! Ce „belciuge” ? Cum „te-a cîștigat” ? Cine ? . . . Vorbește deslușit ! Că haimanale, vagabonzi și venetici. . .

El n-o lua în seamă. Zburda înainte.

Cînd s-a aplecat să împingă vreascouri proaspete sub ceaun, șapca i-a căzut. A scuturat-o de tăciuni, a vîrît-o în sîn. Avea pe cap o clăie de păr roșcovan, des perie, pieptănat pesemne în dușmănie, numai că fără folos. . . Nasul i se avînta nu știu cum, ca un plisc, iar ochii rotunzi, parcă prea apropiați de rădăcina nasului, îi duceau a doua oară gîndul către vreo năzdrăvănie de pasăre — țarcă ? stîrc ?

— Da, mămucă, n-ai scăpat : m-a cîștigat bătrînul la belciuge. . .

În tîrg, cică, *fuse tocmitul unui afurisit de brînzar.* Și *afurisitul ar fi vrut să-l flămînzească.* Stăpînu-său aduna caș într-o gheretă de nuiiele, pe rafaturi de nuiiele, la vînt. De acolo unele cașuri ajungeau în prăvălie, cele mai multe ajungeau la sare, în puțin. Mihai-tocmitul, *băiat cu frica lui Dumnezeu,* și-a spus că stăpînu-său, *dacă-l ucide cu foamea,* ajunge după moarte drept în fundul iadului.

— Nu, mămucă ? Ale raiului, ale iadului, dumneata le știi pe degete ; nu ca noi, păgînii. . .

Mihai-tocmitul a vrut *să-și scoată stăpînul de sub amenințarea năpastei* — și a izbucit : a mîncat zi de zi pe săturate, caș și iarăși caș. . . Cînd brînzarul a prins de veste (și asta se întîmplase chiar în dimineața aceea) n-a vrut să știe, afurisitul, de nimic. Care iad ? Unde rai ? Ce păcat ? El avea la uscat două sute șaptesprezece cașuri (și, ce-i drept, din unsprezece rămăsese numai coaja : scobite *frumos,* prin câte-o gaură *tăiată de-a mai mare (dragul).* În unsprezece cașuri, va să zică, miezul era talaș, lemn.

— Mai ieftin, mămucă, nici dracu’ nu-i păzea locul în rai !

Afurisitul de brînzar n-a vrut să înțeleagă asta. A chemat un polițai — și *a făcut gură de-a trezit tot tîrgul.*

— Să mă vîre la zdup și alta tu ! . . . Ce faci, mămucă ? ! Te uiți în gura mea, iar mămăliga se afumă, ceapa se arde. . .

Mihai Bud a luat grija mîncării noastre asupra lui. Cu o mînă învîntea mămăliga, cu mîna cealaltă scotea din jar ceapă după ceapă. Vorbind într-una, rîzînd într-una.

Pe brânzar, atîta l-a ținut mîntea : să cheme polițaiul, să facă gură, să adune tîngul. Pînă la urmă, *a răsărit ca din pămînt și bătrînul nostru*. (Adică tata, tatăl meu). *Bătrînul nostru* a vorbit cu brânzarul, a vorbit cu polițaiul — și Mihai Bud, vinovatul, a fost cărăbănit la poliție. Acolo i-au luat o declarație, i-au luat și actele; în schimb, *i-au dat după ceață*. În sfîrșit, polițaii l-au chemat pe *bătrînul nostru* și i-au încredințat actele luate de la Mihai. Tata *răscumpărase pierderea brînzarului*, brânzarul *retrăsese reclamația*, iar poliția hotărîse ca vinovatul, Mihai Bud, *să muncească de dai-boji în grădină la noi două luni și jumătate*, pînă i-o veni vremea să meargă la armată.

— Cică „au curățat tîngul de-o haimana“. Vorbesc și polițaii de se rup! Mai haimanele ca ei, nu-s în nici un tîng... Iar bătrînul nostru mămucă, știi ce le înșira? Cică, el, într-o săptămîină, aici scoate din mine nu numai brînza, dar și untul!... Asta cu ajutorul matale?

Lui Mihai Bud îi părea nemaiapomenit de vesel gîndul: *tata nădăjduia să scoată dintr-o haimana, dintr-un vagabond, dintr-un venetic fără căpătîi, atîtea bunătăți — și-nică numai după o săptămîină*.

— Dacă face minunea, mămucă, ajunge-n rai bătrînul nostru: cum te văd și cum mă vezi! Cu mata cu tot!

Dar era primejdie *ca bătrînul să se-ncurce-n coada aceluiași diavol ca și brînzarul*. Anume: după ce i-a luat actele, tata și-a pus *răscumpăratul* la muncă; Mihai a trebuit să *rînească grajdul* unde-și vindea tata zarzavaturile — *o barcă slinoasă și imputită căreia i-a înlocuit și niște scînduri putrede*; drept prînz, a primit doi morcovi cruzi; iar seara, tata s-a urcat în căruță singur, și, înainte de-a da bici calului, a poruncit ca Mihai *răscumpăratul* să-și ia picioarele-n spinare — *cu direcția grădina, înainte marș!*

Mihai chibzuia în gura mare, sticlîndu-și către foc dinții albi: *tata n-a vrut să-l ia în căruță!* N-a vrut, nădăjduind că el, Mihai, venind pe jos, va ajunge la grădină tîrziu și, măcar în seara aceea, nu va prinde cîna.

— Păcatul zgîrceniei, mămucă! Zi și dumneata: cînd ai de gînd să scoți dintr-un băiat necăjit atîta brînză și-atîta unt, nu-i strigător la cer dacă te zgîrcești să viți într-însul un dărab de mămăligă și-o ceapă coaptă?

Ca să fîndepărteze de *bătrînul nostru* primejdia iadului, Mihai i-o luase înainte.

— Ce facem, mămucă, stăm la povești? Nu chemăm lumea să mănînce?

ȚIN MİNTE numai ce-a fost la început: cum s-au apropiat ai noștri... cum își făceau semne pe furiș... cum mai și pufneau în rîs, pe-înfundate... cum s-au așezat să mănînce...

Obișnuit, la noi mîncarea o împărțea mama. Singură. Și mîncam în tăcere, ascultînd fiecare clefăitul celonaltîi. Acuma, pe vrute, pe nevrute, la împărțitul mîncării se vîrîse ca ajutor Mihai. Iar Mihai, nu știu cum vorbea, cum se mișca, dar un străin, dacă ne-ar fi privit, și-ar fi spus că, de bună seamă, iștăpînul casei era el; și că mama, vreo angată neroadă pusă să-l ajute, mai rău îl încurca. Pe mine, țin mîntea, asta m-a zăpăcit: el se bucura cînd o vedea pe mama dîndu-se de ceasul morții; rîdea — și nici că-i păsa! Cum să nu mă fi zăpăcit?

Printre neamurile noastre, nimeni n-ar fi cutezat să se poarte așa cu mama ori să vorbească așa despre tata. Nici eu n-ași fi cutezat pe atunci...

M-am cinchit pe locul meu dintotdeauna, și, țin minte, înghițeam cu noduri, tare nenorocită. Mi se părea că batjocura nu-i privea numai pe mama și pe tata; că se răsfrițgea cumva asupra mea. Chiar *mai ales* asupra mea — măcar că el nu mă lua în seamă. Uneori, țin minte, îmi venea să ȳzlesc lingura de pământ și să-i strig — ca mama neamurilor — că eu o să-l pîrăsc *dumnealui!*... Pe atunci, altă atotputer-nicire decît a *dumnealui* nu cunoșteam. Dar cînd mi-l închipuiam pe Mihai *avînd a face cu tata* — adică pătînd-o pesemne rău, rău de tot — mă apuca nu știu ce milă; ori răzvrătire; și nu mai aveam chef să-l ameninț cu *dumnealui*; și mă bucuram că n-o să-l pîrăsc; și voiam din toată inima ca nici mama să nu-l pîrăscă; și începea să-mi fie mai ciudă pe mama decît pe el — pentru că n-aveam icum o sili să pîrăscă... Iar el o ținea uma cu năzdrăvăniile; nu vedea nimic, nu pricepea nimic, nu-i păsa de nimeni — n-avea ochi pentru mine. Și parcă abia *asta* mă zăpăcea, abia *asta* mă *scotea* din sîrite. Și mă apuca din nou ciuda pe el; și-mi venea din nou să ȳzlesc lingura de pământ, ca mama, să-l ameninț... Bazaconii! Nu făceam nimic. Sleită de puteri, înghițeam cu noduri, mestecam (abia-abia — parcă m-ar fi ajuns dintr-odată toate bolile... Codană, sălbatică și meajutorată! Dragoste? Dumnezeu știe ce preț o fi avut pe-atunci în capul meu vorba asta...

Un timp, de bine, de rău, am mai înțeles cîte ceva :

Mihai Bud se cunoștea cu toți ai noștri. Umblase peste tot, trecuse printr-o mulțime de *pătărani*. Cîndva vînduse înghetată prin iarmaroace, cu căruciorul; și se milostivise de-un bărbos, neam al tatii — adică îi *neguțase o vacă beteagă*, pîcăllînd un geambaș; pe umă a dat de dracu, geambașul l-a ciomăgit, i-a spart căruciorul — și bărbosul nu s-a încumetat să-i ia apărarea... Fusesse *comișel* la o hengehie moșierească — și l-au alungat din pricină că *s-a dat la țitoarea coconilor*; iar *țitoarea* era nepoată de vară a mamei... Fusesse ucenic la un *caretaș* — și după ce *furase meseria* a plecat *ajutor de șofer pe-o cursă*... Două luni *a vîlțuit o morăriță văduvă* — și văduva avea două baloaze de fete, leite ei, hăt mai bătrîne ca dînsul... ȳambalul *il cîștigase la popice*, dar tot la popice pierduse pe urmă jumătate din sirune — așa că acuma, cu toate că de popice se lăsase, m-ar fi avut pe ce cînta, chiar dacă ar fi știut să cînte... Încărcase sfeclă într-o gară, descărcase sfeclă într-o fabrică de zahăr — dar *uitaseră să-i plătească trei săptămîni de muncă*... Undeva, într-un iarmaroc, deschisese — *pe genunchi* — o *mare fabrică de opinci mare*; dar *l-a luat la roată fiscul* și fabrica a dat faliment.

Soi de om! Altceva, altfel decît gîndeam eu pînă atunci că li se cade oamenilor să fie. Umblase peste tot, îi cunoștea pe toți, cu neamurile, poreclele și *pătăraniile* lor; fusesse amestecat cu mai fiecare dintre-ai noștri prin tot felul de întîmplări...

Ajungea vorba și la *pătărani* cunoscute mie: îi auzisem pe-ai noștri jelîndu-se unul altuia. Atunci fuseseră *necazuri* — să tot sus-pini; acuma, la Mihai, necazurile erau *pătărani* — să rîzi de să te strîci.

Niciodată nu-i văzusem pe-ai noștri așa veseli.

Drept vorbind, chiar de dînșii rîdeau. Că Mihai parcă numai de-a-tîta le aducea aminte *pătăranie* după *pătăranie* : să le arate cît erau de proști și păguboși ; și să le arate că el rămînea cel mai prost, cel mai păgubos dintre toți ; și să se bucure că *deștepți norocoși* cărora *le pune Dumnezeu mîna-n cap, ori și picioarele-amîndouă*, sînt tare puțini pe lume — de pildă, tata și mama.

Tatăl meu și mama mea !

Codană fără minte : mi-a trebuit multă vreme pînă am priceput că Mihai nu dădea pe *norocul* și *deșteptăciunea* alor mei nici două cepe degerate. El tocmai de *asta* își bătea joc. El, parcă, se mîndrea că rămăsese *prost și păgubos*.

Prost-păgubos, deștept-norocos — în *pătărăniile* povestite de Mihai, vorbele prindeau alt înțeles decît știusem eu. Și pe-ai noștri tocmai *asta* îi înveselea. Iar pe mama tocmai *asta* o scotea din mîni.

Tata, pentru Mihai, era deștept : să fi avut a vinde vaci betege, *bătrînul nostru* le-ar fi neguțat singur, fără ajutoare ; nu-i era greu să tragă pe sfoară un geambaș... Tata era și *norocos* : cînd avea vreme dînte împotriva unui negustor de înghețată, el, în loc să-i spargă căruciorul, *ungea un polițai* — și polițaiul trecea căruciorul, întreg-întreguț, pe numele tații ; ba se-nîmpla să i-l trimită și pe vînzător la muncă-n grădinărie...

De la tata, din *pătăranie* în *pătăranie*, Mihai trecea la mama :

— Lasă, mămucă dragă : în privința deșteptăciunii și a norocului, nici mata n-ai de ce te rușina.

.. Mama, cînd i-a ajuns cuțitul al os, n-a mai răbdat. I-a strigat că-i *un milog neobrăzat* și i-a adus aminte c-o să vină *dumnealui* ; un *milog*, cît are-n față niște mămăligă *nemuncită*, se cade să-nghită po-mana în tăcere ; *nu să ațîțe nătărăii ! nu să spurce casa care-l miluiește ! nu să vorbească-n dodii !*

Așa i-a spus mama. Roșie ca racul. Și la sfîrșit, după obiceiul ei, a dat de pămînt cu lingura.

Ai noștri au cam sfeclit-o.

Eu — am pietrit inima-n mine.

El, Mihai — n-aude, n-avede : se uita liniștit la mama.

— Bine, mămucă. Nu mai vorbesc în dodii. Dacă te superi... Cu vorbitul pe șleau, zici, ieșim mai bine ?

Un timp a vorbit pe șleau :

Cică *bătrînului nostru*, de-o vreme, îi stăteau în gît neamurile : i se părea că nu muncesc destul. Jupuia *bătrînul nostru* cîte șapte piei pe vară de la ficcare — și ar fi vrut să jupoaie șaptesprezece.

— *Asta nu-i vorbit în dodii*, mămucă. Mai pe șleau decît așa nu țî-o spune nimeni...

Ca să-și *iuțească neamurile la lucru* — vorbea pe șleau Mihai — tata *amenința cu prăpăduri* : ba că se sfîrșește lumea, ba că o să tocmească străini și-o să-și alunge neamurile pe drumuri, de izbeliște... *Bătrînul nostru* gîndea că neamurile *i s-ar iuți și i s-ar ieftini* dacă le-ar arăta că-i în stare să treacă de la vorbe la fapte... Sfîrșitul lumii nu era la cheremul *bătrînului* ; la cheremul *bătrînului nostru* era, pînă una-alta, el, Mihai Bud — trimis să lucreze *numai pe mîncare*. Și trimis să stea, neamurilor, *ca un ardei în dos* : să-i iuțească la muncă !

să le vîrem cap tuturor, o dată pentru totdeauna, că *bătrînul nostru*, dacă vrea, își poate munci grădina cu vagabonzi cîștigați la belciuge, plătind pe zile numai mîncarea — și, va să zică, ce dă el neamurilor peste mîncare e pomână, adică *este cît se dă, fără drept la cîrteli și pretenții*.

Pe mama, de cîte ori a încercat să curme *vorbitul pe șleau*, au înecat-o mîniile.

Era la masa noastră o tăcere de se auzea numai vocea lui Mihai, țiuitul țîntanilor, și, dinspre mama, arar, cîte-o chîțaiială chinuită.

Cînd a terminat de spus ce-i stătea pe inimă, Mihai s-a uitat împrejur.

— Pancă te-ai învinețit, mămucă... Ți-a rămas ceva în gît?... Nu-i dați careva miște apă, bre?

Mama voia într-una să spună... Știam: să-l amenințe, să-i amenințe pe toți — o să vadă el, or să vadă ei!... N-a fost în stare. În fața lui Mihai, pe-o foaie de brusture, mai era niște mămăligă. Mama a înhățat o mîna de țarină; ridicîndu-se, a zvîrlit țarina peste mămăliga aceea, a terciuit-o cu piciorul — și a plecat valvîrtej.

Mihai parcă atîta aștepta:

— Bogdaproste, mămucă! Dumnezeu să te răsplătească! Însuțit! Și pe lumea asta, cît îi mai trăi, și pe cealaltă...

Un răstimp, nepăsîndu-i de tăcerile noastre, a scocorit, dus pe gînduri, mămăliga terciuită cu țarină. Pe urmă a luat frunza de brusture în palmă, ca pe-o lopată, a aruncat-o cît colo, a oftat, s-a scuturat din gînduri și a început să rîdă.

— Iac-așa! Acuma... cine, ce să mai spuie? Dacă-am rămas numai între noi! Proști, păguboși, limbi legate... Tu, zgaibă, ce bocești? Cine ești?

Zgaiba eram eu. Pesemne că boceam de multă vreme — fără să mai fi știut nici de ce boceam, nici pe ce lume mă aflam, nici ce voiam ori nu voiam...

Țin minte că m-am pomenit ochi în ochi cu el; și țin minte cum am suspinat — mai-mai să-mi crape cămașa; și parcă mă aud și azi, cum i-am răspuns — ca totdeauna, ca tuturor pînă atunci — cu un „Ihm!“ sughițat din străfundul rărunchilor. După asta — mai țin minte — am pus capul în piept și am așteptat să crape pămîntul, să mă-nghită.

N-a crăpat pămîntul.

Lacrimile mi-au muiat piepții cămășii, pe urmă s-au uscat.

Într-un tîrziu — numai *asta* mi-o mai aduc aminte — am început a bănui că poate tot ce se întîmplase pînă atunci fusese închipuire de-a mea. Eram la cină, ca totdeauna, nu mai aveam în față nimic de mîncare nici unul, și, ca într-adevăr alte sen, ai noștri sporovăiau la noroc, așteptînd să le vie somnul. Vocea *lui* nu se auzea; poate că nu fusese nici un *el*...

Am privit cu coada ochiului — l-am descoperit îndată. Bărboșii noștri povesteau ceva, ajutîndu-se unul pe altul; *el*, într-o rînă, asculta împreună cu ceilalți. Mama nu se vedea...

Am rămas, țin minte, cu ochii holbați asupra *lui*. Simțeam că nu fac bine, că n-ar trebui — și nu eram în stare să-mi clintesc privirile niciîncotro... Pînă la urmă, sigur că m-a văzut.

M-a văzut — și l-a pufnit nisul. Un nis afunisit, mai degrabă înversunat decât vesel. Și mă arăta celorlalți cu degetul. Până să-mi pironesc iarăși privirile în pământ, am apucat să văd, biata de mine, tot : fața i s-a pleoștit dintr-odată a plîns, ochii i s-au căscat a groază — și după ce-a iconit un „Ihm!” de gîndeai că-l tăiau durerile facerii, l-a biruit din nou nisul. Iar degetul lui mă arăta într-una celorlalți. *El se grăbea să le aducă aminte cum făcusem eu „Ihm!”... Mă maimuțărise pe mine ! Își bătuse joc de mine !*

Acum, barem, pământul s-a milostivit, a crăpat, m-a înghițit : din cîte-or mai fi fost pe urmă, n-am văzut nimic, nu țin minte nimic... Erau prea zăpăciți toți ? M-am purtat eu de parc-aș fi fost întregă la minte ? Nu știu. Fapt este că ai noștri — mama, neamurile, tata — nu m-au luat la ochi, nu m-au simțit...

Am aflat mai tîrziu, hăt mai tîrziu, că tata, în noaptea aceea, a ajuns acasă negru de supărare. S-a dus de-a dreptul la Mihai, l-a trezit și i-a cerut *șaiba de la bucsă*.

Tata *pierduse vreme pe drum* pentru că-i sărise căruței o roată. Roata sărise din pricină că-i lipsea o șaiabă. Și tata era încredințat că șaiaba era la Mihai; că Mihai o scosese anume, pe furiș, ca să poată ajunge la grădinărie, la cină, înainte de-a se întoarce el, stăpînul.

Mihai, treaz numai pe jumătate, s-a scotocit prin buzunare, a scos șaiaba și i-a dat-o.

— Gîndeam să-ți spun că a căzut în piață... C-a rămas... c-a găsit-o careva... Că mi-a dat-o să ți-o aduc... Da' mi-e lene, mi-e somn...

Tata a căutat să-și țină firea :

— Altuia, în locul meu, acuma... ia aminte băiete : nu i-ar fi lene să-ți ardă cîteva !

Pe jumătate adormit la loc, Mihai atîta a apucat să mormăie :

— Dumneata... mai bine nu te hărnicii ! Nu-ncerca să-mi arzi nimic !... Poate se-ntîmplă să mă trezești... și pe-aici nu-s polițai... și de mă trezesc... al naibii să fiu de mi-o fi lene să te spintec... ori să te gîtui... ori să... Ai luat aminte ?

Tata n-a mai spus nimic. S-a uitat uimit către cerul stelelor și a plecat.

Mamei, după ce i-a ascultat jelanțiile, tata i-a hotărît :

— Toate i s-or socoti cînd om ajunge vremea scrisă ! Acuma lasă-l, nu te pune-n gură cu dînsul : dă-i să muncească. El pentru atîta-i aici...

ORICIT M-AȚI ÎNTREBA, tovarășă doctor, n-o să vă pot spune de unde lua o sălbăticiune ca mine atîta șiretenie, atîta îndrăzneală, de unde scorneam atîtea tertipuri... Zău ! Codană neisprăvită, cu mințile pe coclauri — și cînd era vorba să mă apropii de Mihai Bud al meu mă purtam de parc-aș fi fost o... Da, chiar așa : parc-aș fi fost trecută prin toate ciururile și dîrmoanele pămîntului.

Mihai, vreau să spun, n-a avut ochi pentru mine multă vreme... (Of ! Ca să vedeți : mă trezesc vorbind, la anii mei, cu fărîmintea de-atunci... Care „multă vreme” ? *Patru-cinci zile* a mers așa ; atîta tot).

Vorba-i că lui Mihai, la început, nu-i păsa de mine. Iar eu, fără a chibzui niciodată nimic pînă la capăt, mă strecuram, mă fofilam,

scorneam câte tertipuri toate — izbuteam să luorez mereu în preajma lui, să fiu trimisă încotro era trimis și el, să mănânc lângă dînsul, să mă culc pe-aproape de locul unde se culca el. . .

Cînd m-a văzut întîia oară alături, și-a adus aminte : a rîs, s-a strîmbat mai-muțărindu-mă — un „îhm !” și și-a văzut de lucru. Fără să mă arate cu degetul : ceilalți munceau împrăștiați prin toată grădînăria — n-ar fi avut cui mă arăta. . .

(Ca să vedeți cine eram : cînd am priceput că *de data asta m-a crușat*, nu m-a arătat nimănui, m-am bucurat în sinea mea de m-am topit !)

Am căutat îndată să-i ies din nou în oale. Alt „îhm !” — acuma în plictiseală, aiiba îngăimat. Pe urmă, zile de-a rîndul — patru-cinci zile, cum am spus — n-a mai avut ochi pentru mine. Ori că-i dădea tîrcoale vreun bondar, ori că-i dădeam tîrcoale eu, pentru dînsul una era : lucra, vorbea cu ceilalți, fluiera, tăcea — ea și cum n-aș fi fost. Iar eu eram într-*al nouălea cer* ; nu mă ducea mîntea să vreau alt-*ceva* — și trăiam, lucram, adormeam, mă trezeam, cu sufletul numai cînt și desfătare. . . O sălbăticiune de codană neștiutoare ! Mă îmbătam cu dragostea mea. . . Dragostea lui ? Pentru-nceput, mi-ar fi fost pesemne prea mult.

Oricum, așa, în zilele acelea, am avut vreme să-l văd, să-l cunosc ; să mă deprînd cu dînsul cît nu mă deprînsesem poate nici cu mama ori cu tata.

Lucra spornic, mai mult și mai bine decît oricare dintr-ai noștri. (Și tata, cînd rămîneau la grădină fără neamuri, lucra *spornic* ; dar el era numai *grăbit să termine, să scape*. Mihai, nu : el lucra cu un soi de bucurie lacomă, învenșumată — greu să spui în vorbe cum lucra. Tîrziu, acuma, aici, în Lunca Albă ori la Uzine, în Honodița, am văzut mulți muncind cam în felul lui ; și-i de înțeles — acuma-i plan, normă, depășire, întrecere socialistă, omenie, plată după muncă. Pe-atunci nu se știa de mimic ; ai noștri, nudete, dădeau din mîini fără chef, fără ambiție, fără pic de bucurie ; iar mama — molie, parc-ar fi muncit cu mîna altuia. . . Unde să fi pomenit pe-atunci alt om lucrînd ca Mihai al meu ?)

Căutam, îmi aduc aminte, să țin rîndul cu dînsul. Mă speteam — și nu-mi păsa ; și-mi era bine ; și toată lumea era a mea, nenonocita de mine.

La muncă, un singur lucru îl scotea din fire pe Mihai : pînda mamei. Cînd o zărea umbilînd trela-lela printre straturi, adu-mecînd chiuangiii, el, parcă toropit dintr-odată, lăsa orice ar fi avut în mîină ; cu ochii după ciori, căsca de-i pocneau fălcile.

Mama, întîi, cînd l-a prins așa, a tăbănit :

— Ce-i, băiete ? Un' te uîți ? N-o veni *dumnealui*, gîndești ?

— Nu mă uit nicăieri, mămucă ; da' mă gîdilă ceva-n fund — se vede că privirile matalle. Tare ești rea de ochi, să știi. . .

Buni, răi, ochii mamei măsurau stratul rămas lucrat în urma lui Mihai ; lucru mai bun și mai mult decît la ceilalți. A dat înapoi mama ; cît a stat Mihai la noi, s-a obișnuit să-l pîndească mai mult de departe, pe furis.

Mihai n-a ientat-o. Au trecut zile, au trecut săptămîni — el încă-și aducea aminte. Îi pîndea pîndele, și, cînd mama tăbăra pe careva din-

tre neamuri, Mihai îi lua vorba din gură. O maimuțărea și pe dînsa : jelanii pițigăiate, amenințări cu *dumnealui*... Pe-ai noștri îi umfla risul; mama pleca furioasă. Mihai, din urmă, îi ținea predici prefăcîndu-se a fi tata :

— Lasă-i, bre, nu-ți fă sînge rău cu dînșii. Cînd o veni vremea scrisă și-o da Cel de Sus să intrăm în ceasul de pe urmă... Cînd om ajunge la sapă de lemn... Cînd or rămîne ei în fața judecării, fără lucru, pe drumuri, cu prăsilla nisipită de foame prin cîte cimitire...

Își prefăcea vocea după oricine, răsucea cuvintele în felul oricui. Ai noștri, dacă-l vedeau pornindu-se, rămîneau ca la panoramă.

Cînd se simțea răzburat, Mihai o curma cu maimuțările; se apuca dintr-odată de lucru; dacă vreunul dintr-ai noștri încerca să-l ațîțe din nou, nu izbutea; își avea măsurile lui, Mihai — și nu ieșea din ele.

Mama, la început, a crezu c-o să-i vină de hac ținîndu-l filămînd; i-a pus în strachină jumătate din cît punea celorlalți.

— Asta-i tot, mămuică ?

— După purtări, băiete ! Cît este-un Dumnezeu în cer...

— ...și-n poiată găini, n-o să ne sfădim, mămuică.

Mihai a luat liniștit strachina pe jumătate goală, a dus-o în umbra goală; ai noștri horpăiau urmărindu-l, așteptînd.

N-au avut a aștepta mult. Fără a privi spre mama, Mihai s-a apucat să laude găinile *bătrînului nostru* — că erau *soi milos și ouau după porunca dumnezeiască*, adică în *strachina flămîndului*.

— Patru-cinci ouă pe zi. Ori și cîte-un pui din cînd în cînd... Mama a priceput.

— Să nu te prind la furt ouă, sau pui, că...

— Nu mă prinzi, mămuică, n-avea gniță.

— Hoț ! Găinar ! Ațîța-i de capul tău !

— La nevoie, mămuică, toate-s de capul meu. Nici nu-ți închi-pui cîte meserii, cîte șmecherii scoate omul dintr-un cîmpoi de pîn-tece gol... Ai să vezi !

Mama n-a vrut să vadă. I-a adus strachina, i-a întregit porția...

Pentru mine, nimeni n-avea ochi. Iar eu n-aveam ochi decît pentru Mihai. Și, în sînea mea, mă umflam în pene cu isprăvile lui de parc-ar fi fost ale mele; ori măcar săvîrșite spre desfătarea mea.

Cam așa au mers lucrurile la început : trei-patru zile...

DUMNEAVOASTRĂ, CA DOCTOR, poate ați învățat mai amănunțit; eu am auzit la o conferință. *Experiență*, cică : au luat prunci din toate neamurile și i-au lăsat să crească-n sălbăticie, fără suflare de om în preajmă... O fi adevărat?... Au vrut să vadă, cică, în care limbă or vorbi ori crește; ca să se afle cum a fost limba omenească dintîi. Și pruncii, cică, au crescut ca fiarele : nici să se ridice-n picioare n-au știut ! Le-au crescut bărbi și blăni, gheare și colți. De vorbă omenească, nici pomeneală... Adevărat să fie?... Într-o țară din India ori din Persia, cică, s-a făcut încercarea, acu' nu știu cîte veacuri... Nenorocii, cică, s-au înmulțit ca dobitoacele, iar craiul care i-a adunat a pus ciini să-i stîrpească.

Mde ! Nu știu cum să leg una cu alta... Fapt rămîne că într-o noapte eu m-am pomenit la căpătîiul lui Mihai.

Dormea.

Dormeau duși ai noștri toți.

O noapte cu lună târzie și scăzută.

Să mă fi întrebat cineva cum m-am strecurat printre ceilalți adormiți, de ce m-am strecurat, n-aș fi avut ce răspunde. Știam foarte bine: tata era bărbat; mama era femeia lui; eu eram fiica lor și într-o zi urma să fiu dată unui bărbat pe lângă care să-mi trăiesc zilele ca mama lângă tata. Știam și despre dragoste: dragostea, pentru mine, era *cînd doi își fac de cap, intră-n gura lumii, se nenorocesc, și-și fac de ris tot neamul*. Cam așa... Și, în capul meu de-atunci, astea n-aveau legătură cu Mihai...

De-aceea și zic: îmi vine greu să cred că pruncii indienilor n-or fi simțit niciodată îndemnul să rostească omenește o vorbă, să facă un pas omenesc, să se apropie de-un om pentru o mîngîiere... Vorba-i că *n-aveau de unde ști cum trebuie făcut*; și oamenii, priveghindu-i de departe, îi vedeau numai pe dinafară, nu știau ce-i în sufletul lor. Dar eu, tovarășă doctor, am văzut pînă și oîni cum încercau să-ngaiame cite ceva, să spună... Nu?... Așa că asta era: la ale dragostei, eram pe-atunci cam în doaga pruncilor din India. N-am copilarit cu păpuși, să le alint. Mama ori tata nu-mi aduc aminte să mă fi mîngîiat vreodată. Nici pe ei nu i-am văzut mîngîindu-se; nici neamurile; nici vreun flăcău drăgostindu-se cu vreo fată nu apucasem a vedea... Drep-tatea, mă gîndesc, poate că tot de pantea cărților rămîne; poate am prins vreun cuvînt, am uitat — și-atunci ar veni că tocmai *uitarea* mă călăuzea, nu ținerea de minte. (Am auzit că se întîmplă uneori și așa. Cică nu-i nici boală, nici superstiție; e-n măsura firii omenești. Tot la o conferință ne-a explicat; eu am mers la multe cicluri — și aici în Lunca, și la uzine-n Horodița).

Va să zică, după cum am spus: m-am pomenit lângă Mihai. Dormea. Alături sforăiau bărboșii noștri... Țin minte orice amănunt. El, Mihai, adormise pesemne cu fața în sus; pe urmă-și răsucise numai capul și umerii; și-și vîruse sub obraz, drept pernă, palmele amîndouă, una peste alta.

Eram la căpătîiul lui și-i mîngîiam: de departe, fără să-l ating — tîmpla, obrazul, bărbia... Eram, țin minte, senină, ușoară și împăcată cum nu mai fusesem, cum nu-mi închipuiam că pot fi... De la un timp l-am mîngîiat pe adevăratelea: tîmpla, obrazul, bărbia... Ușor, lin — ca într-o părere; tîmpla, obrazul, bărbia... tîmpla, obrazul...

Cînd a deschis ochii, nu m-a cuprins spaima. L-am mîngîiat înainte? Mi-am strîns mîinile la piept? Le-am lăsat în poale?... Nu știu: țin minte orice mișcare a lui; pe-ale mele, dacă nu le-am pierdut șirul de-atunci, se vede că le-am uitat mai tîrziu.

După cîtva timp, s-a săltat într-un cot. Mă așezasem foarte aproape de dînsul: îmi aduc aminte cum mi-au atins bărbia cîteva fire din chica lui. (Ca o adiere a fost; părul îi mirosea a soare și a cimbrîșor strivit.)

— Ce cauți?... Ce naiba vrei?

Bombănit somnoros, voce groasă — nepăsare, plictis, ciudă.

Nu cred să-i fi răspuns. Poate am ridicat din umeri. Poate i-am zîmbit, bucuroasă că-l vedeam vorbindu-mi de așa aproape. (Știți cum se întâmplă: vorbele lui, de bine, de rău, mi s-au scris în minte; nu-mai că atunci le-am prins ca pe-o muzică, iar cu înțelesul lor am dat piept hăt târziu).

S-a ridicat într-un cot, a bombănit, s-a frecat la ochi, s-a trezit de-a binelea; dacă a văzut că tac și-l tot privesc, a început să se uite la mine.

Un timp am stat așa amîndoi.

Pe urmă, țin mînte, a întins o mînă și mi-a prins glezna dreaptă. Mi-a prins-o cu blîndețe; n-a înhățat-o. Și n-am simțit într-asta vreo amenințare; dimpotrivă. Am rămas pe loc, neclintită în seninătatea mea.

— Vrei să tăvălim niște bălăni ceva?... Asta-i?

Voce liniștită, prietenoasă. Nu ridicată, nici scăzută: nu-i păsa că se puteau trezi ai noștri.

Nici mie nu-mi păsa. Îmi era bine — și-mi rumegam tihnită binele: aș fi stat pînă-n zori să-i ascult vocea.

— Păi cică ești fată mare, bre!... Așa pretind ai voștri. Așa și pari... Ori nu ești?... Cine te-a năvălit?... Îi fi avînd vreun ibovnic în lege, te pomenesti! Soiul rău... Ai?... Vreun hodorog dintr-ai voștri! Altul, pe-aici, nu-i cine fi!... Vreun văr? Vreun unchi? Le arde lor de...? Urîtă pățaranie! Dracu să-i ia, cu sectele lor cu tot! Mai târziu o să-ți iasă pe nas: dacă-i mîmeri un bărbat zămatic, o să te zdrobească-n bătai cîte zile-i avea... Și dac-ai fi fată mare, crezi că nu te-ar bate? Ba da, te-ar bate... Da' mie nu mi-ar plăcea să știu că te crezi bătută din pricina mea. Eu, unul, cu fete mari nu mă-ncurc: asta-i hotărît dinainte!... Hm?... Dracu știe cum te uiți: de nu ești fată mare, pun mîna-n foc!... Ceai vrut, ce vrei? Spune, bre, copilă zăpăcită! Mi te-ncurci în picioare toată ziua... viii la mine și noaptea, mă descînți, mă trezești — te uiți, taci... Nu ești sluta slutelor, na! Și nici eu, pînă la urmă, n-oi fi de lemn! Hm? Zi!

Ce bine-i țin mînte vorbele! Ori poate-s vorbe pe care mi le-a spus mai târziu, iar eu le pun în seama nopții aceleia?... Cîmstit, atîta țin mînte bine: cuvîntele. Cînd anume le-am auzit, nu sînt sigură. Din noaptea de-atunci, sigur-sigur mi-a rămas numai atîta: o vreme, mîna lui s-a odîhnit pe glezna mea; și el a vorbit; și eu l-am ascultat liniștită, împăcată, cu inima ușoară. Pe urmă l-am simțit dintr-odată foarte aproape, lipit de mine. Îi simțeam răsufierea în ureche; îi simțeam buzele, cînd vorbea, mișcîndu-mi-se pe obraz...

N-aș putea să vă spun cum am fost în stare să mă sperii întra-asa hal de ceva ce încă nici nu știam că este pe lume; țin mînte numai că de la un timp m-a cuprins o spaimă ca de moarte — și n-am mai auzit decît bătăile inimii mele. Iar el, Mihai, abia atunci s-a inversunat; mai știu cum mi-a cuprins coapselle, umerii, cum mi-a apăsat simii — și știu că m-am zbatut, l-am izbit cu genunchiul în dinți, ca pe-un dușman, l-am mușcat, l-am zgîriat...

Aveam în mine putere destulă. I-o fi fost și lui milă? Am izbutit să scap, să fug. (Dormeam în ușa casei, sus, pe capul scării). El, Mihai, a pornit după mine — numai că s-a împedecat de careva dintr-ai noștri și a căzut.

Urcam scările, iar el, în urmă, se ridicase; fîstîcit, bombănea cu voce uscată, străină, de om pus pe sfadă: *cică nu pricepea cum poate dormi cîte-un nătărău așa, răscrăcîrat pe șapte dealuri, să-l calce toți cîți au a trece...*

Nu știu cine-a fost bărbosul adormit pe șapte dealuri. Se vede că m-a înțeles mare lucru: a mîrîit ceva și s-a cuibărit la loc... Ori-cum, Mihai s-a dezmetecit. A mai făcut cîțiva pași, s-a oprit, a oftat, a ridicat din umeri, a pufnit în rîs și s-a culcat... Mi s-au domolit și mie bătăile inimii. Spaima mi-a trecut cum și venise. Rușine, țin mîinte, nu-mi era, nu mi-a fost. Nici păreri de rău nu m-au încencat. Eram numai puțintel nedumerită, cred: și mai cu seamă ostenită. Cînd am închis ochii, am adormit pe loc — și pînă-n zori am visat numai vise cu Mihai.

(Mihai *al meu*, din vis, nu mă speria nicodată. O umbră blîndă, tăcută. Mergea sfios lîngă mine, din vis în vis — iar cînd trebuia să mă trezesc, me părea rău la amîndoi..

A DOUA ZI, eu — ca de obicei: mi-am găsit de lucru lîngă Mihai. Fără a mă gîndi că peste noapte între el și mine s-ar fi schimbat ceva; fără a căuta să deosebesc ce-a fost aievea de ce-a fost închîpuiere a somnului.

Nu eram deprinsă ca Mihai adevăratul, cel de la muncă, nu cel din vis, să mă miluiască nitam-nisam cu vreo privire. Cînd l-am simțit că lasă lucrul, că se uită țintă la mine, am tresărit — bucuroasă de blagoslovita pomană. M-am răsucit către dînsul — numai zîmbet. Și el, Mihai, s-a apucat de lucru într-aceeași clipă; ca și cum n-ar fi vrut să știu că mă privea...

Asta, țin mîinte, s-a întîmplat la fel de mai multe ori. Mă tot privea — nu știu cum, altfel decît mă privea vreodată, altfel și decît în vis; iar cînd mă întorceam, zorea cu lucrul.

La așa ceva — ca să vedeți! — Jesne m-a dus mîntea: am înțeles îndată că *el, Mihai, se fîstîcește dacă-i încrucîșez privirile*. Aveam, va să zică, oarecare puteri asupra lui Mihai!

Îmi venea, țin mîinte, să chiu de bucurie.

N-am chiuit: cu bună știință, din șiretenie...

Lucram ca vai de lume. În fapt, mai mult pînideam. Nu uitîndu-mă la dînsul: îi ghiceam, oricum, orice mișcare.

Simțeam dinainte cînd o să se întoarcă și lasam lucrul înaintea lui; iar el ar fi vrut să mă ummărească pe funiș — și nu mai știa cum să-mi ocolească ochii; și dădea din colț în colț; și-n mine zburdau o mie de draci noi — iar el, Mihai, oricît de scurt mă privea, *asta* tot o vedea. Și, de la un timp, obida i-a biruit fîstîcaliile. Doamne, cu cîtă dușmănie mi-a vorbit! Cu cîtă răutate!

— Bucură-te, na! Coada-n sus! Fandosita! Dacă-ți făceam azi noapte bucata, așa-i că te potoleam? Oho!... Hlizește-te, despre mine, cît vrei! Crezi că-mi pasă? Crezi c-o să-mi mai pese?

Parcă puteau avea atunci vreun înțeles, pentru una ca mine, asemenea vorbe? Mă uitam în gura lui, bucuroasă că-l auzeam spunîndu-mi ceva. Și Mihai tocmai bucuria asta n-o pricepea — și nu mi-a răbdato.

— Nu te grăbi cu hlizitul, că n-o să-ți priască! La urmă eu oi râde, nu tu! Că azi-mîine tot îți fac bucată!... Să nu spui că nu ți-am spus...

Cu atîta îndârjire-mi vorbea, că m-au podidit lacrimile. (O țin minte din cuvintele lui, nu pentru că aș fi știut pe-atunci ce-a fost cu mine).

— N-o fă pe mironosița, că nu se prinde! Șapte dunări de lacrimi să plîngi, de-aici înainte tot nu mă-ndupleci!

Lucra furios, bombănind. Fără să mă privească, fără să-i pese că-l priveam.

— Mirajunge, gata! Pînă peste cap! Nu-ți mai bați tu joc de mine!... Frumoasă? Ce-i cu asta? Poți să lîii și poleită! Cînd te-ai născut din miște pezevenchi ca tată-tu și mămă-ta, căteia ești în ochii mei, căteia rămîi! Și dacă-i vorba că sîntem pomniți pe batjocură, atunci află dinainte: de-o căteia adevărată mi-ar fi mai milă decît o să-mi fie de tine!... Cățelele se trag din oiuni, nu din pezevenchi ca bătrîniții tăi! Cățelele te latră, te mușcă, ori îți ling mîna — nu umblă să te batjocorească!

Lucra furios, bombănind — și parcă într-adevăr nu-i păsa dacă-l aud ori nu; parcă nu-mi vorbea numaidecît mie, chiar dacă zicea „tu”, „ție”, „tine”...

M-oi fi gîndit de-atunci pînă la capăt? Mai tîrziu mi s-a întregit gîndul? Cîte ceva, oricît îmi erau de împrăștiate mințile, tot trebuie să-mi fi trecut prin cap... M-am gîndit, vreau să spun, că poate așa cum eu aveam un al doilea Mihai, cu care mă înțelegeam atît de bine în vis, la fel și el, Mihai, avea în vise *căteaua* pe care o dușmănea crezînd-o una cu mine.

Nu-mi aduc aminte foarte bine cuvintele, dar cred că într-un tîrziu, după ce Mihai și-a conțenit de mult bombănelile, după ce și eu conțeniseam cîine știe de cînd cu plînsul, m-am pomenit întrebîndu-l: „Tu... *căteia* mă visezi pe mine? De-aceia...?”

L-am întrebat cu voce tare? Numai în gînd? Sigur știu că Mihai m-a auzit. A lăsat lucrul, s-a întors, m-a privit, a oftat. Ochiul îi erau tulburi, bolnavi... Un timp iam rămas așa, uitîndu-ne unul la altul.

Ne uitam unul la altul, iar eu, țin minte, mă chinuiam să-i arăt cum îl visam; să-i arăt cum era el, Mihai, în visele mele; și cît mă durea să aflu că eu, în visele lui, eram *căteia*; eu, o *căteia* care, în loc să-i lingă mîna, în loc să-l latre, hai, ori să-l muște, poftim, îl batjocorea?; pe dînsul, pe Mihai al meu?; aici n-avea cum fi decît o încurcătură; *căteia*? fie!; pentru mine, orice aș fi fost în visele lui, măcar și rîmă, era bine; dar eu, să-i fi pătruns în vise, oricît de *căteia* m-ar fi visat, iraș fi lîns mîna, da, aș fi mers bucurăoasă în urma lui oriunde, nu l-aș fi *batjocorit* pentru nimic în lume!...

Astăzi n-aș izbuti în veacul veacului să-nșir cîte-oi fi aiurat atunci. Țin minte că-i vorbeam ca-n visele mele frumoase — cîngător, lin, fără umbră de sfială. Și, țin minte, îmi părea că el tot ca-n visele mele asculta — cu un zîmbet sfios și bun.

Vorbînd, m-am apropiat încet de dînsul. Tot ca-n vis... Îmi năzărise că trebuia să-i sînut mîna? Voiam cu asta, să-i allung din vise amintirea *căteiei* care-l *batjocore* în loc să-i lingă mîna? După cîtă minte aveam, aș fi fost în stare de orice nemaifăcute!... Țin minte și

cum m-am aplecat ; iar Mihai, parcă-l văd, și-a ascuns mâinile la spate — ca fripte. Și-l țin minte cum s-a înroșit, cum s-a zăpăcit. îl aud ca azi :

— Alta ! Uf ! Priceapă-te naiba, ma ! Că eu... Ai fi-n stare să mă scoți din minți pe-adevăratelea, cu... Mai bine vezi-ți de treabă ! Vine măta !... Rămii locului, gata ! N-am chef, acum, s-o mai aud și pe dânsa chelălăind ca-i lenevit, ori că... Uf !

M-a lăsat pe locul lucrat de dînsul. În locul lucrat de mine a trecut el... Plivise de zece ori cît plivisem eu.

Mama, cînd a ajuns la noi, m-a găsit ca de obicei, cu nasul în bunuieni, prefăcîndu-mă surdă-oarbă de-atîta sînguință. Alături, Mihai — și el ca de obicei cînd îl pîndea mama : cu ochii după ciori, căsca fioros.

Mama a luat-o de bună : a crezut că el nu apucase să lucreze mai nimic. De teama gurii, nu s-a încumetat să-l ia la rost de-a dreptul ; a tăbărit pe mine.

— Tu, fato, ești străină-n gospodăria asta ? Pe tine nu te doare de nimic ? Tu n-ai ochi ? Lași haidăul să tîndălească ? Nu-l vezi ? Cînd îi pui mîncare-n față, bagă-ntr-însul ca la pradă ; și pe urmă stă ! Pe urmă cască ! Iar tu, născută-n casa noastră, crescută-n mila noastră, nu-l vezi nici cînt îl-ar vedea în locul tău orice străin ?... S-o-ntoarce el tată-tu ! fi vedea tu, de la *dumnealui*...

— De ce să se-ntoarcă, mămuică ?

Vocea lui Mihai. I-a luat vorba din gură — și nu i-a mai lăsat loc la cuvînt.

— Poate din noaptea asta o-ncepe-a nu se mai întoarce. Are *dumnealui* la cine rămîne-n tîrg ! Și dorul de mata, cred că-i simțit, nu-l prea încearcă !... Știi *la cine* mă gîndesc să-l văd rămas ! Nu ? Ori vrei să-ți spun și *la cine* ?... Unde fugi, mămuică ?

Mama împunsese fuga. Măcar că n-am ridicat nasul din bunuieni, o simțeam buimacă, îngrozită de parcă Mihai ar fi pocnit-o, cu fiecare vorbă, în moalele capului. Cum izbutise el s-o înnebunească, s-o ia la goană — nu-mi băteam capul. (De gura mamei îmi era lehamite ; de-aceea căutam să-i intru în voie, ori mă prefăceam a-i intra în voie ; teamă de dînsa n-ami era — chiar dacă socoteam că-i datoriu mea să mă prefac înspăimîntată cînd o vedeam furioasă.) Bucuria îmi rămînea întregă : el, Mihai, mă luase sub paza lui !

Lucra din nou. Ca și cum uitase de mine. Dar eu știam că nu mă uitase.

Am plîns încet, înaintînd oblu : să mă las ajunsă din urmă, să ne întîlnim.

M-a ajuns, ne-am întîlnit.

De astă dată el a început să vorbească, nu eu.

— Zău de nu-i fi tu născută-n zodia porcului ! Să te tragi dintr-ase-menea pezevenchi și să dai peste-un tont ca mine ! Noroc porcesc !... Numai milă n-ai merita ! Iar eu... să mă-nchin la una ca tine ? De ce ? Cît ?

S-a apucat iarăși să bombăne : îl scoteau din fire *pezevenchii* ; nu pentru că erau *pezevenchi* ; pentru că dintr-însii mă trăgeam eu.

Nu era nici ca dimineață, înrăit împotriva mea, nici blînd cum îl visasem. Un filăcău otrăvit de gînduri prea încoțite pentru înțelegerea

mea de-atunci... Alegeam, din toate, una : Mihai vorbea despre ai mei din pricină că se gândea la mine ! Ii vorbea de rău ? De bine ? Tot atita-mi era. Norocul porcesc rămânea noroc porcesc : el, Mihai, începuse a-mi vorbi, a mă asculta.

Înima-mi era numai farmec — toate-mi păreau mult mai frumoase ca-n vis.

SORA MAMEI aducea la lucru în grădina noastră trei nurori. Nurorile aduceau două soacre, mamele bărbaților. Va să zică, șase femei... O dată pe săptămână, seara, după lucru, *muierele noastre* se adunau, cu cina-n gât, la malul Cozii Iazului, *să spele albiturile*. Nu numai albiturile lor și ale bărbaților lor, verii mei ; le spălau și pe-ale bărboșilor ; și pe ale noastre — ale tatii, ale mamei, ale mele. (Uneori, tata mai aducea la spălat, din țîng, lînă. După ce lîna se usca, tata o lua iarăși la țîng, s-o vindă. Și o vindea totdeauna în pierdere. Sau, oricum, așa spunea : cel de la care o cumpărase *virise-ntr-însa toate noroaietele, îl păcălise la cîntar ; iar muierele noastre*, spunea tata, mai mult *zvîrleau lina pe gîrlă* decît o spălau — din pricina lenii ; așa că tata țesea mereu în pagubă.)

Nu mai știu ce-oi fi gîndit. Poate m-am apucat să gîndesc mare lucru — dar cînd am văzut *muierele noastre* luînd cu ele și albiturile lui Mihai, nu mi-a căzut bine. M-am dus la pîniu după ele : chipurile — am spus — pentru albiturile mele.

Nu m-au luat în seamă, cu toate că pînă atunci, vară de vară, obiceiul fusese ca spălatul rufelor noastre — ale tatii, ale mamei, ale mele — să cadă-n grija celor șase *muieri*.

Am spălat : albiturile mele de mîntuială, pe-ale lui Mihai din toată inima.

Și *muierele noastre* n-au priceput nimic.

Frecau de zor cămăși, bluze, izmene, fuste — și gura nu le tăcea o clipă. Iar eu — țin minte — ori cu cîtă evlavie frecam și mîngîiam rufele lui Mihai, am simțit curînd : acolo, pe malul gîrlei, *muierele noastre* vorbeau altfel decît le auzisem prin grădinărie. Dacă nu venisem niciodată cu ele, n-avusesem de unde ști...

(Drept vorbind, aș fi avut : cînd *muierele noastre* întîrziiau, cînd le prindea întunericul la gîrlă, era la noi obiceiul ca vreun bărbat — cumnatul mamei ori careva dintre ginerii lui — să le cheme. Striga : „Hei, voi, acolo ! N-ați isprăvit ? Tot mai aveți a spunca pe careva ?... Gata ! Doi-trei, de v-or fi rămas, păstrați-i pe săptămîna ce vine !“... Muierele, dincolo, în întuneric, chicoteau grămadă, totdeauna într-aceiași fel. După puțin, se și iveau : ca rațele, în șir, parcă s-ar fi ascuns una după alta ; și *tăceau* într-aceiași fel ; și *zîmbeau* într-aceiași fel, cu nu știu ce temătoare cruzime nenuşinată.)

O clipă nu le tăcea gura !... Plecaseră la spălat albituri ; aici erau la frecat izmene — și nici picate cu lumînarea n-ar fi spus altfel... Vorbeau numai despre *țapi* și *haite*. „*Țapi*“, adică bărbați : tineri ori bătrîni, însurați, neînsurați ori văduvi, cîteodată popi, călugări, sfinți sau duhuri. „*Haite*“, adică femei — de toate felurile, ca și bărbații... Știau *muierele noastre* mii și mii de întîmplări, cu mii de *țapi* și mii de *haite*. Nu întîmplări, cît *pozne* : din satele lor de baștină, dintr-alte sate, din țîng, de la conacul moșiei, de la alte conace, din locuri și

vremi îndepărtate („Undeva, odată...“), de la stîni, de prin rîpi, din bălării neumblate, de pe poteci uitate... Colcăia lumea — ai fi zis, ascultînd *muierile noastre* — de *țapi și haite*: oriunde, pînă ști-n mînăstiri, căutau zi-noapte prilej *să-și facă de urît*; și singurele ființe neprihănite, înzestrate cu puterea de-a-vedea tot, de-a judeca tot, de-a osîndi tot, erau ele, *muierile noastre* — o dată pe săptămînă, cînd veneau *la frecat izmene*.

Pozne vechi... *pozne* mai noi... *pozne* despre care începuseră a vorbi săptămîna trecută... *pozne* de care-și aminteau acum, ori le scorneau împreună...

Eu, dintre toate *muierile noastre*, mă simțeam oarecum mai aproape de nevasta celui de-al doilea văr. Era cu trei-patru ani mai mare ca mine și, pînă a veni Mihai, fusese singurul om de pe lume căruia îmi era îngăduit să-i spun pe nume: Tinuța. (Ceilalți, oricît de veri și venișoare, erau pentru mine *bădie, tușă, țafă...*).

Cînd am auzit pomenindu-se pentru a nu știu cîta oară cum *un țap a făcut bucata* unei haite, m-a luat gura pe dinainte. Am întreat-o, țin mînte, chiar pe Tinuța:

— Adică... ce i-a făcut?

— Încă nu știi?... La anii tăi?!

Am ridicat din umeri, mirată și eu de neștiința mea.

— Habar n-ai? Mă-ta nu ți-a spus nimic?

Iarși am ridicat din umeri.

Pe Tinuța a apucat-o dintr-odată rîsul. Rîs pe tăvălitate... Și m-a uitat. Și s-a apucat să spună celorlalte: ce întrebare neroadă fusesem eu în stare să-i pun; ce nu știam, la anii mei, eu; cît eram eu, așadar, de proastă.

Spălam nedumerită cămașa lui Mihai — țin mînte — iar ele, amărîtele, harpiile, chicoteau, rîdeau pe socoteala mea: *la anii mei*, ele erau măritate — „Ohoho!“ — și cu burta la gură; Tinuța, la anii mei, fusese chiar *a doua oară* cu burta la gură; iar eu rămăsesem neștiutoare ca o gîză dintr-altă lume? Eu, va să zică, eram *haită proastă*: bună *să-și facă de urît cu mine orice țap* — dat fiind că eu *nici n-aș ști ce mi se-nîmplă*; iar tata, mama, cînd m-or vedea cu burta la gură, n-or mai avea ce face — *ștor lua plata pentru toate, cu virf și îndesat*. Pentru toate!

Mare plească, mare sărbătoare pe capul *muierilor noastre*, gîndul că tata și mama or să *plătească pentru toate*...

Eram între ele, lucrăm cu ele, ca și ele — și, parcă nici nu mă vedeau. Printre dînsule plutea numai *închipuirea lor despre mine* — o *haită* neștiutoare, cu bunta la gură, silindu-i în sfîrșit pe-ai mei să plătească *pentru toate*.

(Dincolo, în grădină, nu-mi păruseră niciodată pomîte cu atîta neiertare împotriva alor mei. Se fereau, pesemne: de mama, de tata... Și de mine? Și de bărboși, neamurile tatii?... Se aspreau, *muierile noastre*, numai toamna, la răfuială; și aici, prin urmare, la gîrlă, o dată pe săptămînă, cînd rămîneau între ele.)

După ce s-au plictisit de-atîta cît s-au bucurat că ai mei or să plătească, au început a-și aduce aminte, cu duiumul, *pozne* asemănătoare: proaste ca mine, *țapi care le făceau bucata*, și, mereu, nesmintit!

greul pomosului asupra părinților *haitei*, cărora, pînă la urmă, dintr-asta li se trăgea uneori și moantea.

...Pe dealul tîngului albea răsăritul lunii, iar ele încă mai aveau a depăna *pozne* cu tîlcul către mine. Luau de pe mal rufele spălate și stoarse, le clăteau în meștire — și vorbeau tot mai ațîțate... Eu, între ele : îmi luam din nou rufele la clătuit, la răsclătuit — ascultam de-mi vijiiu urechile...

Bineînțeles, dumneavoastră, azi, ca doctor, să aveți a face cu o zîmărită de copilă cum eram eu atunci, altfel i-ați arăta lucrurile : știința de-aceea-i știință — pentru că *știe* cum trebuie vorbit ori cu cine, despre orice. *Muierile noastre* — vai de zilele lor !... Fapt rămîne că în seara aceea am prins de la ele *tot* — și mai mult de-atîta, cred, nici știința n-ar birui să spună-n vorbe : Tot : despre *haite* și *țapi* — cum se-ncepe, cum se-ntîmplă, cum ajungi cu burta la gură, cum te-apuci să *lepezi* ori cum *îți gîtui păcatul*, cum *dacă scapi, o iei de la capăt*... *Toate* le-am aflat : cîte sînt, cîte aflaseră *muierile noastre* că pot fi, cîte și închipuiau...

Într-un tîrziu, ne-au strigat ai noștri. Ca de obicei :

— Hei, muieri ! Gata ! Ce n-ați apucat a spurca, păstrați pe săptămîna ce vine !

Au chicotit, *muierile noastre*, grămadă. (Cred că m-am pomenit și eu chicotind cu ele.) Au ieșit din apă, și-au împărțit rufele, și-a pus fiecare partea pe umăr, și-au clătuit picioarele și au pornit : una după alta, ca rațele, în cap cu sora mamei.

Eu — cea din urmă. Nu prea înțelegeam : săptămîna aceea, s-ar fi spus, pe mine mă *spurcaseră*. Dar nu chiar pe mine, așa cum eram atunci ; o alta, cum urma să fiu după ce voi ajunge cu burta la gură. Adică, de drept, „spurcați” fuseseră mai curînd ai mei, tata și mama — pentru că *asupra lor* urma să cadă greul pomosului.

N-aveam, țin mînte, nici pic de rîcă împotriva *muierilor noastre*. Îmi părea bine că spălasem cămașa și izmenele lui Mihai ; și că mîine o să i le întind la soare, pe iarbă, iar el o să le strîngă uscate ; și că la noapte, după ce-or adormii buștean toți, eu o să stau de vorbă cu Mihai, ca de obicei ; și că Mihai, poate, într-o zi, într-o noapte, o să-mi *facă bucata* — va să zică o s-ajung cu *burta la gură*, o s-ajung pe *neștiutelea o otreapă a otrepelor*... Un singur lucru îmi umbrea bucuria : gîndul că părinții mei, tata și mama, or să găsească vreun șiretlic ceva și nu vor plăti chiar *pentru toate*, ca toți... Cîtva timp, m-am căznit să mi-i închipui plătiind. N-am izbutit — și dacă am văzut că-mi strîc de pomână cheful, nu m-am mai gîndit la asta.

Eram ca într-un vis cețos — parcă rău, parcă bun. Îmi făcuseră capul calendar *muierile noastre* — și mai ușor decît orice era să nu mă gîndesc propriu-zis la nimic.

(Că luam cu atîta ușurătate ponoasele pe care urma să le atrag asupra alor mei, să nu vă mire. Crescusem, v-am spus, ba cu neamurile, ba cu părinții. Poate ar fi mai bine să zic : nici cu neamurile, nici cu părinții. Încă nu-mi trecuse limpede prin mînte, pînă atunci, gîndul că ori de cîte ori mă simțeam de partea unora, eram cumva împotriva celorlalți ; mă bălăngăneam ca frunza-n vînt — fără gînduri propriu-zise... Îmi țineau loc de gînduri limpezi cîteva *știute*, să le zicem.

Știate din fragedă pruncie — crescute odată cu mine, ca mâinile, ca picioarele : n-aveam de ce să țin la părinți mai mult decât la neamuri — și, îndeobște, faptul că țineam ori nu la cineva, că trăiam ori nu, că-mi era bine ori rău, nu bucura și nu întrista pe nimeni în lume, nu înduioșa pe nimeni, mă privea numai și numai pe mine... Mai târziu, ați văzut, m-am pomenit că mi-e limpede și altceva : Mihai. Ce fel de *limpede* — ferească Dumnezeu ! Și mai departe nu mergeau *știutele mele*.

ASTĂZI ÎMI SPUN uneori că, după fiire, Mihai era poate croit pe cam același callapod cu mine. Se vîntunase prin lume, știa să scrie, să citească, trecuse prin *pătăranii*, știa să se poarte, să vorbească, să tacă, să glumească, să-și spună gîndurile verde ori să și le ascundă ; aïoi, de bună-seamă, nu încăpeau asemănări între noi. De-aceea și spun : „după *croiala* firilor”... Se hotăra greu să ia viața-n piept încotrova... îi era și mai greu să bată pasul ca neamurile noastre, pe loc... înțelegea că totuși ajunsese anii armatei fără a fi cu nimic mai răsărit decât cel din urmă bărbos al nostru... și gîndul că poate-i era scris să rămîna așa toată viața îl turba... și, poate chiar de aceea, era gata mereu să-și vîre nasul unde nu-i fierbea oala, să se amestece-n *pătărăniile* tuturor, să ia peste picior fără cîuțare ori pe cine, să se ia și pe dînsul peste picior, să caute pricină oricui îi stătea în cale, să-și tot caute și lui pricină... s-o mai ia și razna din cînd în cînd — doar-doar i s-o ivi înaintea vreun ungher unde să poată trăi cît de cît omenește ; unde să nu aibă a se tot întreba din vina cui îi ies toate pe dos ; unde să nu mai aibă a glumi scrișnînd, din teama că altfel ar sări mereu la berogata tuturor... Eu, în locul lui, cred că la fel aș fi fost. Iar el, în locul meu, n-ar fi fost ca mine?... Eram tare deosebiți, vreau să spun, din pricină că trăiserăm altfel ; dar furiile ne erau cam la fel croite. Poate... Mide ! Gînduri tîrzii ; și, mă tem, cam năstrușnice... Pe-atunci, v-am spus, nu prea mă-nghesuia cugetarea.

Rămîne sigur că după noaptea cînd m-a găsit popîndău la căpătîiul lui, Mihai a început să stea de vorbă cu mine. Lucram alături și vorbeam. Dacă mi-o lua prea cu mult înaintea la lucru, schimbam locurile. Mă ajungea iarăși, mă întrecea, schimbam locurile din nou — înaintam așa, alături, vorbind despre cîte-n lună și-n stele.

Nu chiar cîte-n lună și-n stele : de fapt n-am izbutit să depănăm pînă la capăt nici *cîte-n bulgăria noastră*. Cu asta a început Mihai — și mai departe n-a apucat să treacă.

Nu știu ce-a urmărit. Poate nu urmărea nimic — se lăsa el singur urmărit, la întîmplare, de gîndurile și pomîrile lui. Fapt este că zile de-a rîndul, săptămîni de-a rîndul, am vorbit numai despre ai mei : despre tata și mama.

Dacă, arătîndu-mi din ce pacoști de oameni mă trăgeam, a urmărit să mă umilească, pentru a se înălța oarecum pe dînsul, n-a izbutit : eu mă simțeam și fără asta a nîmănui — iar el îmi era mai presus de orice Dumnezeu.

Dacă o fi urmărit să mă stîrnească, să mă vadă măcar o dată luînd partea părinților, pentru ca pe urmă să fie îndreptățit a se purta cu mine onicît de fără milă, iarăși n-a izbutit. Cum să le fi luat partea ? De ce ? Doar v-am spus...

Dacă a urmărit să mă îngrozească, să mă rupă de părinți pentru a mă atrage mai lesne spre dânsul, poate a izbutit câte ceva ; măcar că, și fără asta, eu...

Poate n-a urmărit nimic. Poate voia să se încredințeze că era nebunie curată ca el, Mihai Bud, să mă privească altfel decât merita să fie privită odrasla unor pezevenchi nelegiuiți — o cățea (care încă nu-și dăduse arama pe față ; dar schimba ceva „încă” asta ?).

Din zori pînă-n amurg, va să zică, eu și Mihai — ședință-n doi, cum s-ar putea zice astăzi, cu un singur punct pe ordinea de zi : pezevenchii.

Știa despre mama și despre tata mult mai multe decât știam eu, fiica lor. Iar eu găseam că așa se și cuvenea : el să știe despre orice tot ce nu știam eu, iar eu să iau aminte.

(Poate abia aici, într-adevăr, am avut un dram de noroc — *porcesc* oni nu. Era întâiul om pe lume către care sufletul mi se deschidea cu atîta încredere. Altul m-ar fi putut minți, înșela — strîmba și scîrbi pe tot restul vieții mele. El, Mihai, nu m-a mințit. Atunci l-am crezut orbeste, mai tîrziu m-am încredințat singură : *niciodată*, pe-atunci, nu m-a mințit).

Mi-a explicat de-a fir-a-păr :

Ai tatii, neamurile, erau *sectanți* ; ai mamei erau *ortodocși*, unii *de stil nou*, alții *de stil vechi*. Tata și mama, în schimb, nu erau decât *pezevenchi* : își *despărțiseră credințele* numai și numai pentru că le convenea să-și aibă sărbătorile în zile deosebite. Unul ținea simbetele, celălalt duminicile. Cînd nu lucra tata, lucra mama : în *bulgăria* noastră, la baraca noastră din piața tîngului, munca nu cunoștea zile de sărbătoare. De-aici, în primul rînd, *despărțitul credințelor*. Duminicile tata lucra ; mama, dacă era nevoie, *îl ajuta* și-atîta tot — adică nu *păcătuia*, ci *făcea o faptă bună*. Tata sărbătorea simbetele : atunci lucra mama pentru amîndoi, iar dacă se împotmollea ceva, era rîndul tatii s-o ajute, să facă fapte bune.

Mihai — și azi îl aud :

— Vrei să-mi pretinzi că le pasă de credință ?... Îi doare-n cot, pezevenchii !

Nu voiam să pretind nimic. Că lucrurile stăteau cum spunea el, n-aveam nici o îndoială. Doar că pînă atunci nu cunoscusem deosebirile dintre sectanți, ortodocși de stil nou, ortodocși de stil vechi și pezevenchi. Eu, pe cît aflasem de la neamuri, nu eram deocamdată nimic : trebuia să ajung mare, ca să aleg singură, cu mîntea mea, între credința tatii și a mamei.

Am încercat să-i explic asta lui Mihai. Și-a pus mîinile-n cap :

— Ptiu !... Crezi că de-așa ceva-i vorba ?!... Te-au prostiit pezevenchii cu desăvîrșire ?

Mă prostiseră. Era adevărul adevărat : eu, pînă una-alta, dacă n-aveam credință, n-aveam nici sărbători ; adică lucram otova, toate zilele ; și ai mei *de-atîta aveau nevoie* — și de-aici amînarea hotărîrii cu privire la credința mea.

— Restul, praf în ochii lumii ! Și-n ochii tăi de cîntiță. Dacă nu-i fi și tu înțeleasă cu dînsii ! Dacă nu-i fi și tu taler cu două fețe : așchia nu sare departe de trunchi...

— Eu nu-s nimic, Mihai...

— Cum naiba să nu fii nimic?! Orice om este ceva; măcar pezevenchi, na!

— Nu-s, Mihai...

— Bine, nu ești; o să fii.

— Ca dinșii?!

— Atunci cum?

— Ca tine, Mihai, dacă...

— Mare scofală! Ca mine!... Haiidăul lor? Vagabondul lor? Haimanaua lor?... Nu-i tot un drac? Te-ar câștiga Ila belciuge — și nu le-ai muncit-n toate sărbătorile?

În felul lui, iarăși avea dreptate. El, pentru ai mei, era *păgîn* — trebuia să lucreze fără sărbători, ca și mine.

Pe-atunci, cum să-l fi înțeles? M-am bucurat că măcar în privința asta, a muncii fără sărbători, eram o apă și-un pământ cu dânsul.

— Altceva, Mihai... mie nici nu-mi trebuie. Dacă lucrez așa... eu... oricâte zile... chiar o mie de ani...

— Zău? Asta-i tot ce...?!

— Da: cu tine, așa... eu... acum... oricât ar fi... așa...

— Ptiu!

Pînă s-o obișnuit cu felul meu de a judeca și a vorbi, pînă s-a obișnuit să mă înțeleagă și să-mi răspundă, deseori mi-a curmat vorba scuișind obidit. Iar eu ghiceam sub obida lui o undă de descumpănire — și mă simțeam din ce în ce mai în voie, îi vorbeam din ce în ce mai cu îndrăzneală. Se bucura cînd vedea că nu sînt chiar atît de proastă cît crezuse la început. Mi-a și spus-o...

Neamurile — am aflat de la Mihai — tot prostiți de către ai mei: ajunseseră să *umblă din sectă-n sectă și s-o țină ba pe stil vechi, ba pe stil nou*.

Cu bună știință: pentru ca ai mamei să-și aibă sărbătoarea dumnicile, iar ai tatii sîmbetele; cei în sărbătoare nu *munceau* — dar la *nevoie* dădeau câte-o *mină de ajutor* celor potopiți de muncă, adică făceau o *faptă bună*, adică lucrau de pomamă alor mei, pezevenchilor, câte-o zi pe săptămînă.

— Iar tu, neroada, zici că n-ai știut nimic, n-ai priceput... Ca să vezi cu ce fel de față stau eu de vorbă! Și 'a oui!... Judecă, uite: dacă rămîi în urmă, dacă schimbăm locurile și eu zoresc să lucrez ce n-ai lucrat tu, cine câștigă?... Vezi? Tot pezevenchii!

Asta îl scotea din mîni pe dânsul: gîndul că orice ar fi făcut, câștigul mergea la *pezevenchi*.

— Ce, nu-i adevărat? Altfel, de unde, din ce adună?

Eram dinainte încredințată: nu putea fi decît cum spunea el.

S-a apucat să-mi socoată averea *pezevenchilor* — și am aflat abia atunci că eu, după toate, eram fată de oameni bogati. Ai mei *porniseră* numai cu *bulgăria* și baraca din piață; acumă taică-meu avea în tîng, date cu chirie, *trei case cu prăvălii și pivnițe*; tata cumpărase și o *uliță-ntreagă de maghernițe*, tot închiriate; avea și parte la o moară; și parte la o prăvălie unde se adunau fulgi, lînă, scame-trențe; și punea parte cu un șontorog, chiriaș al lui, la cămătărie...

— Tescuiește franci, pezevenchiul, ori din ce!

La grădinărie, ai mei *tescuiau franci din neamuri*. (Tata, într-un fel, mai *tescuia franci* și din mama, amîndoi *tescuiau* și din mine

cîți franci puteau — dar asta, pentru Mihai, era floare la ureche). Aici, la grădinărie, panorama cu sectele și credințele se dovedea și altfel prielnică pezevenchilor mei: toamna neamurile plecau cu blesteme; iarna, în sat, preoții puneau la bătaie fariseilicurile de stil nou ori de stil vechi, predicatorii puneau la bătaie fariseilicurile sectanților, pînă nu rămînea din mînia neamurilor noastre nimic; înainte de paști, neamurile veneau la pezevenchi să-și ceară iertare (ca și cum în toamnă ei păcătuiseră, neamurile!); și o dată cu vara veneau din nou la lucru; unii, bucuroși că pot ispăși păcatul din toamna trecută (al trufiei, al lăcomiei, al rîvnirii la averea altuia și așa mai departe); alții, bucuroși că anul trecut pezevenchii îi plesniseră pe-un obraz, fericiți că anul ăsta or să-l slăvească pe Dumnezeu întorcînd pezevenchilor obrazul celălalt.

Asta îl rodea pe Mihai:

— Fariseilicuri! De la Hristos, știi ce trebuie luat întîi și-ntîi? Biciul!... Avea un bici — nu știi tu: plesnea-n pezevenchi cu dînsul, prin temple...

Vai, Doamne! Cînd îmi aduc amînte... Luați seamă, tovarășă doctor: încă de-atunci îi umbra lui prin cap...

Eh! Faptu-i că eu, cum eram, n-am băgat de seamă nimic. Îl ascultam cu gura căscată, îl înțelegeam de fiecare dată-n parte, dar legături nu făceam; n-am făcut. Poate nici el, atunci, nu îndrăznea încă să lege într-un mănunchi toate cîte-i bîntuiau mîntea...

Slujise două luni unui popă, avusese a face și cu predicatorul tatii.

— Pezevenchi toți!... Ori vrei să le iei apărarea?

Nu voiam să le iau apărarea. Pînă atunci, pentru mine lumea nu fusese, drept vorbind, nici într-un fel; de-atunci înainte urma să fie cum mi-o arăta Mihai. Eram, față de dînsul, gata la orice umilînță, la orice pocăință — gata să-i rabd tot, să-i cred tot, să-i întorc obrazul celălalt oricînd. Iar el, Mihai — m-am gîndit mai tîrziu — asta n-o băga de seamă. Și — mă gîndesc uneori — poate chiar asta, înainte de orice, i-a plăcut la mîne...

DESPRE VIAȚA PARINȚILOR MEI, Mihai știa lucruri pe care nici *muierele noastre* nu le știau; sau, dac-or fi știut cîte ceva, n-au îndrăznit să spună de față cu mine nimic — nici măcar cînd vorbeam între noi, pe malul gîrlei, la spălat rufe.

În tinerețe — știa Mihai — mama fusese o *poamă tare afurisită*: *frumușică*, veselă, rea de muscă, silobodă-n vorbe și-n puntări — fată singură la părinți dedați beției.

Tata, dimpotrivă: crescut în frica lui Dumnezeu, cu gînduri de călugărie; la armată îl ținuseră-n corvezi, pe niște grădini militare de zarzavat; cînd l-au eliberat, s-a rupt de-ai lui — a pus pe roate bulgăria noastră de mai tîrziu, muncind singur, pustnic; avea din copilărie și gustul banului, patima banului; cu femeile, pînă la aproape treizeci de ani, n-avusese nici în clin, nici în mîneacă; și, într-o zi, careva dintr-ai lui, ori vreun hîtru, ori naiba, ori toți împreună, l-au potcovit cu mama... A luat-o de nevastă, va să zică, pe mama. Și mama, o dată măritată, s-a potolit.

Doi ani — ştia Mihai — tata şi mama 'au dus-o bine ; au făcut împreună casa şi baraca din piaţă, peste vară au început a aduce oameni la lucru. . . După aceea m-am născut eu. Şi când eu am ajuns la trei-patru luni, tata a prins-o pe mama în bălării, cu un haidamac.

Haidamacul a împuns fuga ; rîzînd, cică.

Tata a scrişnit, a tăcut ; i-a făcut mamei semn să se ridice, să-şi vadă de lucru.

Seara, după ce s-au aşezat la masă ca totdeauna, după ce 'au strîns masa fără să fi mîncat nimic, tata a întreat limiştit, cu înteres : „Eu, dar atunci, nu-ţi mai ajung ?“

Mama a tăcut.

El, după un timp, a întreat-o din nou, la fel.

Ea, din nou, a tăcut.

Peste noapte au zăcut lungiţi alături, fără a da geană pe geană : el, cînd şi cînd, o întrea — mereu cu aceleaşi vorbe. Ea, întii a tăcut. Pe urmă a încercat să-l îmbuneze ; ca orice femeie — legă-minte că nu mai face, rugăminti de iertare, jurăminte că fusese întia oară... Tata, sînd, din timp în timp, întrebarea lui. Atîta, noaptea întreaă...

O dată cu zorile, tata s-a ridicat, i-a făcut mamei semn să se apuce de lucru. (Eu, cică, scînceam, plîngeam : mamei îi secase peste noapte laptele. Mi-a dat să sug mac — şi înţarcată am rămas).

Tata, în ziua aceea, nu s-a dus la piaţă. Nu s-a deslipit de lîngă mama, nu i-a îngăduit barem o clipă de odihnă. Au pus masa de trei ori — şi de trei ori au strîns-o cum au pus-o.

Noaptea, ca şi cealaltă noapte, tata — una : „Eu, dar atunci, nu-ţi mai ajung ?“

Pînă la urmă, pe mama a biruit-o oboseala, somnul. Şi cînd tata, pentru a cine ştie cîta oară, a întreat-o din pragul somnului cu întrebarea lui, mama a început să rîdă ca o smintită, şi printre hohote de rîs, de plîns, i-a spus că da, uite, poftim, s-a întimplat aşa — *el nu i-a mai ajuns.*

Tata, din nou, numai a scrişnit : „Aşa ?“... Mama a întepenit — înspămintată pesemne mai mult de rîsul ei, de cuvintele ei. Tata a mai spus : „Bun“. Iar către zori, tot el : „Am vrut s-o aud din gura ta. Ca să ştiu ce am de făcut“... .

Au lucrat din nou toată ziua. Vlăguiţi amîndoi. De mîncare, tata s-a atins mai întii ; mama a înfulecat cîte ceva pe furiş, în timp ce spălla strachina lui. . .

Noaptea au dormit alături, străini — doi butuci căzuţi.

În zori, tata a umplut coşul căruţei, a plecat în tîrg.

S-a întors pe noapte. Duhnea cît collo a băatură, a tutun (întia şi cea din urmă oară îl vedea mama aşa), dar mintea-i era limpede. A făcut semn că nu-i arde să mănînce — mama să strîngă masa şi să se culce. . . S-au culcat : ca şi noaptea trecută. . .

Spre întiiul cînt al cocoşilor — zarvă, ciocăneli la uşă. Mama s-a trezit speriată, l'a deşteptat pe tata.

El, tata, ştia cine-i năvălise-n bulgărie. Nu s-a grăbit. Întii şi-a tras nădragii, pe urmă a întreat din fereastră : „Aţi venit ?“

De afară i s-a răspuns că *veniseră.*

„Toţi ?“ a întreat tata.

De afară i s-a răspuns că veniseră *toți*.

„Bun !” a încuviințat liniștit *tata*.

Mama nu pricepea nimic — iar întrebările îi erau de-a surda :
tata n-o lua în seamă.

După ce și-a potrivit bine haina între umeri, după ce a aprins
lampa și a atârnat-o, cu lumina scăzută, în cui, după ce a deschis ușa,
tata a rostit către mama : „Când îi simți că îți ajunge pentru tot restul
zilelor tale, strigă-mă”. I-a spus-o liniștit, rar, fără să ridice glasul
— dar așa fel încît mama să ia aminte fiecărei vorbă. Și, din nou :
„Numai atunci să mă strigi : când îi simți că îți ajunge pe tot restul
zilelor tale. Auzi ?”

Mama, ce să fi priceput ?

Tata a coborît în băătură.

După el, au năvălit pe scară opt haidăi. (Era printre dînsii și
haidamacul cu care fusese prinsă mama. Miroseau *toți* ca *tata* : ace-
eași băătură). Și asta a fost ; au năvălit răzbunătorii tatii, hlizindu-se
ca niște diavoli în călduri. Opt haidăi beți cîrîă...

Cînd au înhățat-o, cînd a înțeles și ea de ce-i adusesse *tata*, ce
voiau cu dînsa, mama zădarnic a încercat să li se împotrivească : au
doborît-o din doi pumini. După aceea — ca la moară : opt haidăi beți
cîrîă !

Asta a fost : iad. Pînă au început ea se trezi, a se dezmeteci, a
se îngrozi ei înșiși. Au fugit, unu câte unu, o dată cu zorile...

Tata a umbllat de colo-colo prin grădină toată noaptea.

Abia a treia zi s-a trezit mama din leșin — și cîteva săptămîni
a zăcut, mai mult moartă. După aceea s-a ridicat : umbră, stafie —
neom pe viață. Tata i-a făcut semn : era timpul să se apuce de lucru.

Pentru restul zilelor, mamei atîta i-a rămas pe lume : groaza de
tata... dorința de a-i intra în voie (adică de a-l ajuta la stors franci)...
și, cu timpul, chiar *bucuria* de-a ajuta din răspuțeri la stors franci...

Părerea lui Mihai :

— A ofilit-o, a secat-o. Pînă a dat peste dînsul, mai avea, amă-
rita, un fir de suflet, cît de cît : suflet de cățea, dar *suflet*... Tată-tu
nimic nu i-a lăsat : a uscat-o. Acuma-s pezevenchi goi-goluți amîndoi...
Iar tu, dracu mai știe cu care-i fi semănat : cu tată-tu ? cu mă-ta ?

— Mama, zici, a fost și frumușică...

— Ce-i cu asta ? N-o vezi cum a ajuns ? Tu poate-ajungi și mai
rău ! Dacă-i da peste unu ca tată-tău...

— De ce, Mihai ? Vrei tu așa ?

— Eu ? Crezi că-n lumea asta merge cum vreau eu ? Îi pasă
cuiva de ce vreau eu ?

— Mie-mi pasă, Mihai...

— Mare pricopseală că-ți pasă ție!... Mai bine vezi-ți de lucru !
Să nu-nceapă a-i păsa mă-tii : în loc să-i muncești, te caști la ce-ți în-
șiră haimamalele?... Uite-o, a și pornit încoace. Cobe !

Mama venea, iscodea, trecea... Nu lua seamă că eu și Mihai
lucram totdeauna alături.

El o urmărea bombănînd încet, pentru mine :

— Pe tată-tu, să nu mă tem de ocnă, oricînd l-aș gîtui. O clipă
maș pregeta ! Pe mă-ta, nu : mi-ar fi și scîrbă...

Spunea „scîrbă”. Dar scîrba lui era mai curînd un soi de milă.

Cînd pe tata îl nemulțumea munca noastră de peste zi și începea să *scîrție* — să predice sfîșitul lumii, sapa de lemn, bubele lui Iov și judecata de apoi — Mihai mă învățase s-o și înțeleg: ea nu tremura de groaza prevestirilor tatii; ea, cînd tata *scîrția* așa, nu prindea barem un cuvînt; ea tremura de groaza tatii, a făpturii lui — așa cum îl avea în față, așa îl puncta mereu, strigoi, în amintire, din noaptea aceea. (Iar neamurile noastre amestecau groaza ei cu predicile lui — și-i cutremura gîndul judecării ce va să vină, și se căiau că s-au dat leneviei, că dăunaseră cu bună știință aproapelui lor, tata).

Serile, v-am spus, tata rareori cîna. Mama îl îmbia — el întreba dacă ne-am săturat și-și lăsa porția pentru noi, pe-a doua zi: „Cît o mai fi! Dac-o mai fi!“... De fapt — știa Mihai — tata mîncă în tîng.

În tîng, tata avea ilbovnică, o *hoască*. O *țată*: stătea în ulița maghernițelor tatii și-i aduna chiriile celorlalți chiriași. Îl și hrănea. Ilbovnică tatii era *țată de meserie*: adică ținea fete. Trei fete cu care-și făcea de cap, pe bani, oricîine. *Hoasca* storcea franci de la fete, tata storcea franci de la *hoasca* lui — așa că, după toate, pezevenchiul mai era și *pește*. Iar mama știa tot, răbda tot: ea nu mai era de mult, în nici o privință, femeie ca toate femeile. Ea trăia cu spaimă că într-o zi, într-o seară, tata o să înceapă a nu se mai întoarce nopțile acasă; ori, și mai rău, că poliția o să închidă *bordelul* din ulița cu maghernițele tatii — și atunci tata are să aducă *hoasca*, stăpînă, la bulgărie... *hoasca* are s-o treacă pe mama între neamuri, între slugi... poate are s-o și alunge... poate are să dezgroape și *povestea veche*...

„Povestea veche“ — păcatul mamei cu cei opt haidăi din noaptea răzbunărilor tatii — „povestea veche“ rămăsese, cu adevărat, ca și îngropată. Cei opt junuseră să tacă — și, de bine, de rău, își ținu-seră jurămîntul. Îl *ținuseră*, adică nu li s-a întimplat să-l calce toți dintr-odată: cînd unul, beat mort sau nu, povestea, îi lua pe ceilalți mantori; și ceilalți, fie toți, fie și numai cîțiva, ridicau din umeri, tăgăduiau. Lumea nu mai știa ce să creadă... Zvonuri, despre asta, fuseseră — iar Mihai, după ce a lucrat la fabrica de zahăr cu doi din cei opt, s-a încredințat că *zvonurile* aveau destul temei... Oricum, mama trăia cu groaza că într-o zi, fie tata, fie *hoasca* lui, or să dezgroape *povestea veche*: ca s-o poată îngropa și moșteni mai ușor pe dînsa, pe mama).

Mihai, v-am spus, pe-atunci nu mîntea. Pe mine nu m-a mîntit niciodată. Mai degrabă se mîntea pe dînsul.

— Dacă-ți închipui că nu știi din ce pezevenchi te tragi, n-ai nimenit-o cu mine. Și n-o să-ți meargă!

M-am învățat repede cu obiceiul lui de-a mă tot amenința: pe-o ureche-mi intrau amenințările, pe cealaltă-mi ieșeau...

MAI ERAU ȘI NOPTI, nu tot zile. Nopti întunecate, nopti cu lună... nopti senine, nopti înorate, nopti cu stele căzătoare... nopti cu fulgere și ploii călduțe ori înghețate.

De veghe la căpătîiul lui Mihai n-am mai stat: mă simțea totdeauna, de departe, se trezea, îmi ieșea în întîmpinare — plecam împreună, alături, oriîncotro ne duceau pașii.

Erau și nopți cînd el *se trezea* mai întîi, sau el *se hotăra* mai întîi : îl simțeam, îi ieșeam în întîmpinare. . .

Au fost și nopți cînd ne biruia pe amîndoi oboseala. Dormeam duși, fiecare cu visele lui.

De întîlniri *anume*, hotărîte dinainte prin viu grai, n-a fost vorba între noi. Eram parcă înțeleși o dată pentru totdeauna — o dată pentru toate nopțile.

Alt Mihai, altfel decît ziua.

Poate și eu eram alta, altfel.

Multe păreau altfel. Străbăteam pustietatea cîmpului și-a nopții, vorbeam șoptit — și toate erau taină, și toate tainele erau numai ale noastre.

Nu umblasem noaptea miciodată, nicăieri. Locuri prin care cîndva, pînă a fi *fată de muncă*, poate mă jucasem, îmi păreau, sub cernerea stelelor, necunoscute. Și, cu Mihai, m-am pomenit deseori hăt mai departe decît ajunseseam vreodată jucîndu-mă ori golînd apă din barca tatii.

Am fost cu dînsul pînă-n marginea satului alor noștri. Am văzut coniacul (ferestrele, șapte, luminate), am văzut și casa administratorului, am bulgărit împreună cu Mihai niște cîini (începuseră să ne latre). . .

Am fost și-n tîng, de mai multe ori. În tîngul adormit, fără țipenie de om pe străzi. Am numărat împreună felinarele aprinse, am numărat și felinarele stinse. . . (Într-un an, felinarele tîngului fuseseră, două săptămîni încheiate, pe seama lui Mihai: el le aprindea, el le stingea, el le punea gaz — ținea locul *finaragiului* plătit de primărie).

Mi-a arătat și casele tatii: cele trei — către stradă cu prăvălii oblonite și dedesubt cu pivnițe.

Am văzut și ulița maghernițelor tatii, și casa unde ședea *hoșca*, și *chiliile* celor trei fete. . .

Într-o noapte am văzut în tîng un cerc — pe dinafară, numai cortul, băcăile pe roți, cinci cai și un paznic bătrîn care a vorbit cu Mihai ceva ce eu n-am înțeles.

Aveam de gînd să ajungem și la gară într-o noapte, ori măcar *la șine*. Mihai mi-ar fi arătat trenul — dacă s-ar fi întîmplat să treacă vreun tren. . .

Au fost, vă spun, nopți de toate felurile.

Uneori ne opream să privim stelele: ceasuri întregi.

...Și n-am de gînd, tovarășă doctor, să scot din Mihai vreun sfînt ceva. Vă spun cum era *atunci*, cum s-a purtat *atunci*. Dacă v-aș tăia la pîroane — că nici c-o floare nu m-a atîns, că mi se-nchina ca la icoană — greu m-ați crede. Și bine ați face: un flăcău, bărbat în putere; o copilă-ndrăgostită pînă peste urechi de dînsul; n-ar fi cazul să puneți mîna-n foc. Am prins repede gustul sărutărilor, al mîngîierilor, al îmbrățișărilor, al... Vă puteți închipui: cînd mă întorceam din plimbările cu Mihai, îmi simțeam capul cît banița!

Am citit — acuma, la bătrînețe — într-o carte: *castitatea reversă a logodnicilor*, cică. Întîi, n-am luat seamă; am citit mai departe — un băiat, o fată, dragostea lor. Cînd am văzut cît de des îmi aduc aminte de mine și de Mihai, am luat cititul de la capăt;

am pus mîna și pe dicționar, m-am lămurit cum vine *castitatea perversă*... Cam asta era și cu noi: *castitate* la ananghe... *perversitate* la potecă... *logodnă* la cataramă...

Așa-i omul — ca să veдеți: cînd nu mă gîndesc decît la mine, mai și glumesc... Mie-mi venea ușor: mă lăsam în voia lui, mă lăsam în voia pomirilor mele, nu așteptam nimic anume, nu mă temeam de nimic anume, nu mă gîndeam cumsecade la nimic anume — și toate clipele îmi păreau fenumecate, tot pămîntul îmi părea numai îngăduință.

Lui Mihai i-a fost mai greu. *Mult* mai greu. (Au trebuit ani pînă-am ajuns în stare să-mi limpezesc amintirile, să mi le mai și-nțeleg...) Îi intrase-n cap că pentru oameni ca dînsul e mai cinstit să nu-și pună mîntea cu fete mari. Asta, una. Îi intrase-n cap și alta: că tata, mama (*pezevenchii*) meritaau orice batjocuri — ei, de-a dreptul, sau averea lor, sau fiata lor, sau tot ce mai era al lor pe lume. Iar eu, fata *pezevenchilor*, mă îndrăgostisem de dînsul într-asemenea hal că-i stîrneam mila... ori chiar dorința de-a mă apăra cumva pînă și de dînsul... iar asta ușor o iei drept dragoste, chiar cînd nu-i...

În unele nopți, făcea planuri; o să intre-n voia *pezevenchilor*, o să-l ajute pe tata la stors franci, o să mă ia de nevaistă (cu voia alor mei, ca să aibă unde mă lăsa cît lor ține la armată!) iar după aceea ne vom lua amîndoi tălpășița, vom căuta un loc sub soare...

Sau:

Va fugi de la armată cu cartabină cu tot. Va intra în banda lui Coroi. (Prăda atunci în părțile acelea un bandit cănuia îi zicea așa). Ne va călca bulgăria, pe tata îl va ține pe jăratie pînă i-o mărturisă unde-și ascundea banii, îi va lua tot, mă va lua și pe mine, vom căuta un loc sub soare, vom avea un petic de pămînt, o casă...

Pe cîmp, deseori făcea asemenea planuri năstrușnice. Eu îi mergeam alături, lipită de el, contopită-n planurile lui — și așa fi jurat că toate se vor îndeplini întocmai. Cînd ne apropiam de bulgărie, se lua la zor singur:

— Numai prostii înșir! Cine dracu a văzut...

Tăcea dintr-odată.

Eu mă întristam.

La despărțire, mă îmbuna:

— Lasă, nu duce tu grija: într-o zi, găsesc eu ceva...

Așteptam, încrezătoare, să găsească. În rest, cum v-am spus: *castitatea perversă* a... Cu toate grijile în seama lui Mihai, cu toate răspunderile în seama lui Mihai, cu toate drepturile la Mihai.

O DATA PE SAPTAMÎNA înnoptam la gînlă, cu *mujerile*. Spădam rufele *noastre* — ale lui Mihai și ale mele.

Spălla fiecare rufele *omului ei*. (Ale burlacilor și ale stăpînilor casei se împărțeau la noroc). Dacă se iveau încurcături auzeai:

— Cămașa asta ce caută la mine? Nu-i a lu' al tău?

Urmau glume în doi peri, rîsete, chicoteli...

Cînd rătăceam ceva din albiturile lui Mihai, la fel mă strigau:

— Asta nu-i a lui al tău?

Simțiseră, știa... ..

Le spuseseam, drept vorbind, chiar eu... Întîi am vorbit numai cu Tinuța : *trebuia*, pesemne, să spun cuiva...

(Citesc în ziare acuma, de cînd cu atîția cosmonauți : primejdia mare, pentru dînșii, nu-i viteza, nici depărtarea, nici razelle cosmice, nici meteoritii, nici chiar imponderabilitatea ; primejdia primejdiilor, cică, ține de singurătate. Inima plină — și mai cum spune nimănui ; ai sarcină să economisești curentul la radio și numărul cuvintelor către pămînt ți-i dinainte drămuît, programat ; și, se vede, nu poți să nu te gîndești că poate ceva se strică, poate nu mai ajungi jos, poate n-apuci să spui niciodată nimic nimănui. Greu să fie otravă mai primejdioasă decît asta ! Deseori am stat și m-am gîndit : omul e-n stare de orice măreții — numai să fie-credințat că fapta lui rămîne cumva lumii ; dacă ajunge să se-ndoiască de asta, dacă ajunge să-și spuie că nimeni pe lume nu-l ia în seamă și nimeni, în veacul veacului, n-o să știe ce-a săvîrșit el — amin, l-a-nghițit otrava, s-a dus pe copcă... Asta, zic eu, din pricină că ori de cîte ori săvîrșești o faptă care „depășește puterile omului”, o săvîrșești ajutîndu-te de puterile lumii. Lumea, tovarășă doctor, are puteri deosebite cumva de-ale omului — cum pădurea are puteri și legi deosebite de-ale copacului ; așa gîndesc eu, cel puțin ; și-i scris, pesemne, ca lumea să nu-și poată lăsa măcar o clipă puterile-ngropate în singurătatea ori în însingurarea cuiva).

Mă rog — știe bunul Dumnezeu cum s-or fi legînd cîmpii bătuți de mine acuma, la bătrînețe, cu pustietățile bătute atunci. Nu eram decît o codană sălbatică, îndrăgostită lulea. Scăfîrlia vraieste, inima dolidora, picioarele pe pereți — mai imponderabilitate de-atîta greu să-ți închipui : cînd am simțit că de nu spun cuiva plesnesc, mor otrăvită, m-am dus la Tinuța și i-am povestit.

Tinuța m-a învățat să *nu-mi scot vorbe singură* : să mă spovedesc numai ei — nimănui altcuiva. Ca să nu afle tata, mama, că eu cu Mihai...

Am ascultat-o : *numai ei*.

..Și la întîiul spălat de rufe am înțeles repede că Tinuța povestise *muierilor noastre*, despre mine și Mihai, tot.

Mă ispiteau, mă încredințau că e datorია și interesul meu să le spun ; mă alintau, chicoteau, își făceau cu ochiul. Erău bucuroase că tata și mama, cînd vor afla în sfîrșit și ei, nu vor avea nimic de făcut, le va fi prea tîrziu — or să se dea cu capul de pereți de-a mai mare dragul.

Chicoteam cu ele, mă bucuram cu ele. Mă purtam *ca* ele — parca-ar fi fost vorba numai de tata și mama, micicît de mine ; iar asta era peste înțelegerea lor — așa că glumeau pe socoteala mea de se lehămețeau, după care pînă la celălalt spălat de rufe, mă lăsau în plata Domnului.

„Tare-i zevzeacă !” le auzeam.

Erău mulțumită oricum. Niciodată nu mi se arătase atîta interes și — îmi părea — atîta bunăvoință.

Poate că și dintr-asta erău în stare să-mi închipui că dragostea mea cu Mihai o să reverse asupra tatii și mamei toate pedepsele pămîntului, dar, oricine și oricît mi-ar fi spus, m-aș fi crezut în veacul veacului că pe Mihai îl putea ajunge vreo amenințare, vreo primejdie

— fie din partea *pezevenchilor* mei, fie din altă parte ; iar eu eram *cu Mihai*, nu rîvneam nimic de la nimeni și bunăvoința lumii îmi părea, se vede, în firea lucrurilor, nu năzăreală a mea.

Zic : *poate* că, în vreo măsură, dintr-asta mi s-a tras. Dar au fost și altele ; multe ; tîrziu, cînd am avut răgaz să-mi tot răsfir amintirile, n-am stat să cercetez... Cui ar mai fi folosit ?

Mihai, pe-atunci, cînd începeam să-i spun cîte auzeam la gîrlă, bombănea înnegurat — „Dă-le dracului ! Eu, în locul tău, mi-aș astupa urechile cît aș fi cu ele. Ori măcar gura !”

— De ce, Mihai ?

— Pentru că-s toate !... Crezi că-s mai dulci pocinoagele tonților decît ale *pezevenchilor* ?

Poate că avea dreptate ; numai că prea-mi era bine pe-atunci — de ce să-mi fi strîcat inima cu bănuiele și gînduri negre ?

PE LOGODNIC nu l-am văzut : nici înainte, nici atunci, nici mai tîrziu.

A venit într-o zi administratorul moșiei. S-a minunat în gura mare, ca totdeauna : de ce hrăneau ai mei atîția *trîntori*, cînd cu bani mai puțini ar fi tocmnit la lucru *oameni ca lumea* ?

(Știam de la Mihai : întrebarea era ticluită cu tata ; ca să *pună neamurile pe jăratic*).

Tata era în tîng. Alteori, cînd la bulgărie dădea numai de mama, administratorul întorcea docarul și pleca. Acuma nu s-a grăbit : a luat-o pe mama la umbră, sub sălciile de lîngă fîntînă. Au șoșotit multă vreme — dar nu i-a luat în seamă nimeni : nici Mihai, nici eu, nici ceilalți.

A doua zi, administratorul a venit din nou. După cină. Tata, se vede, îl aștepta. L-a chemat sus, în casă, i-a făcut semn mamei să unce și ea, au aprins lampa și au rămas în trei, la taifas, ca niiciodată.

Ai noștri au mîncat, pe urmă au tot așteptat să plece administratorul. Căutau să vorbească despre altele, dar, vedeai cît de colo, se temeau că ai noștri unelteau ceva împotriva lor. A așteptat și Mihai — tăcut, în toane rele ; parcă presimțea ceva.

Administratorul a plecat după vreun ceas. Tata și mama l-au petrecut pînă în șosea, mergînd pe jos — el de-a dreapta docarului, ea în urmă, topăind ca un mînz cotonog.

Doouă zile mai tîrziu, iarăși administratorul. Către seară. Noi mai lucram. Tata abia ajunsese acasă. În docar, lîngă administrator, o femeie. (Nu știu bine ce fel de femeie ; am văzut-o doar de departe). Au coborît din docar amîndoi, au stat un răstimp de vorbă cu *pezevenchii* mei, pe urmă au pornit tuspatru prin bulgărie.

Lucram lîngă Mihai. La dreapta noastră, Tinața ; pe urmă și cumnată-sa, bărbatu-său... Tata, mama, administratorul și femeia aceea au venit dinspre dreapta.

Mi-am ținut obiceiul vechi : lucru în draci, privirile-n pămînt.

Au ajuns în spatele nostru. Întîi — țin minte — a fost vocea tatii :

— Asta-i...

S-au oprit.

Vocea administratorului :

— N-are nici un cusur... Uha! Ce-a crescut!...

Vocea mamei:

— Zi-i, tu, să se ridice! S-o vadă poate și dumneaei mai...

Vocea tatii:

— Las-o-n pace, nu-i nevoie...

Vocea administratorului.

— Iese dintr-însa o preoteasă de-de-de... să viți turba și-n vlădici! Straș-ni-că bucățică!... Mai că, aș zice, nu-i de nasul lui... Na! Soră-mea s-a-imbufnat...

Vocea străină — a femeii venite cu administratorul:

— Nu m-am *imbufnat*, da'... știi mata: cînd glumești în doi peri, mie niciodată nu-mi cade bine... Dacă nu l-ai cunoaște pe Dumitraș, dacă nu ți-ar fi nepot, dacă n-ai ști cum îți seamănă, aș zice; da-l știi de cînd era atîta!... Să mă ție punga, să nu fi ajuns văduv-ă-n pomana matală, să-i pot căuta pereche pe măsură, după cîtu-i el de chipeș... și de cumînte... și de vrednic... mult aș cutreiera: nu m-aș opri oriunde, nu m-aș grăbi să-l însor pe nimic ori cu cine, nu m-aș pîlconi la ușa oricărui...

Vocea administratorului:

— Soră-mea, poftim! Asta-i, de cînd o știu: dacă începe a se-imbufna și-a se lega de toate cele, înseamnă că manfa-i plăce. Ha-ha! Vrea să nupă din preț! Ea totdeauna...

S-au îndepărtat; n-am auzit ce și-au spus mai departe, pentru că administratorul, cu rîsul lui, acoperea toate vocile.

Se opriseră în dreptul Tinuței? De dînsa vorbisera? Mie așa mi-a părut...

Administratorul și soră-sa au plecat cum veniseră. Tata și mama s-au întors printre noi. N-am apucat a schimba cu Mihai ori cu Tinuța două vorbe pe-nțeleș.

Era tocmai zi de spălat rufe.

După cină, la gîrlă, am avut ce afla. *Muierile noastre* știau tot, ghiciseră tot:

Nu se oprise nimeni în spatele Tinuței: *ei se opriseră în spațele meu*. Pe sora administratorului o chema Aglaia. Era văduvă, avea trei băieți și două fete. Un băiat al ei, Dumitraș, învăța la seminar: în doi ani, urma să fie hirotonit popă. (*Seminarul* — am aflat — asta era: școala de popi). Tata și administratorul — știau *muierile noastre* — au *bătut palma*: ce mai era de cheltuit cu Dumitraș-nepotul pentru a fi scos popă, va trece asupra tatii; în schimb, cînd va fi să *scape la colaci*, la anterior și parohie, Dumitraș o să mă ia de nevastă, de preoteasă, pe mine. Mai erau pînă atunci doi-trei ani.

Doi-trei ani? Nu eram în stare să-mi duc gîndurile peste atîta amar de timp.

Nu eram în stare să pricep ca lumea nimic: preoteasă? Dumitraș? seminar? nevastă?... Ascultam nedumerită zarva *muierilor*; oricît mă întrebau, ridicam din umeri, mirată prostește de-un singur lucru:

— Eu am crezut că de Tinuța vorbeau... De tine, Tinuță...

— Dacă ești zevzeacă!... Dacă-i zevzeacă! Prost să fii, noroc să ai: pîn-atunci a pricepe că ești mai puțin decît nimeni și nimic

— top, ai și-ajuns preoteasă!... Barem de și-ar da seamă cât noroc poate avea una ca dînsa!

Le părea de necrezut ce noroc aveau... le era ciudă că totuși nu pricepeam nimic și rămăneam nepăsătoare... nu le venea a crede că o fată de sectant poate ajunge preoteasă de preot... se încredințau între ele că tata o să se descotorosească de sectanți... că eu o să mă descotorosesc de Mihai... și că tata o să-nceapă a-și lucra bulgăria pe colacii lui gineri-său... și că — așa mai departe.

Eu — babilonie curată, răspunsurile mele :

— Da, mare noroc pe mine ; s-ajung, hodoronc-tronc, preoteasă!... Cum adică să-și lucreze bulgăria pe colaci?... Aha, înțeleg : dacă-s fată de sectant, n-am fost încă la biserică niciodată, înseamnă că, oricît de bisericooasă mi-ar fi mama, eu, botezată sau nu, n-o să pot fi preoteasă ; mă rog, pagubă-n ciuperca!... Cum s-ajungă cineva, drept vorbind, altceva decît este ? Eu sînt eu — și eu rămîn, măcar și de m-aș pomeni răspreoteasă!... Ba nu : de el, de Mihai, n-o să mă descotorosească în nici un fel... .

— Vai, vai, tare-i căzută din lună ! De-a dreptul în cap căzută, zevzeaca !... Și, ca mîine, poftim : coană preoteasă-n sus, coană preoteasă-n jos, pupă-i mîna, ploconeste-i-te... .

S-a vorbit în seama aceea, la spălatul rufelor, de se-norețea apa gîrlei de-atîta zarvă.

Pînă la urmă, s-au luat după sora mamei toate muierele : răul răului era că eu mă nimerisem o zevzeacă fără leac : alt rău al răului că mitropolia, mai mult ca sigur, urma să pună opreliște la măritișul meu cu un preot — dacă tata nu se va descotorosi la vreme de sectanții lui ; încă un rău al relelor era că eu îmi pierdeam nopțile cu Mihai — și sora administratorului, dacă va afla, va rupe logodna, oricîți bani ar fi cheltuit ai mei pe învățătura lui fiu-său. Dar, oricum, rămînea un bine covârșind toate relele : în neamul meu dinspre mama intra un popă ! Adică eu ridicam neamul mamei ! Așadar, muierele noastre, ca neamuri ale mamei erau gata să-mi scoată din cap zevzeceania, să mă ajute la descotorosirea de Mihai, să ajute tatii la descotorosirea de sectanți ; firește, nici eu, nici tata nu meritam asemenea ajutor, mama cu atît mai puțin — va să zică, tocmai de aceea, „Dumnezeu primească !“

— Nu-i vorba de tine, zevzeaco ! Se ridică tot neamul tău, tot neamul nostru : e popă-n credința mă-ti, n-auzi ?

Ascultam cum îmi hotărau soarta. Nu eram deloc îngrijorată. Ce-o fi fost în mîntea mea, azi greu mai pot ghici. Pesemne, zevzeacă sută-n sută : m-oi fi bucurat, cum v-am mai spus, că-și băteau capul cu mine... că nici de Mihai nu uitau... mi-o fi plăcut să mă văd luată în seamă... voi fi bătuit că vorbăria lor va rămîne-n vînt, ca de obicei. Îmi părea, se vede, că viața mea, soarta mea atîrnea numai de voia lui Mihai... Zevzeacă, va să zică, așa cum vă tot spun : sută-n sută.

LUI MIHAI nu i-am spus nimic. Rare ori îi povesteam amănunțit câte luzeam la gîrlă. Cînd eram cu el, multe uitam.

Nici n-a fost nevoie să-i spun : prîcepuse, știa.

Noaptea aceea, țin minte — atunci, după spălatul rufelor — s-a întâmplat semină, liniștită, fără lună. Ne-am întâlnit către miezul nopții și ne-am lăsat purtați pe cărările noastre. El, Mihai — în toate toamnele rele: mâna nu mi-a luat-o, nu m-a îmbrățișat; când am încercat să-i prind eu mâna, s-a ferit.

— Ce-i Mihai?

— Ce vrei să fie?... Nimic! Bine!... Mai bine de-atâta nici nu-ncape: *logoodnică... preoteaaasă... Bine-al dracului, nu?*

— Dacă-s cu tine, Mihai, mi-e bine oricum; nu ți-am spus?

— Dacă ești *cu mine*. Și dacă ești *cu...*?

— Cu cine?

— Știi tu!... Ți l-au arătat? L-ai văzut?... v-ai și giugiulit?

— De cine vorbești, Mihai?

— De *logodnicul* tău! Popârțoiul! Boaita! Colăcarul!

Bănuia că *eram în vorbă* cu Dumitraș-seminaristul de cine știe când; că *lucram unghie-n unghie cu pezevenchii mei*; că, prin urmare, pe dânsul, pe Mihai, *îl mințisem și-l batjocorisem tot timpul*.

Poate că bănuiala nu m-ar fi durut cine știe ce; dar m-a rănit felul cum îmi vorbește; și Mihai mă înspăimînta din ce în ce, pentru că mergea lângă mine așa — dușmănos, străin, tot mai nefericit și tot mai rău... Și m-am pomenit plîngînd cum nu mai plînsesem: a pus-tiu, a singurătate și-a pierzanie — fără suspine, poate și fără lacrimi... fără nădejde că voi fi auzită.

Mihai, multă vreme, nu s-a înduplecat. Am mers în tăcere drept înainte, ca și cum am fi stat locului — eu cu plînsul meu, el cu mîinile lui... Pe urmă, știți cum se întâmplă: ne-am înțeles, ne-am împăcat. Fără vorbe; chiar, cumva, *temîndu-ne* până de vorbe.

Ne-am întors ca de obicei, pășind îmbrățișați — să ne simțim unul altuia fiecare pas ca pe-o mîngîiere.

Mihai a vorbit abia la hotarul bulgăniei, înainte de-a ne despărți:

— Dacă-i pe-așa, atunci... să știi... nouă... una ne rămîne: la toamnă, de las plocon lui tată-tu. Cu burta la gură i te las, na, usca-l-ar ciurma de pezevenchi! Să-l vedem atunci: după ce popă te-o mai da?

Cînd va scăpa din armată, Mihai va veni, mă va lua...

Numai așa:

— Chiar de n-ai rămîne grea, noi le spunem că ești, că *ai rămas*. Umplăm lumea cu povestea asta: să știe și popii, și țircovnicii, și toți pezevenchii!

Mihai chîbzuisese tot. Se gîndise și la mine:

— Să știi: n-o fac din răcă ori din răzbunare împotriva alor tăi; e din drag pentru tine... Și-ți spus cîstit, uite, ți-o spun dinainte, ca să știi și tu ce-am hotărît... Gîndește-te singură: dacă-ți stă gîndul la popi, la colaci ori... ce știi eu?... atunci ocolește-mă, de-aici înainte, cît poți mai pe departe: am pierdut ce n-am avut — și naiba să vă ia pe toți!

A DOUA ZI m-am izbutit să lucrez ca de obicei, lângă Mihai: el a fost dat ajutor bărboșilor, la încheiat cheresteaua răsadnițelor pentru iarnă. (Își tăiau scîndurile singuri, cu fereastrăul, din trunchi de salcîm.)

Am rămas, țin minte, la straturi, cu femeile. Întîmplare... Se vede că așa am crezut — de voi fi crezut ceva. Mi-a fost ciudă, mi-a

căzut greu singurătatea ; nimic nu mi-a tihnit, toate mi-au ieșit din voie. Cu chiu, cu vai, am izbutit să rup coada sapei ; am pornit în goană spre Mihai, să mi-o repare. M-a oprit sora mamei :

— Stai, fato, locului !... Stai, când îți spun !... Sapa ?!

A pus pe-un ginere de-al ei să schimbe coada sapei ; mie, cât el a meșterit, mi-au dat sapa lui. Au chemat-o și pe mama : să-i arate sapa mea ruptă, să-i spună că pornisem să-l iau de la lucru pe Mihai...

Atîta le era : că *îl luam de la lucru*. Așa au spus ; iar eu, dacă nu-mi erau mințile acasă, n-am înțeles că se gîndeau la altceva.

Cînd Mihai s-a dus la fîntînă, mi s-a făcut sete și mie. După doi pași, mi-a ieșit în cale mama :

— Ce-i, fato ? Încotro ?

Era *dinainte* mînioasă, *dinainte* pornită. M-a biruit o lehamite și m-am întors la lucru. Iarăși *întîmplare* — oi fi crezut.

Ori de cîte ori am vrut să mă apropii de Mihai, s-a ivit cîte-o *întîmplare* la fel : ba mama, ba sora mamei, ba altcareva... Și adunam venin — fără a bănui nimic, fără a căuta să înțeleg nimic. Îmi aduc aminte bine și de Tinauța. Îmi aduc aminte și cum *atunci* aproape că n-am văzut-o, aproape n-am auzit-o.

Îi intrase în ochi un fulg de păpădie, venise la mine să i-l scot, și, cât m-am căznit să-i răsfrîng pleoapele, mi-a șoptit — mare taină :

— Tu ! La noapte să nu mergi cu Mihai ! Să nu te duci cu el ! M-ai înțeles ?

Cum s-o fi înțeles ?

— Ascultă, tu, ce-ți spun, zevzeaco : nu te mai du cu el că dai de dracu ! Pe toată viața ta !... Să nu spui că nu ți-am spus !... Ia aminte, zău : fă-te că nu-l cunoști, de-aici înapoi, că nu-l vezi, că n-ai avut (cu el nimic miciodată... Of ! Barem să nu spui c-ai știut-o de la mine !

N-avea nimic în ochi ; mi-a spus ce-a avut a-mi spune și-a fugit. Am rămas nedumerită, înciudată — mai-mai să arunc după dînsa cu sapa.

De la un timp, țin minte, am hotărît să rabd ; să trăiesc o zi departe de Mihai ; și s-aștept din pantea nopții despăgubiri pentru toate *întîmplările*.

...Ce *întîmplări* va fi întîmpinat și Mihai, nu știu. Prînzul mi l-am mîncat singură, în urma tuturor ; cîna, tot așa ; (era zor să țin locul cuiva *la melesteu* — la cazanul de *bulion pentru piață* ; dacă *mă vîram singură spălătoreasă la străini* — mi-a strigat mama — însemna că venise vremea să învîrt și *bulionul alor mei*.)

Am lucrat, va să zică, fără să mai știu de mine. Așteptam *noaptea* ; atîta.

NE-AM GĂSIT îndată ce i-am simțit pe-ai noștri adormiți. Mie mi-a părut că eu venisem întîi, că eu îl așteptasem ; Mihai a spus că, dimpotrivă, el fusese întîiul și mă așteptase.

Am pornit ca totdeauna, îmbrățișați — domni-stăpîni pe lumea toată, pe noaptea toată.

Am mers în tăcere — nu știu cît : poate o sută de pași, poate kilometri. Ocrotită de brațul lui, cu obrazul lipit de umărul lui, cu fruntea sub răsufierea lui.

Pe urmă, țin minte cum a șoptit, pe gânduri, cu buzele lipite de urechea mea. (Era și un fel de joc al moștrii : când vorbea așa, mi se părea că stăpânește în mine nu știu ce furnici — și chiar glumeam : „Lasă-mi în pace furnicile ! Vorbește cu mine, nu cu ele !”). Îi țin minte șoapta :

— Știi cum se-ntreabă ? Cică : „Înainte de Dumnezeu și-a oamenilor, vrei să fii mireasa mea ?”

Nu m-am fîstîcit :

— Răspunsul meu, Mihai, de mult îl știi...

El a rîs ; tot așa, pe gânduri ; nu de răspunsul meu ; pe mine poate nici nu m-a auzit. A rîs de gândurile lui — și mi l-a spus, și l-am înțeles :

— Pentru noi... altfel ar suna întrebarea lor : „În dosul lui Dumnezeu, pe furie de oameni și de pezevenchi, vrei să fii mireasa mea ?”

Am vrut să-i răspund, țin minte, că *pentru noi* nu-i nevoie de întrebări. Și am rîs, ca el mai înainte, gândului meu încă nerostit.

Am apucat să i-o și spun ? Nu pot ști... A fost o chiuitură undeva... zdupăit de pași... Strigăte : „Uite-i !” „Lasă copila ! N-auzi ?” „Ei sînt !” „Pe el !” Și înjurături, și scrișnete. Și, tot atunci, umbre albe jurîmprejurul nostru. Mihai s-a răsucit, arc, tîrîndu-mă cu el cîteva pași ; s-a oprit, a repezit un picior în burta unui bărbos... O lovitură în spate m-a zvîrlit cît colo, la pămînt ; careva, grămadă de oase și fuste, s-a prăvălit peste mine.

— Stai naibii, zevzeaco ! Ho , nebuno !

Sora mamei. Când i-am cunoscut vocea, m-am muțiat. Nu pricepeam ce voia, cine mă izbise, de ce eram țintuită jos, împotriva cui m-o fi apărînd... Pe Mihai nu-l mai zăream nicăieri... Mă ținea lipită de pămînt, îmi urla să *stau naibii* și-o tot chema în ajutor pe noră-sa mai mare.

Au venit nuronile pe rînd, într-un suflet, tustrele. A venit și Tinuța :

— Nu ți-am spus, zevzeaco ? Ce-ți era să m-ascuți ?

Undeva, în cîmp, sub beznele nopții, ai noștri zbierau, gîfiau, înjurau : „Lasă copila !” „Luați-i copila !” „Dă-i !” „Uite-l, tîlharul, haidăul !” „Hai, toți !” „Pe el !”.

Dincoace, Tinuța se certa cu soacră-sa : îi era teamă că ai noștri or să-l ucidă pe Mihai ; poate chiar bărbatul ei o să-l ucidă ; și-o să fie purtat la judecăți, o să ajungă la ocnă ; iar tata și mama — tatăl meu și mama mea — or să se dea deoparte ; și poate că judecătorii n-or să ia de bună povestea cu *fecioria*, cu *silitul*, cu *batjocoritul* ; poate chiar eu, de zevzeacă ce eram, o să spun judecății că Mihai nu m-a *răpit cu sila*, că n-a fost vorba de nici un *batjocorit* — m-am dus cu el de bunăvoie ; și ea, Tinuța, o să rămînă ca văduvă, cu bărbatul la tăiat sare pe viață ; și soacră-sa își nenorocește feciorul și nora, ca să-și vadă nepoata preoteasă ?

Dincolo, ai noștri, ba mai aproape, ba mai departe : „Pe el !” „Acuma, toți !” „Nu-l lăsa !” „Furi copila oamenilor ? !”

Zăceam, țin minte, amorțită. Sora mamei și nuronile ei se îngrozeau una pe alta prevestindu-și ocne și văduvii ; dincolo zbierau toți de parc-ar fi înconjurat o fiară. În mintea mea s-a făcut dintr-odată lumină :

Ei ne pîndiseră. Ei ştiau : toţi, totul. Pîrîse careva dintre *muierile noastre* ? Spionase tata ? Mama spionase ? Ne pîndiseră de-a dreptul, pe mine şi pe Mihai ? ; trăseseră cu urechea la gîrlă, cînd spălam rufe ? Oricum, ei, ai noştri, erau puşi la cale de tata ; de tata şi de mama... Noaptea asta, ei — toţi ! — se prefăcuseră a dormi : ca să ne înşele, ca să ne vadă plecaţi. Şi ne urmîniseră, ne înconjuraseră. Şi aveau o poveste a lor, gata ticluită, pentru judecata de după ce-l vor ucide pe Mihai : eu eram *copila* şi *fecioara* — mieluşea nevinovată ! Ilogodnioca seminaristului ! — iar Mihai era *haidăul* care mă *furase*, mă *răpise* cu gînd să mă *silească*, să mă *batjocorească* ; ei, va să zică, erau în dreptul lor dacă-i ţineau urma, dacă-l urmăreau ca pe-o fiară — toţi cu sape, cu funci şi pari, toţi gata să-l prindă, toţi gata să-l...

Ţin mînte cum am zbirat :

— Ei vor să-lucidă, Tinuţa !

N-o întrebam ; îi spuneam — în nădejdea c-o să mă ajute să-l scap.

Vocea nu m-a ajutat : s-a auzit ca un suspin zbieretului meu.

Tinuţa a tăcut : nu-i spuneam nimic nou. Mi-a răspuns soacră-sa, sora mamei. Scrişnet :

— Acuma, ce alta vrei să-i faci ? Să-l dezmiende ?!... Of ! Mai bine te-ar fi căsăpît şi pe tine !

Te-ar fi căsăpît ? Prin urmarea ei, Mihai, *fusesse* căsăpît ?... Gîndul m-a ars, m-a îngheţat — m-a şi dezmeticit, m-a şi scos din minţi. M-am eliberat, dintr-un zvîcnet, am sărit în picioare, am luat-o la fugă : spre locul unde strîgau ai noştri, spre locul unde zăcea, *căsăpît* aşadar, Mihai. (Sora mamei şi nurorile ei n-au izbutit să se ţină după mine ; poate nici n-au încercat.)

I-am zărit curînd : o grămadă de umbre albe, zvîrcolindu-se-n beznă. Am pornit într-acolo, gata să urlu şi eu, să lovesc, să muşc, să zgîrii — să-i împrăştii, să găsesc trupul *căsăpît* al lui Mihai ! Viu ! A ţîşnit printre ei, dintre ei, ca din praştie : hohotînd (ta nîs ?), înjurînd cît îl ţinea gura. A năvălit către mine — şi nu m-a recunoscut, m-a ocolit. Pînă să-l strîg, pînă să mă întorc, am fost cuprînsă de-ai noştri în grămada lor : gomeau pe umelle lui, spre bulgărie. Am vrut să mă aşez în calea lor, să le tai cumva năvala ; am izbutit numai să mă prăbuşesc la picioarele unuia dintre bărboşi, să-i înlănţui genunchii, să-l trîntesc în iarbă ; i-am smuls din mîna bîta şi am gonit după ceilalţi — dar bărbosul m-a ajuns din urmă ; am gonit mai departe alături, ţin mînte, turbaţi amîndoi, bătîndu-me ca orbeţii.

...Tare puţină mînte aveam ! Şi tare multă putere !... I-am găsit pe-ai noştri împrejurul casei ; zbierau tot mai înverşunaţi ; îi comanda tata ; hotărîti, toţi ca unu, să *ucidă haidăul ca pe-un dihor*... Nimeni nu ţinea cu Mihai ? ! Rîseseră de glumele lui, i se arătaseră prieteni — şi, la greu, ţineau partea tatii ? ! Pentru că tata era pezevenchi iar Mihai nu ? ! Pentru că tata storcea franci şi Mihai nu ? ! Pentru că Mihai, într-una răzvrătit, le umilea supuşenia ?!... De nimic m-am mai ţinut seamă — nici de vorbe, nici de lovituri : m-am repezit asupra cui mi-a venit la îndemînă. Şi am lovit ! Şi oricît au dat în mine, oricît m-au zdrobit, mi-am adunat puterile şi-am sărit din nou — şi din nou... şi din nou... (De două-trei ori am nimerit şi-n pumnii tatii ; nu m-am lăsat. Cred că şi pe mama am scărmanat-o.)

...L-am mai crezut o dată mort pe Mihai :

El urcase în casă și se zăvorâse pe dinăuntru. Ai noștri îl așteptau ațîțindu-se unii pe alții. Hotărînea tatii : dacă va coborî, îl vor ucide ; dacă nu va coborî, vor aștepta lumina zilei, vor urca, vor sparge ușa și-l vor ucide. Pînă atunci — pe cît îmi aduc aminte — se întreceau care mai de care să mă potollească pe mine... Și, îmi amintesc, într-un timp, Mihai a deschis o fereastră și-a tras cu arma tatii. Se vede că în sus a tras — n-a nimerit pe nimeni... După bubuitul armei, a fost la ai noștri o clipă de tăcere, de descumpănire ; sus, în fereastră, s-a auzit glasul lui Mihai — răgușit de nu știu ce veselie funioasă.

— Stai binișor, tată socrulle ! Îmi iau actele, îmi iau țambalul și-am plecat... Fata ți-o mai las : pînă vin de la armată ! Îți las și nepoțelul ; sau nepoțica — vezi dumneata ce-o fi, cînd ți-o naște-o... Auz ?

Tata a repezit toponul spre fereastră ; cum îl repezea alitădată în lupi. Am auzit oasele lui Mihai trosnind — și, pe-un timp, mi-am ieșit din minți cu desăvîrșire. Am tăbărit asupra tatii — și ai noștri au avut mult de furcă pînă m-au înțepenit iarăși pe loc.

(Nu m-au înțepenit ei. Mai degrabă bucuria, cînd am priceput că Mihai trăia : vorbise ținînd țambalul drept pavază ; și țambalul trosnise, nu oasele lui Mihai.)

...Și l-am mai văzut o dată murind, mort :

După „Auz ?”, a rîs drăcește, a azvîrlit peste ai noștri o găleată de apă, a aprins lampa, a întunecat fereastra nu știu cu ce — cu țoale, cu pături ; să-și caute în voie actele, se vede... Pe urmă a stins lampa și a deschis din nou fereastra. În glasul lui gîlgîia aceeași veselie prăpăstioasă :

— Așin'te, tată socrulle ! De-a dreptu-n brațe-ți cad, zău !... Hei-rup !

Ce să mai înțelegi ? Ce să vezi pînă întuneric ? Eu totuși l-am simțit, vă spun, l-am văzut ca-n plin soare : a încăllecătat fereastra și s-a aruncat drept între ai noștri — ca-n Dumnezeu știe ce iad de bulboană blestemată. (Casa, v-am arătat parcă : pe stîlpi înalți de vreo doi metri ; cu bucată pînă la fereastră, pe puțin trei metri.) L-am văzut cum și-a luat avînt, cum a zburat, cum parcă o clipă a plutit, cum s-a prăbușit... Un bufnet surd — o clipă de tăcere — urletul alor noștri cînd s-au năpustit grămadă asupra lui să-l sfișie, să-l sfîrtece... Nu s-a mai ridicat !

Rămăsesem locului, unde mă prinsese vremea, în colțul casei, parcă eu însumi căzută, strivită-n picioare, zdrobită, sfîntecată — și poate că numai eu am văzut totul : în aceeași clipă, sus a sărit din țîțîni fereastra de dincoace, de către mine ; Mihai a sărit jos — el ! întreg ! nevătămat ! — și s-a topit spre cîmp, în beznă ; fără a mă fi recunoscut nici de astă dată ! ; fără un semn ! ; gîlgîia în felul lui de-acuma — a rîs, nu știu cum, diavolesc.

— Uite-l ! Pe el ! Colea !

Nu pot spune cine l-a mai zărit, cine-a strigat. Ai noștri se desfăceau din grămadă unul cîte unul, abia-abia, blestemînd pe-ntrecute : înainte, Mihai se prefăcuse a sări ; le aruncase jos, în cap, o momâie pe măsura lui — nădragii de duminică ai tatii burdușiți cu lînă udă,

amîndouă covețile mamei, așternuturile de pe pat ; toate cetluite zdra-văn, în chip de om, cu sfori și cu strunelle țambalului. Iar ai noștri se grăbiseră să-i *rupă oasele* : zob erau covețile ! Și scursorile din lînă le-au luat drept sînge : harcea-parcea au făcut nădragii, trence așternuturile...

Cînd s-au dumerit, n-au mai avut nevoie de îndemnurile tatii : urlînd ca turbați, învinovățindu-se unii pe alții, s-au împărțit în patru putere și au pornit să cutreiere cîmpurile, să scomonească întunericul, să adulmece urmele *ucigașului*. Toți : bărboșii, nurorile, ginerii, soacrele, socrii. Cu ei și mama, cu ei și tata.

M-am pomenit singură. Uitată, pustiită. Nu știu cît am stat așa. Ascultam larma alor noștri. Tîrcoale : se îndepărtau, se apropiiau... De la o vreme glasurile li s-au stins, înghițite de noapte, de distanță.

M-am pomenit și eu pe cîmp. Nu știu încotro mergeam. Cînd și cînd, îi auzeam din nou pe-ai noștri. Se întîmpla să-i și zăresc. Nu-mi păsa, nu-i ocoleam. Nu știu de ce...

Mergeam după Mihai — simțind că poate n-o să-l găsească nici-odată, nicăieri. Îl tot strigam : încet, numai pentru mine, fără nădejde că m-o auzi, că mi-o răspunde :

— Mihai !... Miha-ai !

Țin minte și-o fîntînă : careva adăpa niște cai. Era, cred, spre prînz ; atunci, pesemne, după noaptea cînd plecasem ; ori poate mai trecuse o noapte ? ; nu știu... Sur, calul : bea, cu botul în căldare. Celălalt cal băuse ; dădea din cap, într-un roi de muște — și-n țepii de pe bărbie îi luceau picături de apă ; murg, al doilea cal. Setea m-a cuprins dintr-odată, ca o arsură : dacă nu voi bea apă — am simțit — voi cădea moartă pe loc... M-am repezit, țin minte, am îngenunchiat, am dat deoparte botul surului, am băut. Mult... (După un timp, mai țin minte, calul și-a lîpît falca de obrazul meu ; am băut împreună...)

Era și omul acolo. Omul care adăpa caii.

— Ce-i cu tine, prăpădito ?

— Mihai...

— Care Mihai, bre ?

— Nu știu... nu mai este...

— El te-a tîrnuit așa ? Mihai ăsta ?

— Nu el ; ei...

— Care ei ?

— Ai noștri...

— Păi... nu te știu ; a cui ești ?

I-am spus.

— De unde, fato ?... Din ce loc ?

Nu-i știa pe-ai mei ; de bulgăria noastră nu auzise. Ne cunoștea numai tîngul, din auzite.

— Și Mihai ăsta... care zici că „nu mai este”, ce-ți era ? Drăguț ? Logodnic ? Ibovnic ?

— Drăguț... logodnic... mire... ibovnic... înaintea lui Dumnezeu și-a oamenilor... în dosul lui Dumnezeu... pe furis de oameni... și de pezevenchi pe furis... Atunci au și năvălit ei... și pe urmă... nu știu... pentru că după aceea chiar Tinața, dacă știa... De ce ?

— Vorbești în dodii ?.. Ești chiar zăludă, bre ?

— Nu știu...

— Întoarce-te la ai tăi, feto, du-te-acasă... Te-ai lecui, poate...
Drumul, măcar, ți-l aduci aminte ?

— Nu știu...

— Ții șoseaua, uite... Într-acolo... Pricepi ?... Când dai de oameni, mai întrebi... Stai ! Ia de ici, na, să ai la drum... Acu' ce-aștepți ?!... Ești ieșită din minți, feto, n-am ce-ți face ! Du-te cu Dumnezeu unde știi... Stai ! Na și-o ceapă ; să ai lângă mămăligă...

Mă uitam la el și nu-l vedeam. Chipul nu i-l țin minte deloc ; numai vocea. O fi fost tânăr ? Bătrîn ? Era, se vede, om bun. M-a lăsat unde eram, a înhățat căpăstrul surului, pe murg i-a luat de moț și a pornit către plug. Înhamă caii și bombănea. Iar eu, am vrut să-l alin, să-i răspălătesc bunătatea ce-mi arătase, să-l incurajez cumva. Și m-am pomenit lângă dânsul, vorbindu-i.

Verzi și uscate : n-avea de ce să-mi ducă grija... într-o zi Mihai o să vină... (de la armată o să vină)... o să mă ia cu el, mireasa lui *adevărată și nevasta* lui... iar pînă atunci, ai mei, pezevenchii, nimic n-or să-mi poată face... ba or să și plătească... pentru *toate* or să plătească... dat fiind că eu o să le spun ca Mihai, da... și lor, și tuturor... o să le spun că eu și Mihai ne-am *făcut de cap* cum iam vrut... da, așa le spun, că Mihai *mi-a făcut bucata* și-s cu bunta' la gură de cîneștie cînd...

M-am pomenit strigînd, amenințînd cerul cu pumnii :

— Așa le spun ! Lor, tuturor, așa le spun ! Văd ei, pezevenchii !

Omul s-a grăbit să inhame caii, să le dea bici, să se îndepărteze. În loc să-l alin, îl înfricasem : s-a încredințat că eram nebună de-a binelea.

Cînd — de bine, de rău — m-am dezmeticit, eram iarăși singură în cîmp. Într-o mînă mămăliga, în cealaltă mînă ceapa. Îmbrăcată-n trențe, din 'cap pînă-n picioare ; trențe năclăite-n sînge închegat... O codană sălbatică și proastă ? O muiere *zăludă* ? Nonocul meu, poate, a fost că n-ajunsesem încă să mă întreb ce eram, ce voiam să ajung. Am mușcat din mămăligă și am mers mai departe.

— Mihai !... Miha-ai !

NU ȘTIU CE-AȚI SPUNE dumneavoastră, 'medicina ; eu nu cred să fi fost nebună. Eram numai sălbatică și meștiutoare... neumblată prin lume, printre oameni... cu mîntea rămasă-n urmă. De *simțit*, 'simteam multe ; de judecat, judecam abia-abia.

V-am spus : nu credeam să-l 'mai întîlnesc pe Mihai. Îl căutam așa, îl așteptam așa : fără nădejdea c-o să vină cu adevărat, c-o să-l găesc într-adevăr... Așa era de-aici înaintea viața 'mea — și gata.

Multă vreme (luni de-a rîndul, după aceea și ani întregi) n-am hotărît propriu-zis nimic : să cutreier drumurile întrebînd, 'căutîndu-l?, să-l aștept stînd cu ai mei la bulgărie ?... Am trăit așa, dusă de viață.

Întîi am hoinărit. Locuri felurite, oameni feluriți, trai pe apucate. Unii m-au alungat, alții mi-au dat pomeni... de multe ori am fost și tocmită, am muncit la strîns porumb și cînepă, la bătut fasole, la o batoză cu locomobilă (dacă mai știți de *locomobilă*, dacă ați apucat)... Îmi era peste puteri 'să cred că pe lume erau și oameni care nu-l cunoscuseră pe Mihai, nu fuseseră amestecați prin *pătaramile*

lui, nu știau nimic despre tata, despre mama, despre *bulgăria* noastră. (Încă nu avusesem a face cu oameni care să nu me fi cunoscut; îmi părea, se vede, că era lăsat oamenilor, peste tot, să știe de noi, să știe de Mihai; bănuiam, cel mult, că poate *uitaseră* — și mi-a trebuit o grămadă de vreme pînă am dibuit adevărul). Căutam, întîi, să *le aduc aminte*: cine era tata, cine era mama, ce-i îndușmănea și ce-i ținea într-același jug; le aduceam aminte cum tata *il câștigase la belciuge* pe Mihai... cum venise Mihai, cum arăta, cum vorbea; *le aminteam*, în orice caz, totdeauna, tuturor, noaptea cînd ai noștri au crezut de trei ori la rînd că-l ucisese pe Mihai; și-i încredințam că, oricum, eram *cu burta la gură de cine știe cînd*, așa că ai mei *or să plătească pentru toate...*

Povesteam lucrurile așa cum v-am spus: spre *aducere aminte*, ca unor oameni care le știuseră, dar le-au uitat ori se prefăceau că uitaseră. Ieșea, pesemne, ceva tare încolțit, tare fără șir... Puțini încercau să mă înțeleagă, să mă creadă, să mă asculte ca pe-un întreg la minte. Și puținii cîți încercau, se lăsau repede păgubași... Cum să fi trecut înaintea lor drept un om cu mintea întreagă?! Vedeau cu ce vorbe îmi judecam părinții și neamurile, cum le punctam sîmbetele; vedeau cu cîtă nerușinare îmi dezvăluiam destrăbălările; vedeau și cum, la amii mei, rămîneam gură-cască înaintea unor umelte gospodărești oricui cunoscute, sau, și mai rău, nu pricepeam unele cuvinte știute oricărui om trăit în lume; cum să mai fi trecut drept om întreg la minte?! Pînă la urmă, vorbeau toți despre mine, de față cu mine, pricopsindu-mă cu părerea lor drept poreclă și anume: *Zăluda ceea... Nenorocita ceea... Stricata ceea... Proasta ceea... Zărghita ceea...* Altfel, pe atunci, nu m-a chemat. Ce-mi păsa? Oriunde mă duceam, poreclele îmi ajungeau înainte. Într-un fel, gîndesc, m-oi fi și mîndrit: pe-ai mei, parcă, îi uitaseră toți, iar eu (*Zăluda, Proasta...*) eram cunoscută ca un cal breaz. Și, țin minte, atunci, un timp, mi-a părut nedrept că *lumea îl învăluia pe Mihai într-aceeași uitare ca pe uitații mei pezevenchi...* La mai mult, nu mă ducea capul!

Dacă eram întrebată *cînd anume mi s-a întîmplat?*, cînd *mi-am luat lumea-n cap?*, răspundeam, țin minte, neschimbat:

— Ieri...

Zilele îmi păreau la fel — și înaintam spre iarnă fără a mai simți propriu-zis curgerea timpului: ca printr-o amărită de zi fără sfîrșit; ori noapte — mi-era tot una.

— Ieri...

Spuneam adevărul; *îmi părea* că spun adevărul. Oamenii o luau drept dovadă în plus a nebuniei mele fără leac... Azi, cînd mă gîndesc bine, parcă le-aș da și lor dreptate. Măcar că... v-am spus: nu cred să fi fost chiar nebună.

Cînd s-au îngroșat brumele, m-am pomenit în locuri unde ai mei erau cunoscuți.

(*urmare în numărul viitor*)

Virgil Gheorghiu

Umbra

*Toți anii albi, un bloc virgin de Paros,
Au început în foc de vis, să ardă,
Și-o umbră grea, ca seara în chiparos,
Deodată îmi cresc, ariergardă.*

*Din vre-un nadir dantesc părea prelinsă-n pantă,
Gigantica, nocturnă plantă,
Cu flori de vătăună dintr-un străfund urît ;
Să mi-o azvîrl (gîndeam) dulăului de timp,
În Acheron s-ajungă, damnată, pîn-la gît...
De-o spintecam cu ochii, mai mult se îmbina.
Pîndeam s-o vînd, s-o las să putrezească
Lung măsurată-n ziduri de bină.
Din neagra șerpuire chinezească,
Mi-o subția amiaza-n minutare.
Să-i piară pofta rea de apariții,
Pe brînci am ghemuit-o-ntre solstiții.*

*A evadat lunatecul meu nor,
Fugind pe strașini, supt de un alean.
De-acolo îmi strigase pădurean :
— Dacă mă-ntorc, e pentru-al frunzei dor...*

*Acum e-aici. Stă-ntinsă dinainte,
Cu un zăvod puternic și cuminte...*

Sonet

*Cînd răsfoiesc uitatele-mi poeme
Cu vechi ritmări, cu voce voalată
Aud tonalitatea-ntunecată
Din neguri, ploi, din toamne strînse-n teme.*

Văd la clavier cu față-ndoliată,
O mână fără prieteni cum se teme ;
Prin hornuri negre parcă iarăși geme
Vîrtej de iarnă grea, însîngerată.

Dintr-un amurg de stanțe vestejite,
Privesc cum nestemate-n înflorire
Azi scînteiază-n zile neumbrite...

E-o bucurie, poate amăgire,
Că versul meu din vremile cernite,
Va sta fundal la noua strălucire !

Strofe adolescente

Cînt liceal suind pe sfori de zmeie,
Răvașul tremura de la pămînt ;
În prag, fugită poate de sub cheie,
Credeam că mi-l ascuți cu nasu-n vînt.

Cu anotimpul una și cu pomii,
Aveai chemări de știmă-n eleșteie.
Mi se părea că-n ploi de vară gnomii,
Te-nfășurau în benzi de curcubeie.

Și numai în vechi liniști, încleștate
Sub ruguri de galactice frunzare,
Cuprins de îndrăzneli neexplodeate,
Alătura-ți pluteam, o arătare...

Luați de apa lunii în șuvoi,
Ne-am strîns fără de țarm, cu-nfrigurare ;
Din creștet pînă-n tălpi pătrunse-n noi
Săgeata unei stele căzătoare.

Ca-ntr-un banchet silvanic de Florar,
Simțeam carena nopții cum se-nclină ;
În inimi, două cupe de cleștar,
Curgea un vin de flăcări și lumină !

Mărturia

Din peșteră ieșiră bărbii adverse-n cerc ;
Femeile-s cu părul măciucă-n jos de plexuri
Cu braț dactil, pitecii, doi cîte doi, încerc
Primara șlefuire pe colțuri de silexuri.

*Își bulbucau spre boltă un ochi încremenit,
Căci nu-nvățară încă, o spaimă cum se strigă,
Cînd dogorînd, un pteryx cu tunet din zenit,
Schimbă-n vîlvori solare pădurea de ferigă.*

*Nimb rubiniu de cască rotită în cădere,
Contururi înțelepte în licăriri își stinse ;
Din miile de gesturi țintind apropiere,
Un singur pas cuminte cu hotărîre-nvinse.*

*Sămînța de altă lume, imaginea-i înceată,
Fraternal arc topindu-l prin rocile adînci,
Se anină de mîna istețului din ceată,
Să-i viețuiască visul, în scrijilat de stînci !*

Poem

*Ținteau cu glonțul urii în fluierile vremii,
Să sfarme libertatea și cîntecul de om.
Pistoale și cravașe, Lili Marlen și granguri,
Coclitele mantale-a călăilor prin ganguri.
La Jiu și la Doftana, creșteau văpăi de luptă.
În negri ani de razii, ochi fulgeră proteste,
Și murmură speranța în zori cu manifeste...*

*Pădurile de coase au fremătat prin somn,
Simțind pîn-la tăișuri că uscăciunea-i domn.
Peste carîmb de marșuri se-nfășura colac,
Un paloș, foc și pară. Mi-l mînuia Novac.*

*Pe-alei în chelicere de zvastici înțepate,
Așteaptă mine-ornic, de partizani plantate.
Ilegalist din zămnic mascînd tipografie,
Îți preamăresc curajul în stanța mea tîrzie !
Pichete-n frigul grevei, păzind-o de trădare,
Prin voi pulsează astăzi o inimă-n motoare !*

*Tot mai aud scrîșnirea sabotoare
A cheilor franceze în angrenaj de strung,
Eroziunea de nisipuri în pistoane,
Pe un bombardier al cruciaților naziști.*

*Voi machizarzi treziți din leșinul sub rangă
Ca să urcați pe schela ștreangurilor,
Primiți cununile de mirt ale popoarelor.*

*Soldați, ștafete, strecurați
Prin coridoare de explozii,*

*Telegrafiști din lagărele crimei,
Din fermele și stînele muntene
Salvind un front prin jertfă anonimă,
Primiți ghirlanda marilor eroi.*

*Ci iată, beciurile morții s-au deschis,
Precum a fost prezis
De luminosul Lenin.*

*Iși potoli năduful al răzmeriței bucium,
Și descrețită-i slova-n hrisovul vechi de zbucium ;
În cuvioasă tihnă, se-nclină pe finețe,
Drapele războite și sparte de sinețe.*

*În răsărit de soare, iscată-i eră nouă.
Privirea-mi simte ziua, și-a libertății rouă.
Albastrul țării noastre hulubi îl impresoară,
Cu prietenii îl leagă, și pacea i-o coboară.*

Ion Pogă

Passio beata

*Iat-o...
primăvara ta umblă
cu cei cinsprezece ani pe brațe,
cu migdali înfloriți în zîmbet,
cu legendele veșnice ale dragostei.
Nu mai întreba unde e,*

*nu mai fărâma ascunzișul potecilor,
nu te mai împodobi cu umbre și lacrimi.
Respiră numai pînă-n tainițile clipei
și va fi ca în beția atît așteptată.
Respiră și spune : acum, acum,
să fie mereu, acum.*

*Păsărarul trece.
Lumea lui de cîntece
o poartă-colivie
ca-ntr-o frenetică arcă,
peste deluvii,
peste prezentele morți
spre marea însămințare
de mîine
de mîine.*

Passio amara

Incepe nimicul, prea înaltul,
amintirea beției urcă spre el
ca negurile silvanelor dimineți.
Iată colina de sub nici un cer
pe ea stau turmele treze
cu boturi reci și triste aplecate
mereu spre-ntunecata iarbă,
mereu spre duhul ei amar.

Dănțuitorii-munte s-au oprit din joc
și iarba s-a chircit de spaimă și de frig,
așteaptă turme, sărută boturi reci
și când necunoscute vânturi
o leagănă
stă trează cu vedenia
în visuri fără de sfârșit.

Iarbă sărmană, ai uitat să dormi
de când cu veghea ta aștepti să treacă
turmele vieții,
turmele de azi.

A fost odată

A fost odată o babă cât o șchioapă
ce se-nțepa-n lumină de câte ori torcea
pe fusul ei de vise.
Și mai era un moș...
și adusese moșul din răsăritul proaspăt
o lână, numai miere și albă și topită
în roua cea curată de la munte.

Și se-ndemnau și baba și unchieșul
la treabă zornică, aprinsă,
el, da să tundă berbecul cel cu fruntea
înmugurită acum în primăvara asta,
ea, să-și înnoade firul subțire ce l-a rupt
motanul, jucăușul, pitit pe dup-un nor,
Ptii, piei de-aici, bātu-te-ar vintulețul.

Era de zor, să nu-i apuce seara
când fug cîrlanii-n vale jos la stîină
pe unde mișună dulăii mari de neguri.
Era de zor, să-și umple traista veche
cu torsuri, cu alesuri, cu năframe,
cu feții cei frumoși, cu zmaii

tari în rărunchi,
cu ieziî cucuieții și cu domnița mică
a craiului din marea-mpărăție.
Era de zor, că-n lume căsuțele-nserate
și-au înflorit culcușuri, mărunte, pentru cei
de-o seamă cu măruntul berbec cu lina albă.

Era de zor să umple
o lume cu-altă lume.

Hai, măi unchieșule,
Hai, babă. ,

De vorbă cu cel mai mic

Călătoria lui e fără de sfârșit...
Tu, ai văzut desigur cum se petrece vîntul
prin coama unui cal sălbatec,
așa se respirau și gîndurile lui
cînd patima vuia prin ele.
M-ai întrebat atuncea de ce-i atît de albă
culoarea frunții lui,
și ți-am răspuns :
el n-are sînge-n inimă ci soare.

Călătorește către-un asfințit de zi...
Ai auzit, ții minte, susurul molatec
al laptelui din sînul ce l-ai supt,
(nu e prea mult de-atunci)
un susur îi e cîntul ce-i însoțește pasul
cînd calcă supt de munte, de hăuri, de fantasme.
Dar cine-i voinicelul,
m-ai întrebat tu iară,
de urcă-n munte singur și fără de popas,
și ți-am răspuns :
așteaptă-l înspre seară, către somn,
el va veni
să-ți umple dāsaga ta de vise
cu-arome, cu podoabe, cu năluci,
căci este
nepieritorul basm.

Furtună în pădure

În pădure a ajuns zvon de tîlhari
a străbătut pe potecile cerbilor
pînă la ieslea murmurată a izvorului,

*care e mai bun ca cerul,
mai răcoritor ca noaptea
și mai înalt ca lumina.*

*Frunzele au adunat zvonul
cu urechile plecate spre vînt
și-au început să bată clopotele
spînzurate în vîrfuri de molifți,
pînă cînd în toată pădurea
a început liturghia amară a furtunii.*

*Mistreții au năvălit în hățișuri
și-au trezit toți puii de liniște din somn,
fluierul cîntezului s-a-ncolăcit pe trunchiuri,
ursoaica în spaima ei mare
a strivit în fugă un hat de mîrgăritare,
cerul s-a lăsat jos pe brînci
dar prea de tot întunecat
ca să mai poată străbate prin crengi.*

*A fugit și cîntecul care împărățea
pe scaunul nevăzut din adînc,
cîntec fără lăută
ca o arătare.*

*Tîlharii au furat din pădure
numai cîteva chiote șoptite
și s-au întors pe unde-au venit :
nevinovați cum sînt, fără să știe
că n-au ce sătura cu ele
dincolo de hotarul singuratecei păduri.*

*Apoi duhul ascuns al miezului pădurii
s-a scuturat de spaimă și-a adormit
ca un pui într-o tufă.*

Studiu în patru mișcări

de Mihail Ungureanu

MIȘCAREA 1.

*Oamenii de vată au plecat să-nvie
Valurile mării stinse, de hîrtie.
Oamenii de vată s-au întors învinși,
Cu penele arse, și cu ochii stinși.*

MIȘCAREA 2.

Oamenii de vată au plecat din nou.
Marginile mării le băteau ecou.
Scîrîția nisipul dureros de rar.
Lumină deasupra soarele de var.

Știu că fiecare căuta, la fel,
Soarele, în umbra scrisă lîngă el.

MIȘCAREA 3.

Umeziți de rouă și loviți de val,
Peștii de părere se zbăteau pe mal
Oamenii de vată, așezați în prund,
Căutară marea-în ochiul lor rotund.

MIȘCAREA 4.

Oamenii de vată se-îmbarcau senini.
Plantele de sare le scliffeau lumini.
În tîrziu, pe-obrazul malurilor vechi,
Valurile mării i-au lipit perechi,
I-au lăsat să moară împăcat, și lesne.

Uneori marea îi lingea pe glesne,
Alteori, cuminte, pești cu ochi de clei
Se culcau alături și priveau la ei,
Și întotdeauna pasărea de mare
Se bătea pe față gîndurile rare.

30 de ani de la moartea lui Matei I. Caragiale

Necunoscutul Matei Caragiale

de Ion Bălu

fărimînd sub copitele cailor iarba însîngerată, cete nesfîrșite de războinici împînzesc depărtările; în lanțuri, lungi șiruri de ostateci pășesc, sfichiuiți de bice; în urmă orizontul arde și pe cer, printre norii zdnențuiți, se rotesc, țipînd sfișietor, corbi... În acest univers poetic, amurgul purpurii, scaldat în flăcări, și trandafinul roșu, ivit din pămîntul îmbibat de sînge, sînt simbolurile fundamentale ce rezumă lirica lui Matei Caragiale.

Poetul înțelege evocarea trecutului istoric ca o dramatică trăire interioară și două sînt atitudinile favorite, aparent romantice: contemplarea apusului solar și, a doua, visarea, noaptea, sub coroana străvechilor stejari. În aceste forme, Matei Caragiale toarnă un conținut nou și *Clio*, ars poetica ce deschide volumul de *Pajere*, ne relevă un poet ce meditează cu foarte multă gravitate asupra artei sale. „Taina măririi strămoșești”, își începe solilocul *Clio*, nu stă în filele îngălbenite de vreme. Trecutul nu poate fi deslușit decît în „amurgul rug de purpuri”; privindu-l atent, nu poți să nu observi cum în „vilvoarea-i” se infiripă fantastic „vedenii strălucite”. În incendiile apusului, norii, „uriaeșe stoluri la zări încremenite”, par „paje-

re-nceștate de zgriptori din povești / umbrind cetăți în flăcări cu turnuri prăbușite”. Dar inserarea coboară repede și atunci, cu imaginația aprinsă, poetul aude, prin foșnetul copacilor, cum răsună, răzvrătite, în sufletul său gemetele străbunilor adormiți:

„Dar ceața serii-neacă troienele de jar.
Atunci mergi de te-așează sub un bătrîn ștejar,
Ascultă mîndrul freamăt ce-n el deșteaptă vîntul,
Ca-n obositu-ți suflet de vnaĵă răzvrătiți,
Cînd negrul vâl al nopții înfășură pămîntul,
În geamăt să tresalte străbunii adormiți”.

Asupra acestui ultim aspect, Matei revine obsesiv în *Lauda cuceritorului* („Sînt seri, spre toamnă; adînci și strălucite / ce luminîndu-mi negura-amintinii, / Trezesc în mine suflete-adormite”) și îndeosebi în tulburătoare *Mărturisire* de unde răzbate o atît de subtilă mîndrie patriotică. Imaginile sînt toate memorabile și pretutîndeni se lasă bănuită o surdă durere, încorsetată în tiparele prozodice, de o intensitate comparabilă, poate,

cu *Noi*. La Octavian Goga, jalea unei nații era debitată colectiv, ca un coral universal, de o mulțime înfiorată în fața unui posibil cataclism. În schimb, la Matei Caragiale, durerea este trăită, cu nu mai puțină intensitate, de un singur individ al cărui suflor, multiplicat succesiv într-un triplic de ipostaze — „mare moartă”; „turn de piatră”, căzut în ruină; filoare rară „muită în sânge” — rezumă cu o putere sintetică, puțin obișnuită, întreaga istorie națională. Însă peisajul e de o pustietate dezolantă. „Marea moartă”, închisă cu stânci arse și stepe aride, are deasupra-i „un cer de jale” și „umbrile-i pale” dorm veșnic, neclintite, ascunzând în adâncuri „îmecate vechi cetăți”. „Turn de piatră”, suflor, înfiorat de vânturi, cernut de ploii fără sfârșit, acoperit de iederă și mușchi, veghează trist singurătății, turburat, noaptea numai, de zbor de lilieci. Prefăcut în filoare, — „Sufletu-mi e-o filoare rară ce muiată pare-n sânge” — suflor-filoare nu are miros; mireasma i-a fost spulberată „de-al restriștii aprig vânt”.

Necunoscută suficient*), restrânsă cantitativ, poezia lui Matei Caragiale a trecut neobservată, umbră de capodopera Craii de Curtea-veche. Totuși puțină poezie rămasă de la fiul marelui dramaturg evidențiază o sensibilitate mai puțin întâlnită. Nu izvorul de inspirație îl singularizează în lirica dinaintea primului război mondial, ci unghiul foarte personal de abordare a materiei. Înaintașii: Bolintineanu, Alecsandri, Coșbuc reliefașă îndeosebi virtuțile eroice ale trecutului; Matei Caragiale privește același trecut exclusiv pe latura tragică. Acesta este și motivul pentru care lirica lui Matei aspiră spre poezia substanțială.

Lauda cuceritorului și Prohodul războinicului coboară în epoca marilor migrații. „Cuceritorul” este un oarecare „rege barbar” care-și mână nesățios gloatele să spulbere „împărății

bătrîne” și cutare strofă comunică sobru eterna cingere a timpului, cu rezonanțe inedite:

„Povestea ta piendută e-n viltoare,
De ani supuși ce vremea-a
spulberat,
Dar umbra ta le mohorăște
zarea,
Că-nalt răsari, cumplit, neîndurat,
Cuprins de flăcări pe căzînde
turle,
Cu pieptul gol luptînd însingerat,
Beat de măcel...”

Prohodul războinicului, „trădat într-o strîmtoare” e un omagiu adus de ple-

*) Înaintea lui Vinea, Matei Caragiale a cunoscut debutul editorial dincolo de mormînt; *Pajere*, tipărit de „Cultura națională”, apare la câteva luni după stingerea fizică a poetului. Primele treisprezece poezii i s-au publicat în *Viața românească*, nr. 4, aprilie, 1912. De la Berlin, Caragiale, aflînd de ocupațiile fiului, venise special în țară să-l prezinte lui Ibrăileanu și redactorilor revistei ieșene. Scena a evocat-o, cu oarecare subiectivism, Sevastos: „Într-o consfătuire care urma să aibă loc, tînărul poet trebuia să-și citească versurile. După ce s-a încheiat acest înalt consiliu, Caragiale, Vlahuță, Matei Ion Caragiale, Ibrăileanu și Topîrceanu, care participaseră, au sosit la banchet într-o stare sufletească foarte încordată. Înainte de a se așeza la masă, Topîrceanu îmi povesti că reprezentația lui Caragiale cu fiul său dăduse fiasco... că versurile acestuia erau banale, chinuite și cu multe imperfecțiuni de formă... că el îndrăznise să reproșeze tînărului câteva slăbiciuni artistice, care-l făcuseră pe Caragiale — bătrînul — să-și iasă din pepeni și să se răstească la dînsul: „Da' oine ești tu, mă... să-mi dai mie lecții de poezie?” (Amintiri de la *Viața românească*, ESPLA, 1956, p. 101). Alte patru poezii apar la interval de patru ani; trei în *Viața românească*, nr. 3, martie 1913 și una în *Flacăra* lui C. Banu, nr. 30, mai 1919. A mai fost publicat cu trei poezii, cunoscute, de Pillat și Pempesciuc în *Antologia poezilor de azi*, vol. I, 1925.

toșii războinici, căpeteniei săgetate „din goană”, în adâncimi de codri.

Pe pînza unui ev mediu construit dintr-un contrast de umbre și lumini, sînt fixate, ca într-un panopticum, portrete: domnitorul, domnița, feudalul acaparator, ori trîndav, înțeleptul, cronicarul etc. sau naturi moarte: „curțile vechi” ș.a. Puține sînt individualitățile prinse-n mișcare. Unul, de pildă, este domnitorul rănit, ce-și caută, rănit, scăparea în bezna codrilor; și cînd deodată, pe malul unei ape i se arată zarea cuprinsă de flăcări, ... „blestemă hain / Și-amenințînd vîzduhul, cu pala-n mîna dreaptă / Se-ntoarce Voievodul mînat de-un aprig chin / În valea unde lupta și moartea îl așteaptă” („Noapte roșie”). Cele mai multe portrete sînt realizate static și, cu mici excepții, tehnica construcției e aceeași. Plecînd de la un motiv central, poetul adaugă progresiv culori noi, îngroșînd sau subțîind pasta, intenția fiind de a surprinde sub niște linii și culori, caractere. Și în permanență veghează un necrușător critic, dezvăluind, sub crusta mișcărilor automate, adînci tare morale. Iată boierul descins parcă din diahiile lui Antim Ivăreanu, dar cu sugestii în direcția folosirii tropilor, din Eminescu:

„Pe-o culme, lîngă-un iezec, du-
rează-o mănăstire,
Boierul... Mult bătrîn e; dinți nu
mai are-n gură.
Postește, se îngrijește, bîrfește și
strîmb jură,
Stă curios în strană și zice din
psaltire.
E mic de stat, făpărnîc, semeț și
crud din fire
Viteaz spătar fu-n lupte, dar azi
cînd barba-e sură,
Cu dreapta se închină, cu stînga
smulge, fură,
Despoaie și ucide în setea-i de
hrăpire“
 („Boierul“)

Înnăscută, „setea-i de hrăpire”, accentuează poetul, e nemodificabilă. Destinul tragic al bătrînei bogătașe din *Aspra* (soțul, fiii, rudele apropiate i-au pierit de sabie), n-a înfrînt-o, n-a îmblînzit-o: „...și fără preget luptă, împilă și jupoaie”. Altădată, e caracterizat magistral feudalul indolent, „trîntonul”. Obosită istoric și biologic, clasa socială căreia îi aparține i-a transmis nenămărabile defecte fizice și morale: „În trîndavă-aromeală stă tolănit grecește / Urmașul lor. Urît e, bondoc, sașiu, peltic” și violența verbală prefigurează sarcasmul arghe-zian:

Și gura-i strîmbă numai măscări
bolborosește
E putred, deși tînăr: sărmanu-a
fost de mic
Crescut pe mîini străine. El joacă
din buric,
Înjură, se răzgîie și rîde-apoi pros-
tește“
 („Trîntonul“)

Și în această lume care „tînjește, se-nfioară și moare de tristețe”, *Domnița* trece prin viață cu „privirea-i drăceasă”, *Dregătorul* și *Înțeleptul* (sînt și titlurile poeziilor) care n-a rîvnit la măriri deșante, ci „bea virtos și ospăta”, putrezesc în schituri văduve de domni sau se străduiesc să închidă în slove urgia vremii lor, bătrîinii cronicari:

An după an înșiră, domnie cu
domnie,
Rănit de moarte însă de părtinire
plîn,
El pana-nversunată își moaie în
venin
C-an viitor izvodu-i mai mohorît
să-nvie,
Acel veac de restriște cu sînge-
rînde zări“
 („Cronicarul“)

(Peste amintirea oamenilor stăruie obsesiv imaginea „curților vechi“:

De veacuri, părăsite pe-ascunsele
coline,
Zac curți pustii... Acolo tăcerea
stăpânește
Și-n verde mantă mușchiul cu-
prinde și-nvelește
Surpata zidărie și frânele tul-
pinii...

Insuficient realizate mi se par *Călugărița*, *Pe Argeș*, *Dormi*, *Grădinile amăgirii*, *Întoarcerea învinsului* care sînt o exteriorizare, deseori cenzurată, a unui deloc neglijabil tumult interior. Iar *Singurătate*, o melancolică autobiografie lirică, din care răzbat foarte vizibile ecouri ale unei vieți ce aspira totdeauna spre un ideal spiritual ori material, însă niciodată nu izbutise să-l atingă. Și la sfîrșitul unei traiectorii biologice, poetul așteaptă, „netulburat și mut“, clipa „cea din urmă“ :

Goni-voi amîntirea și voi chema
uitarea
Să-mi legene sfîrșitul, al liniș-
tei-nceput.
Că margini nu cunoaște pagina-mi
semeție,
Afară de trufie nimic n-avut-am
sfînt,
Mi-am răzbunat printr-însa în-
treaga seminție,
Și sub călăuzirea-i pășesc cu băr-
băție
Pe atît de aspra cale a negrului
mormînt...

★

Cu *Remember* — Cultura națională, 1924 —, Matei Caragiale aducea în nuvela românească aerul misterios, întriga plină de neprevăzut și personajele stranii ale lui Poe. Cadrul însuși respiră un discret parfum nordic, detaliile sînt șterse, contururile estompe și, compozițional, nuvela e alcătuită cu o simetrie remarcabilă.

Întors „la Berlin acasă“, după o

grea boală, povestitorul găsește metropola, în acel început de iunie „numai flori“. Convalescența se făcea cu greutate și zilele se scurgeau într-o „dulce aromeală“. Seara însă, atunci cînd umbrele scaldate în purpura apusului se însufleteau și prin oglinzi, „tainic, treceau fiori“, locuința era părăsită pentru fanmeul nocturn al capitalei și orașul trăiește aievea cu străzile sale aglomerate, cu liniștea odihnitoare a muzeelor, cu freamătul neistovit al copacilor seculari, dar mai ales cu apusurile de soare și nopțile sale. „Pasăre de noapte“, urînd pătimaș zorile, povestitorul se dăruie cu fireniez nopților și, descriîndu-le, stilul său are scîlpiri de odăjdii : „Sufletul meu sălbatic, care de obicei pare a ațipi zgribulit de o nemulțumire nedeslușită, nu începe a trăi pe deplin decît odată cu stingerea celor din urmă vâpăi ale amurgului ; pe măsură ce se așterne vălul serii renasc, mă simt mai eu ; mai al meu. Să-mi fi îngăduit mijloacele de trai a schimba fața împrejurărilor, cu amii ar fi fost cu puțință să nu văd raza zilei (...) hoinărind pe acolo unde, în umbră, freamătul copacilor înalți face ca singurătatea să pară nemărginită“.

Imaginea preferată este, deci, a insulii solitar, rătăcind gînditor printre pini străvechi, ori a individului abstras din contingentele realului care, desprins de prezent, își retrăiește încondat trecutul și trece, aparent nepăsător, prin mijlocul semenilor, asemeni Luceafărului. Atitudini uzate de romantici, Matei Caragiale le ilustrează pe amîndouă. Însă în proză, ca și în poezie, numai culoarea e romantică. Procedeele de investigație sînt moderne și descrierea stărilor sufletești, sondarea zonelor interioare refulate, încercarea de a găsi un sens manifestărilor tulburi subconștiente, relevă în Matei un analist fin și nu fără îndreptățire G. Că-

Ilinescu l-a alăturat *) grupului supra-realist, studiindu-l imediat după *Paradisul suspinelor* al lui Vinea.

Puțina materie epică din *Remember*, nuvelă de atmosferă în primul rînd, este o rememorare a unei întâmplări extraordinare, petrecute în ațîțătoarele nopți berlineze. Absorbit în contemplarea unei pînze de Ruysdaël, ai cărei copaci enormi înecau un castel ruinat de ani, atenția îi e distrasă de un tînăr cu înfățișare puțin obișnuită, desprins din alte veacuri, coborît printr-o vrajă de pe pînzele lui Van Dyck sau Vander-Faës și despărțit prin „prăpăstii de timp”, de trecutele epoci. Numele chiar, Aubery de Vere, era foarte vechi și Matei Caragiale îi schițează cu voluptate genealogia. Personajul e scrutat de la distanță sub felurite unghiuri posibile, incitînd treptat curiozitatea. Foarte tînăr și neverosimil de frumos, de Vere era îmbrăcat cu o eleganță impecabilă ce ar fi produs invidie și englezului Brummel, „regele modei” secolului anterior, albastru fiind culoarea preferată. De altfel, întreagă făptura lui iradia nuanțe albastrii și ochii „aveau acea nevinovată limpezime se strălucește numai sub pleoapele eroilor și ale copiilor”. Șapte safire de Ceylon ce-i împodobeau degetele lungi și subțiri, o brățară și un parfum „de neuitat”, de garoafe roșii, sugerau resurse de existență fabuloase. Rara-i frumusețe era dublată de o inteligență scăpărătoare și de o experiență de viață ieșită din comun. Prietenia s-a legat pe mesimfite, dar tot timpul, prozatorul se menține în limitele unei observări strict obiective, interzicîndu-și aprioric orice imixtiune în viața celui alt: „Dacă el însă nu-mi destăinuia nimic, apoi eu îl întrebam și mai puțin și presupun că tocmai asta a fost pricina că am legat prieteșug. O veșnicie

*) În *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Ed. Fundațiilor, 1941.

să ne fi întîlnit, tot mai lesne i-ar fi scăpat lui o destăinuire decît mie o întrebare. De altfel, nici nu țineam să aflu ceva: ce mă privea pe mine?”

Întîmplări mărunte în sine (primirea unei scrisori; cumpărarea — „adevărat desfrîu” — de către de Vere a unor orhidee rare; întîlnirea cu acesta, la miezul nopții, pe o alee singunică din Tienganten, travestit în femeie), dar esențiale în contextul nuvelei, adaugă concentrat noi linii enigmatice eroului. Ele culminează cu scena din noaptea „de catifea și de plumb” cînd de Vere, într-o surescitare indicibilă, îl roagă stăruitor să-l aștepte puțin: „poate mai mult de un sfert de ceas, oricum însă mai puțin de o jumătate”. Reîntoarcerea nu a mai avut loc niciodată. O săptămînă încheiată, autorul a fost tonant de dispariția incredibilă a prietenului și de imaginea unei ferestre luminate, singura în noaptea cînd îl aștepta zadarnic.

Asasinarea tînărului, aflată din ziare, încheie o viață ce nu și-a dezvăluit taina și ani mulți povestitorul va fi urmărit de amintirile acelei veri fierbinți. Un parfum de garoafe roșii, simțit odată, îl simbolizează să-i povestească totul unui cunoscut, ce fusese la Berlin în acel neuitat an. Acesta, fleoară, se pregătea, zîmbind, să-i spună cum stă chestia cu „dandanaua”, dar e refuzat tăios. Farmecul întâmplării, se explică autorul, „stă numai în puterea ei de taină (...) Împrejurările au făcut să întîlnesc în viață un crîmpei de roman care să-mi împlinească cerința de taină fără sfîrșit. De ce să-l las să mi-l strici?”

Fraza conține o anume concepție estetică și Matei Caragiale încearcă s-o pună în aplicare începînd lucrul la un roman ce urma să fie alcătuit dintr-un șir de episoade rămase cu desăvîrșire „sub pecetea tainei”. Cartea, rămasă neterminată, e compusă din trei asemenea secvențe, trei nuvele în realitate, ultima mai slabă, le-

gate între ele prin persoana lui Teodor***, fosta „mână dreaptă a câtorva din marii perfecți de odinioară”, care se confesează autorului. În miezul primei nuvele se află dispariția misterioasă a lui Gogu Nicolescu. Întors cu un prieten de la Bușteni, Nicolau se desparte, în București, de tovarășul său „zicând că are de lăsat undeva o vorbă”, pe urmă, va schimba tramvaiul și-i va ieși înainte (Într-o anumită măsură, conflictul îl reproduce pe cel din *Remember*). Nu s-a mai întors nicicând și zadarnic s-au irosit eforturile poliției. A doua nuvelă are în prim plan un atotputernic ministru chinuit de o „înspăimântătoare meteahnă” și care moare la Paris în împrejurări nedeslegate vreodată. Prin amândouă scrierile trec femei aureolate de mister și stăruie îndelung parfumuri din esențe rare.

Dacă *Remember* a fost stînca de unde Matei Caragiale a urcat spre piscul *Crailor de Curtea-veche, Sub pecetea tainei* desvăluie intențiile probabile ale autorului. Personaj inedit în literatura noastră, excelent criminalist, Teodor***, licențiat în drept la Paris, renunță la o posibilă și fructuoasă carieră politică numai din pasiune pentru ancheta penală. Îmbinînd intuiția cu analiza psihologică, investigarea directă cu cercetarea cea mai discretă, „conu Rache” este un Maigret român în stare embrionară.

Puțină, împopulară la data apariției, proza lui Matei Caragiale nu a avut, practic, nici o influență asupra literaturii române; recitită astăzi, ea își dezvăluie neașteptat sonuri moderne.

„Crail de Curtea-Veché” sau motivul eșecului

de Mihail Petroveanu

Netăgăduit în farmecul lui tulbure, romanul „Crail de Curtea-Veché” a fost viu controversat în trecut ca valoare globală (creație perfectă, după Ion Barbu, ratată după G. Călinescu), ca apartenență (fără antecedente autohtone, pentru Vladimir Streinu; credincios tradițiilor și spiritului caragialian pe limba balcanismului și a nervului polemic, pentru Pompiliu Constantinescu și Șerban Cioculescu), ca factură (funciar realistă — Penpessicius; fantezistă — Tudor Vianu). Reapriinderea discuției la reeditarea din 1957, de astă dată în jurul poziției autorului, pentru unii critic, pentru alții complice al lumii descrise, pre-

vestește căntii o canieră care, iremediabil furtunoasă, arată că legitimarea literară a fiului dîmții al lui Ion Luca Caragiale trebuie să întîrzie, precum odinioară cea civilă?

Citind în „Crail de Curtea Veché” încarnarea deplină a temei eșecului — obsesie a vieții și scrisului lui Matei Caragiale —, nu ne propunem a alimenta cu dinadinsul divergențele expenților în evaluarea bijuteriei lucrute de „aurfaurul” Matei Caragiale. Perspectiva aleasă, integrînd opiniile existente întrucît ele ilustrează o latură de adevăr, permite, credem, elucidarea unui mesaj atît de contradictoriu tîlmăcît, într-un mod mai adecvat intențiilor artistului pe de o parte, iar

pe de alta, reliefarea unității unei producții care, eterogenă ca mijloace, este nu numai prin sigiliul stilului dar și prin structura intimă cel mai armonios hibrid al literaturii române.

Se știe că Mateiu Caragiale s-a simțit persecutat de insuccesul social, de lipsa averii și demnităților înalte în stat, și de nerecunoașterea, la nivelul dorit și într-adevăr ieșit din comun, a culturii, inteligenței și talentului său. Drept urmare, ajunsese să suspecteze și aprecierile ce i se adresau, ca datorate numelui purtat, tatălui, al cărui prestigiu, deși invocat la nevoie, l-a apăsât totdeauna (Între alții, Eugen Lovinescu vorbește în „Memorii” despre complexul lui filial). Din relatările celor puțini și ocazional admisiși în preajmă-i și constatările lui Perpessicius, fie ele conduse cu delicatețea specifică „istoricului-gentilom”, din referințele autobiografice semănate în „Craii de Curtea Veche” și din alte pagini de jurnal, reese că paladinul durerii mute, răbdate în superbă izolare sub deviza „Cave, age, tace”, nu a reușit să-și vindece rănile ongoliului cum a crezut¹⁾. În aristocratul imaginar și biruitorul soartei a scrișnit plebeic rancuna împotriva trecutului său, constrâns să vindeze pe căi umilitoare și multă vreme zadarnic, avantajele materiale și moral-decorative — titluri, ordine, medalii — socotite firești. Nici intrarea în rândurile boierimii, prin căsătoria cu o descendentă a familiei Sion nu i-a potolit pe de-a întregul jindul, în ciuda mulțumirii de a se vedea moșier, de a-și contempla steagul „verde-galben” din vârful „castelului” cu sentimentul restituțivului în drepturi și a angajamentului de a-și clădi o existență liniștită, ca, am spune, prințul de Salina din Ghepardul. Evenimentul avusese loc tot în

împrejurări umilitoare. Soția, mult mai în vîrstă, trecută pare-se peste pragul feminității active, își dăduse mâna ofilită după interminabile pertractări, și refuzase înscrierea proprietății pe numele bărbatului în foaia dotală. Calculul amarezului asiduu era lesne de ghicit. Mirele l-a și mărturisit în partea nepublicată a jurnalului, citită nouă de Șerban Cioculescu (posesorul unei copii integrale), consolîndu-și scrupulele cu precedente ilustre în materie de amoralism. În privința veniturilor, ele soseau regulat, dar nu erau de mari proporții, ca și de altminteri satisfacțiile de panăș. Așa dar, roade relative față de niște pretenții exacerbate de o existență ambiguă, chiar din unghiul lui de vedere, traversată de momente fericite arareori și numai pe plan intelectual și artistic, cele mai adesea precară și dubioasă. Copilăria și parte din adolescență le-a petrecut lângă femeia simplă care i-a fost mamă. (Motiv de a o disprețui și ocoli ulterior, de a evita în genere „amintirile din copilărie” niciodată menționate.) Prima tinerețe, sîcilită de „avaritia” și „plachia nesărată de sfaturi” ale părintelui, care nu-i dădea de cheltuit cît dorea și-l îndemna să continue studiile, a consumat-o în frecventarea mediului de abjecte delicii, unde modelele lui Pașadia și Pantazi fraternizau cu speța lui Pîrgu, în prezența și cu concursul boemului nostru. În fine, a doua tinerețe și maturitatea au ars în umbra potențaților cu și fără hrisov, biciuite de goana după sumele necesare regiei unei fațade prea somptuoase pentru un funcționar în permanentă subaltern: șef de cabinet, șef de birou, al doilea secretar de legăție. În ceasurile de curaj lăuntric, Matei Caragiale aprecia însă cutremurat listanța dintre pretenții și înfăptuiri, aruncînd vina din aceeași mîndrie, pe seama instinctului de autodistrugere

¹⁾ Op. cit. pg. 315.

„al rasei lui închipuite“, (op. cit. pag. 318). Atunci, n-a fost decât un carierist nerealizat ?

Oricît de interesat, de avid, de cinic, Matei Caragiale rămîne imeductibil la profilul unui erou balzacian, al arivistului poleit cu ifose, plin de resentimente, amendate tardiv prin melancolie, la nindul ei mănuntă, devreme ce nu e altceva decât regnetul egoistului pentru atingerea doar în anume măsură a țintei și abia spre scăpătutul vieții. În Mateiu Caragiale, allături de eul practic, „diurn“, de cel ce a fost astfel în realitate, a pulsat, chiar dacă tot mai intermitent, eul „nocturn“, cel ce s-a voit altfel pe sine și pe eroii săi, după tiparul, modelat încă din anii liceului, al unei nobilimi mitice, hipostaziate aproape în virtuți. Se va spune că diferențierea aceasta nu ar modifica cu nimic esența concepției mateine, ba poate i-ar întări fondul retrograd, deoarece orice idealizare a claselor posedante, inclusiv cea născută din autoiluzionare, contribuie în mod obiectiv la mistificarea realității. Aceasta, mai ales că operația a avut loc mult după ce istoria a sancționat nobilimea, răsturnînd-o de la putere, sau constringînd-o să pactizeze pe teritoriul țării lui Mateiu Caragiale, cu fostul adversar, burghezia. Constatare adevărată, valabilă pretutindeni în afară de literatură lui Mateiu Caragiale, pentru a cănui optică, hotărîtor este totmai rolul jucat de elementul său donquijotesc, de fenomenul autoînșelării. Neglijînd această formă de „candoare“, această rădăcină subiectivă a reprezentărilor sale despre aristocrație, nu numai că îl simplificăm pe autor, dar nu ne explicăm izvorul suferinței sale, ascunsă în autodefiniția „Sînt un melniștit sub aparențe calme“ și semnalată în filele finale ale jurnalului, sub forma unei crize morale. Anxietatea era simptomul psihologic a întuirii discrepanței dintre imaginea și realitatea aristocrației. Șchîpînd de timpuriu, intuiția aceasta

s-a dezvoltat sub lecțiile experienței, care i-a demonstrat și propria sa abdicare, capitularea lui Don Quijote în fața lui Rastignac, a lui Pingu din el, în conștiința, dureros de acută, a zădărniceii aspirației clădite pe o himeră. Cum însă pentru Mateiu Caragiale, postulatul aristocratic continuă să constituie suprema rațiune de a fi, unica șansă a însului pentru o realizare a sa, neîmplinirea axiomei evidențiază nu nonsensul exigenței ca atare, ci slăbiciunea naturii umane înseși, precaritatea sa funciară.

Ajunsa aci, într-un punct nodal, de unde se deschid drumurile scepticismului total al Ecclziastului, luciditatea se înspăimîntă pîncă de propriile concluzii și cedează terenul mentalității iraționale, înaintea căreia înălțarea și prăbușirea fac parte din secretele chimiei singelui, ale încrucîșărilor fatale, ale răzvrătirii cine știe cărei țare, dacă nu ale necunoscutului ca atare. Prielnic atîtea veaouri, destinul privilegiatilor își retrage treptat sau brusc grația, lăsînd prin nu ștîm ce capricii, ca mîndra stîrpe a „elitei“ să se adultereze, să-și istovească inutil resursele, să se îndrepte cu o atracție irezistibilă spre polul propriei distrugerii, cu o veritabilă voluptate a autonimicirii. Iată sensul magnetismului exercitat de canalia burgheză, de fauna lui Pingu asupra sectei din ce în ce mai rărîte, a lui Pașadia și Pantazi, și asupra celui de al treilea orai, autorul. Proces ireversibil, degingolada este — semnificativ — prefigurată de la începutul cărții, prin Pena Corcodușa, a cărei apariție și apostrofă („Crailor, Crai de Curtea-Vechă“) augurează finalul întunecat al eroilor. Deznodămîntul romanului, sfîrșimarea triadei prin moartea lui Pașadia și autoexilul lui Pantazi, coincide cu întîlnirea dintre cel de al treilea orai și Casandra zdrențăroasă care e Pena Corcodușa : „Lîngă împrejmuirea bisenicii cu tunka vende, licărca sfioasă o lumînă slabă care ne-a atras. Cineva o apînșese la

căpățiiul unei moarte ce zăcea cuviincioasă pe-o rogojină. Să nu mi se fi spus, n-aș fi crezut că era Pena Corcodușa; cum aș fi putut recunoaște în chipul acela blajin cu trăsături gingașe pe înspăimântătoarea furie de anul trecut? În zîmbetul buzelor ei învinețite și în privirea ochilor ei rămași deschiși era o duioșie extatică; femeia care fusese nebună din iubire părea să fi murit fericită: poate că în acea scurtă clipă a sfîrșitului, cuprinzătoare de veșnicii, i se arătase a avea mîndrul cavalier-guard, în ființa căruia se răsfrîngeau întrunite strălucirile a două cununii împărătești”.

Întreaga literatură a lui Mateiu Caragiale psalmodiază leit-motivul mării și decăderii. Dacă „Pajerele” îl anunță la modul descriptiv în portretele de aur și sînge ale dregătorilor și domnitorilor vechilor epoci, iar „Remember” îl situează într-o perspectivă de mister și fatalitate, „Craii de Curtea Veche” îl orchestrează savant. Se poate observa că tema este urmărită de-a lungul curbei înseși a procesului de declin, contrapunîndu-se de fiecare dată episodul liric celui critic, trecutul magnific prezentului degradat, pînă în momentul în care craii se afundă definitiv în cloaca Arnotenilor, sub bagheta lui Pîngu. Din acel moment, alternările de planuri și de tonalitate se suspendă, scena rămînd dominată de tabloul mlaștinii morale, în filigranul căreia se înscrie silueta triumfătoare a lui Pîngu. Sub raportul procedeeleor, se constată menținerea aceluiași registru contrastant. Descrierii cu vibrație stinsă a peisajelor exotice îi succede evocarea, exaltată de propriul obiect, a epocilor defuncte, satisfăcînd printr-o imaginară compensație frustrarea de frumusețe din viața reală. (vezi articolul lui Paul Georgescu din „Contemporanul”). Portretul, incisiv ori exaltat, este însoțit de comentariul moralistului; rechizitoriul ori pledoaria, de notația cronicarului și, una din însușirile specifice

ale lui Mateiu, definiția formulei sufletești a eroilor se constituie din epitețe pregnante pentru zonele opuse ale trivialității și demnității, sluteniei chiar fizice și armoniei, lealității și joscniciei. Tudor Vianu, exemplificînd în „Arta prozatorilor români” evidența dualității stilului, extindea observația asupra facturii caracterelor, alcătuite și ele din aceeași opoziție simetrică, indicînd din partea autorului un manicheism moral: „Ce este nobil și trufaș este bun, ce este plebeian și laș, este rău”. Și adăuga că personajele se repartizează conform principiului arătat: la polul binelui, Pașadia și Pantazi și Pașadia, la polul răului, Pîngu. Lucru exact mai mult teoretic, căci conduita de fapt a eroilor obligă pe Mateiu Caragiale la nuanțarea schemei: atît în Pașadia și Pantazi, cît și în el însuși, coexistă binele și răul, într-un raport favorabil ultimului termen. Tocmai această constatare, triumful răului în specimene umane chemate să intruchipeze binele, furnizează deprimarea autorului, este sursa acelei irepresibile melancolii, infuzînd „Crailor” nota elegiacă. Mateiu Caragiale însă depășește sensul pur linic prin generalizarea cazurilor, prin considerarea lor ca simboluri ale destinului rătăcit. Problema dacă eroii sînt tipuri și cartea este un roman, nu se mai pune. În această lumină, personajele și tablourile sînt figurări ale unui motiv unic. (Interpretarea lui A. E. Baconsky, după care Pașadia, Pantazi și Pîngu sînt ipostaze ale autorului este justă dar limitată). „Craii de Curtea Veche”, confesiune a înfrîngerii unui vis subiectiv și răzbunare fictivă asupra realității prin conferirea unui cadru de poezie și mit la tot ceea ce compune latura nobilă a lumii, detașînd deci complet de realitatea năzuința etică și estetică, este, în ultima analiză, scena unei mici tragedii a naturii umane întrucît aceasta, așa cum am văzut, nu reușește să se statornicească la înălțimea rîvnită. O

altă observație a lui Tudor Vianu, după care Pașadia și Pingu compun o pereche shakespeariană, evocând pe Prospero și Caliban, trebuie extinsă în sensul că pe întreaga pînză a „romanelui” se mișcă niște figuri, firește păstrînd proporțiile și dînd calificării un rost sugestiv, shakespeariene. În Mateiu Caragiale, odată cu poetul funerar al unui stil de viață, odată cu poetul tenebros, fascinat de enigma destinelor, odată cu estetul cuvîntului, gestului, al ceremonialului în genere chemat să transfigureze viața, palpită o conștiință înfiorată de abisul ascuns în sufletul uman. Suflul înghețat de tristețe ce străbate „Craii de Curtea-Veche” dă ecouri de tragedie, cu atît mai răscolitoare cu cît sentimentul prăbușirii nu este, așa cum s-a crezut, o apoteoză și deci o reabilitare, cel puțin prin moarte, a clasei nobiliare, ci o apocalipsă grotescă. Visul final în care cei trei crai pier într-un amurg glorificator include, să nu uităm, pe Pingu, ca o caricatură a comparașilor săi. Bufonul dezgustător al nobililor, însoțindu-i dincolo, cu strîmbături și o satisfacție rea, confirmă fatalitatea împerecherii dintre viciu și virtute, dintre bine și rău, înlăuntrul aceleiași lumi: „Se făcea că la o cunte veche, în paraclisul patimilor rele, cei trei Crai, mari egumeni ai tagmei prea senine, slujeau pentru cea din urmă oară vecernia, vecernie mută, vecernia de apoi. În lungile manțe, cu paloșul la coapsă și cu crucea pe piept și afară de scarlatul tocurilor, înveșmîntați, împanglicați și împănoșați numai în aur și verde, vende și aur, așteptam ca surghiunul nostru pe pămînt să ia sfîrșit. O lină cîntare de clopoței ne vestea că hanul dumnezeiesc se pogorîse asupra-ne; răscumpărați prin trufie aveam să ne redobîndim înaltele locuri. Deasupra stranelor, scutarii ne-

văzuți coborîse prapurile însternate și una oîte una se stînseseră cele șapte candelă de la altar. Și plecam tustrei pe un pod aruncat spre soare-apune, peste bolți din ce în ce mai uriașe în gol. Înaintea noastră, în port bălțat de măscăricioi, scălămbăindu-se și schimonosindu-se, țopăia de-a-ndaratele, fluturînd o năframă neagră, Pingu. Și ne topeam în purpura asfințitului”.

De altfel, revenind din domeniul imaginărilor în acela al realității, să nu uităm că Pașadia sfîrșește lamentabil, în patul unei curtezane, iar Pantazi se pierde la orizont, undeva, simbolic vorbind, în neant. Dacă prin latura de taină (al cărei mecanism a fost descompus cu precizie de Ov. S. Crohmălniceanu) și cu deosebire prin estetism „Craii de Curtea-Veche” rămîne debitor curentelor epocii, simbolismului și romantismului întunecat, opera este a timpurilor moderne prin autenticitatea sa, ascunsă sub aspecte artificioase, și mai ales prin sensul ei de simbol sau, cu un cuvînt oarecum forțat, de parabolă a condiției umane. Desigur, examenul acesteia este întreprins din perspectiva unui ideal aristocratic, măsura aspirațiilor, a realizării și eșecului omului este cea „feudală” și, de aceea, perspectiva cărții este îngustată, poantă o amprentă de clasă, pe care nu putem să o estompăm. Dar, fie și printr-o lentilă deformată, autorul ne-a revelat oîte ceva din zbuciumul, din tensiunea umanității. Alături de farmecul tulpure, „decadent”, alături de solemnitatea, de ritual voluptuos, a cărții, să-i înregistrăm timbrul de gravitate amară: indiciu al tragediei surde pe care o conține.

1) Vezi „Opere”, ed. Fundațiilor 1936, pag. 316.

„Ultimul capitol“ din „Sub pecetea tainei“

de Radu Albala

Si, ai ghicit poate, mi-a trăsнит prin cap să mă ascund în canatul uşei după perdele cît va ține tainica vizită. Dacă Lena ar fi refuzat? De cum o rugai, Lena încuviință fără codire și făcînd mare haz.

— Ai să-l cunoști numaidecît cine e...

Voi să mă reție și ea la masă, dar cu toată părerea de rău, nu putui primi: mă așteptau la „Leul și cîrnatul“ Mielușică și baronul Flaimuc.

Pe seară, mă înființai așadar, la ora hotărîtă, acasă la Lena Cep-tureanu.

— Ai văzut, îmi zise întinzîndu-mi cu zîmbetul ei fermecător mîna dreaptă pe care o sărutai, inclinîndu-mă în tăcere, ai văzut că nici de rîndul ăsta n-au mințit cărțile lui madam Iuli. În adevăr, trei sînt cavalerii care-mi pică azi în casă pe drum de seară.

Îmi căutam un loc unde, văzînd totul, să pot sta cît mai puțin chinuit în canatul uşii, după perdele, cînd Lena adăugă că la urma urmelor ce atîta fereală: puteam foarte bine să iau parte fățiș la primirea oaspeților ei. Ți-am mai spus: din cele ale tagmei de polițist, se lipise de mine doar duhul bănuielnic și agerimea minții. Încolo — mergeam atunci pe patruzeci de ani — eram un desăvîrșit om de lume, înfățișarea asta îngreunîndu-mi, chiar, cîteodată, ducerea la bun sfîrșit a unor gingașe însărcinări. Acum, însă, n-aveam de ce mă teme. Făcătorii de rele — dacă erau cei pe care-i bănuiam — îmi erau știuți, dar nu mă știau. Și apoi, Lena — ai cunoscut-o doar — primea foarte adesea oaspeți, și nu numai sîmbătă seara...

Feciorul îi pofți să intre, așeză pe masă poame și un vin negru virtos, și primi porunca să meargă să se culce: stăpîna nu mai avea trebuintă de dînsul, cafeaua, al cărei dichis — ceșcuțe, ibricile, spirit — fusese rînduit pe o osebită măsuță, urmînd să o fiarbă și să o slujească ea însăși.

Din colțul unde îmi trăsese un jilt, îndărătul unui paravan, îi priveam. Unul era, fără putință de tăgadă, dînsul. Potrivit de stat, voinic, avea întipărit pe față aerul acela puțin adormit pe care-l întîlnești la toate mădularele stirpei de Saxa-Coburg, dar în care sclipeau, cu o vioiciune ascunsă, doi ochi negri și vicleni, străjuind parcă, de-a dreapta și de-a stînga, precum doi arcași pe soclul unei statui, statua însăși: nasul, falnic, uriaș, semeț — nasul lui Nazone. La vremea aceea — trecuse abia de treizeci de ani — obrazul îi era chenăruit de o bărbuță scurtă, potri-

vită din brici care, precum întreaga lui ființă atât de populară și la noi, nu vestea nici pe departe lunga barbă albă purtată mai târziu de făptașul celor mai respingătoare trădări și felonii. Îți descriu, precum vezi, niște trăsături pe care desigur le cunoști, dar o fac pentru a te încredința că oaspele Lenei era însăși icoana însuflețită a Prințului.

Celălalt, aghirotantul, era un tânăr oacheș, de tot frumuseț, cu o ținută cât se poate de gingașe; mișcărilor lui erau pline de atîta mola-tecă drăgălășenie, încît în sufletul meu încolți, nu știu de ce, o bănuială care, atunci cînd în urma unui mic amănunt pe care am să ți-l destăinui numai decît, se prefăcu fulgerător în siguranță, mă cutremură.

Stam așadar și-i urmăream de după paravan, în vreme ce Lena, cu minunata-i coamă bălaie respirată pe umerii goi, cînta, mîngîind cla-pele clavierului, un lied în care, pe stihurile lui Hugo von Hofmannstahl, se depăna, agale și trist, povestea unui cavaler al veacului de mijloc, îndrăgostit și trădat de fata unui morar. Mă vei crede sau nu, dar uite, și acum, după treizeci și atîția de ani, cînd din toate acestea n-a mai rămas decît fum, îmi sună liedul acela în urechi.

Cei doi ascultau în tăcere. „Prințul“ fuma. Pesemne că aghirotantul, cu care se afla în relații foarte puțin protocolare — oare cît pot fi de protocolare relațiile unui suveran cu un aghirotant ce-l însoțește în ase-menea poghiazuri? — i-l ceruse: „Prințul“ alese un măr din pomieră și i-l aruncă. Cele două jilțuri erau destul de apropiate, dar fie că fusese prea tare aruncat, fie că îndemînarea mișcărilor tînarului nu era pe măsura drăgălășeniei lor, mărul îi scăpă din palme. Și atunci, ascultă-mă bine, prietene, băiatul, spre a alcătui o piedică în calea poamei ce sta să cadă, în loc să-și apropie, așa cum ai face dumneata sau eu, sau orice bărbat, genunchii, și-i depărtă, iar fusta firește lipsind, mărul se rostogoli cu zgomot pe podeaua ceruită.

Cărțile lui madam Iuli dăduseră totuși greș. Cavalerii pe drum de seară la casa Lenei rămîneau doi. Cel de-al treilea era într-ai-evea o fermecătoare damă de cruce și, Doamne, niciodată n-am înțeles mai bine vorba pe care, închinîndu-mă cucernic cu limba în cerul gurii, mi-am spus-o mie însumi atunci: „Fă, Rache, crucea mare, că-i dracul bătrîn“.

Adică tocmai așa bătrîn nu era...

Și, înainte de a sorbi iarăși din cupa de vin, Rache își scutură cu părere de rău scrumul în cenușar.

— Degeaba, de la război încoace, chiar cînd o găsești, Maria Mancini nu mai e țigarea de frunză de odinioară. Uite cum îi pică scrumul...

Și rămase cîtăva vreme tăcut, cu ochii țintă la fumul albastru, cău-tînd parcă să deslușească într-însul cine știe ce tainică și numai de el văzută arătare. Mă ferii să-i tulbur meditația.

— Era în vara anului cînd aveam să luăm Plevna, urmă el după o vreme. Mi-l aduc bine aminte, fiindcă e și cel dintîi al carierei mele de polițist. Fusesem chemat la un omor. Ajunși la fața locului, în mahala-lua Sfinții Apostoli, cam pe acolo pe unde astăzi se desface, din strada tăiată mai pe urmă și numită Cazarmii, ulița Militarilor — o știi — lăsa-

răm trăsurile și o pornirăm pe jos : plouase mult în zilele și nopțile din urmă și nu cutezam să punem caii să înfrunte asprul povîrniș, pe care, uleioasă și îmbelșugată, clisa îl făcea și mai primejdios. Ne călăuzea la deal cu un lămpaș, o fetiță, despre care nu știam decît că e neam cu cel ucis și că venise ea însăși să ne vestească fărădelegea.

În miezul beznei ce ne înconjura, nu se vedea, simbure de lumină, decît un nimb rotund care juca încoace și încolo, domol și lin, în ritmul pașilor lampadoforei ; de-a stînga lui, căci fetița purta lămpașul în mîna dreaptă, cam la înălțimea genunchiului, se mișcau, daurite ca într-o miniatură de carte a veacului de mijloc, glezele și pulpele ei arămii, cărora sfortărea urcușului și scurta alunecare zvîcnită a piciorului desculț în noroi le vădea parcă anume alcătuirea fără cusur.

Coșmelia ce le slujea de adăpost se găsea tocmai pe creastă ; ajunși acolo, aflarăm întinsă cu fața în jos, pe o laiță, o femeie nici tînără, nici bătrîină, cu un cuțit uriaș înfipt în spate. Acum era puțin mai multă lumină și puteam s-o deslușesc ceva mai lămurit pe fetiță : în afară de fusta scurtă de cit, înflorită și înfoiată, mai era îmbrăcată cu o iie pe care, purtat de gîfiitul răsufării — emoție sau numai oboseala urcușului ? — se cobora și se urca un șirag de mărgele mari, roșii. Basmău îi alunecase pe creștet, dezvelindu-i părul negru și fruntea lată, de sub care sticleau o pereche de ochi uriași cu reflexe gălbui, care ar fi fost minunat de frumoși dacă n-ar fi fost atît de înfricoșător de stranii : aveau într-însii ceva din duioșia vicleană a pisicii de la care, de altminteri, se împărtășea întregul ei chip. Să tot fi avut șaisprezece, șaptesprezece ani. Povestea pe care ne-o depănă era scurtă : coborîse la apă și cînd se înapoiase o găsisse pe mama așa cum o vedeam. Era mama ei bună ? Nu, o culesese numai, de mică, de pe drum, și o crescuse. Pe părinții ei adevărați nu-i cunoștea. Avea vreun prepus ? Da, s-ar putea să fie ibovnicul bătrînei, care o bănuia că are bani la ciorap. Fu, bineînțeles, pusă la popreală, iar eu nu mai apucaii să cunosc sfîrșitul cercetărilor, căci, chiar în toamna aceea aveam să însoțesc, cum știi, pe S. în străinătate. Închipuindu-mă mai apoi cu unul din ipistații acelei cercetări, îmi spuse, fără să-l întreb, că îl prinseseră curînd și pe flăcău, care trăia, după cîte se părea, și cu fiastra și cu maștîhă-sa ; în ziua omorului, tăiasse și cărase lemne pînă tîrziu seara, chiar la popa de la Sfinții Apostoli, și o învinuia de omor pe însăși ibovnica lui.

O puseseră la cazne în beciurile poliției, unde știi bine ce strașnice metode se practicau — umbra răposatului căpitan Costache și funesta școală ce o întemeiasse erau departe de a fi pierit o dată cu dînsul. Totul rămase însă zadarnic și fuseseră nevoiți s-o lase slobodă, din lipsă de dovezi.

Estimp, „Maria Mancini“, țigara de frunză a conului R., ajunsese la capăt. Se ridică de pe fotoliu și se duse să arunce mucul în sobă, încredințîndu-mă că nu cunoaște nimic mai neplăcut decît mirosul de trabuc stins. După cîteva clipe de tăcere, își urmă povestirea.

— Prins în vâlmășagul treburilor atît de numeroase și de încîlcite ale meseriei, te las să-ți închipui cît de curînd am uitat toată această afacere, care nu era decît o „găinărie“ față de tîlhăriile mondene, dacă nu tot atît de sîngeroase, oricum mai ucigătoare, în mijlocul cărora mă învîrteam.

Mă aflam așadar într-o iarnă, la un bal, la Sutz, pentru a mea desfășurare, dar — sacerdos in aeternum — nu fără a avea totodată și misiunea, lesnicioasă de altminteri în acele împrejurări, de a veghea asupra lui S., el însuși părtaș la sindrofie. Schimbam, destul de sastisit de petrecerea ce se vestea cam searbădă, cîteva vorbe cu unul din oaspeți, în capătul monumentalei scări duble de onoare, care duce, precum știi, la catul de sus, cînd privirea îmi fu robită de o apariție fermecătoare, deosebit de fermecătoare chiar printre atîtea „grandes dames en grande beauté“ care umpleau saloanele palatului. Mă izbise grația ei de regină încă de cînd urca, întorcîndu-mi spatele, treptele scării dimpotrivă. Acum ajunsese sus, și puteam s-o văd și din față. Era o femeie oacheșă, foarte tînără și foarte frumoasă, îmbrăcată și încălțată cu un gust și cu o eleganță desăvîrșită : purta o rochie de brocart greu, de culoarea vișinei putrede, iar gîtul și-l împodobise cu o zgărdiță alcătuită dintr-un întreit șirag de perle. În corsaj, ca ofăgăduință și ca o provocare, înflorea, de o culoare aidoma rochiei, un minunat trandafir. Dumnezeule mare ! Un trandafir adevărat, în plină lună a lui ianuarie ? Amănuntul acesta îmi strîmță simțitor cercul întrebărilor : sere calde, în vremea aceea în București, nu erau decît două : una a domnitorului, de la Cotroceni, sădită și îngrijită de grădinarul franțuz al bietului doctor Davila, iar cealaltă a Doamnei XXX care — o, mișelnica arătare de mai deunăzi din strada Clementei ! — se afla pe atunci în plină tinerețe și frumusețe. Fortuna, zice-se, îi ajută pe cei cutezători ; tot ea mă ajută, desigur, și pe mine într-o forfotă ca aceea, s-o găsec în mai puțin de un sfert de ceas într-un salon și s-o rog, curtenitor dar hotărît, să mă prezinte frumoasei necunoscute care eram pe deplin incredințat că nu-i e străină. Ghicisem. Zinca, așa o chema, era o nepoată a ei de departe, crescută într-un pension din Elveția și pe care o sprijinea acum să-și facă intrarea în lume.

Te rog, scumpul meu prieten, să nu mă întrebi cum s-a petrecut în noaptea aceea. Am auzit mai tîrziu, de la alții, că, așa cum îți spuneam, balul acela a fost unul din cele mai izbutite de la Sutz. Cît despre mine, trăsnetul mă lovise în plin. Farmecul chipului și al trupului Zincăi nu era întrecut decît de glasul ei care, orice ar fi rostit, suna a dezmierdare, sau poate de duhul ei scînteietor, aflat la largul său mai cu seamă cînd vorbea franțuzește, limbă căreia îi cunoștea cele mai ascunse subțirimi și cele mai alese dichisuri. Am dansat împreună toată noaptea, împreună am golit nenumărate cupe de șampanie și în revărsat de zori am plecat împreună la mine acasă, în Caimata. Știi că n-am fost ușe de biserică ; ei bine, din atîtea păsări măiestre, de zi și de noapte, doamne de lume și breslașe sau chiar staroste ale iubirii, domnițe sau

țigănci de la zid — femei de toată mîna, cîte au poposit o clipă mai mult sau mai puțin fugară în iatacul meu de holtei, n-am cunoscut copilă mai sfioasă și ibovnică mai pătimașă, fată mai feciorelnică și născoci-toare de mai drăcești năstrușnicii decît în dimineața aceea de neuitat. Părea că visez treaz, și cu adevărat visam, căci tîrziu către amiază, iată ce mi se năzări. Ciugulise niște stafide dintr-o tipsie așezată în fundul încăperii și se îndrepta către mine : bizuindu-se doar pe podoabele firii, nu păstrase pe dînsa, din cele alcătuite de iscusința omului, decît numai zgărdița de perle de pe gît. Și cum o priveam cu ochii mijiiți și cum înainta agale și lin și legănat, despuiată, descultă și desăvîrșită ca o trupiște însuflețită, pupilele îi sticliră a piscică, iar zgărdița se făcu din albă roșie, pentru ca apoi, cînd se apropie de tot, cele trei șiraguri de perle să nu mai fie decît trei șiraguri de bube rotunde, mustind de puroi. Dintr-o săritură eram în picioare. Vedenia pierise. În schimbul ei însă, atunci, în lumina spelbă ce, răzbind prin perdele, o hotărîse să-mi îngăduie să sting lămpile, pe care, cît mai multe, le dorise necontenit aprinse, în schimbul acelei vedenii, zic, își făcu loc în mintea mea o alta, căreia atunci cînd, nu așa de mult, și într-o lumină asemănătoare, mi se înfățișase întii, nu-i dădusem nici o însemnătate.

Nu se lăsă mult rugată și-mi destăinui totul. Doamna XXX cum-părase locurile din dealul Militarilor. Venind o dată să supravegheze salahorii și zidarii care făceau meremetul caselor, o zărise, o luase cu dînsa, apoi la dînsa, apoi, după ce o spălă, o îmbracă și o încălță, pe lingă dînsa. O ținuse într-adevăr și într-un pension la Lausanne, unde căpătase bună procopseală de carte franțuzească și deprinsese cît se poate de bine, așa cum însumi mă încredinșasem, hristoitia. Era limpede acum pentru mine că duioșia ce i-o arăta înalta doamnă nu era străină de apucăturile alături de fire căroră, așijderi tuturor celorlalte desfătări ale lumii acesteia, nu le punea nici un fel de frîu.

Lăsai neadîncită această bănuială, căci ea se înfățișa însoțită de o alta, mult mai strașnică și mai cu primejdie pentru însăși Zinca. Și, de ce să n-o spun, eram gata, la ceasul acela, să fac orice pentru ea ca s-o mîntui. O întrebai cînd s-a întors din Elveția și pe ce cale. Răspunsul căzu îngrozitor de limpede : venise, cu trenul firește — legătura cu drumul de fier austriac tocmai se făcuse — săptămîna trecută, căci Doamna XXX ținute mult s-o însoțească la Bobotează, ca s-o zărească Vodă cînd o zvîrli crucea în gîrlă. Iar eu știam că tocmai în acea săptămîină, într-un pat vagon al Expresului, numaidecît după Viena, o nem-țoaică bătrînă și bogată care călătorea singură, fusese găsită ucisă, cu un cuțit uriaș înfipt în spate ; făptașul, care o prădase de toate giuvaericelele, nu putuse fi, încă, dat în vileag. Și mai știam de asemenea că tot de o săptămîină se află oașpe al Bucureștilor — ospetie al cărei rost îl deslușeam acum — vestitul domn La Glanette din Paris, as al poliției de trenuri și copoi de frunte al haitei care, încet dar cu temei, adulmeca urmele hoților de giuvaeruri. N-am întreat prea multe, fiindcă deși

știam, nu *voiam* să știu mai mult. Aș dori să mă înțelegi. Era pentru întâiași dată când simțeam limpede că îmi calc jurământul — și, în îndelungata mea carieră a fost, cu tot ce a tras după sine, și singura.

În aceeași după-amiază am trecut pe la Duschek. Am nimicit toate fotografiile ei de la bal, cu clișeu cu tot, mai puțin una, pe care într-o clipă de nebăgare de seamă, mi-am strecurat-o hoștește în buzunar. Cîteva ceasuri mai tîrziu eram la gară și însoțeam apoi pînă la graniță o gingașă copilă bălaie, îmbrăcată în grele văluri cernite. Cînd să iau trenul de întors, cine crezi să se urcă împreună cu mine în vagon, chiar acolo, în gara Predeal? Confratele meu, domnul La Glanette, cu care am bătut o sticlută de vin în birtul pe roate, vorbind de toate și de nimic. La Ploiești a coborît și de atunci nu l-am mai văzut, după cum tot de atunci, de la Ploiești, n-am mai văzut, pînă în seara de azi, nici fotografia ce cu atîta mărinimie, scumpe prieten, mi-ai dăruit.

Rache se opri din povestit și, dînd deoparte perdeaua, îmi întoarse spatele și privi îndelung pe geam, trăgînd cu nesaț în piept aerul îmbălsămat al nopții de vară.

— Dacă era într-adevăr ea, o vedeam așadar din nou atunci, la Lena Ceptureanu, după mai bine de zece ani... O vedeam din nou aieva, căci în vis o văzusem chiar mai des, poate, decît aș fi dorit. Și tot de atîtea ori, înștiințat de oamenii mei din străinătate, îi dădusem pe ascuns, dar sigur, veste să se pună la adăpost, zădărnîcînd chiar într-un rînd, în ultima clipă, arestarea ei, printr-un act de deces măsluit. Dar asta e altă poveste... Dumnezeu să mă ierte pentru toate tilhăriile și fărădelegile pe care, neîmpiedicîndu-le, le-am ajutat — și, dacă Regina inimii mele va fi fost într-adevăr una și aceeași cu Regina nelegiuitelor „albine“, mă va ierta cu siguranță, căci mult am iubit...

Și Rache își făcu, cucernic, semnul crucii.

— Acum, urmă el, Lena își cînta mai departe liedul, iar eu mă frămîntam cum să ies din încurcătura în care singur mă băgasem. S-ar fi putut ca „aghiotantul“ să fie, așa cum bănuiam, însăși Regina, iar aceasta s-ar fi putut să fie — aveam acum prilejul să-mi spulber orice urmă de îndoială — Zinca. Cît despre „Ferdinand“, s-ar fi putut să fie răufăcătorul pe care-l bănuiam, după cum, dacă „aghiotantul“ era într-adevăr Regina, s-ar fi putut tot atît de bine să fie Prințul însuși, și n-ar fi fost cel dintîi din stirpea lui amestecat, cu sau fără voie, în drăceasca urzeală a cutezătoarelor „albine“.

Hotărîi, așadar, să calc în străchini. Cînd Lena își încheie cîntecul și „Prințul“ se ridică să-i sărute mîna, ieșii de după paravanul îndărătul căruia mă adăpostisem și, mărturisindu-mi admirația față de măiestria gazdei noastre, îmi cerui iertare că am stat astfel ascuns și că mă prezint singur. Biata Lena rămăsese înlemnită. Așa cum mă așteptam, se arătară încîntați de cunoștință — îmi rostisem numele întreg și cît se poate de răs-picat — și nespuse de mîhniți că multele treburi nu-i iartă să mai

rămână nici măcar o mică de ceas într-o atît de aleasă tovarăsie. Și într-adevăr, în cîteva clipe închiseseră după dinșii poarta grădinii. Mă grăbii să ies și eu, ca să-i opresc pe cei doi ipistați ai mei să-i urmărească.

Că, oricare ar fi fost adevărata lor identitate, n-aveau să se mai întoarcă niciodată, eram încredințat; ceea ce nu bănuiam însă atunci, a fost că de la vremea aceea au încetat cu desăvîrșire hoțiile de giuvaericele și nimeni, niciodată, n-a mai auzit vorbindu-se nici de „stup“, nici de „albine“ și nici de „Regina“ lor.

Unul din oamenii mei mi-a împărtășit odată vestea ce-o aflase, precum că temuta căpetenie de hoți s-ar fi călugărit, și anume în asprul cin monahicesc al carmelitelor desculțe, la cutare mînăstire din Spania. M-au purtat într-un rînd treburile pe acolo și mi-ar fi fost lesne poate chiar să o răpesc și, măcar moartă, precum Armand de Montriveaux din „Histoire des treize“ pe ducesa de Langeais, să o mai sărut o dată, căci încă o mai iubeam. Am ocolit însă cu dinadinsul mînăstirea și, o dată cu aceasta, însăși ispita de a o vedea.

.
Peste toată această piclă roșie se lasă, grea, o perdea neagră. Dacă mai sînt pe lume, ce s-au făcut ea și 'el, nu știu și nu se va afla, cred, niciodată. Sînt lucruri ticluite să rămână pentru totdeauna — de veci — sub pecetea tainei¹.

¹) Începutul și sfîrșitul, culese cu caractere cursive, sînt ale textului original, finalul din „Sub pecetea tainei“, povestirea neterminată a lui Matei I. Caragiale.

Duiliu Zamfirescu, poet

de Ion Negoitescu

Născut în 1850, perioada marei creații lirice a lui Eminescu se situează între 1870—1880, adică la vârsta când adolescența mai trimite tinereții înflăcăările ei virginale. Personalitatea morală și artistică a poetului e deplin conturată în poeme ca **Epigonii** (Eminescu are douăzeci de ani), **Egiptul** — cu fundalul său **Diorama** — (la douăzeci și doi de ani), **Lacul** (la douăzeci și șase), **De câte ori, iubito** (la douăzeci și nouă), **O, mamă** (la treizeci). Abia cu patru ani mai tânăr decât autorul **Odeii în metru antic**, Macedonski se formează mult mai lent și într-un univers de forme mult mai complexe, chiar contradictoriu. Romantismului vizionar și absolut al lui Eminescu el nu se mulțumește să-i opună un romantism exclusiv moral, structurat optimist ce între **Noaptea de Ianuarie** și **Noaptea de August**, pe traiectoria unui sfert de veac, acoperă răbufnirile resentimentului (**Ură, Răsmelița morților, Visul fatal**) atât de specifice lirismului său prin patosul cristalizat final în **Sonetul puterii** (1919); ci și diferite alte modalități artistice, care îl distanțează istoric de rivalul de la **Convorbiri** și de la **Timpul**, apropiindu-l considerabil de noi, modalități circumscrise de poemele parnasiene

— de la **Neron** (1882) la **Vasul** (1900), desăvârșindu-se în **Ospățul lui Pentaur** și aruncând reflexe asupra **Sonetului nestematelor** din 1919; ori poemele neoromantice, în fina tonalitate minoră, melancolic atmosferizate și sentimentale, de la **Întiul vînt de toamnă** (1880) la **Romanța frunzei de chiparos** (1916), cuprinzînd **Stuful de liliac**, **Între frunze și Prietenie apusă**; apoi poemele sadice, cu exacerbarea sensuală și fulgerările violenței, de la **Nebunul din Golia** (1882) la **Imnul la Satan** (1901), trecînd prîn **Stepa, Faunul, Umbra de dincolo de Styx, Lui Cetalo Pol** și ciclul **Idilelor brutale**; și în fine poemele solare, alcătuiind în lirismul macedonskian o adevărată zonă a extazului roz și poate cea mai autentică expresie a sa, inițiată de memorabilul vers „Clar azur și soare de-aur este inima mea toată“, din **Perihelie** (1886), strălucind puternic în **Noaptea de Mai, Pe balta clară, Noaptea de Decembrie, Lewki și Epoda de aur**, pentru a se împlini în delicate și înfrăgezite **Rondeluri** (1916—1920).

La rîndul său cu puțini ani mai tânăr decât patronul **Literatorului**, se poate spune că prin cele patru decenii de activitate literară paralelă, Duiliu Zamfirescu este, dealungul întregii lui cariere, contemporanul lui Macedonski.

Și totuși, chiar în poeziile sale de nuanță epigonică, ori cele străbătute de un lirism retrograd, fruct al sensibilității unei epoci anterioare magistralului trădat, el se leagă din punct de vedere istoric de poezia mai nouă, sămănătoristo-tradiționalistă, căci ajunge să facă figură comună cu un Iosif, un Goga, un Topîrceanu; pentru ca, pe de altă parte, depășind momentul macedonskian, dar profitând de orizonturile estetice deschise de **Literatorul**, să descopere zone lirice pe care și le vor apropria mai târziu un Adrian Maniu sau Ion Vinea. Iar dacă, dincolo de acest caleidoscop al vîrstelor, al generațiilor care se suprapun, se întretaie sau se despart, poezia lui Duiliu Zamfirescu se identifice în cele din urmă cu simțămîntul liric ce o individualizează, — bogăția confluențelor, ca și filtrarea încetată și avară a sensibilităților proprii, merită să fie elucidate și puse în valoare.

În 1880, așadar, anul de apariție a **Literatorului**, cînd poezia lui Macedonski intra în faza cu adevărat creatoare, desvîluindu-și originalitatea profundă și cînd poezia lui Eminescu își încheia de fapt mesajul în plîngerea lustrală a versurilor din **O, mamă**, Duiliu Zamfirescu debutează în noua revistă cu poemul de inspirație dulceag romantică **Levante și Calavryta**. Nu numai amorul frumoasei zantiote cu indigenul Levante Haycinthus și cu englezul Sir Hoowards, ca și drama ce se iscă, sînt de o tristă banalitate, însă versurile (mînuite altmînteri cu o siguranță de-a dreptul anogantă) trimîț la Eminescu, cel care pătrunsesese încă de pe atunci în conștiința publică, la Macedonski — cel în fecundă devenire —, ori la Bolintineanu și Alecsandri, „clasicii“ aceluși timp, — totul într-un amestec cu atît mai semnificativ, cu cît aceste versuri au afectarea și limpezimea ce vor rămîne trăsături specifice poeziei lui Duiliu Zamfirescu. Tonalitatea generală a poemului, pe care un poet din zilele noastre

ar salva-o prin strecurarea în idilic a unei secrete ironii, dar căruia nu i se poate tăgădui dezinvoltura tinerească a versificării, e aceasta:

Missolonghi, unde-î vremea cînd
pe zidurile tale
Surîzînd mureau toți grecii
ca eroii din povești ?

Bolintineanu, Alecsandri, Eminescu și Macedonski își înstrună laolaltă corzile, nu însă pentru a scoate din liră un sunet nou și mai amplu ci spre a cînta ceea ce e propriu fiecăruia în parte, adică suspinele sensual edulcorate, emoția drăgălașă în fața priveliștilor naturii, anii și veacurile îngrămădite retoric, cultul viril al lui Byron. În împletirea de muzici prea bine cunoscute, Alecsandri se confundă fie cu Bolintineanu (atmosferă levantin zîmbitoare; adolescențe grece invitate să contemple extincția razelor aurii, ce se furîșează „voios“ printre „lungi gene de nori“), fie cu Eminescu (atmosfera devine feeric romantică: arcade negre, candelă ce imită floarea de nufăr și scinteaiază cu miile, razele pierzîndu-se în noaptea obscură, ca „năbușite, tainici șoapte“). Ca și la autorul lui **Făt-Frumos din tei și al Strigoilor**, psihologia eroului romantic unește simțirea naiv populară cu rătăcirea somnambulică (tăcut și singuratic, amantul răzbunător trece prin sălile scufundate în pacea nopții, întreabă lămpile stînse, vorbește zidurilor mute, cercetează ușile, simțînd, la orice mișcare, „inîma cum îi bate“, „sufletul cum îi tresare“), nu fără a contrasta cu tipul sportiv-bucolic macedonskian, deopotrivă prezent (frumosul lopătar fără griji, pe care valul îl poartă pe brațul său legănător), chiar cu o aluzie parcă la apriga sensualitate a grecilor fremătători de tinerețe și înebuniți de poftă, din poezia viitoare a lui Macedonski („Ești frumos, dar n-ai viața ce-n oricare grec trăiește“). Imaginația lasciv rafinată a autorului **Ospățului lui Pentaur**

și al **Bucoliceii unde** însinuându-se în decorativismul **Egipetului** :

Sub o boltă-ncondeiată cu lungi
litere arabe,
Unde aurul se leagă cu granitul
african,
Unde stau, eșiți din ziduri,
sfincșii dormitînd pe labe,
Ce port vase de-alabastru, stîlpi
cu capiteluri albe...

sau prefîinindu-se în umbrele roze ale orientului de suavități din **Florile Bosforului** :

Seara, de-ar trăi pe lume într-o
gingașă făptură,
N-ar avea un ochi mai lînced,
o mai rumenită gură...

Această întîlnire a poeților, în versurile sale dinții, nu constituie la Duiliu Zamfirescu doar un fenomen al vârstei, caracteristic personalității ce se caută și se formează bînd nectaruri de alții pregătite. În adevăr, dacă activitatea lui poetică păstrează neîntrerupt urme ale frecventării lui Bolintineanu și Eminescu, dacă apropierea în timp de Macedonski se dovedește pururi contagioasă; dacă în versurile sale se poate recunoaște glasul lui Coșbuc, al lui Iosif sau al lui Anghel, aceste versuri filtrează mereu esențe diverse (dîntre care unele de el însuși descoperite și abia de alții, apoi, valorificate) — nu numai în căutarea de sine, în năzuința spre un sunet propriu, ci mai cu seamă în explorarea tainică a poeziei. Maniera sa clasicizantă și răcoros academică, distilarea precaută a simțămîntelor, se observă încă din ceasul debutului și nu vor fi nici cînd depășite; așa cum niciodată lirismul zamfirescian, autentic și viu, nu se va turna în tipar sonor propriu. Cu toate acestea, Duiliu Zamfirescu, precursor al lui Goga, al lui Topîrceanu, ori chiar al lui Matei Caragiale și Ion Barbu, reușește să

descopere pînă la sfîrșit, în jocul esențelor, în filtrarea lor prețioasă și elegantă, **poezia**. În cazul său, confluențele poetice trebuie deci considerate nu numai prin prizma genezei lirismului, a evoluției sale, a contribuției melodice străine la organizarea acorurilor noi și originale; analiza lor nu trebuie să umneze neapărat linia de dezvoltare formală a poeziei lui Duiliu Zamfirescu, nici în ordinea tehnică, nici în privința structurii sensibile adînci. De astă dată, alături de procesul de purificare și autonomizare a lirismului, problema confluențelor prezintă interes, în afară de explicarea fenomenului poetic dat, pentru înțelegerea poeziei în sine, a jocului ei de virtualități. Problema lirismului zamfirescian se poate în definitiv rezolva prin însăși analiza chîntesentei poetice, independent de sensul evolutiv al diverselor forme ale lirismului românesc, ce apar și trăiesc efemer în cadrul operei lui Duiliu Zamfirescu. În căutarea, în sens obiectiv, a poeziei, el se arată interesat în primul rînd de formele lăuntrice pure, în diversitatea lor; iar pe marginea căutărilor sale se dezvoltă, fără să se turbure, propria sa sensibilitate artistică. Iată de ce, în epoca de intensă frămîntare interioară, de echivalări majore și noi echilibrații spirituale, atunci cînd Eminescu și Macedonski vărsau în magma arzîndă focurile lor sensibile, Duiliu Zamfirescu se înfățișează ca un experimentator fin, nu lipsit de morgă, un amator care ascunde pe artistul autentic și un diletant superior, pe care muzele nu pregetă să-l consacre.

Invocarea lunii (**La lună**) e pentru poet ocazia de a eminescianiza în cuprinderea generoasă a versului de 16 (15) silabe, cu tălăzuirea sa gravă — și limpede aici —, voluptuos ostentivă :

Lună, astră plutitoare pe
văzduhurile line...

Flăcări misterioase întrețin combustiu-
țiunea de gheață, aura letală a „gal-
benei” și „gînditoarei” astre, care răsă-
rînd peste ape, plutește în noapte
ca în „propriu-i vis”. În largile spații,
în care, nevăzute, înaintează „raclă cu
iluzii moarte”, s-au adunat, ca într-un
cimitir al timpului istoric, veacurile
apuse :

Plin e cosmosul de vremuri grămă-
dite în trecut...

Jalea universală ia concrețeală de cor
funebru :

Plin e cosmosul de glasuri plîngă-
toare în pustiu.

Haosul fiind străbătut de o „lungă sim-
fonie de durere” — imagine schopen-
hauerian-eminesciană. Ca în **Luceafărul**
apoi, lumina selenară învăluie cu ma-
gia ei dragostea o oclăpă fericită a ce-
lor doi tineri de pe pămînt :

Fost-a fost un timp odată cînd pe
marginea pădurii
Noi ședeam cătînd în față-ți ochii
galeși, urma gurii ;
Și-am simțit-o cum se cerne
blînda ta cerească rază
Și din ochii tăi de astru în ai ei
se furișează
Aprinzînd misterioase doruri
de necunoscut.

În **Versuri heterometre albe** e amin-
tit chiar luceafărul, a cărui rază pă-
trunde prin neguri interstelare :

... Cum vine prin desele negure
O rază din stînsul luceafăr...

Dar muzica celebrului poem o vom re-
găsi abia în **Fiica haosului**, întinsă
imitație eminesciană, cu rolurile în-
versate, căci de astă dată un tînar
pămîntean, descendent al împăratului
Traian, se îndrăgostește — vis nebun
— de o femeie-ștea, cu existență hto-

nică. Începutul, urmînd tradiția po-
vestilor, e ca în model („A fost odată
un voinic / Coborîtor din gîntă veche”);
portretul cinegetic al noului Făt-Fru-
mos dezvăluie contradicția, nu fără
accent nostalgic, dintre plăcerile lumii
acesteia și idealul nepămîntesc :

Cînd se pornea la vînătoare
Cu șoimi aduși de prin străini,
Țipau vultanii la izvoare
Și puii de prin vizuini,

Și dau năvală neam de neamuri
Prin vîgăunile adînci :
Vînatul ușurel prin ramuri
Iar vulturii pe vîrf de stînci.

Și rămîneau să-i stea în cale
Doar băetanele din sat.
Dar nu-i ardea Măriei Sale
De un asemenea vînat.

Bineînțeles, fiindcă pe Măria Sa îl
ispitește o pajură cu chip de zmeu,
care îl cheamă să coboare în fîntîna
unde stă ascunsă femeia siderică. Și
astfel : „Porni voinicul fără teamă /
Lăsîndu-și cai și vînătoare”... „Și merse
azi și merse mîni / Și merse vreme
îndelungă”... Ajuns la palatul din ma-
terie astrală al ființei rîvnite :

Sclipeau tavanele, cumînte,
Din raza gemelor albastre,
Ce mii de veacuri înainte
Se întrupaseră din astre ;

Și luminau, căzînd în joc,
Oglinda unui lac feeric,
Ce răsfrîngea săgeți de foc
În depărtatul întuneric.

Deasupra limpedelui lac
Cădeau din bolta de lumină
Pletoase ramuri de copac
Și vrejuri lungi de gelsomină...

el o descoperă dormînd pe un pat
meteoric :

O stea, aprinsă în zenit,
Și coborită, virginală,
Pe-un fund de pat închipuit
De Auroră boreală...

În turburele ei somn de față mare,
frumoasa, care e „mai mult idee“ de-
cît ființă a avea, visează plete bălane
de flăcăi, căci trage încă, din firea-i de
femeie „năravul primului păcat“. La
atingerea flăcăului de viață crăiască ea
învie și tinerii își destăinuiesc unul
altuia amorul. Fata e însă din lumea
eterurilor veșnice (cînd s-a rupt din
soare, în învîntirea lui prin haos, pămîntul a prins-o și a boltit — în el,
„spre lung repaos“): „Sînt o imagine
de stea/Înmormîntată într-o minte“ —
fi mărturisește și continuă să se ex-
prime la modul idealist: „Tu ești
de-acum nemuritor / Căci ești de-a-
pururea în mine“. Cu „tristă înțelep-
ciune“ apoi, femeia-stea își îndeamnă
mirele să se întoarcă pe tărîmul vieții
și al luminii, de unde să revină doar
dacă va alege, după adîncă chibzuință,
în schimbul naturii binecuvîntate de
razele soarelui, subpămînteana ei idea-
litate. Drumul întoarcerii pe pămînt e
dantesc:

...Era o noapte de monmînt,
Un chin de iad îngrozitor,

În care bezna se simțea
Greoaie apăsînd pe minte,
Și despărțind ca o perdea
Ce e, de ce-a fost înainte.

...Cînd da-n urcuș cănarea grea,
Fugea pietrișul de pe prund;
De cobora, i se părea
Că valea nu mai are fund.

...Și cîteodată sta pe loc.
I se părea că-i iese-n cale
Un năzdrăvan de dobitoac
Ce se-nchina Măriei Sale,

Purtîndu-și ochii pe-o tîpsie
În labele de dinainte,
Și-n locul lor, în scăfîrlie,
Crescîndu-i cîte-un colț de dinte.

Afară, scăpat de tenebrele și vizi-
unile înfricoșetoare ale adîncului, beat
de soare, de priveliștea văilor verzi, de
cîntecul păsărilor, ce aprinde în el
donurile de sînge ale lumii vii (lîra
lui Duiliu Zamfirescu vibrează acum
în consonanța propriei lui simțiri:

...De-asupra lor, mai sus, mai sus,
Țîpau cu glasul argintiu,
Mergînd în unghiuri spre apus,
Poetii șesului pustiu...)

visătorul crai se închină pocăit na-
turii, pe cînd fata-stea rămîne „În
fund de peșteri sau în haos/Icoană
scoasă din povești, / „A frumuseții în
repaos“..., adică pe tărîmul alegoric al
mumelor goetheene, al plămuzîrilor
benefic ideale.

Constituind doar un simplu exerci-
țiu pe marginea **Luceafărului**, aceste
versuri se lasă descifrate însă ca ale-
gorie a concepției poetice a lui Duiliu
Zamfirescu, în contrast cu ideea poe-
ziei la Eminescu. Romantic din linia
lui Schelling, autorul **Sărmanul Dionis**
și al **Dioramei** se simte atras de mi-
turi ca puteri cognitive, obscuritatea
lor garantînd integritatea adevărului
misterios pe care îl ascund. Asemenea
sfîntului Antoniu ispitit de fantasmele
trimise de diavol, Eminescu e tentat de
idealismul kantian sub forma reducerii
magice a timpului și spațiului, de vi-
ziunile vîrstei de aur, ale tărîmului
morții feerice, ale Daciei primordiale
scufundate sub oceanul de ghiață. Pen-
tru Duiliu Zamfirescu, dimpotrivă,
poezia consemnează armonia dintre vi-
brațiile sufletului și natura așa cum e
ea dată și cunoscută cu ochii de toate
zilele. Linismul este, pentru autorul
Fiicea haosului, o stare de bucurie fi-
rească, de cuminte voluptate, momen-
tul suprem în care omul acceptă na-

tura ca un dar și simțirea, calmă și înviorată, devine izvor cristalin al spiritului. Și totuși, Duiliu Zamfirescu va fi mereu sedus de imaginile, de muzica lui Eminescu, și — ca amator de forme lirice diferite — va pasișa elegant și fad, cu surprinzătoare adecvare, sublunarele melancolii eminesciene, dorul pustietăților acvatice, în **Pribeții** („Luna varsă din înalțuri clara ei melancolie“...; „Un norod întreg se duce pe pustietăți de ape“...), — atingând încă o dată înalta treaptă a meditației lirico-sentimentale pure a lui Eminescu din **Sonete**, din **Coborirea apelor** :

În fund de peșteri picură de
veacuri
Tăcute lacrimi ce mereu se mână
Spre albele misterioase lacuri
Și din adâncul lor răsar fântână.
(Preludiu)

Cu o posteritate creatoare extrem de redusă, Eminescu face parte din seria poeziei noastre care comunică, de la un poet la altul, prin plasma gândirii și nu prin înaripările fiorului liric. Legat, în cadrul lirismului românesc, în primul rînd de Heliade Rădulescu (din al cărui vizionarism coboară) și apoi de filozofia morală a lui Gr. Alexandrescu, el va transmite nota meditațiilor alexandresciene unui Mihai Săulescu și, târziu de tot, va lăsa substanța heliadescă să se oglindască în opera lui Lucia Blaga. Bolintineanu, socotit poetul cel mai desuet al literaturii noastre, e în schimb din seria lirismului inflorescent, cu bogată posteritate, substanța lui sensibilă fiind preluată de Macedonski și transmisă mai departe apoi de acesta lui Anghel, lui Petică, lui Pillat. Astfel se explică de ce, în mod paradoxal, versurile bolintinizante ale lui Duiliu Zamfirescu trîmît la modernii, iar cele scrise de el sub soarele macedonskian pot duce câteodată înapoi, la însoritele țărniuri ale poeziei lui Bolintineanu.

De la imaginile care surprind pe Don Juan în meditație dulciferă: „Privirea-i lină doarme la umbră de lungi gene / Iar corpul său molatic se odihnește-alene“, ori — cu indiscreție — în florală desfătare: „De cîte ori găsimdu-i chiar rumenele zori / Nu i-a udat cu rouă ca și pe două flori“ (**Juan**) — la intonația jelanică și cu izbucniri patetice, asemenea celor din **Conrad**, unde pe marginea caducității istoriei, a gloriei cîștigate prin putere și consfințite prin monumente, omul este apostrofat cu duritate: „Atunci ce vrei tu, simbol, însuflețit pe-o zi, / Predestinat de fire a fi și-a nu mai fi“ (**În ruine**), Bolintineanu e mereu prezent cu simplismele dar și cu puritățile lui. Atît filozofia cît și melosul său blînd-nostalgic se topesc în transparențele simțirii lui Duiliu Zamfirescu, spre a reapare la nivelul metaforelor lui Ion Pillat :

Timp ! Burete plin cu suc
care aduce pacea minții !
De-aș putea să-ți umplu porii
cu veninul suferinții.

(La bal mascat)

Filtrat prin dulcele ton liric al lui Bolintineanu, amarul existenței întru moarte se lasă gustat nu numai în amăgirea senină a strofelor pillatiene, dar și în inoptarea hieratică a plîngerilor lui Matei Caragiale :

..... Ce-mi pasă
de tinerețea mea
Cînd port fără de voie în pieptu-mi
o ruină,
De dor, de suferință, de-amărăciune
plină ?
..... Cînd văd
că fiecare
Născîndu-se-și începe un cîntec
de-ngropare,
Cînd știu că-i dat să fie viața
pe pămînt,

Al fericirii noastre cel mai adînc
mormînt,
Cînd și pe poarta vieții ca și pe-a
morții poartă
S-a scris cu slove negre aceeași
vorbă moarte...

(Djali)

Și niciodată Pillat n-a cunoscut un
ton mai suav, ca în aceste versuri ale
lui Duiliu Zamfirescu, ce par a fi scrise
de Bollintineanu :

În lumea-ți ideală vin blînzii
sunători
Să cînte împrejuru-ți din harfe
nevăzute...

(Fragment)

Apropiindu-se prin plămădirea în-
săși a sensibilității de orizonturile și
diemele cîntate de autorul **Macedone-
nelor**, Duiliu Zamfirescu a fost în mod
firesc atras de temperamentul și vi-
ziunile bucolice ale contemporanului
și magistrului său de o clipă, Mace-
donski. Ponderea sa ambițioasă, ca și
armonia lăuntrică împinsă la pedan-
terie și chiar suficiență, l-au ținut
însă departe de fantasmagoriile, de
donchihotismul sensorial, de contradic-
țiile scump plătite ale generosului șef
de școală și emul. Din această cauză,
zona macedonskiană a operei poetice
a lui Duiliu Zamfirescu e alcătuită în-
deosebi din versuri care răsfrîng o na-
tură fericită, beată de frumusețea pro-
priei existențe, într-un decor clasici-
zant, în care exotismul Mediteranei se
convertește la familiaritatea peisaju-
lui autohton : transpuși în Dacia seco-
lului 19, păstorii poeziei antice își pă-
strează aerul cel mai natural (în **Noap-
tea de Mai** ei sînt „feți frumoși cul-
cați pe iarbă izbindu-se cu portocale“).
Desigur, voluptățile misterioase, care
dau o notă de nervozitate optimismu-
lui lui Macedonski, erau tot atît de
străine linismului zamfirescian, ca și

melancolia și vraja somnolară a ver-
surilor lui Eminescu ; ambele conflu-
ențe își păstrează însă și își confirmă
prin aceasta întreaga semnificație.

Asemenea poetului **Noptii de Februa-
rie**, ceva mai tîrziu, Duiliu Zamfirescu
versifică degradările amorului în **Har-
pista**, iar în **Ciinele Nizamului** aspri-
mea naturii e văzută cu același ochi
crud, notată cu același condei mușiat în
apa tare a naturalismului : „Era o
iarnă surdă cu-n ger omoritor, / Mu-
reau și cai și oameni înmormîntați de
vînturi, / Și-i însoțeau la groapă, cu
tristele lor cînturi, / Un stol de corbi
sălbatici, tovarăși de omor“ (la Mace-
donski, o atmosferă încărcată de sexua-
litate : „Viscoalea cumplit afară, și era
o noapte sumbră / Se ghiceau plutind
prin colțuri bestiale năzuinți“). Și **Dez-
gustul** tînarului debutant de la **Lite-
ratorul**, în stilul despuiat naturalist,
ce dezvăluie cu brutalitate simțirea
încă romantică, se arată tot macedons-
kian, dar fără patosul unii, fără setea
de răzbunare a maestrului rival. Distin-
lat macedonskian fiind apoi simbolul
Crinul-ui, care răsare „meînțeleș și „re-
gesc“ pe o stîncă de pe Palatin, cu
rădăcinile înfipte în pămînt, cu flo-
rile înălțate „în ideal“, spre nedume-
nirea trecătorilor, enumerați cu gustul
pentru pitoresc și cu ironia caracteris-
tice autorului **Rondelurilor** și nu mai
puțin viii în **Caleidoscopul lui A. Mirea** :
„Saxoni roșcați, și Gali, și Humi, / Ne-
guțători de peste mări, / Și barzi, și
critici, și tăuni, / Se rătăcesc în între-
bări“.

Cîntărețul naturii înmîrezmate și al
tinereții veșnice, pentru care poezia e
o stare de nesfîrșită beatitudine pă-
gînă, iar egluga unicul mod de a ve-
dea lumea și de a o trăi, își afirmă
în schimb prezența la treapta mai
înaltă a exercițiilor lui Duiliu Zamfi-
rescu. Și această prezență nu se ma-
nifestă doar prin pastîșarea „optimis-
mului“, ci prin acel simțămînt mai
adînc, de la izvoarele însăși ale poe-
ziei, în care melancolia se pătrunde

de muzica luminii, în care prospețimea elanului liric dă evocării dure-roase o notă de seninătate; prin acel vers tipic macedonskian, care adie răcoros și alinător peste jărativul suferinței ce o conține. Iată întoarcerea în trecutul iubirii, evocarea unui întreg peisaj sufletesc prin elementele cele mai simple, abia schițate, ale peisajului fizic:

...Și plimbându-se prin umbra teilor
imbătriniți,
Gîndul, mai bătrîn ca teii, îi găsea
întineriți.
Vai și oare unde-s toate cîte le-am
văzut în cale?
Unde-s plopii de pe muchie, unde-i
șipotul din vale?

(La bal mascat)

Ori ritmul care, în **Noaptea de Mai** („Se poate crede că vreodată ce e foc sacru se va stinge?“; „Se înălța parfum de roze și cîntec de privighetoare“) adună în reverberațiile lui sonore luminozitatea anotîmpului, nostalgica clarității estivale:

...Se cununa codrul cu vara
În cînturi vesele de granguri.

(Fiica haosului)

Mîrezmele și aromele sudului — a căror chintesență Goethe o obținea prin imaginea florilor de lămii — cea de portocal, de laur, se amestecă, întocmai ca la Macedonski, cu nesfîrșirea de parfumi a crinilor, iasomiei și rozelor de pe meleagurile dunărene, încît nota de exotism, de prețiozitate olfactivă, se dizolvă în fluidul de esențe al poeziei:

Parfum de portocale venea de
prin grădini.
Da laurul în floare și crinul da
în crini,

Și roze scuturate și crengi de
iasomie...

(În ruine)

Dacă baudelaïrian-macedonskiana în-sulă Lewski, „rară gemă“, e un locaș al desfătării simțurilor, cu sillexul țânmurilor scăldat în „via purpură de sînge a solarei agonii“, cu aurul de Ophir al undelor verzi, cu brocatul și catifeaua învelișurilor ei vegetale, „misticele îmbătări“ de crini regali și hieratici, cu zăpada-i selenară și „fardul electric“, cu flamanzii, cu zefirii ce cîntă în flaute de rogoz, lăsînd să se audă vaietul nimfei Syrinx, — „gînditoarea“ Lido a lui Duiliu Zamfirescu se dovedește a fi, în ciuda parnasianismului său decorativ-ideatic, un rod al aceluiași orizont imaginativ (imaginație temperată însă de idee):

Sfînt locaș al poeziei, care Adriei
te-nchini,
Iată-mă-s călcîndu-ți pragul, pu-
turi gînditoare Lido,
Și pășind sfios pe iarba-ți, dintre
ramuri de măslini
Mă aștept să-mi iasă-n cale mîndra
Venere de Cnido.

Te știam, măcar c-aieva te-am
văzut numai cu gîndul,
Și ești tu, ești tu, întocmai, pre-
cum pururi te-am visat
Ca Ulys rătăcitorul; azi pămîntu-ți
sărutîndu-l,
Credincioasa mea Ithacă, te-am
găsit cum te-am lăsat.

(Sărutînd-o unda blondă)

Ca și la poetul **Vieții anterioare** și al **Invitației la călătorie**, ori la Macedonski și Bolintineanu, sudul, cu natura sa de prodigii calme și armonii serene, scăldate de undele în a căror limpezime se reflectă nu numai civilizația de altă dată, dar parcă însăși

poezia, ce era floarea ei supremă, apare la Duiiliu Zamfirescu nimbata de aceeași lumină vie, luxoasă, oeroti-toare de voluptăți, așternută pe temple, cinturi și filozofie, peste corpurile tinere și splendide, peste zîmbetul inteligenței. **Către Cleobul** reprezintă momentul tipic zamfirescian, în care, prin inizările versurilor lui Macedonski, se străvăd țârmurii candorii lirice a lui Bolintineanu, acea regiune binecuvîntată, locul unde

Era golful plin de farmec, de parfum de pontocale,
Era marea de smarald.

Pentru ca celălalt poet al nostalgicilor încântări din sud, Ion Pillat, care și el a întrezărit, printre frunzarele de dafin, patria pierdută a poeziei, să se profileze în instrunarea macedonskiană a lui Duiiliu Zamfirescu; — un vers ce ține în mod flagrant de lirismul „social“ al maestrului dă inexplicabil naștere altuia, în care strălucesc azururile amare ale Cicladelor de peste veac: „Sînt suflute pe care mizeria le pierde“, citim în **Harpista**:

Cum pierde vîntul toamnei un dafin încă verde.

Linia acestei inspirații, ce deschide orizonturi atît de pure, trece de altfel, la Duiiliu Zamfirescu, și prin floralitiile lui D. Anghel, cu tinctura lor sentimentală minoră, acel intimism mic burghez, cu paloare neoromantice și lîncedă sensualitate, acea atmosferă dulce încropită, ce o vor reabilita doar descompunerile stigmatizate de ironie ale lui Bacovia:

Într-un pahar se scutură o floare,
O floare prinsă la o cumunie
Ce ca și dînsul s-a plecat și moare.

Iar prin pendele, raza aurie
Aduce caldul zîmbet de la soare:
O mîngiere scumpă, dar tîrzie.

(**E mort poetul**)

Chiar și corzile celuiălalt melancolizant neoromantic — Iosif —, cu sunetul mai curat, fiindcă sensualitatea nu turbură viziunile sale, — vibrează:

În unghi de arcuri, poarta răsturnată

Oprit-a zborul vremii trecătoare:
În parc s-aud fintini suspînătoare...

... Un glas pe văi alunecă și moare;
O frunză cade lung înflorată.

(**Sihastrul**)

În **Cîntul Thargeliei** apoi, o strofă care depînge dispariția amorului, cu întreg cortegiul ei de pustiu și moarte (toate apun, se stinge „surîsul firii“; frîngîndu-se pe trup, copacii plîng, trandafirii se usucă) e în tonul contopit Iosif-Anghel.

Între zona confluențelor lui Bolintineanu, Eminescu și Macedonski și cea a anticipărilor moderne, există la Duiiliu Zamfirescu o a treia, intermediară istoric — dacă nu și ca substanță — și anume zona contemporaneității autorului **Imnurilor păgîne** cu Coșbuc, Iosif și Goga. Sămănătoriști cu acești poeți ai anilor 1890—1910 au desigur comună concepția social-rurală a literaturii, lirismul lor însă, cu izvoare în pastelurile lui Alecsandri și în poezia de inspirație folclorică atît a acestuia cît și a lui Eminescu, se lasă mai autentic descoperit în strofele cu ritm vioi și curgător, apropiat celui popular, cu o notă de simplitate și „firesc“ ce le face comode percepției estetice, și care cîntă natura amabilă, grațios și pitoresc antropomorfizată uneori — lirism cu prelungiri în opera lui G. Topîrceanu. **Nunta în codru** și **În miezul verii** de Coșbuc, **Icoane din Carpați** („Fînu-i strîns și de pe luncă...“) și **Cîntec** („Vezi, dragii oaspeți...“) de Iosif, **Seara** și **Asfințit** de Goga, **Rapsodiile de primăvară** și cele de toamnă de Topîrceanu se înscriu aici. De-alun-

gul producțiilor lui Duiliu Zamfirescu, sunetul propriu al fiecăruia din acești poeți e distinct. Coșbuc se aude în **Sosese** („Sosesc cocoarele, sosesc / De după deal de țințirim, / Iar anii trec, copiii cresc, / Se schimbă tot ce-i omenească / Și noi îmbătrânim“), Goga în **Gethsemani**, în **Turturică**, nelipsind nici slavismele și arhaismele lui bisericăști specifice, precum: „Ni se părea viața muritoare / Oprită-n loc de mi-
lostiva fire“ (**Către dona Maria**), „Dacă azi îi cântă psalții / Iertăciune de păcate“ (**La un model**); semnificativă și notabilă fiind, la această treaptă a anticipării lui Goga, în poezia lui Duiliu Zamfirescu, anticiparea, prin Goga, a lirismului tradiționalist, solidar cu „șesurile natale“:

... Că poate-atunci, din fund de băraganuri,
S-ajungă noaptea chiotele firii
Pe nesfârșita curgere de lanuri
În preajma sură a nemânginirii.

Atuncea eu lega-mă-voi în gânduri
Din nou, și-o rupe vraja de mor-
minte,
Spre-a mai gusta, în somn de
patru scinduri,
Induioșarea tinerii de minte.

(Că poate-atunci)

Cît privește pe Topîrceanu, îl cuprind, în ceea ce are el mai caracteristic, strofele **Noptii în pădure**: „Rid stejariă, firoșii, „Scot din flori miresme teii, Ies din veacuri Făt-Frumoșii / Și din cremene ies Smeii. Mura tremură pe viță, / Ard din aripi licuricii, / Vin smeriți către Domniță / Uriașii și pitici“. În forma sa neutrală — care se datorește de fapt academismului, sobrietății distante a poetului — pastelul **Vara** rămîne în sfîrșit una din cele mai izbutite expresii ale acestei modalități lirice, ca sinteză perfectă

lui Alecsandri, Eminescu, Coșbuc, Iosif, Goga și Topîrceanu:

Cu firea ei cea arzătoare
Sosit-a vara înapoi;
Toți pomii sînt în sărbătoare,
În tei stă floare lingă floare...
E dulce vara pe la noi!

Cînd dimineața se ivește
Din al văzduhurilor fund,
Tot cîmpul parcă-nținește,
Iar, deșteptată de pe prund,
Cireada satului pornește...

În urma ei un roi de grauri
Ca niște valuri cenușii
S-amestecă prin bălării,
S-așează-n coarne pe la tauri,
Fac fel de fel de nebunii.

Pînă ce-n zarea depărtată
Spre lacul trist se pun pe drum,
Și cum se duc, — acum ș-acum
Se mai zăresc încă odată
Ca rămășița unui fum.

Dar perfecțiunea formală, clasicitatea nu numai năzuită ci și realizată a pastelului **Vara** nu epuizează nicicum căutările poetului; dovadă înainte de toate faptul că exercițiile lui, de loc simplu epigonice și imitative, care l-au apropiat de esențele diverse ale lirismului românesc, nici nu converg măcar în clasicul poem. Dacă aici, în acest moment liric, sensibilitatea zamfiresciană pare a se fi înche-gat într-o formă deplină, autentificată de integralitatea poemului, el nu oglindește însă în mai mare măsură profilul lui Duiliu Zamfirescu, decît trans-pare acest profil într-un vers sau altul, bolnăvănizant ori macedonskian, în acel strop de licoare pură, obținută tocmai prin exercițiile aparent epigonice sau imitative. El e o mănturie deosebită totuși, a autenticității și profunzimii trăirii poetice zamfiresciene, răsfrîntă deopotrivă în fiecare din întîlnirile sau descoperirile sale, pe aria întinsă a

formelor lirice românești. Și abia din aceste răsfrîngerî, a căror semnificație nu e cu nimic atînsă de sporadicitatea lor, abia din suma **descoperirilor** poetice ale lui Duiliu Zamfirescu se desprinde cu adevărat, într-o perspectivă mult mai justă și mai adîncă, personalitatea lui artistică. Descoperind modalități formale, care aveau să se dezvoltă și să ajungă la plenitudine mai tîrziu, în opera unui Pillat, unui Matei Caragiale, Argezi, Barbu sau Adrian Maniu, poetul **Imnurilor păgîne** își dovedește pe de o parte, prin chiar instabilitatea sa sensibilă, cuprinderea estetică largă și gustul complex — peregrinarea sa amatoristă prin diversitatea de forme lirice indicînd neliniștea estetică a „clasicului“ aparent; iar pe de altă parte, uimitorul caracter anticipator al acestor descoperiri aruncă lumină și asupra frecventării de către Duiliu Zamfirescu a celorlalte forme lirice, practicate de înaintașii ori de contemporanii poetului. Cel căruia îi reușește să întuiască cu atîta înflorită rigoare, la 1890, lirismul, ascuns în conca sa de străluciri întunecate, al lui Adrian Maniu, nu poate frecventa poezia lui Eminescu, Bolintineanu sau Macedonski decît cu un egal spirit descoperitor, departe de orice epigonism și de orice imitație.

Într-un **Fragment** închinat criticului Junimii și tipărit în volumul omagial de la 1900, poezii defuncți, care aparținuseră societății literare patronată de Maiorescu, revin pe tărîmul luminii, ca să instrune din harfe nevăzute, în cinstea mentorului lor de altădată, simfonia vieții și amorului. Plutesc astfel, sub formă de duhuri, prin versurile **Fragmentului**: tînrul și visătorul Eminescu; Nicoleanu, urmărind victima sa bălăie, cu ochi negri; Petrino, obsedat de chipul iubitei moarte; Veronica Micle, protejată Anadiomenei; iar mai la o parte, într-o luncă cu ierburî de mătase, plîmbîndu-se în seninat și întîlnind chiar pe Rodica-Alecsandri. Evocarea aceasta literară

amintește de bună seamă **Epigonii**; ea se apropie însă și mai mult, atît ca viziune cît și prin consonanța intimă și surprinzătoare identității formale, de **Bătrîni** lui Ion Pillat. Descoperită de Duiliu Zamfirescu (cu ajutorul lui Bolintineanu) încă de la 1880, în extraordinarul vers, din al cărui germene melodic crește elegia plaiurilor de pe **Arges în sus**:

... Acolo unde riul, plîngînd murea
în mare...

(Djali)

esența lirismului pillatian, ce nu e doar joc de tonalități ale muzicii și luminii, ci și orizont lăuntric, pe care peisajul fizic nu face decît să-l consemneze, se găsește toată în această frîntură, în acest ciob de cristal, bogat în oglinzări, din **Fragment**:

... Un templu pe un deal
Deschis spre nesfîrșite singurătăți
senine...

Chiar și numai în fulgerări de o clipă, Duiliu Zamfirescu a **văzut** însă clar și în întregă cuprinderea sa, zarea dinăuntru a poeziei lui Ion Pillat, așa cum imaginea fîntîni romane o arată:

Suna în jgheab de piatră fîntina
cîntătoare,
Împrăștiind în aer un abur de
răcoare.

(În ruine)

Dacă limpezimea ar fi unicul atribut al clasicismului, atunci distihul din **În ruine** ar reprezenta chintesențial și glorios „clasicismul“ autorului său. Atmosfera ce se degajă din acest distih, care tocmai datorită ei devine pillatian, e însă dulce nostalgică, născută de prezența vie a senzațiilor **auditive și tactile**, care în vaporozitatea,

în confuzia lor, și în complexitatea de corespondențe a impresionismului, vor fi atât de generos primite de Ion Pilat. Întocmai ca autorul **Scutului Minervei**, Duiliu Zamfirescu gustă peisajul clasicității sudice în plinătatea ecourilor lui sensoriale, durerea evocării venind din însăși acuitatea simțurilor poetului. Rechemînd în memoria sensorială pierdutul tărîm al Poeziei :

Ah ! ajută-mă acuma, tu, Minervă
înțeleaptă,
Să găsesc printre atîtea lucruri
nouă ce mă mînt,
Drumul către Salamina și navarul
ce așteaptă
Să mă-ntoarcă la Megara, Eleusis
și Corint.

Lasă-mă să viu la tine, lume plină
de parfumuri,
Ce răsar din timpul clasic ce mi-a
fost atât de drag :
Să culeg în libertate trandafirii
de pe drumuri...

(Pe Acropole)

sau regăsind, printre dactili și trohei,
nu numai decorul și spiritul Romei
de odinioară, ci chiar geniul viu al
peisajului roman :

... Bradul, umbrela și-o-ntinde pe
muchea arsei coline ;
Mierla șagălnică țipă prin grase
tufe de lauri.

... Roma din vale privește pe gînduri
Soarele moare prelung în adîncul
mărilor Tusce.

(De la Villa Tusculana)

Duiliu Zamfirescu lasă versurile să se
pătrundă de ghița amară a luminii
pillatiene.

Așa cum în **Djali**, la 1880, lirismul
poetului de la Florica irumpe cu anti-

cipație într-un vers atât de greu de
substanță, o altă formă lirică e des-
coperită, la 1881 (de astă dată cu aju-
torul lui Alecsandri), în **Cîinele Niza-
mului**. Acest poem epic, ecou natura-
list al **Sergentului**, din ciclul **Ostașii
noștri**, conține și el cîteva versuri de
rară frumusețe, cu acea somptuoasă
întunecare, din poezia lui Matei Cara-
giale. Dizolvat în baia de plăceri ori-
entale a idilic-latinului Alecsandri,
„mult“-ul matein siporește pînă la sa-
turație voluptatea imaginii, dîndu-i
chiar o notă de lascivitate :

El întîlnea în drumu-i mult dui-
cea-i țară caldă,
În care tinerețea în desfătări se
scaldă...

Iată și inscripția sub un portret posi-
bil, din seria pe care Țarigradul și-a
pus pecetea minifică și însingerată :

În Anadol ucis-au destule căpri-
oare
Ca să se-nerce astăzi la omenesc
vînat.

Iar din același **Fragment**, din care ră-
sărise imaginea templului pe dealul
deschis „singurătăților senine“, portre-
tul sumbru-voevodal al Poetului, ve-
nit să întîmpine parcă domnița cu
„doru-nveninat“, ce-n mîna-i „spelbă
floare de ceară străvezie“ poartă poti-
rul de sînge al roșului trandafir :

. Sub bolțile tăcute
De ramuri de naramze, sosește
încruntat,
Sosește singuratec din vremile
trecute
Poetul.

Cunoscînd apoi magia primejdioasă
a elementelor naturii, față de care
adoptă tonul prevenitor, dar plin de
gingășie, al lui Arghezi din **Puțin** :

Păzește-te de luna plină
Ce-n limpede miroso de tei
Ademeneste prin grădina
Cu lunga ei privire lină
Și cu tăcerea ei.

(Unei copile)

ori naivitatea baladescă al cărei ton
l-a izbândit Ion Barbu în **Riga Crypto**
și **Iapona Enigel** :

De ani întregi venea mereu
La curtea sa împărătească
O pajură cu chip de smeu,
Cu cioc și limbă păsărească.

Și-n miezul nopții croncănea
Pe-un ciot din turla cea bătrână,
Și-î tot chema, l-ademenea
Să se coboare-ntr-o fântână...

(Fiica haosului)

Duiliu Zamfirescu descoperă în cele
din urmă lirismul modern al declinu-
lui, al stărilor obscure, liminare, ce
nu pot fi exprimate decât prin trans-
cripția lor obiectivă, în peisaj, —
lirism slujit la noi îndeosebi de un Ion
Vinea (**Declin**), de un Bacovia (**Amurg
de iarnă**), iar în afara orizontului ro-
mânesc de un Georg Trakl, și căruia
îi împrumută aici tonul lui Adrian
Maniu („Pe lac țipă lebezi speriate de
foc“ — în **Bal mascat**) :

S-aude un glas sub bolta cea-naltă:
E țipătul lung al raței de baltă.
Sălbatcă prin stuf mugește un taur.
Se urcă pe cer un disc strîmb
de aur.

(Castel Fusano)

Oricît de variate și surprinzătoare ar
fi, în modernitatea lor, cele cîteva ver-
suri citabile ale lui Duiliu Zamfirescu,
și mai ales oricît de bogate în lirism
ar fi aceste versuri, a căror zare în

lumea visului se deschide atît de largă
încît fiecare din ele se poate des-
prinde și poate trăi independent de
bucata ce îl conține, — lipsește poetu-
lui sunetul liric propriu, care străbă-
tînd întregul creației o organizează în-
tr-o unitate, într-un corp artistic în-
chegat și lesne identificabil. Lipsind
decî tocmai calea cea mai sigură și
mai directă spre sîmburele universu-
lui sensibil al poetului, orice încercare
de a defini lirismul zamfirescian riscă
să rămînă la suprafața fenomenului.
Foarte de suprafață este prin urmare
caracterizarea prin „clasicism senin“ a
lui Duiliu Zamfirescu, și G. Călinescu
o repudiază pe bună dreptate, contes-
tînd clasicitatea poetului, la care vede
mai degrabă un „academicism rece de
turist englez și de aristocrat estetic“,
ori „fericirea silită“ și „un echilibru
obținut prin contorsiuni“, recunoscîndu-
i însă suflul de poezie din produc-
țiile italianizante: fie de imitație, ca
Boul — pitică umbră a celui carducian
și totuși emoționant în melancolia
lui („cuprins de jalea lui Volney“);
fie de viziune, ca în „gravura“ pirane-
siană ce reprezintă peisajul roman vă-
zut de la Villa Tusculana și „micul
desen“ al Villei Aldobrandini, de la
Finascati, — ori în versurile de factură
sămănătoristo-tradiționalistă (**Sosesc** și
Vara). Cu toate acestea, ideea despre
„clasicismul senin“ sau mai curînd
„clasicismul senin și rece“ a fost nu-
trită chiar de sentințele presărate în
versurile poetului, precum: „A fi rece
și frumoasă, simbolul eternei arte“
(**Către Diana**) sau de imaginea amîn-
tită a **Boului**, care prin trăsăturile de
vitalitate și cumînțenie, umbrite în
mod ciudat de o tristețe sempiternă,
simbolizează poezia :

De-apururi trist, în mijlocul cîm-
piei,
Voinicul bou privește înainte,
Cu ochii mari, cu sufletul cuminte,
Ca un simbol antic al poeziei.

Sensul catrenului relevându-se tocmai prin ciudata umbră de tristețe, strecurată în limpezimea și armonia idealului. Abia prin această obscură sentimentalitate învăluitoare se ajunge la zona lirismului, la structura sensibilă a poetului. Zonă și structură ce se răsfrîng în scepticismul neturburat și înalt al unei alte strofe :

Ceruri și eternitate.
Sori, planete și puzderii
De materii,
Toate la un loc — le bate
Infinita vanitate
A părerii.

(Timpul zboară)

În tonurile pălite ale tablourilor romane : **La Villa Alidobrandini** („Tăcute lacrimi picură din plante...“), **Anienul** (cu versul de velur : „Un vechi măslin din vremile lui Numa...“), **Plouă** („Plouă lacrimi de toamnă peste lumea ostentată, / Scuturînd petale albe de pe ramuri de lămâi“) și **La o fântină** — tablouri ce sînt mai mult totuși decît încercările unui turist, căci exală parfumul ascuns al lucrurilor, imaginile fiind trăite dinăuntrul lumii pe care o sugerează, — în tonurile stinse și calme se strecoară umbra aceleiași tristeți. Desigur, abitudinea rece academică și estetismul aristocratului există, dar se pot și ele converti la lirism, la o trufie în adevăr nobil spirituală, ce se desprinde din viziunea constelațiilor deasupra ruinelor romane : nu e conștiința imensității cosmosului, nici resorbția amefitoare a haosului cristalizat astralic, ci sentimentul unui acord, al unei corespondențe sublimă. Deasupra Stadiului lui Flaviu strălucește Vega.

Cîntînd voios din Lyră și scăpărînd din focuri
Spre gloria eternă a nobililor
jocuri...

Iar pe cînd Arcturus și Altair luptă cu „propagarea solipirei lor prin goluri“ :

Antares se ridică aprins și sîngeros.

Așa cum există o „seminătate“ a poeziei, trăită însă, în ambianța naturii, o clipă cel puțin, cu goetheanicul simț al mitologiei, al plasmuirii fabuloase :

...Stai pacinic la umbra pădurii
Și mintea ți-o porți în imagini
De smei, de povești și lemuri...

(Luceafăr)

Cînd coarda cea mai intimă vibrează, versurile simple și aeriene transmit acest semn venit din unghere de taină :

Cung pîraiele în cînturi,
În mirezme cad petale,
Și suspină toată firea
După umbra gurii tale.

(În amurg)

Florul poeziei sporește încă, simțămîntul devine și mai pătrunzător, în timp ce expresia rămîne la fel de simplă, de transparentă :

...Cad frunzele de sus,
Uitarea ta pe mine.
Se duc spre răsărit
Cocoarele în clipă ;
Se duc, le-am auzit
Sfîșietorul țipăt.

(Ce-a fost)

Pe linia acestei simplități, acestei acurateți de expresie, îmbrăcînd însă o emoție cu desăvîrșire străină viziunii sămănătoriste și tradiționaliste a naturii (precum în **Sosesc** și **Vara**), sudicul, clasicizantul, floralul poet din descendența lui Bolintineanu și conso-

nanța lui Macedonski, tinde la un purism al simțirii, cu nota de afectare a prerafaeliților. Iată așadar o strofă cu atât mai revelatoare, cu cât lipsesc elementele simboliste, din care se nutrește prerafaelitismul lui Ștefan Petică :

O tu, acela ce mă faci să sufăr,
O suflute, întoarce-te prin astre
Și lasă-mă pe apele albastre,
Să dorm pe veci cu capul sub un
nufăr.

(Fugind de tot)

În terțina finală a unui **Sonet** apoi, imaginea poeziei, nimbata de epitetul „castă“, e de altfel în sensul străluminării paradiziace :

. casta poezie
Sta peste tot, precum între lumine
Beatrix stă-n Divina Comedie.

Extatica viziune, a cărei transpoziție strofică, plină de strălucire și rigoare, de simetrii de diamant, seamănă cu arta giuvaenguiului care adună, în obiectul său minusoul, armonia constelațiilor — și nu e de loc neobișnuită la autorul acelor versuri dispare, ce sînt tot atîtea entități complexe, ca tot atîtea nestemate cu misterioasele lor răsfrîngerii — își află realizarea, pe tărîmul lumesc al poeziei, într-o altă izvorire prerafaelitică, și cea mai importantă. E vorba de poemul **Mirișă**, care în subdiviziunea sa **Marghita** cuprinde versuri nu numai de o curgere ritmică extrem de pură, în delicata-i artificiozitate, însă și o viziune ale cărei trepte prerafaeltice duc la cea mai înaltă formă a poeziei lui Duiliu Zamfirescu. Astfel, imaginea fecioarei moarte pare văzută cu ochii lui Dante Gabriel Rossetti :

Mai alb decît luna de Mai spunînd,

Stă trupul fecioarei în somnul
Eternelor umbre, iar sufletul blînd
L-au dus heruvimii la Domnul.

(și va reveni mai tîrziu în balada lui Ștefan Aug. Doinaș **Sîntul Gheorghe cel fals**). Scepticismul zamfirescian, umbra tristeții aruncată peste lumea formelor „senine“ :

O lume de visuri cătînd adăpost
La țarm adumbrit de durere.

Dansul decorativ-armonic al corpului astral în înalt :

Lumină ce noaptea s-aprinde pe
cer
Rotindu-se lung împrejururi..

Transmutația spiritului în flori, în pietre scumpe :

Întoarnă-te iarăși în forme de
flori,
În farmecul gemelor stinse..

Pentru ca orizontul lumii să se închidă sub umbra aripilor pe care pasărea morții („O pasăre neagră plutește pe noi“) le întinde, ca un motiv dintr-o stemă :

Și lasă pămîntul sub pete de nori,
Sub umbre de anipi întinse.

Nimic nu poate părea mai temerar decît să cauți chipul poetului în iluminările întîmplătoare, ce aruncă pe figura lui pulbere stelară — și nu în trăsăturile pe care zilele și anii le-au fixat, ca o mască ce vrea să redea imaginea sufletului din adînc. Lirismul nu este însă o stare sufletească, deși își are rădăcinile bine împlîntate în suflet, în simțire. El e o stare a spiritului creator și ca atare cunoașterea sa implică mai mult analiză estetică decît pătrundere psihologică. Psihologia poetului, ca și umanitatea lui complexă, nu pot fi desprinse desigur

din minime frânturi ale operei, dintr-un vers sau chiar dintr-un singuratic poem, oricât de bogate în splendori formale. Dar tocmai aceste splendori de formă, în maxima lor concentrare obținută prin cristalizarea în poem, în strofă, în distih, în vers, revelează orizontul spiritual al poetului respectiv. Există creatori norocoși, care au realizat opere impunătoare, bogate de umanitate, există poeți a căror sensibilitate s-a turnat în tiparul poemului integrator. Orice mare artist, orice mare poet e un astfel de creator norocos. Dar există și poeți, nu mai puțin autentici, față de care destinul s-a arătat avar și care totuși au întâlnit, în rare clipe dăruite, poezia. Au întâlnit-o sub forma aceasta singulară, a iluminării unei strofe sau unui vers cu excepționale potențe estetice. Pentru a fi descoperit și redat tărîmului comun, lirismul unor astfel de poeți se cere explorat cu o adevărată tehnică de scafandru, în marea nesemnificativă a operei lor aparente. Iar flora abisurilor de sub apă oferă nu o dată surprize magnifice. Important este doar să ajungi la lirism. Și oare explorarea prin exercițiile în aparență epigonice eminesciene ale lui Duiliu Zamfirescu n-a scos la lumină un lirism nou și pur? N-a fost revelat acest orizont liric nou de viziunile țigăne în fulgerații de o clipă: stinsul luccafăr trimițînd o rază prin negure dese; vrejurile de gelsomină căzînd deasupra lacului clar; virginala stea schimbată în femeie dormind pe un pat de auroră boreală; lacrimile picurînd în

fundul peșterilor și răsărînd apoi, ca fîntîni, în adînc de lacuri? Și nu se includ apoi acestui orizont liric și alte viziuni, din aceeași plasmă sensibilă: dafînul încă verde, pierit de vîntul autumnal; măslinul din vremile lui Numa; rîul care moare plîngînd în brațele de spumă ale mării; soarele agonizînd prelung în adîncul mărilor Tusce; mierla șăgalnică ce țipă prin tufe de laur; zarea străpunsă de unghiuri migratoare, ce risipesc în văzduh arginturile lor sonore; ori blînzii sunători cîntînd din harfele lor nevăzute?

Oricît de statică și sumară ar fi imaginea cuprinsă într-un vers din **Cîinele Nizamului**:

Alături stă un cîine roșcat ca o vul-
poaică...

Lirismul aici ascuns, indicibil la modul analitic, se leagă de orizontul memorabilei strofe, în care soarele, disc strălucitor de aur, învăluite pustiuul naturii, dureros semnalat de țipătul lung al raței de baltă, de mugetul sălbatic al tau-nului din stuțăriș.

Nu numai o fină melancolie, citită ca scepticism, nu numai o rară discreție a sensibilității, citită ca „seninătate“, se recunosc în lumea poeziei lui Duiliu Zamfirescu, dar și o tristețe suavă și totuși pătrunzătoare a peisajului și decorului, cromatismul pălit al declinului, aprins brusc de însingurarea de foc a unui astru, desprinderea florală și muzicală de lumea aceasta. Un crepuscul de flori de lămîi, de țipăt de cocoare, de palori feciorelnice ale morții.

Momente și moduri lirice (II)*

de Ion Caraion

Indiferent că se presupune locuitor al Eladei („Eu toropit pe nisip visez că sînt Grec“), rege al Izraelului („În Izraelul meu pășesc de dimineață“), compars al lui Horațiu și cetățean roman pe sub un cer cu păsări majestuoase („În al meu Lațiu... n-am găsit decît...“), pers călărind spre legendare orașe ale Orientului („Pe un covor mă-ntind, devin persan... / Călare străbătînd spre Ispahan / Păduri de chipariși“), agricultor, cosas, pescăruș, sepie, „impenetrabil ca pisica“, „tăios și rece ca securea“, miner sau „rigă într-o ureche“; indiferent că se compară cu Polifem, cu Atila sau cu sfîntul Francisc; ori că se vede un Decebal vînjos pe spatele sirepului desșeuat (avînd barba „parfumată ca fîneața“ și „moale ca o iarbă“), — prin sentimentul monumentalului și gustul spațialității G. Călinescu seamănă viziunii avute, după cum sintetizează Al. Philippide în două pietroase versuri, de acel sculptor al antichității care ar fi fost dispus a-i desprinde lui Alexandru cel Mare „Statuia dintr-un munte“, / C-un rîu pe umăr și-un oraș în palmă“.

Umanist întîrziat în care specializarea (adică neistovita capacitate de a ști cît mai mult despre cît mai puțin) și separatismul disciplinelor se inten-

sifică și se accelerează; temperament copios incisiv, însă amator de bucurii primare, de candori și inocențe uneori autopreparate spontan pînă la perplexitate și asociativ, cu alonje în domenii multiple, temperatură de erudit, spirit enciclopedic și universalist; nelimitat în aviditatea de a umple cît mai multe și felurite genuri de activitate, efervescentă spectaculară, nu era de domeniul mirării atît revenirea sa la poezie (înainte de 1940 îi mai apăruse la „Cultura Națională“ un mănunchi de bucăți subtil savuroase), cît modalitățile de generoasă și expansivă aderare la sensurile istoriei din patrie:

Eram bărbatul care-n singurătăți
petrece,
Ca vulturul pleșuv pitit în stînca rece.
Nesuferind cîmpia fugeam de cei de
jos,
Băteam din aripi iute spre muntele
stîcios,
Și peste creste ninse făcînd ochuri
rare
Granitul mohorît îl apucam în ghiare;
Să scriu pe cer elipse eu mă credeam
ales,
Pe sus scoteam un țipăt de nimeni
înțeles.
Cînd coama-mi străluci la tîmple
sideral,

*) Vezi „Viața românească“ nr. 12/1965.

Mă coborîi în vale ca un Virgil pe cal
Cu lira într-o mină, cu hățurile-ntr-alta,
Unde foșnește grîul sau așchii scoate
dalta,
Strînsei în spume friul, făcui la oameni
semn
Cum să arunce coasa, cum să cio-
plească-n lemn.
Cîntam. Dar prea departe de ei ședeam
în șa,
Din gura mea un mormur nedeslușit
ieșea.

Descălecai. Le-am zis : În obște mă
prenumăr,
Lasăți-mă bușteanul să-l țin și eu pe
umăr,
Din moară să scot sacii, albit tot de
făină,
Să trag cu voi din baltă de pește plasa
plină.
Veghea-voi turma noastră-n ocoluri de
nuiele,
Cu plumb și cu mistrie urca-mă-voi
pe schele.
Frățește mi-au strîns mîna : —
Tovarăș fii cu noi,
Un fluier simplu taie-ți și fă-ne cînturi
noi.

(Eram bărbatul care...)

Nu cu ostentație, dar în orice caz
fără reticențe, dezinvolt, Călinescu și-a
putut în pace da poemelor titluri ca :
Electrificare, Cu cei care muncesc,
Tractorul, Tot înainte, Lauda mate-
riciei, Raport, Agricultură, Cositul, Rin-
duială nouă, Cosmonaut, etc. și apa-
rent întors într-un clasicism quasi-
afectat, să reia tema anotimpurilor
(**Toamna, Lauda zăpezii**), a elemente-
lor vegetale a fructelor și flonilor (**Pepe-**
nele verde, Păpădia, Trandafirul, Măr
tăiat, Frunza, Epitalam, Pom uscat), a
astrelor (**Soarele, Luna, Steaua**), a
obiectelor (**Ceasul, Patul, Rochia de**
moar, Călimara, Oglînda, Fotoliile,
etc.).

Interesul dilatat față de orice, supra-
fața preocupărilor și a pasiunii de

abordare („La țiterile toate am pus o
coardă nouă, / Și muzelor libovnic am
fost la cîteși nouă“ (**Cu cei care mun-**
cesc) l-au trimis și invitat la investi-
gații nepuizabile, sporindu-i încrede-
rea în facultatea de absorbție a intelec-
tului și în perspectivele dilimitării
umane : „Adîncile probleme desface-
le-va omul / Cu ai rațiunii dinți, / În
veci inaccesibil nu va rămîne pomul /
Sublimei cunoștinți“.

Lucian Blaga, sub alegoria și cupo-
lele muzical înveșmîntate în frunze ale
aceluiiaș edenic pom esențial, își striga
la „ceas umbrelnic“ astfel iubita : „Vino
să ședem sub pom, / unde ceasul fără
vină / cu șarpele se joacă-n doi“. Dar
o cantitate de insatisfacții, de sume-
naj metafizic, o doză de chinină că
efortul încă nu conținește și că necu-
noscutul nu s-a mai terminat plutea în
paradisul crepusculilor sale : „mereu
sub pomul interzis“.

La Blaga, după ce-l captează, obse-
sia vocilor primordiale, a „numelor“
și „atotștiutoarelor“ ce emană chemări
și împrejmuie și copleșesc ; obsesia
aceasta devine intolerantă cu poetul.
Indubitabil că ea va adăuga platforme-
lor cunoașterii aluviuni fantastice. In-
dubitabil că o să-i decoreze vitraliile
cu imagini și fosforescențe, cu bizarerii
și mistere. Totuși permeabilitatea sa
faustică la ele, însușire consumatoare și
conștient plătită („Iată că părul meu se
face / ca o cenușe ce-a înflorit“... fi-
indcă : „a cunoaște-nseamnă țarnă“) nu
se încarcă de eufonii instantanee („Zi /
și noapte — nimic nu-i ușor pe pă-
mînt“). Deși irosirii i se anticipă o ra-
țiune, dealtminteri supremă în orice
căutare : „Ne pierdem ca să ne impli-
nim“.

Călinescu e eruptiv și contaminant :
„Ce dacă părul mi-este sur / Gaudea-
mus igitur“.

Rezolvîndu-se reflexiv, pe etape și
tasări și tresăriri continui, revelația și
exploziile de acest gen lipsesc din uni-
versul lui Blaga, dar mirarea și fuga

după chipurile oricărui fruct care să sature, cînd nimic nu mai satură — acestea nu. „Făptura fără ieri“, partea fără de care n-am fi întregi și fără de care nu e liniște, nici echilibru, pe-rechea e anevoie de înfîlnit („îmi este dat, pînă la capătul acestei vieți, / în fiecare zi din nou s-o cuceresc“); însă ea e și mai anevoie de reținut. Ca un dat ancestral, efortul trebuie reinovit mereu, întocmai unei solii fără de care păstrarea acestei plămuii din fără timp, zilnic reactualizată și alta într-una, ivită în ceas de irizări matinale, n-ar fi posibilă altcum.

Iubite, în ipostaze multiple, plasate de preferință într-o mitologică lumină mediteranee, vor trece și prin „Lauda lucrurilor“ lui Călinescu. Cea mai fragedă, pentru care — imaginativ — se și bate, o iubită cu „păr ca frunza de măslin“, sîmi „acnișori la gust“ și-ntrre „coapse creț și plin, / Un vînat stînje-nel“, are cincisprezece ani. Mai tîrziu invocația sună : „O, vino-ncrezătoare în casa mea, tu, care / Ai șaisprezece ani“. Iar altundeva, naiv creștina izbăvire biblică (biologia s-a mai rotunjit) e asigurată însăși grație erotismului : „Eu voi intra în rai / Zburînd printre profani, / Prin tine, care ai / Doar douăzeci de ani“.

Cu implicații de cîntarea cîntărilor („Din mine trupul tău nu se va face rodnic / Puțin te strîng în brațe, mai mult te văd în vis, / Nu-ți voi fi mire sacru, ci pururi un logodnic, / Să merg cu tine-alături îmi este interzis“); pedălînd pe luciditatea forței nefizice („Nimeni de vîrsta-ți darul de-a te slăvi nu are / Toți sînt niște profani“... // „Îți voi cînta preludii pe clavicordii sumbre / Din Haendel și din Bach“), uneori vorbește de „fata cu sîinii mici“, ori sub firmamentul unei nopți în care latitudinii de brelocuri populează înaltul, își închipuie dragostea luînd o înfățișare păduratec zeiască și străbătînd codrul : „Văzui pe Diana cu mulți cîini după ea“. Dar în aceeași proporție în care mozelile bărbatului

(sau involburările-i pasionale : „Prin părul tău în vîlvă vrăjîtă mîna-mi trece / Într-un desîș abrupt“) țin mai cu seamă de intelect, de suplețe cerebreală, mlădieri stilistice și artă, ipotetica iubită e — prin unghii — „nudă cu munții cei stîncoși“ ; și-n timp ce poetul se complăce în metafora ori delicioșele unui erotism fictiv, îmbătat cu mireme, scaldat de prisosurile fastuoase și de galanteriile naturii care, într-o succesiune de bucurii cosmice, participă frenetic la senzorialitatea lui, banalitatea eternului gest se mîntuie prin naturalețe și uman : „Nu mă muștra prea tare / Ce-acum am să rostesc / Sint vorbe milenare : / Rozina, te iubesc“.

La sfîrșitul spectacolului, retras în cabină (**Am fost ursit de Chloto să dorm cu capu-n carte**), himera își ia concediu și dimensiunile singurătății se pregătesc pentru portretul din adînc : **Voi fi de-apururi nepereche / Un ornament stîngher**.

Mengerea la voluptate, la simplități, la frust, în cazul său parțial rațională, fragmentar deliberată, pe lângă numeroasele-i cochetații savant livrești, are nu mai puțin jîndul confundării cu autenticitatea de sentiment, cu impulsivitatea lui reală, de dincolo de vitalismul numai discret simulat și uneori renunță de plăcere la exercițiul filtrărilor, la artificii („Împodobit de fluturi în plete, dimineața, / Părînd o floare nouă, / Pe iarbă în genunchi mă voi lăsa, și fața / Spăla-mi-o-voi cu rouă“), complăcîndu-se în baia limpede a simțurilor libere. Atunci pune mîna pe tractor, cosește, fluieră, paște oile, ia de corn căprioare sălbatice și stă de vorbă cu agricultorii : „Tovarășe colectivist, / Unde mergi cu carul, / Tăindu-ți drumul / Printre păsările cerului / Dese ca fumul?“

Atunci realitatea se orînduie în panoramă homerice, se dilată, capătă proporții enorme, fabuloase, totul devine colosal : cantitățile de bunuri, de

sentimente, de vegetații. Boii sînt „gigantici melci-cuminți“, cozile cîrnășii — pînze navale“, pînă dimineața cerul domnește plin de „imensul lapte“ al astrelor, în al său Lațiu sosesc „nu boi sau capre, ci mimotauri greci“, sau „Cu nara udă vine / Împiedicată vaca de ugerelle-i pline“ și într-o respirație cosmică, aidoma aceluia Ion din bocete, care — murind — își răsfirea imensitatea umenilor „lui / În brațele pămîntului“, se întrevede cuprins de somn, osmotic odihnînd în flora lumii, în timp ce „boii m-ar sufla cu nămile, și-ar linge / Pe frunte-mi sarea care din piele s-ar prelinge, / Și mi-ar mînca șuvițe din ceafă și din barbă / Crezînd a fi vreo iarbă“. Rafinamentele cînturărești cedează aici locul unui tumultos poet al abundențelor și complexității de planuri.

Rînd pe rînd referă despre săpun, comutator, pastă de dinți, robinet, tractor, cosmonauți, mumindu-le pe unele minuni, pe altele candori.

Și dacă va cultiva termenul prețios, desprins din tomuri sau prelucrat anume; dacă va apela la graiul bucoavelor și letopisetilor, descolbuind arhaisme, nu se va da îndărăt nici de la folosirea termenilor și expresiilor populare sau a unor regionalisme pe care nu le mai poftea pînă adineauri nimeni pe scaun, așa încît găsim deopotrivă: a foșgăi, a zdupăi, a horăi, a probozi, a găjbi, cavalcadez, mă crez, ospelc, zarnacadea, zmaragdie, bulboainscorțoșat, invăscut, jaleși, chiparis, chrysopraz, diamantiale, artiștiți, clavicordie, cinabre, iaticlave, evdemonia, kief, inaudibil, chitre, năramză, etc. Iar ca rime rare, indicii ale unei gestații de durată, ou soluții cerebrale (se înțelege), de preferință pentru utilizarea în finalul versului a numelor proprii, sunate uneori chiar între ele, sau ca rime compuse, ne stau la îndemînă nuanțele unui registru neîncăpător: la-orimi = sacrii-mi; pare-mi-se = Ulise, sub tegmine fagi = Lalagii, Călinescu = ades cu, pe loc tu = interdiu ac

noctu, jeari = pliseuri = curcubeuri, pregeți = fremeți, berjeră = lejeră, fala = Guatemala, Odiseia = orhideia, greu = Nereu, Guicciardini = măslinii, Bidermeyer = aier, Orpheu = eu, Echo = ooo, an = Canaan, Aristotel = el, Decebal = cal, Socrat = = existat, Ofir = porfir, Avesalom = pom, Otilia = vanilia, cipriote = Goethe, erotoclit = jeliț, Circe = chice, trezi-s = Gebeleizis, Cordilieri = ieri, Ispahan = persan, Priam = n-am, Larmartine = destîn, Netinav = sclav, Thebe = plebe, Virgiliu = sigiliu, Danaos = haos, Vespucci = lucii, cern = Falern.

★

Dacă în mai anul acesta se împlinesc șapte decenii de la nașterea lui Lucian Blaga, înseamnă că l-am cunoscut pe cînd avea 52 de ani. Nu știu de ce, orientîndu-mă după unele fotografii și desene văzute prin reviste ori folosite de G. Călinescu în împunătoare sa **Istorie a literaturii române de la origini pînă în prezent** și neîntrebînd niciodată pe cineva despre omul în care atît de fenicit se întîlneau un mare poet, un discutat filozof și un original dramaturg, mi-l închipuisem altfel. Vreme de peste un ceas, în primăvara aceea, la ora și locul hotărît și ales dimpreună, ne-am dat unul altuia ocol, pînă să ne dumerim că pe noi ne căutam. (E o întîmplare a neuitării, care poate că s-ar cuveni evocată cîndva...). Îl vedeam și aveam să-l aud pentru întîia oară. Pe urmă aveam să trec prin Cluj, către niște șezători din nordul Ardealului și să-l vizitez. Aveam să ne scriem. După ce l-am cunoscut, i-am iubit și mai mult poezia, iar dintre toți scriitorii noștri, Camil Petrescu și cu el sînt cei care mi s-au părut întotdeauna cei mai tineri și mai apropiați de tineri. În „**Nebănuitele trepte**“ se va aduna și destăinui (Lucian Blaga e mut ca o lebădă“) într-un contur creator de con-

fuzii pentru pripa citorva amatori ai ideilor nestrămutabile. Dinu Pilat, care l-a admirat în casa propriului său părinte și estet, se lasă condeului surprins de aceeași masivă, cutremurătoare, nesfârșită tăcere a omului împrejmuit în societate de semenii. Și în genere se acreditează caracteristica și imaginea unui Blaga fiziolog al tăcerii. Taciturnul Blaga ! Taciturnul Blaga satură o sete de portret nițel misterios. E drept, deasemeni, ca să nu-i nedreptățim totuși pe unii din interpretatorii săi, că din cuprinsul reluat al unora din paginile-i autobiografice, care se vruseră tipărite prin 1946 la fosta editură „Boema“, aflai de fiul preotului din Lancrăm că fusese mut până la șapte ani, iar satul, copiii îndeosebi, scorniseră și poreclă pe seama acestei metehne. Totuși...

Totuși eu am cunoscut o altă fire și împrejurare de profil uman a lui Blaga. Am cunoscut un Blaga sociabil, cald, pur, comunicativ, cu virginități și prospețimi de copil, la care dacă te frapa ceva era tocmai naturalețea acestui fel organic de manifestare. Despre oricine în afară de el mi-aș fi închipuit că teatralizează. La ourțile dorului nu s-a teatralizat însă niciodată. De-aș presupune ori conveni că m-am înșelat, așez înșelarea aceasta între cele mai frumoase pe care le am până astăzi despre oameni ; și de-aș converti-o în prosopopee, nici vorbă că ea ar trebui să-și înceapă monologul cu acel zvircolitor „per me și vanno“. **Prin ea.** Prin ea am comunicat fără impedimente, lesnicios dar elevat, cu un univers care în cazul altor psihologii și instrumente aperceptive se refuza. Iar asta îmi este deajuns. Ce-mi folosește (și nu întrebuițez paradoxe !) un adevăr care mă mînte ?

Două lucruri dominante m-au izbit permanent la Lucian Blaga, de aceea le și consider definitorii : uimirea și curiozitatea. Sînt două lucruri pe care, precît se știe, niciodată nu le vei putea găsi la bodegă ori la cafenea. N-am

cunoscut poet cu o mai largă, cu o mai ineputabilă capacitate de a se mira și de a transfigura obișnuitul, descifrînd zei pînă și în infima vietate a unui mugur, a unui grăunte :

Mi-ai dibuit aplecarea firească și gustul ce-l am
pentru tot ce devine în patrie,
pentru tot ce sporește și crește-n

îzvornică.

Mi-ai ghicit încîntarea ce mă cuprinde
în fața
puterilor, în ipostază de boabe,
în fața mărunților zei, cari așteaptă
să fie zvirliți
prin brazde tăiate în zile de martie.

· · · · ·
· · · · ·
· · · · ·
· · · · ·
Copil, îmi plăcea, despoiat de veșminte,
să întru-n picioare în cada de griu,
cufundat pîn' la gură în boabe de aur

(Mirabila sămință).

Cînd recitesc astăzi cuvintele din postumul său volum : **Vîntul mă răsfoiește ca pe o carte**, mi-aduc aminte de dimineața bătînd în aur verde a acelei prime întâlniri... Lucian Blaga apăruse aducînd subsuoară două cărți în italiană : oște un exemplar din primele două volume ale operei sale filozofice traduse și apărute la Milano. Simțeau cu el, în clipa aceea, cum „toate (n.n. lucrurile) cîntă pentru semenii“. Minghia în nesațiu obrazii filelor, întorcea paginile în neștire și o făcea cu o înflorare atît de omenesc simplă, atît de adîncă, de parcă totul urma să se termine în clipa imediat următoare : „Vîsînd, întrezărim prin doruri — / lăptente-n pulberi aurii / păduri ce ar putea să fie / și niciodată nu vor fi“. Parcurg **Bocca del Rio** — delicat sidef erotic, tăiat sub lacrima romantică a unor rigori clasice ; **Vara lîngă riu** — beată de un pur corporal, cu exultări de farmec dianic și virginități de entelehie aristotelică, recipient al flăcărilor și preorînduirii, desăvîrșit giuvaer în

piscul vibrațiilor lui; reiau lauda materiei din **Noapte la Mare**, morală în spasmele ei ca însăși setea ce-o propagă și-o cnispează: „Murmură dor de pereche. / Patima cere răspuns. / Ah, mineralul în toate / geme adânc și ascuns. // Sarea și osul din mine / caută sare și var“. Unde începe și unde s-a oprit și când căutarea în opera lui Blaga? Nu veți descoperi oprirea. Lipssește. Numărați de câte ori întâlniți verbul a căuta în poezia sa: „**Căutam** pământul, unde / mitic să ne-alcătuim; / „**Caut** nume — fie-o mie — / să-ți arăt ce-mi ești cu mie“; / „**Am căutat** mereu umbra genelor / pe un obraz. **Am căutat-o** prin geografia / răsăritenelor și apusenelor / basme. Și n-am găsit-o./ Numai târziu am găsit-o aci. Aci, / în patria mea, la seminția mea“; / „...vînt de miazănoapte / sau vînt de sud, dacă m-ar căuta“, etc.

Germinația și devenirea sînt firele conducătoare ale acestei poezii vislind către tărmini foarte greu accesibile și imateriale: „Văzduhul semințe mișca / spre ținte doar undeva în mituri întrezărite“.

Starea de prefacere continuă a lumii, a amestecului de elemente, de aluaturi și incandescențe supuse fanteziei unor malaxoare ce nu-și mai îngăduie răgaz („Alchimie e totul în lume“) îi vădește incontinența existenței. Sfirșit nu există: „Tubesti — cînd simțiri se deșteaptă / că-n lume doar inima este, / că-n drumuri la capăt te-așteaptă / nu moartea, ci altă poveste“. E o trebuință de rupere a limitelor și-o surprindere a actului deja săvîrșit: „gîndul ni-l **dezmărginim**“.

Veghea e fenomen de cuprindere și de asimilare, metodă de expediție și sconmonire, fel al cercetării și soluție hegemonică asupra lucrurilor. Somnul — o cale de eclipsare a lor, de retenție și reducere a planurilor de conștiință și a simbolicii acestora: „Iată-amurguri, iată stele. / Pe măsură ce le văd / lucrurile-s ale mele / ...Lucru-

rile-s ale mele. / Sînt stăpîn al lor și domn. / Pierd o lume cînd adorm“.

Așa cum se va petrece cu majoritatea poezilor noștri de după ultimul război, și chiar cu poezii altor popoare, inexorabile cerințe de comuniune și contopire îi vor deslipi de fantezele turnurilor, de camerele închise și de mentalitatea care lega și pecetluia între ele amîndouă spețele de izolare: „În tîrzia, bogata cădură / închis între ziduri cine-ar mai sta?“

★

Parcă Tudor Vianu — mai auster temperamental și mai controlat în manifestările orale, curtean al solemnelor lui obligații de gală, de forum și de catedră, mergînd cu rigoarea și exigența pînă la a-i fi inspirat lui Ion Barbu acea exultantă metaforă de... Tudor-Bici*) — parcă profesorul și academicianul Vianu, în plăpîndul său volumaș de versuri apărut acum 8 ani, n-a simțit și narat despre prizonierate asemănătoare? Și parcă nu l-au năpădit aceleași spețe lăuntrice de sete și de foame pentru contopirea cu fervorile vieții?

* Asupra tinereții cu risipe sterpe, meandre și vocații spre ravagiul a rigurosului matematician și poet de mai târziu, care a proiectat abstracția pe circonvoluțiuni de muzică fără vecinătate în lirica românească, Tudor Vianu (și i-o datorăm!) a avut la timp un rol frenator, temperînd niște porniri care — întrebuințate și încăpute apoi pe direcții proprii — au dat literaturii și științei românești o fosforescență personalitate. Barbu o va recunoaște într-unul din acele poeme-dedicație, salvat pe un caiet studentesc al dotatului Mihai Rădulescu, care ni l-a încredințat nu fără o gingașă pietate și pudoare:

Ca marea iscusită ce petrecea Jason
Berbecului prin Lîna, să-l scarmene, să-l tundă
Sarcasmul tău o Tudor, numi acel Ozon
Cornutei obstinate la „Gaura profundă“.
Sub pînten, sub harapnic, un behăit obscur
Trecu în vers. Deci slavă lui Tudor-Bici! El e
Pe bruta năvălaşe, arc, praștie, O, Martur!
Ai căruși ochi, în raze văzură pe Helle.

În a doctorului Faust închisoare
Fiecare dintre noi am stat

Las Theosofia-n praf să cadă
— Viața nu ne cere explicații —

Las pe Aristoteles în ladă...

Ah! oglinda soarelui din mări,

Dealul care cîntă în lumină

Și pădurea neagră de metal,

Parfumatele efluvii de sulfina

Și zefirul meridional!

Pentru Blaga lumea-i o condiție: „Că ești cuvînt, că ești pămînt, / nu te dezbraci de ea nicicînd“. Fîrescul coborîrîi în cetate, al fuziunii cu mulțimea, părăsirea pereților despărțitori, inseparabilitatea de adevăr au devenit evidente, corolar ele însele: „Cînd prin oraș calci lin pe străzi / sămînța ulmiilor, și-n mers / în **adevăruri limpezi** crezi — / mai e nevoie de vreun vers?“ Și aceeași imensă mirare de care pomeneam, lacomă să îmbobineze tot, mîhnită de a nu izbuti să se găsească în posesia unei forțe de vizibilitate de proporții ample, care să reducă depărtarea dintre om și mister: „Ce calm! Ce puritate! / Dacă am vedea cu lacurile, / stelele s-ar apropia / întîmpinîndu-ne la drumul jumătate“. Apa, cu mării ei ochi deschiși („nici un lac nu are pleoapă“), discerne, oglindește și... „vede totul“. O singură consolidare în disocierea celor două nivele de potențial: spre deosebire de om, apele n-au amîntiri.

Frecventă în foarte multe bucăți, vara — anotimp, cum se observă, predominant în poezia lui Blaga — se întinde pînă în noembrie și iubitei din neistovitul ei clocot i se cere ofranda unui nou flux de văpăi: „Sporește-mi inima cu-o ardere“. Cîtă deosebire de registru cromatic, bunăoară, între Băcovia și Blaga, între toamnele unuia și ale celuilalt! La Blaga nu plouă, nu e tristețe, nu e destrămare. Toamna

lui Blaga nu reduce, nu adoarme, nu turtește, nu interzice biologia. Ca niște vase comunicante, regnurile conversează, viața e dădora de seve, principiile continuării laborioase a activităților și circulația harurilor operează nesupărată: „Unei noi creșteri văratice în toamnă, se pare / c-am fi hărăziți și aleși“, sau „Octombrie, cu încă-o bucurie / prin neguri să mă-mtîmpine-ar vrea, / să mai aud odat' pe cale ghînda / pocnind din cînd în cînd sub talpa ta“. Altă lumină, alt mobilier peisagistic, alt ton lăuntric. Nici corbi, nici noroaie, nici crize abullice. Anotimpul are ceva hieratic, muzical și visătoresc, puțină tinctură dionisiacă. Pînă și suferința se transfigurează: „Între frunza ce cade / și ramura goală / moartea se circumscrie / c-un gest de **extatică boală**. / Un joc îngîmînd cu **lemnoasele membre** / sună tîrziu, **nebunul, caldul septembrie**“. Toamna lui Blaga e o prelungire a verii și a vieții, o rezervație a dragostei universale; ea respiră de re izbucniri de seve, de plenitudine, de surisuri cordiale, netezită de evantaiete unei altitudini indiscutabile: „Ne odihnim în iarbă, cu un rest / de oboseală în noi, ca sufletul“. Peste clipă și privești, peste frunză și drum, — „Aud muntarițe cîntînd din tulinic, / tăiat în vis, din corn de inorog“.

Ar trebui alese, după aceea, din preferări de soare, măruntele, delicatele însă așa de ascuțitele fire subțiri de rară, de imaculată sensibilitate, de ireală finețe a vibrației: „Sîmbăta ierbii“, „Iese liniștea din munte / unde locul i-a fost strîmt“, „Aceasta-i tristețea cea mai mare a spicelor, / că nu sînt tăiate de lună“, „Corabia se cufunda puțin sub greutate, / cînd luna cobora pe ea“. Sau acești fulgi de zăpadă: „Lumea toată / e un singur alb. / Coboră din înalt / moartea petalelor“. Ori, miraculoasă și neverosimilă, patetismul zeității pereche: „În fabula verde și caldă-a naturii / tu crengi ai,

iubito, nu brațe". Și, în sfârșit, năluca de eter și străvezime, cerbul acela mistuit de foc sublim, care „parc-ar vrea / să bea ușor, din apă numai cerul“.

Curiozitatea, cealaltă trăsătură izbitoare a lui Blaga, dacă e îngăduit s-o reamintesc, nu i-a adus niciodată îndeajuns, pe pianul cunoașterii — și o mărturisește singur! — atîta aliment nobil cîtă foame și putere de consum era în el:

Nu mi-e destul. Și după orișice
aș spune: înc-o dată!
Ori ce se-ntîmplă-i ca și cum
s-ar întîmpla c-o fată.

Ah, nici un rod nu mi-e destul,
Îl vreau și-n alte chipuri.
Se poartă rîul către mări,
dar pierе în năsipuri.

Nu-i apă să astîmpere de-ajuns,
nu mi-e destul viața, cartea.
Iubire-aș vrea, pierzare, jar,
cum voi simți o dată moartea.

Tu te-ai născut din sete de dreptate,
Din sîngele acelor ce căzură;
Din osul celor ce-au fost trași pe roate,
Și din protestul cu căluș în gură.

★

Înainte de 1930, nu mult după ce poetului V. Voiculescu îi apăreau „Poemele cu îngeri“, Zaharia Stancu, tînăr. își tipărea — însă fără rechizită și condimente celeste, — întîile sale versuri, intitulatе potolit: „Poeme simple“. Respirînd de sănătate și naturalețe, fidele cu denumirea lor, ele au surprins prin puterea de concentrare, cam neobișnuită pe atunci la colegii de generație și aproape singularizîndu-l. E o însușire care n-ar strica nici succesorilor și pe care de fapt Zaharia Stancu și-a știut-o conserva. Cartea debutului oferea o paletă de tonuri senzuale, un lirism discret și ciufulit, se scâldea în lumină și aromă de soare cîmpenesc,

avea interogații blînde și neliniști tolerante. Mici bucolice, pasteluri și idile. Adia pe acolo mult miros de fin, treceau cîteva păsări pe acolo, fructe de șes se rostogoleau chemînd, erau ardori carnale, ecouri ale unei eredități încrîncenate, jerbe de culori cîteodată și cîteodată o așteptare vagă se auzea ciîmpînind în depărtări. Poemelor simple li s-au adăugat cu anii, **Albe, Clopotul de aur, Iarba fiarelor, Pomul roșu, Anii de fum**, experiența de concentrare și sintetizări, de adunare a ideii poetice într-un spațiu de restrîngerii extreme neîncetînd. Economia de expresii a caracterizat volume întregi, cu bucăți de o strofă sau de două, unde înclinarea general juvenilă spre discursivitate și spre amploși inutili era delîberat prevenită și abătută, din intenția de a se educa în spiritul esențialității, deși nu al uscăciunii, deși nu al aridităților. Copleșit de participările naturii, dominante în poezia sa, o poezie cu mult colorit, de o cromatică abundentă, pasională și molipsitoare, e pe de o parte comunicabilitatea cu precursorii, care i-au irigat inima și literatura cu revolte, cu ecouri sociale, dezvăluind în el cumplite sedimente sufletești și latente uluitoare, iar pe de altă parte erotismul. Însă oasele strămoșilor, trezite să sune în carnea cîntecelor lui, amîntitoare de robii tîrîți sub bici și urcînd prin veacuri spre o dreptate așa de tîrzie și de firească, nu strecoară în auz atîtea dezmierdări cîți bulgări, nici atîta voluptate cît scrișnet și cîtă frămîntare.

După 23 August 1944, dedicat prozei care i-a adus numeroase succese vrednic muncite, Zaharia Stancu (și părerea de rău însoțește constatarea) n-a mai publicat pînă către toamna anului acesta decît... **Douăzeci și trei de cîntece**, fără de care însă nu se cade nicidecum încheiat jurnalul acestor note de lectură. Premergător al unor culesuri și scadențe întrezărite, al unor prefaceri radicale în metabo-

lismul istoric, atașat fără zăbavă și fără șovăieli cantității de abnegație a idealurilor cucerite și cimentate prin luptă, Zaharia Stancu aparține coloanei aceleia de scriitori combativi care au servit revoluția socialistă în primele rinduri. Pe dușmani îi trece în rîndul viețuitoarelor inspinatoare de repulsie sau al vegetalelor nerodnice și se comportă față de ei ca un ereptolog prevenit, ca un horticultor nesentimentalist: „Șarpele nu-l încălzesc la sîn“; „Șarpele are dinți de șarpe / Chiar dacă-mbracă pielea de aur“; „Țestoasa e tînără dar e tot broască“; „Vulturii pleșuvi și lăstunii / De pureci sînt ciupiți doar în cușcă“; „Chiar dacă ar pieri toți cedri deodată, / Măceșii nu ar crește mai înalți“; în schimb — „Toamna trandafirilor sînt tot trandafirii“. Știe că duelul cu gălăgia pernicioasă, cu pînde de vrăjmașe nu se va șterge din amîntire, deși duiumul anilor și-a spus cuvîntul, deși apele nu curg de-a-ndăratele: „Mulți zăvozi m-au lătrat, m-au mușcat. / În jilav adînc i-a topit pămîntul. / Pînă la marginile lumii vîntul / Pădurile vechi le-a scuturat“. Și cum rezidurile au fost expurgate, cum de cioturi și putregaiete noua pădure s-a dispensat cu voința vertiginoasă a tuturor copacilor ei teferi și duri, lămpiditatea mesajului său — care nu e decît rezultanta firească a unui proces istoric — reiese cu evidență: „Grîul ce-l semăn o să-ncolțească. / Rodul neghinei e pleavă, nu-i rod. / Poemele mele făuresc pod / Între glob și bolta cerească“. Dealtmînteri complexe ar fi deplasate, cîtă vreme retina fotografică n-are a se întrebuița decît pentru consemnarea unei consecvențe: „Steaua mea a fost roșie totdeauna, / Roșie va fi cît stele vor fi. / Oamenii au atins cu degetul luna, / Cu tălpile o vor atinge-ntr-o zi“. Iar dacă pe trupul sufletului descoperi îngrămădită la un

moment dat oboseala și descoperi cicatricele cu care te-au împodobit finalurile luptelor purtate; dacă pulberea vîntată a cîte unei aripi de amurg lăuntric pudrează din cînd în cînd și obrajii tăi biciuiți de furtună, încercați de valuri, un rost, o explicație există și-n asta:

Nu mă mir că mi-e inima istovită,
Bate de cînd bate și vîntul.

.....
M-aș mira numai dacă ciorile
Ar izbuti să citească o carte.
M-aș mira dacă s-ar teme de moarte
Copacii pădurii și florile (23)

Pe drumul evoluției sale, obstaculări din pricina vrurilor îndoieli, nedumerire asupra realității, confuzii ale adevărurilor nu mai există. O certitudine densă invită cu ceruri de mari clarități pașii, vocea, sentimentele poetului, pe care aprecierea statornicilor săi cititori (nu din gelozie pentru dimensiunile prozatorului!) l-ar dori tot mai des reîntors la uneltele patimii de odinioară:

Scriu cum cîntă pădurile
Cînd le răscolește vijelia și vîntul.
De-aș avea o mie de guri, cu toate
gurile

Aș slăvi oamenii și pămîntul.
.....

Îmi iubesc patria de azi,
Iubesc și mai mult patria de mîine.

.....
Ceea ce nu voi apuca să zidesc
și să cînt

Vor zidi, vor cînta, după mine,
urmașii.

Cu precădere ochii generațiilor vîrstnice pot simultan cuprinde și compara atît roadele contemporane cît și distanța notabilă dintre indiferența oficialității de ieri față de ridicarea omului la bunurile de cultură și avalanșa de realizări actuale, care își au în ele însele atributele caracterizării cuvenite, însumînd interesante procese surprinse atît în evoluția conștiințelor cît și în aspirațiile proaspetelor contingente de scriitori. Stringent, simplu, categoric, topica evenimentelor l-a făcut pe fiecare uzufructuarul interpretării lor mature. Timpul s-a primentit irevocabil. Revoluția socialistă a biruit fără ceremonii și emfaze. Poștalizînd o colecție zilnic mai bogată de idei motrice, mantore la sabordajul neeroic al vechii societăți, marile noastre talente poetice, din ce în ce mai solidare cu reverberația obștii spre transformări radicale, au trăit rînd pe rînd fionii reconstrucției țării, industrializării ei și le-au reflectat în opera lor într-o multitudine de stiluri, fantezii, emoții și gesturi. Conștiințelor volante și labile le-au pierit porumbelii de sticlă. Aerul pompa neastîmpăr.

Într-o după amiază cu mult extract de logică, Bacovia își da seama de o nouă esențială :

Mi-am realizat
Toate profețiile
Politice.
Sînt fericit...
Frumos
Este cerul
Senin, sau mînios.
Un aforism celebru
Te face să trăiești...
Nu-î mîini,
Nici azi,
Nici ieri, —
Tîmpul... (Cogit)

Într-o dimineată fără rime, Ionel Teodoreanu — care ajunsele proverbial prin diluție, inflație verbală, cargouri de metafore și mentolări de cuvinte — se apucă de alungat demonii facilelor dhermeze literare și vrăjile de-a bătaia alviței. Mai era solvabil. Iar gravitatea manilor motive iscă din pana lui niște poeme foarte diferite de tot ceea ce scrisese anterior. Voi cita o inedită, surprinzătoare chiar prin melancolia ei, care maturiza o artă :

În mine se adună o plecare
Lampa arde mai tîrziu decît pînă acum
Și flacăra e neagră de pe margini
Iar tăcerea, ca și lampa, crește
înspre înnoptare.

Ochii văd în orice lucru
Amintirea,
Fereștră ei din fund, c-un ochi
de mare cu catarge,

Tălmuită altora.
Și tot mereu aleg și strîng și păturesc,
Cu mîni tîrzii, prelung îngîndurate.
Uneori îmi vine să alint oște-un
lucru neînsuflăit,

Ca pe-un copil bolnav,
Care nu poate spune și privește numai.
N-oi fi eu acela ?
Și oștez.

O ! cum foșnesc în mine toamnele !
Cîteodată mă opresc cu tîmpla-n aer,
Aplecînd-o pe-o violină nevăzută.
Oare n-am uitat ceva în umbra
strumelor ?

Să fi cules cu aceste ostenite mîni
de-ajuns belșug de stele
Din nesomnul nopților ?
Melancolia flutură aerian, deliaolaltă
cu perdelele,
Sau poate crește în marama ingerul
de odinioară-n
Încăperea unde cuferele coborîte-s

Larg deschise,
La fereastra dată-n lături
Ca s-adune tinerețea aerului și s-alunge
Mirosul înecăcios de naftalină
și de pod.

Odinioară, când eram copil,
Mă apropiam de adâncimea
cufereleor goale
Unde începea plecarea,
Frământata ei neliniște
Pe care o simțeam în mine,
Ca o zare cu apus de soare și cocoare
călătore în adânc de aur.

Cufărul adus din pod
Deșert
Cu pulberi
Gata să pornească înspre zarea
clopoteilor subțiri,
A trenurilor și vapoarelor,
Cînta în mine cu tumult
Clădindu-mă din muzici, noni și stele.
Auzeam ca-n scoică largul buciumat
al luminilor deschise

Pin-la marea cu lavandă în culoare
și zîmbire, —
Albăstrița insulei lui Robinson Crusoe.
Mă scaldam în taina cufărului
Depărtărilor din mine
Închizînd capacul peste creștet,
Botezîndu-mă.

Iar inima bătea, — bătea în tîmple
Ca o aripă...
Dar solemn ca tactul de ursită-al
lui Beethoven
Dintr-a cincea simfonie.
Voi intra poate curînd în cufărul sortit
Al ultimei călătorii din mine
Care mă va duce sub o cruce
Albăstrit de fumul de tămîie,
Nemaideschizîndu-se
Iar pe deasupra lui Ion — Apusul
Vara și călătoriile
Vor trece peste amintirea lui în
stingere

Spre alte veri
Și alte umbre (Cufărul).

Într-o factură arborescentă de integralizare în cosmos, Al. Philippide își declară, apelînd la notele unui abia reținut patetism, filiația cu adîncurile și pretutindenescul, indestructibila voință de a aparține celui mai viu și complet proces de asimilare întreprins de natură asupra-i, ca un ecou care-l subjugă și căruia îi răspunde expansiv, aderent, organic :

Cu duhul vechiului Proteu
Prim vii și nevăzute fire
Care pornesc din pieptul meu
Mă simt legat de-ntreaga fire.

Vreau să m-amestec pe deplin
Cu plasma din adînc a vieții,
Să fiu la fel cu-acel elin
De care pomenesc poeții

Și căruia, în vremuri vechi,
Un zeu îi dase drept pedeapsă
Să-i crească frunze din urechi
Și negre rădăcini din coapsă.

Sîntem una din țările cu cel mai succulent folclor din lume și cu o contribuție neobișnuit de bogată în diversele spețe de artă populară. Iia, fota, ițarii, cămașa, înflorate cu acul, ca și celelalte veșminte, de iarnă (bunda, căbănițele, cojoacele, ipingeaua și imurlucul) mărturisesc o preocupare statornică pentru frumos. Aceeași preocupare o întîlnim în aproape tot ce constituie gospodăria și avuțul omului de la noi. Lingura cu care mîncă el e încrustată, tot așa bita cu care a

îngrijit de oi și s-a apărât de lup. Ceramica românească e seducătoare și amintește de îndepărtatele talente ale băștinașilor de odinioară, care au hălăduit pe pământurile acestea. De la strachină și opaiț până la ulcior și amforă, se înșiră diverse o galerie de obiecte mai mult sau mai puțin trebuitoare, „de folos ori nefolos“, strălucind în fantezistele lor smălțuri de virtuozitate și imaginație. Într-o gamă de motive desfată ochiul și încântă spiritul. Bătrânele porți de țară, sau stâlpii prispelor și galeriilor, sau culele, sau foisorul glorifică în dibăcia scornelilor lor setea nativă de poezie a unui popor cu imense vocații latente. Neluind-o chiar școlărește și cu surîsuri ironice, cum ne-a îndemnat uneori teama de generalizări sau modestia, aprecierea spontană a lui Alecsandri că „Românul e născut poet“, pleacă totuși de la un grăunte oarecare de adevăr: predispoziția indiscutabilă către frumos, muzical și simetric prezintă la stăpînitorii de ieri și de totdeauna ai acestor pămînturi. Recreativă trebuință de a căuta conținut echilibrul, nu stridența; armonia, nu disonanța; netezimea, nu asperitatea și de a le oglîndi alegoric. Oriunde te învîrți în țara noastră, semnele acestei dotări artistice abundă. Fluierul cu care cîntă ciobanul și plosca din care colăcerii dau nuntașilor să bea au cunoscut migala, gustul și îndemnările celor ce cu virful năzdrăvan al unei limbi de briceag scriau în lemnul veacurilor un înțeles istoric. Tot așa scoarțele, covoarele, chilimurile, lăicerul sau lada de zestre. Lucrate de mînă sau țesute în război, ornamentate pe lemn sau pe piei de animale, țîșnind dintr-o lamă de cuțit, dintr-un fir de ață, dintr-o andrea sau dintr-un condei cu cioc de fier cîteodată, din păr de coadă de cal alteori — sumedenia de instrumente și lucruri artistice din lumea satelor românești a atras și va atrage din ce în ce mai mult atenția călătorilor străini. Broderiile noastre

sînt vestite peste hotare, iar metaforele de o varietate cu totul ieșită din comun ale ouălelor încondeiate s-au bucurat de distincții și elogiuri foarte pe drept și pe merit oferite. Dansul, muzica, icoanele pe sticlă, numirile acestora, picturile medievale, literatura populară românească merg la concursuri internaționale cu fruntea sus și se întorc de acolo adesea cu jerbe, cu premii, cu aplauze. Sîntem un popor dotat, al cărui cuvînt cîntărește greu. Firește, orice popor duce cu sine calități și virtual poate fi capabil de solii și performanțe admirabile. Ca să le și releve însă la un grad maxim, ca să le și profileze pe culmi, el are nevoie nu numai de efort, de voință sau de personalități, nu numai de bugete de însușiri și predispoziții ancestrale. Ca să și le releve îi sînt deopotrivă trebuitoare prilejurile propice, condițiile optime, pe care numai o puternică bază economică, încăpută pe mina vrednică a poporului adevărat, i le poate crea. Numai un sistem social din care au dispărut contradicțiile fundamentale și îndeosebi rușinoasele exploatari ale omului de către om e capabil să înlesnească valorificarea liberă, multiplă a calităților îndivizibilor și maselor. E așa de îndeobște cunoscută vitregia sutelor de ani ce au ținut în întuneric și cu grații la gură forfota de talente ivite în pătura de jos... Neștiința de carte era asigurată cu îndemînare și cu elemente opresive, în chip deliberat, pentru ca nu cumva mîntea ascuțită a celor sortiți să se nască slugi și să rămînă ce se născuseră să tulbure în vreun fel și vreo dată ordinea constituită. Prostimea trebuia ținută departe de cultură și civilizație, în mizerie, în complexe de inferioritate, în geologie. Că, printre opreliști, românul de la opincă și plug a știut să străbată totuși două mii de

ani de îngrădiri și botnițe, de juguri și de bice, de robie și înstrăinare, fără să-și piardă înzeștrările; că a fost în stare să creeze o artă atât de interesantă și de felurită, în care să-și aștearnă sufletul, hrisoavele și aspirațiile, uneori în capodopere, acestea sînt indicii nu numai ale mesajelor sale, ci concomitent ale unei culturi și personalități de masă: personalitatea în bloc a acestui popor român sărac și obișduit, truditor într-o țară unde huzurul păturii exploatoare a fost o tristă, obraznică și mirșavă realitate. Îndeoște e bine cunoscut adevărul că un popor cult nu poate fi sufletește un popor rob, chiar dacă întîmplări vitrege îl lipsesc temporar de părți ale trupului său și de silabe organice ale vocii lui. Unitatea de limbă a românilor din toate provinciile ariei noastre geografice, unitate care a lipsit altor neamuri mai liniștite, mai puțin bîntuite de vicisitudini, este în privința aceasta un argument imbatabil al unor puternice forme de cultură colectivă, iar poezia (ca să evităm o reenumerare a celorlalte forme de artă populară, ce reflectează o viziune proprie a lumii), poezia care — cu cît ne ducem mai spre obîrșii — la noi se confundă cu doina, este una din constituantele culturii și unul din modurile sale.

Închis în el ca o sămînță care-și așteaptă neșovăielnică soarele, apa, sorocul și prielniciile toate, ca o sămînță pregătită să incolțească de îndată ce nimic n-o s-o mai împiedice, poporul român a străbătut încercări sălbătice și-a tot cîntat din „foaia verde“ a doinelor lui sutele de ani de obișdă, pînă a ajuns să cînte din Eminescu, Arghezi, Blaga, Voiculescu și Barbu. Acolo, în melodiile de o particulară și mișcătoare contribuție ale trecutului, și-a turnat oftatul ori broboanele de sudoare, generînd o literatură între spațioasele perimetre ale căreia sînt reprezentate toate genuri-

le: liric, epic și dramatic. Acolo zace o parte din istoria noastră: cea pe care oroniciile și documentele n-au avut vremea, puțința ori interesul să le consemneze. Înfășurat pe suferința lui ca o iederă pe nuiaua ce-o urcă spre soare, poporul român a dat din străvechime artei un înțeles social, parcurgînd sub mîngîierea ei capitole de trăiri intense, numeroase și cumplite, iar nu numai o dată prefăcînd-o în ironie, în armă, în aluzie și chiar în avertisment. A biruit prin tărîile sale potrivnicii coalizate și a știut de ce valoare îi este dhîmul. Iar leac împotriva sîngerărilor lui a găsit tot în împletirea cu tilc a răbdărilor în cuvinte:

Îmi cîntai durerea mea
Și cîntînd, trecui prin ea.

În balade și-a înfățișat eroii, întîmplările marilor răscrucei, concepția despre lume ori altitudinile în fața ideilor permanente. Dacă e de vorbit despre o mitologie românească, mergeți și căutați-o în cîntecele bătrînești. Populate de haiduci, de voievozi ori de alte figuri legendare — ca meșterul de pe Argeș, valah și icar, dispărut în fabula anteii lui — cîntecele noastre bătrînești nu sînt pe de altă parte mai puțin niște anale istorice, din al căror cuprîns pot fi discernate detalii prețioase de reflectare a unor evenimente și trase concluzii de orientări viitoare.

Posedăm între națiunile lumii o cantitate de proverbe uriașă. În largurile acestei îndestulări de aforisme populare stă risipită atîta poezie cîte au fost în stare veacurile să rostogolească și să adune; atîta capacitate de rezumări supreme, de a sublima, atîta chintesență și condiție cîtă nu caracterizează uneori pe cîte un scriitor celebru sau chiar pe mai mulți, de

felurite neamuri, laolaltă. Dar ceea ce e mai prețios și face specificitatea comorii de proverbe românești pare altceva, pentru ochiul atent să discearnă. Embrionar și sub forma plasticității metaforice surprinzi, voiajînd în nesfîrșitul suprafeței desfătătoare de înțelepciuni milenare, direcții către oricare dintre sistemele filozofice existente pînă azi în omenire. Spusă ne hazardată. Ea e opinia unor cercetători științifici și afirmarea sa indică pluralitatea de cărări descifrabile în sufletul românesc, pune în relief complexitățile lor.

Din strigături și doine, din versuri de leagăn și stihuri de înstrăinare, din cîntece de revoltă și de jale, din bocete de înmormîntare sau orații de nuntă, din colinde și ballade, din proverbe și cimilituri se împletește — zbuțumată — epopeia acestui neam. Amestec de duioșii, de scrișnete, de împăcări și de avînturi, din toți troienii ninsorilor viscolite de veacuri se încheagă odiseia românească.

★

Măcar trei crîncene obligații indispensabile guvernează — cu anexele lor cu tot — planeta oricărui mare scriitor. În fața înaripatelor succese ale unor înaintași de categorica valoare a celor pomeniți, noile schimburi de generații au îndatorirea majoră de a le cunoaște și servi. Trei crîncene obligații indispensabile: talentul, inteligența specifică genului literar îmbrățișat și cultura. Fără severitatea fiecăreia din ele, scriitorul — și mai ales poetul — duce cu sine stigmatul unei infirmități, al unei incomplectitudini. Și vulnerabilitatea apare. La prima — poate nu, dar la a doua, la a treia carte. Fiindcă ținta se cade să fie nu simpla tipărire a unui volum realizat, ceea ce nu e chiar nefelnicios, ci realizarea unei opere, ceea ce angajează pe viață — și față de tine, și față de umanitate. Ambiția însă merită niscul. (**Nu mai tentația este dumnezeiască...**). Și-l merită, mai cu osebire, patria aceasta cu estuarele harului deschise către soare.

Condiția estetică a epicii scurte^{*)}

de N. Ciobanu

În *Estetica* (Editura Fundațiilor, 1945, ediția a treia), relevând marile progrese înregistrate de gândirea modernă în domeniul înțelegerii dialectice, istorice a ceea ce de obicei se numește *teoria genurilor* și, în primul rând, denunțând prejudecata „punității” acestora (este invocată, astfel, următoarea aserțiune a lui Fr. Schlegel: „Toate genurile poetice clasice în puritatea lor strictă sînt azi ridicule”), Tudor Vianu avertiza totuși asupra consecințelor dăunătoare pe care le poate avea completa ignorare a unor exigențe și legi obiective în practica artistică. Pornind de la ideea că există o *legitate internă* a genurilor și a speciilor, esteticianul român își încheie subcapitolul intitulat *Genurile artistice* (p. 191 și urm.): „Viața istorică poate astfel elimina un gen (este dat ca exemplu cazul tragediei, n.n.) lăsînd intacte necesitățile legate de firea lui. Acceptarea genurilor are apoi un rol pozitiv în creație. Limitările pe care genurile le impun, deopotrivă cu toate obstacolele în artă, au o funcțiune creatoare. Cine sparge și depășește limitele genurilor poate mai ușor

să se piadă în nedeterminarea lipsită de formă. Disciplina genurilor garantează însă rigoarea formală, strictetea compoziției. Apoi, în aceste granițe restrînse, imaginația, împiedicată să se desfășoare în suprafață, se concentrează și se adîncește”.

Dacă în ce privește teoria romanului studiile de specialitate sînt multe la număr, unele dintre ele aparținînd unor nume celebre ale criticii moderne (multe invocate în cărțile dedicate romanului de către Silviu Iosifescu, Dumitru Micu și Ion Ianoși), în ce privește teoria epicii scurte, izvoarele sînt mult mai reduse. S-a pornit, probabil, de la ideea că, fiind vorba de un gen *spontan*, lucrurile nu sînt chiar atît de complicate, încît să necesite o cercetare atentă, specială. Cînd a fost vorba de nuvela mai amplă, s-a zis, de asemenea, de multe ori, că, de fapt, avem de-a face cu un roman în miniatură, mai scurt, ceea ce, dintr-o dată, ar simplifica chestiunea.

Interesant de reținut este și un alt aspect. Atunci cînd totuși s-a încercat cît de cît o cuprindere teoretică globală a problemei, cuprindere care, la rîndul ei, să implice clasificări pe baze analitice, nu s-a avut în vedere personalitatea unui creator în întregul ei și nici nu s-a procedat la disocieri ale

*) Capitol din studiul „Proza scurtă contemporană” ce va apare la E.P.L.

căror puncte de plecare, teoretic, să-l constituie elemente implicate în însăși structura particulară a genului, ci s-au avut în vedere categorii estetice mult mai largi, general valabile pentru întregul fenomen artistic. Iată o lucrare intitulată *Nuvela în literatura română*, semnată George Marinescu (nume neconsemnat cu mici un prilej de G. Călinescu în a sa *Istorie a literaturii române*), apărută în 1928, ca teză de doctorat, sub îndrumarea lui Mihail Dragomirescu, în Buletinul Institutului de literatură, seria II, nr. 1. Autorul (probabil unul dintre foștii studenți ai profesorului, al căror număr, malițios, Eugen Lovinescu presupunea că se ridică la câteva sute: *Istoria literaturii române contemporane II, Evoluția criticii literare*, Editura „Ancora” f.a.p.240), în spiritul „esteticii integrale” a magistrului, vedea, ca o adevărată cale de elucidare a problemei, apelul la un criteriu ca cel ce urmează, rezultat din însăși structura capitolelor studiului: *Sentimentul idilic, Sentimentul patetic, Sentimentul umoristic*. Lăsăm la o parte ideea ciudată după care cele trei categorii (idilicul, pateticul și umoristicul) ar fi, estetic, pur și simplu, sentimente, și reținem flagrantă unilateralitate rigidă a însăși punctului de pornire. Ceea ce, fatal, îl aduce pe numitul George Marinescu la clasificări și subclasificări total inoperante. Căci ce se poate înțelege (admițând că în speță realitatea ar fi aceasta), de pildă, din faptul că prin *Moara cu noroc*, Slavici face dovada *sentimentului patetic* iar prin *Popa Tanda* se dovedește receptiv la *sentimentul umoristic*, procedeul fiind ai-doma la încă un număr de aproximativ 10—15 autori (Caragiale, Delavrancea, Sadoveanu, Rebereanu, Brătescu-Voinești etc.)?

Evitând orice rigiditate, trebuie spus că, în esență, genul epic scurt, teoretic poate fi definit din două pers-

pective, a căror valabilitate, cred, e demonstrată prin verificări practice, aplicative. O perspectivă ar fi aceea a privirii fenomenului epic scurt din însuși interiorul structurii sale, structură care, deși relativ unitară în liniile ei generale, învederează aspecte distincte ce pot fi relevate cu real folos practic, analitic și clarificator. Cealaltă perspectivă este deschisă de raportări atente, diferențiate și suplă, la altele genuri literare, și în primul rând la roman, fără ca prin acestea să se neglijeze punctele de tangență cu teatrul sau cu reportajul literar, de pildă.

De fapt, de cel mai multe ori, apelul la ambele criterii este concomitent și Liviu Rebreanu, în comunicarea academică *Centenarul nuvelei românești* 1940, publicată și în volumul *Amalgam* (Editura Socec et Co. București, f. a.) procedează tocmai în acest fel. Văzând, prin *Alexandru Lăpușneanu*, în „institutul spătar Costache Negruzzi” pe „tatăl nuvelei românești”, creatorul nuvelei *Catastrofa* pornește la definirea speciei atât prin referiri la roman, cât și prin comparație cu o altă specie a genului scurt, povestirea.

Alexandru Lăpușneanu — zice Liviu Rebreanu — poate contribui într-ocîtva și la definiția nuvelei în general. Cea mai curentă și adoptată, cel puțin în practică, de mulți scriitori, pretutindeni, e și cea mai comodă: nuvela e un roman scurt, precum romanul e o nuvelă lungă. Dicționarele sînt ceva mai explicite: nuvela e o compoziție literară puțin întinsă, ceva între povestire și roman. „*Alexandru Lăpușneanu* dovedește că nuvela trebuie să înfățișeze un sector al unei lumi și ca atare să urmeze în mic legile romanului în privința compoziției și a zugrăvirii oamenilor și a vieții”.

Scrierea „bătrînului Negruzzi”, „e aproape un prototip al nuvelei”, pentru că, arată marele prozator în con-

tinuare, ea „întrunește un subiect interesant și o acțiune puternică, o construcție solidă și bine încheiată, cu gradatie dramatică pentru fiecare tablou în parte și pentru toate împreună, o zugrăvire în relieful tari a personajilor, într-un cadru de un realism viguros, o limbă mlădioasă, expresivă, sigură, păstrind parfumul trecutului și rămânând totuși modernă, o remarcabilă adâncire psihologică, izvorită dintr-o deplină obiectivitate a scriitorului față de creația sa și altele, și altele“.

Pur și simplu, după Rebreanu, „numai dacă nuvela e un mic roman i se pot pretinde anumite însușiri care-i asigură durabilitatea“.

Așa dar, deosebirea dintre roman și nuvelă ar fi aproape exclusiv de ordin cantitativ! Cât despre raporturile dintre nuvelă și povestire, acestea apar mai complexe și sînt mult mai nuanțat formulate: „O povestire interesează prin darul povestitorului de-a înfățișa întâmplări variate în culori vii, indiferent de firul povestirii care se înnoadă și se desnoadă după trebuință. Dimpotrivă, nuvela dacă nu creiază oameni vii în cadrul unei întâmplări, adică dacă nu reconstituie un colț de viață — nu mai e nuvelă. În povestire povestitorul e mereu prezent, în nuvelă se ascunde cît poate“.

Cum se vede, în genere, distincțiile operate de Liviu Rebreanu sînt destul de tranșante și într-un caz și într-altul, adică atît în definirea genului prin raportare la roman cît și în ceea ce privește structura lui interioară.

Dacă — așa cum se va vedea — comparația dintre nuvelă și roman (sprijinită doar pe criteriul lungimii) nu satisface decît într-o mică măsură, relativ la diferența dintre povestire și nuvelă observațiile sînt fără îndoială, cu mult mai substanțiale.

Raportate la noțiunile critice pe care le utilizăm de obicei, formulările

de mai sus ale lui Rebreanu socot că trebuiesc puse în legătură directă cu următoarele două verbe: *a nara* și *a povesti*, primul sintetizînd definiția nuvelei și al doilea (evident!) pe a povestirii. Într-adevăr, între *a povesti* și *a nara* nu cred că poate fi pus un semn de egalitate, în sensul că verbul din urmă ar fi doar o formă livrescă, neologistică a primului. Din păcate, *Dicționarul limbii române moderne*, Editura Academiei 1958 (s-a văzut că însuși Rebreanu îndeamnă la consultarea dicționarelor!), lasă să se aște o atare confuzie. Astfel, la p. 527 se spun următoarele: „*NARA*, narez, vb. I, Tranz. (Livresc) *A povesti* — Fr. *narrer* (lat. lit. *narrare*)“. Iar despre cel care narează, la aceeași pagină, se spune: „*NARATOR*, naratori, s.m. (Livresc) *Povestitor*. — Fr. *narrateur* (lat. lit. *narrator, oris*)“. Așa dar, în ambele cazuri se procedează, fără nici o rezervă, la tălmăcirea noțiunilor în limbaj autohton, ca și cum între *a nara* și *a povesti* și, respectiv, între *narator* și *povestitor* n-ar fi absolut nici o deosebire.

Totuși, dicționarul nu e consecvent în eroarea sa, pentru că iată cum sînt explicate (p. 649), în chip cu totul neașteptat, după cele de mai sus, verbul *a povesti* și substantivul *povestitor*: „*POVEȘTI*, povestesc, vb. IV. 1, Tranz. și intrans. A face cunoscut, a comunica prin cuvinte, a istorisi. 2. Intrans. (reg.). A sta de vorbă, a discuta. — Din *poveste*“. Despre *povestitor*: „*POVESTITOR*, OARE *povestitori-oare*, s.m. și f. Persoană care povestește, care știe să povestească sau să spună povești. — Din *povești* + suf. (i)tor“. Nu-i lipsită de semnificație nici explicarea noțiunii *povestire*: „*POVESTIRE*, povestiri, s.f. Faptul de a povesti, istorisire. *Narațiune literară* (s.n.)“.

Simpla comparare a definițiilor demonstrează cred despre ce e vorba. După ce dicționarul confundă pe a

nara cu a povesti și pe narator cu povestitor, definește just pe a povesti și, respectiv, pe povestitor (în sensul că cele două noțiuni din urmă reprezintă cu totul altceva), pentru ca prin definiția ultimă (despre *povestire*) să se anuleze totul, alunecându-se în aceeași confuzie generală, de vreme ce *povestirea* nu-i decât o *narațiune literară*. Firesc ar fi fost ca cel puțin acum să se evite această confuzie și să se ajungă la concluzia logică, potrivit căreia *povestirea* nu e o *narațiune literară* ci o *specie literară*, mai exact o *specie epică*.

Mergînd mai departe, nu cred că-i nepotrivit să se afirme că, pe lângă deosebirile semnalate de Liviu Rebreanu și cele deduse din interpretarea explicațiilor din *Dicționarul limbii române contemporane*, între *nuvelă* și *povestire* există diferențe și sub raport genetic. Astfel, ored că *povestirea*, originară din *poveste*, deci din folclor, ca *specie epică* oultă, este expresia unei valorificări creatoare a eposului popular și, într-o măsură, ca substanță, ca problematică, după cum și ca structură, ea se hrănește direct din spiritul național popular. Așa se și explică de ce au practicat-o la noi, și o practică, scriitorii în a căror operă influența „poporană” este covârșitoare: Creangă, Sadoveanu, Agârbiceanu, Panaît Istrati, Eusebiu Camililar ș.a.

Nuvela, în schimb, e o *specie* universală, în sensul că ea, ca și romanul, e un produs al evoluției epicii din timpurile relativ moderne, în direcția aproape exclusiv cultă, cărturărească. Așa încît, un Caragiale, sau un Camil Petrescu, să zicam, — scriitori de structură „urbană” sau „intelectualistă” —, nici nu s-ar fi putut să n-o practice. Însuși Slavici, în ciuda temelor țărănești, ca *nuvelist* e de presupus că a fost puternic înrîurit de literaturile europene mai vechi, de cea germană și chiar de cea maghiară. Oare e chiar atât de întâmplător

că, exceptîndu-l pe Eminescu (care e și el un *nuvelist*), *nuvelistul* Slavici e dintre pușinii mari prozatori clasici care s-au încercat și în roman?

Fără a absolutiza, ca de altfel pe întreg firul evolutiv al epicii scurte naționale, și în sfera celei contemporane demarcația între *nuvelă* și *povestire* este pregnantă. Pentru critică, această demarcație trebuie să devină un adevărat instrument de lucru în distincțiile pe care le stabilește și în judecățile pe care le emite. Astfel, este inutilă și dăunătoare, de exemplu, pledoaria menită să ducă la expurgarea de lirism a operei unor prozatori precum Eusebiu Camililar, Francisc Munteanu, Fănuș Neagu, Vasile Rebreanu, Sorin Titel și alții, sub pretextul necesității „obiectivării epicului”, de vreme ce aceștia, prin naștere, sînt *povestitori* și de vreme ce lirismul îi este congenital acestei specii. Cît despre cerințele privind „viigoarea epică” și „viabilitatea caracterelor”, în cazul *povestirii*, lucrurile nu pot fi apreciate decât tot ținîndu-se seama de structura intrinsec lirică a *povestirii*. Încercările de primenire, pe această linie, se cuvin a fi, așa dar, întreprinse pornindu-se de la datele originare ale speciei. N-aș da decât două exemple care mi se par concludente: unul oferit de volumul *Povestiri* de Al. Ivan Ghilia și altul din cîteva piese ale culegerii *Iarna bărbașilor de Ștefan Bănulescu*. Este limpede pentru oricine că ambii prozatori sînt, prin vocație, *povestitori*. Ceea ce nu-i împiedică să scrie o *epică* de idei, continuînd îndrăznețe tentative de analiză psihologică metodică. Se observă însă că fondul original, vibrant liric, nu este escamotat, prozatorii rămînînd în continuare *povestitori*, dacă vrei niște *povestitori* mai emancipați, în latura mijloacelor artistice folosite. Tendințe similare de emancipare a *povestirii* sînt foarte vizibile și la Vasile Rebreanu,

cu mențiunea că acesta prea adesea experimentează (mai ales în ultima vreme) în gol, neglijând total axa epică a lucrărilor sale. Scutind pe efectele generalizatoare ale sugestiei lirice, după culegerea de debut, Sorin Titel tinde și el la acordarea unor potențe analitice povestirilor sale răspândite prin reviste.

De reținut este deci că, oricât de mare ar fi cutezanța, e necesară conservarea neabătută a datelor originale, altminteri, orice talent, fie el cât de puternic, riscă să nu se poată realiza pe măsura așteptărilor. Este o situație ilustrată, cred, și de unele dintre lucrările lui Fănuș Neagu. Slabul nivel artistic din *Cantonul părâsit* și mai ales din *O sută de nopți* cred că provine de acolo că Fănuș Neagu a vrut neapărat să scrie nuvelă, uitând că el este un povestitor și că oricâte „împrumuturi” ar dori să facă de la specia din urmă se cuvine să se sprijine pe datele naturale ale talentului său. Prezența supărătoare a melodramei și a aventurosului superfluu numai în aceasta își are izvorul.

Chestiunea se poate pune și invers, de la povestire la nuvelă, căci nu odată sîntem ușor stingheriți de ambiția unor nuveliști, și ei înnașcuți, de a scrie cu simțire, poetică, cînd scrierile lor, dată fiind structura intimă a acestora, se cer a fi „depoetizate”, în favoarea analizei, a adîncimii epice etc.

Se înțelege însă că delimitările sînt, de cele mai multe ori, oarecum relative, criteriul clasificării rezidînd în cîntărirea atentă a elementelor dominante. Însuși Liviu Rebreanu, care, teoretic, am văzut cît de tranșant deosebea nuvela de povestire, în același loc, vorbind de succesele mai recente ale celei dintîi, ale nuvelei, cita titluri ca cele ce umnează: *Alexandru Lăpușneanu, Sărmanul Dionis, Popa Tanda, Hanu lui Mînjoală, Niculăișă Minciună, Păcat boieresc, Fefelega,*

Gloria Constantini, fiind evident pentru oricine că ele aparțin unor mari povestitori.

Totodată, nu-i lipsit de interes să reținem că sînt împrejurări în care în persoana aceluiași autor se întîlneste nuvelistul cu povestitorul. Dintre scriitorii contemporani, exemplul lui Eugen Barbu mi se pare, astfel, convingător. Volumul său *Prînzul de duminică* stă măturie. Prima parte (*Cîteva povestiri la persoana I*) ni-l relevă, fără îndoială, pe povestitorul Eugen Barbu. Afirmția se sprijină nu pe simplul fapt că prozele de aici sînt scrise la persoana I, ci am în vedere structura intimă a lucrărilor (participare afectivă din partea autorului, multă sugestie, cultivarea metaforelor și a simbolurilor lirice, descripție etc.). A doua parte a culegerii (intitulată, probabil, din necesități de simetrie *Povestiri la persoana a III-a*), este limpede că conține unele din cele mai bune nuvele ale autorului (*Domnișoara Aurica, O canistră cu apă, Un pumn de caise* etc.).

O asemenea dublă predispoziție pare că dovedește și D. R. Popescu, epica sa scurtă alternînd permanent între povestire și nuvelă, nuvelistul fiind totuși mai convingător (ca de altfel și la Eugen Barbu).

Oricum ar fi, nu trebuie să ne închipuim că atît nuvela cît și povestirea au canoane atît de fixe încît să nu fie posibilă (în cantități și la moduri infinite de multe) imixtiunea uneia în sfera celeilalte.

Al. Philippide avea desigur foarte multă dreptate cînd, într-un foarte valoros articol mai vechi (*Darul povestirii, Adevărul literar și artistic*, nr. 737, 1935), spunea:

„Romancierul constructiv și nuvelem, nevoie de un minimum de vrajă, lui „a fost odată”. Totuși este, credem, nevoie de un minimum de vrajă, de o aură magică, de o discretă învăluire poetică pentru a ne împrie-

teni definitiv cu un roman sau o nuvelă. Pentru aceasta darul organizării și al construirii nu este de ajuns“.

Tot lui Al. Philippide (*Pledoarie pentru nuvelă*, Adevărul literar și artistic, Seria a II-a, Anul IV, nr. 735, 1935) îi datorăm câteva remarci revelatoare în ceea ce privește raportul dintre nuvelă și roman. Lui Al. Philippide ideea după care nuvela ar fi un roman prescurtat i se pare cu totul comodă și, spre deosebire de autorul lui *Ion*, o respinge categoric. „S-a spus, zice Al. Philippide, că nuvela este un scurt roman. Definiție comodă și superficială care nu spune nimic“. Mergînd și mai departe, poetul teoretician nu ezită să pună chestiunea în termenii inverși: „Mai adevărat pare să fie faptul că multe din romanele actuale sînt în fond nuvele lungi, adică nuvele în care partea de umplutură este considerabilă“.

Atacîndu-i necruțător pe detractori, care susțin că nuvela „e o specie hibridă, o odraslă degenerată a romanului“, spre a demonstra deplina independență estetică a acesteia, Al. Philippide aduce în discuție o serie întregă de argumente, dintre care cel puțin două cred că merită a fi reamintite și comentate.

„Mai întîi, e de reținut felul în care se arată falsitatea opiniei că nuvela ar descinde din roman. Anume, autorul articolului observă că prima s-a constituit înaintea celui de al doilea: „Nuvela a apărut înaintea romanului. E mai veche decît el și are o tradiție mai îndepărtată. Romanul este relativ o creație mai recentă. Lucrul e și mai evident dacă privim romanul anterior al lui Balzac. *Don Quijote*, *Gil Blas* și *Wilhelm Meister* sînt în bună parte o culegere de povestiri, adunate mai mult sau mai puțin fictiv în jurul unui erou central. Din cele trei romane citate se pot detașa oricînd zeci de episoade care n-au nici o legătură organică cu eroul.“

Chiar dacă, într-o bună măsură, vechimea mai mare a nuvelei față de roman implică, în formularea lui Al. Philippide, în chip deliberat, probabil, confundarea speciei cu povestirea (în fond, de data aceasta, ne interesează situația în general al genului), într-adevăr lucrurile sînt cît se poate de limpezi, în această direcție, a „vîrstei“ celor două tipuri de narațiune. Și pentru că a venit iarăși vorba de povestire, cred că e pe deplin adevărat că aceasta, dintre toate speciile și genurile prozei epice, are cea mai îndelungată vechime. Descendența ei din eposul popular, folcloric, spiritul mobil, degajat cu care a asimilat, în plan tematico-problematic, date avînd origini extrem de diverse (istorie, ficțiune fantastică mitologizantă, religie, gîndire filozofică și morală, științele exacte etc.) mi se par a fi argumente irefutabile în susținerea unei atari opinii. Așa încît, dacă despre roman în mod curent se zice că este urmașul epopeei antice, despre nuvelă se poate afirma că s-a desprins din povestire. La bază a stat necesitatea evidentă de a orienta epicul pe terenul unei examinări mai detașate, mai lucide, guvernată de spirit analitic și de observație riguroasă. Interesant de reținut este însă faptul că în timp ce romanul a anulat în cele din urmă rațiunea de a mai exista a epopeei, povestirea își conservă cu o vigoare impresionantă potențele specifice, în ciuda innoirilor frecvente pe care le primește, mai ales în epoca contemporană. De fapt, speculînd puțin, nu știu dacă diferența dintre cele două fenomene nu provine de acolo că în cazul epopeei și al romanului, e vorba de asimilarea unei formule narative străvechi într-una mai nouă, ca urmare a intervenției însemnatului număr de factori estetici învocați de teoreticienii genului din urmă, pe oînd la povestire și la nuvelă e vorba de desprinderea unei specii dintr-una stră-

veche. Aș merge chiar mai departe și aș spune că, dintr-o perspectivă mai generală, povestirea apare nu atât ca o specie epică cât mai ales ca o modalitate fundamentală, originală, de concretizare a epiceii. La urma urmei, epopeile homerice (apropos de distincțiile făcute mai sus) nu sînt *narațiuni* ci *povestiri*, în substanța lor intimă, de n-ar fi să luăm în considerație decît substratul lor liric, poetic, oralitatea lor.

Că romane prebalzaciene precum cele citate de Al. Philippide (*Don Quijote*, *Gil Blas*, *Wilhelm Meister*), în ciuda marilor deosebiri dintre primele și ultimul — în sensul că romanul lui Goethe se apropie considerabil de formula romanului modern, de analiză și de observație infinitesimală — fac dovada unei puternice imixțiuni a povestirii în structura lor nu trebuie să ne surprindă prea mult. Influența epopeicului, aici, este foarte directă și, implicit, povestirea se află și ea în largul ei.

În sfîrșit, ar mai fi de semnalat și un alt fenomen: condiția așa-zisului roman-povestire, care în epoca noastră, pe plan mondial, în Mihail Sadoveanu își are pe unul dintre cei mai străluciți reprezentanți. Însăși împecherea celor două noțiuni (roman și povestire) spune mult. Îndîrjirea cu care mulți critici și istorici literari nu admit ca scrierilor mai ample ale marelui nostru prozator să li se acorde atributul de roman e cel puțin scolastic-dogmatică. Alături de romanul-frescă, de romanul epopee, de romanul autobiografic, de romanul epistolar, de romanul-reportaj și altele, romanul-povestire are desigur drepturi de cetățenie de nezdruccinat.

Din motivele arătate, așa dar, problema raporturilor dintre povestire și roman nu poate fi pusă în aceiași termeni cu aceea a raporturilor dintre roman și nuvelă. În timp ce în ultimul caz ambiguitatea înțelegerii teoretice și a rezolvării practice poate

duce nu odată la promovarea unor produse hibride, deficitare artistic, în primul caz, obiectiv, ne aflăm pe terenul pe care romanul evoluează firesc în una din direcțiile sale importante.

A doua idee din articolul lui Al. Philippide asupra căreia e necesar să zăbovim este aceea privitoare la valoarea estetică a nuvelei, în comparație cu a romanului. „Superioritatea unui gen literar față de alt gen literar — postulează autorul articolului — este o chestiune perfect inutilă”. Drept care „Comparația nuvelei cu romanul în avantajul acestuia din urmă este o operație artificială și fără rost.” Toate acestea întrucît „Fiecare gen literar corespunde unei realități sufletești și unei nevoi estetice”. În consecință, după Al. Philippide, „În ce privește valoarea estetică a nuvelei sînt iarăși multe de spus”. Nu fără o anumită doză de exagerare, generată de pasiunea pledoariei, autorul volumului de poeme *Aur sterp*, în acest sens, afirmă răspicat: „Cerculă mult părerea că o nuvelă e mai ușor de făcut decît un roman. Tocmai contrariul ar fi adevărat. Nuvela cere calități de concentrare, de măsură și de stăpînire a efectelor. Tehnica ei e bazată pe eliminare și pe alegere. Totul e să sugerezi cu amănunte puține cît mai multă viață. A sugera este întotdeauna mai greu decît a spune. Romanul cu largul lui cadru își îngăduie să spună tot și să insiste cît de mult. Nuvelei nu-i este permis să alunece în digresie. Dacă orice om de oarecare talent și pricepere poate să scrie măcar un roman autobiografic, nu oricine poate scrie o nuvelă bună. Nuvela presupune sobrietate și observație, supunere la subiect și evadarea din sine însuși.”

Cu rezerva că rămîne de văzut dacă în principiu un roman adevărat nu este tot atît de greu de realizat ca și o nuvelă (eșecurile dese pe terenul romanului, înregistrate de prozatori realmente înzestrați, par a fi o do-

vădă grăitoare), în sensul că ignorarea, într-un caz, a unor exigențe specifice presupune neapărat satisfacerea altora tot atât de specifice, în celălalt caz. Reținem, din cele spuse de Al. Philippide, o serie de observații esențiale. Acestea privesc direct exigențele proprii tehnicii literare, ceea ce, în consecință, stabilește pe o latură importantă independența estetică a nuvelei față de roman.

Sigur că normele mai sus formulate (ca mai întotdeauna când e vorba de definițiile teoretice) sînt expresia unor exigențe ridicate la treapta idealului. Cine ar tinde să le aplice întotdeauna cu strictețe matematică, ar risca sacrificarea multor realități artistice convingătoare, de dragul unei așa-zise rigori științifice. Se spune de multe ori că în artă regulile, principiile teoretice există spre a nu fi respectate, în sensul depășirii, corectării și chiar infirmării lor. Paradoxul conține, neîndoios, mult adevăr, numai că acoperirea lui faptică convingătoare presupune, la rîndul ei, satisfacerea unor condiții nu mai puțin aspre. Una dintre acestea ar fi, cred, aceea potrivit căreia îndrăzneala de a nu respecta, la un moment dat una sau mai multe norme consacrate, implică neapărat capacitatea de a le satisface pe acestea în alte împrejurări sau, în orice caz, de a se crea convingerea că, dacă cumva s-ar cere, acest lucru ar putea fi satisfăcut cu siguranță. Cu alte cuvinte, chestiunea e de a merge pe drumul cel drept, acceptînd confruntarea cu instanțele ce se ivesc, și nu de a alege calea ocolită sau practica salturilor (de multe ori montale), mai mult sau mai puțin abile, peste obstacolele obiectiv impuse. În alt sens, trebuie remarcat că îndrăzneala de a nu respecta o regulă prestabilită (sau mai multe) se cere a fi justificată pînă în cele mai mici amănunte, spre a se evita impresia că dorința de a inova ține mai mult de capriciul unui autor sau altuia. Așadar, faimosul principiu

formulat de Ibrăileanu, al supunerii la obiect, nu poate fi escamotat în nici o împrejurare.

Sînt cazuri, probate de lucrări realmente valoroase, cînd nuvelistica contemporană este obligată să nu-și mai respecte definiția clasică, în accepția formulată atît de Rebreanu, cît și de Al. Philippide. De pildă, imixtiunea viziunii românești în nuvelă și în povestire este frecventă. Aș cita doar cîteva titluri de nuvele și de povestiri pe care le cred convingătoare pentru modul în care autorii lor înțeleg să facă „împrumuturi“ creatoare de la genul „proteic“: *Îndrăzneala și Desfășurarea* de Marin Preda, *Oaie și ai săi* de Eugen Barbu, *La răzeși* de V. Em. Galan, *Ploaie albă și Moroiul* de D. R. Popescu, *Demeter stegarul* de Sütö Andras, *Cămașa de mire* de Remus Luca.

Să se observe că absolut toate aceste scrieri dau impresia unor „micro-romane“, multe dintre ele fiind chiar așa denumite de critică. Autorii lor își iau o seamă de libertăți care ar putea să șocheze pe mulți teoreticieni: eroi ce sînt urmăriți minuțios pe lungi perioade de timp și cărora nu odată li se reconstituie întreaga biografie, conflictul central extrem de rămuros conceput, diversificat în planuri epice colaterale, personaje de prim plan și secundare multe la număr, insistență prelungită asupra descrițiilor de cadru, frecvente și ample incursiuni pe orizontala timpului istoric, cu vădite aspirații spre frescă și altele. Asemenea primeniri sînt generate de însăși natura specifică a tematicii de la care se porcede. Pentru a surprinde complexul proces uman în care evoluează destinul omului contemporan, deseori nuveliștii și povestitorii de azi nu se pot dispensa de serviciile elementelor enumerate, proprii îndeobște romanului.

Nu trebuie totuși pierdut din atenție că oricîte expansiuni românești

și-ar permite un nuvelist sau un povestitor, în liniile directoare el este obligat să se mențină ferm pe terenul nuvelei și al povestirii. Aceasta asigură reușita, evitându-se pericolul diluției și al hibridizării. În sfera celor două specii epice există suficiente exemple de supralicitare a romanescului, fapt ce n-a putut să nu se soldeze cu evidente nereușite, fie parțial, fie complet. Astfel, dacă unele formulări legate de condiția nuvelei aparținând lui G. Călinescu (Istoria literaturii române, 1941, capitolul dedicat lui Brătescu-Voinești, pagina 514), nu mai pot fi pe deplin valabile astăzi, întrucât ele se aplică acelor proze scurte în care destinul eroului se circumscria perfect ideii de automatism și de stereotipism, proprie vieții unui însemnat număr de indivizi în societatea bungheză, o aserțiune ca aceea ce urmează, referitoare la diferența dintre eroul de roman și cel de nuvelă, este valabilă și azi¹⁾: „Există eroi de nuvelă care nu pot fi în același timp și de roman. Personajul de ro-

1) Referindu-se la eroi cum sînt Cucoana Leonora, Comu Alecu, Niță Hirleț și alții, din proza lui Brătescu-Voinești, G. Călinescu ajunge la asemenea generalizări teoretice, care, cu totul revelatorii pentru structura genului de atunci, la ora actuală nu mai au aceeași valabilitate: „Prin urmare, nuvela este mioul roman al automaților și scurtimea ei este cerută de stereotipismul eroilor. Individul s-a adaptat la viață odată pentru totdeauna prin niște gesturi tipice, circulare. Odată prezentată mecanica eroului, nuvela s-a sfîrșit, fiindcă ghicim numaidecît că în toate împrejurările identice va reacționa identic. Eroul de nuvelă pus în condiții excepționale nu poate da naștere unei drame, fiindcă el e zdrobit fără luptă. Dacă însă un astfel de erou încearcă să se adapteze împrejurărilor, atunci înseamnă că el avea posibilități latente și o finalitate ascunsă și în acest caz el devine un erou de roman. Și mai departe: „Personajul de nuvelă se adaptează elementar ca majoritatea indivizilor prin mișcări stereotipe.”

man are o structură complexă în care poți numaidecît scruta finalitatea și mișcarea de orientare. El e un adaptabil superior ale cărui acte pot fi explicate, dar rămîn neprevestibile.”

Într-adevăr, cel puțin în nuvele precum *De-a viața și de-a moartea* de Eugen Barbu, *Dimineața de mai* de Remus Luca, *Masa cu oglinzi* de Ștefan Bănuțescu, *Înainte de răsărit* de Vasile Rebreanu, discrepanța dintre structura vădit romanească a eroilor și cadrul inadecvat (de nuvelă) ce le este pus acestora la dispoziție — un cadru, la urma urmei, limitat —, pare a fi cauza nereușitei, în măsuri diferite bineînțelese, de la caz la caz.

Și de data aceasta fenomenul este uneori invers, adică se constată prezența unor eroi orientați (ca în nuvelă și în povestire) pe o direcție caracterologică, unidimensională, dar care sînt hărțuiți și obligați să se miște pînă la istovire pe suprafețe epic-descriptive mult mai întinse, împuse de cadrele romanului. Este, într-o anumită măsură, situația oferită de unele personaje — altminteri nu lipsite de forță artistică — din cărți precum *Bariera* de Teodor Mazilu, *Zilele săptămîinii* și *Vara Oltenilor* de D. R. Popescu, *Casa de Vasile Rebreanu*. La D. R. Popescu o asemenea stare de lucruri este cu atît mai ciudată cu cît (s-a văzut!) în *Ploaia albă*, *Moroii* și chiar în *Dor*, prozatorul e capabil, în schimb, să valorifice romanescul în nuvelă, cu rezultate artistice excepționale.

În alt sens, să mai observăm că Teodor Mazilu, în cel de al doilea roman al său (*Aceste zile și aceste nopți*), își propune, deliberat, probabil, să asimileze romanului, ca fragmente și capitole, nuvela și schița. Cum s-a observat, de multe ori, o mare parte din capitolele cărții, luate separat, au o deplină rotunjime epică, socotite ca narațiuni de dimensiuni reduse. De aici decurg atît calitățile de detaliu ale romanului, cît și serioasele

sale slăbiciuni de ansamblu. Cu toate acestea nu sînt excluse nici exemplele de romane care, grație abilei interferări a viziunii epice ample cu cea fragmentară, învederează același ridicat nivel artistic, atît în întregul lor cit și pe episoade, acestea din urmă, desprinse din context, avînd valoarea unor nuvele și povestiri autonome. Cazul romanelor lui Zaharia Stancu, în special al ciclului *Descult*, mi se pare deja clasic. Nuvelele *Florile pămîntului* și *Costandina* sînt foarte bune, deși sînt capitole de roman. Pînă la un punct, și opere precum *Moromeții* sau *Groapa* admit asemenea „dezarticulări”, asemenea fragmentări. Situația, din punctul de vedere al teoriei romanului modern, se explică prin „anticlasicismul” construcției epice, al compoziției, de care dau dovadă aceste opere narative.

Dar proza scuntă relevă interesante și frecvente interferări și cu alte genuri literare, în afară de roman.

Cel puțin relațiile cu genul liric, în cazul povestirii în special, sînt permanente. Povestirea datorează foarte mult lirismului și Al. Philippide, în unul din articolele discutate (*Pedologie pentru nuvelă*), spunea esențialul cînd afirma că povestitorul „e mai aproape de poet, e mai liric, mai digresiv.” O mențiune se cere a fi totuși făcută și aici, anume că dispariția granițelor nu-i posibilă, întrucît poemul în proză — în sensul cultivat de Adrian Maniu la noi — nu poate fi confundat cu povestirea vibrant lirică al lui Agîrbiceanu. Lipsa de opțiune pentru o formulă sau alta, dă naștere la produse incerte sub toate aspectele. O dovedesc unele din scrierile lui Traian Coșovei și cîteodată ale lui Vasile Rebreanu. E adevărat că în epica lui Sadoveanu sau a lui Zaharia Stancu se întîlnesc numeroase pasaje de proză ritmată (în *Arta prozatorilor români*, referindu-se la „prozatorii artiști”, Tudor Vianu face considerații

revelatoare în această direcție), încît nu odată acestea au structura unor poeme în proză. Să nu uităm însă că ele fac parte dintr-un context epic mult mai amplu, care, în liniile lui dominante, se conformează legilor genului epic.

Cîteva considerații privind raporturile epicii scurte cu teatrul și cu reportajul literar.

Înriirurile teatrului — este evident acest lucru — își au obîrșia în practica dialogului în opera epică, element artistic structural specific genului dramatic. Cu cît viziunea prozatorului tinde spre dialogare, prin renunțare la stilul indirect, la descripție, la comentariu și la explicație, cu atît opera epică devine mai „teatrală”. Exemplul tipic, la noi, — comparabil poate cu puține alte metode din literatura univensală —, se știe, îl constituie schițele și momentele lui Caragiale, atît de lesne de transpus scenic. Experiența magistrală a scriitorului n-a rămas fără consecințe în scrisul ummașilor. Pe bună dreptate Eugen Lovinescu, de pildă, vorbind de schițele lui Gh. Brăescu (*Critice*, VII, ed. Ancora, 1929, p. 64), observa: „Tehnica satirei d-lui Brăescu este de altfel, ca și la Caragiale, de ordin dramatic. Descripția e în al doilea plan; dintr-un fond sumar indicat, se desprind tipurile schițate nu exterior și prin comentariu, ci prin propriile lor cuvînte, așa că de-ar ajunge la acțiuni mai complicate, am avea adevărate piese de teatru; procedînd numai prin gesturi rezezi și vorbe, rămînem în schița dialogată.”

Ca un reflex al efortului de recucere a autenticității originale în accepția adîncă și complexă a cuvîntului, proza modernă — mai ales cea de structură „comportamentistă” — apelează într-un grad sporit la serviciile dialogului. Acesta devine nu o dată, pur și simplu, replică, precum în teatru. Așa se întîmplă, de exemplu, în multe din schițele lui Hemingway,

adevărate scenete, în care singurele elemente ale prozei sînt doar cîteva verbe cu funcții regizorale (*a zice, a spune*), folosite cu premeditare mecanic, stereotip, verbe cărora li se mai adaugă din cînd în cînd cîte un pronume sau un nume propriu, menite să indice cui aparține o replică sau alta. Evident, utilizarea dialogului într-o asemenea întinsă măsură presupune o capacitate excepțională de a concentra în substanța acestuia, pînă la un anumit punct, valențe de caracterizare portretistică (descripție și introspecție) și chiar de a suplini, oarecum, prin asimilare, filonul epic. Marin Preda în schițele din *Întîlnirea din pămînturi* experimentează și el cu succes procedeul. Eugen Barbu, Teodor Mazilu, Ion Băieșu (care sînt și dramaturgi) acordă și ei dialogului funcții mult mai complexe decît cele obișnuite în schițele, povestirile și nuvelele lor.

Modalitatea, cîteodată, e atît de insistent solicitată, încît se ajunge la elaborarea unor opere mixte, dacă nu-i prea mult spus. Există astfel o seamă de romane contemporane celebre în care lungi pasaje sau chiar capitole întregi sînt transformate în adevărate scene, tablouri sau acte dramatice, apelîndu-se exclusiv la tehnica genului dramatic. Dintre cele mai recente exemple în materie de nuvelă, menționez lucrarea *Mama s-a îndrăgostit* a lui Ion Băieșu și *Între două trenuri* de Corneliu Omescu. În ambele, autorii înserează ample pasaje dramatizate, ca rezultat al simplificării duse la extrem în ceea ce privește tehnica mînuirii dialogului în opera epică.

După ce ani de zile critica a încurajat pe toate căile „viziunea reportericască” în proză, în ultima vreme, cu prețul unei rotiri înapoi de 180 de grade, asistăm la o adevărată campanie de vestejire a respectivei viziuni. Nu intră în cadrul acestui articol intenția de a elucida la modul analitic

problema, pentru că, datorită importanței ei, aceasta ar merita o tratare aparte. Țin doar să observ că exclusivismul, și aici, fie într-o direcție fie în cealaltă, nu poate decît să dăuneze. Înriuirea reportajului asupra prozei moderne (și nu numai asupra acesteia, pentru că teatrul și chiar poezia o rasimt și ele) e un fapt real, soldat cu izbînzii artistice certe, nu o dată de anvergură. Cînd această înmînire este învederată de scrisul unui London, Hemingway, Ehrenburg, Caldwell sau Carlo Levi, e desigur absurd să-i negi realitatea și mai ales eficiența. Reacția legitimă împotriva invaziei relatării factologice, de suprafață, și a descripției plate nu trebuie confundată cu fenomenul însuși. Între efectele nocive (posibile, la urma urmei, și în alte împrejurări, în sfera altor formule) și înseși componentele principial valabile ale procesului se cere deci să se facă o distincție tranșantă. Conținutul civilizației contemporane, cu noile mijloace de informare și de receptare la sunsă a realității (gazetăria, radioul, televiziunea, jurnalul cinematografic și altele) pe de o parte, și fenomenul de pătrundere masivă a cotidianului în universal, ca rezultat al difuzării primului în dinamica social-istorică pe de altă parte, impun cu necesitate asemenea căutări creatoare. Așa-zisa „literatură-document” își taie tot mai hotărît drumul spre zonele majore ale literaturii contemporane. Revirimentul generat de neorealism în proza italiană postbelică spune mai mult decît orice argument teoretic în această direcție. Viața omului contemporan este atît de pregnantă în manifestările ei directe încît prozatorul inspirat și inteligent le poate transpune pe acestea aîdoma în tiparele romanului, dramei, povestirii sau nuvelei. În acest caz procentul de ficțiune e, dacă nu inexistent, cu totul minim. Din reconstituirea repotericească, adesea, se desprind scrieri e-

pice care dispun de capacități generalizatoare, de o tipicitate cel puțin egală cu ale epicii de ficțiune. *Moartea lui Iacob Onisia*, căreia i se mai pot adăuga multe capitole din *Țara de piatră*, sînt exemple mai mult decît convingătoare de nuvele reportericești, oferite de creația lui Geo Bogza. Ioan Grigorescu, în volumul *Obsesia*, procedează și el, cu intervenții foarte mici, la transferul epicului din zona reportajului literar în aceea a prozei. La fel, procedează din cînd în cînd Pop Simion, Paul Anghel, Nicolae Țic și alții.

Atît de supusă întretăierilor de influențe (cele semnalate aici nu sînt singurele, dacă le avem în vedere și

pe acelea venite din partea altor arte, cum sînt cinematograful sau artele plastice.  n legătura cu acestea din urmă, de pildă, G. Călinescu spunea că „I. A. Bassarabescu este un virtuos al schiței în care se aplică metoda „naturii moarte” — *Istoria literaturii române*, p. 515), proza scurtă, cum am văzut, nu-și pulverizează din această cauză propria condiție estetică. Dimpotrivă, și-o consolidează permanent, prin asimilări organice, succesive și concomitente. Faptul ii conferă o indiscutabilă durabilitate în timp. Ceea ce se împacă întrutotul cu ideea de mobilitate și de receptivitate creatoare la noi, în sens dublu: tematico-problematic și artistic.

Tineri romancieri

NICOLAE BREBAN: „Francisca“ — C. ȚOIU: „Moartea în pădure“ — COSTACHE ANTON: „Liniștea“

de Eugen Luca

Nu e chiar atât de mult de când unul dintre cei mai dotați reprezentanți ai tinerei generații scriitoricești — l-am numit pe Fănuș Neagu — se întreba îngrijorat în *Gazeta literară* dacă, pe planul creației românești, colegii săi își pot da acum măsura întregă a talentului lor. Îngrijorarea lui nu părea chiar deplasată. O dovadă mai ales împrejurarea că nu puțini dintre critici și-au însușit ca al lor acest sentiment, au încercat să-l justifice producând drept probe analiza detaliată a unor texte, și au găsit de cuviință să-i îndemne pe tineri să depună eforturi pentru a-și apropia o tehnică alta decât aceea a nuvelei și povestirii, pe care o minuesc adesea cu excelente rezultate. Neliniștea a fost generată însă de o situație care, chiar dacă avea în vedere ultimele apariții din momentul respectiv, reprezenta totuși într-un fel, trecutul. Căci un diagnostic exact ar fi implicat nu numai cercetarea librăriilor, ci și cunoașterea șantierului literar, a portofoliului din edituri, care nu era chiar atât de sărac în romane aparținând tineretului scriitoricesc. Altminteri, nu ne-am putea explica de ce, în ultimul pătrar al anului pe care l-am încheiat, E.P.L. a putut lansa trei romane semnate de

tineri, interesant fiecare, sub anume aspecte, anexând prozei noastre zone încă neexplorate și vădind căutări creatoare adesea fructuoase. Ne referim la *Francisca* de Nicolae Breban și *Moartea în pădure* de C. Țoiu, debuturi mai mult decât promițătoare, și la *Liniștea* de Costache Anton, o carte densă, bine construită, abordând curajos o problematică morală majoră.

„FRANCISCA“

Spectaculos, debutul editorial al lui N. Breban cu masivul roman *Francisca*. Nu fiindcă autorului nu i s-ar putea reproșa neajunsuri ce țin de filozofia însăși a cărții ca și de ținuta ei stilistică; de lipsa de contur a unor personaje cu pondere în desfășurarea acțiunii, ca și de înclinația de a atribui mai tuturor eroilor săi calități care nu constituie chiar un bun comun și, de aici, nevoia de a construi uneori situații mai puțin convingătoare.

N. Breban pare a profesa un cult al energiei considerate în sine la care nu putem subscrie. Încredințat că lipsa de voință, moliciunea ar fi păcatul capital, că toate celelalte facultăți umane ar gravita în jurul voinței și ar fi subordonate acestei coordonate

psihice, autorul acordă o nediferențiată simpatie scriitoricească tuturor celor posedați de dorința de a se afirma și impune, indiferent de mobilurile pe care ei le urmăresc, numai dacă pentru aceasta se dovedesc capabili să-și irrosească fără nici o reticență energia: popi ariviști care desfășoară o foarte complicată strategie pentru a se sălta în ierarhia ecleziastică, politicieni cinici, beți de voluptatea de a domina și a-i transforma pe alții în simple instrumente, profesori sadici dar și amantși decși să sacrifice totul dragostei lor; țărani închiaburiți, foarte zeloși în întreprinderea de a agonisi și a se chivernisi, negustori lipsiți de scrupule care folosesc cu egal succes filantropia și incendierea bunurilor aparținând concurenților, dar și oameni de afaceri cu un orizont larg care știu cuteza și lovi departe; țărani obstinați și vicleni, resemnați să îndure orice umilință pentru a-și realiza obiectivul propus dar și bătrini avari și libidinoși care patronează bande de găinari și recung la forță pentru a-și satisface lubricile poftes; adolescenți intoxicați cu mândriuni, hotărâți să se demistifice cu orice preț, înșfârșit, activiști de partid care s-au dovedit capabili să se autodepășească pe ei înșiși pînă a nu mai putea fi recunoscuți, și sînt în stare să traseze, din proprie inițiativă, fără nici un soi de consimțămînt din partea celui în cauză, numai pentru frumusețea gestului și pentru a-și dovedi lor înșiși puterea, cursul vieții altora. Atîta vreme cît protopopul Mănescu lasă impresia unui abulic, atras să facă, la intervale mai lungi sau mai scurte, incursiuni bahice în pivnițele episcopiei, autorul, asemenea Franciscăi, mamei ei, episcopului, vicarului, etc., adoptă față de dînsul o atitudine de totală desconsiderare. Cînd nu-l tratează cu indulgența acordată de obicei copiilor, îl privește cu indiferența cu care privești un obiect oarecare.

Ajunge însă ca lui Mănescu să i se creeze condițiile de a-și demonstra posibilitățile volutive, pentru ca disprețului lor greu mascat să-i ia locul admirația sinceră. Cîtă vreme era abulic, Mănescu părea și de o inteligență și de o afectivitate mediocră. Penseverența în urmărirea unui scop îi atribuie dintr-odată toate însușirile ce-i erau contestate, dimensiuni nebănuite. Atracția, la început, fascinația apoi pe care activistul Chilian, bărbat cu fizic deloc agreabil, necomunicativ, greoi și cam brutal, o exercită asupra Franciscăi, se explică, într-o măsură, și prin aceea că tînăra felceriță intulește în persoana lui un mic Napoleon contemporan și că intuiția aceasta se transformă în centitudine datorită toamai capacității lui Chilian de a-și stăpîni reacțiile și de a o domina printr-o tăcere savant întreținută care, în ochii ei, devine expresia însăși a unei voințe de neîmfrint.

Deficiențele compoziționale se datoresc nu atît lipsei unui subiect clar și nici chiar inconsistenței artistice a lui Chilian, căruia îi era rezervat rolul principal. Sînt în carte episoade care nu se articulează organic în ansamblul romanului, introducerea lor lasă senzația artificiosului, a goanei după pitorescul gratuit. 56 de pagini consacra autorul descrierii atmosferei dintr-un local popular și vizitei nocturne a Franciscăi și a lui Chilian în pitoreasca gansonieră a pitorescului Răteanu, pentru a demonstra ceea ce, după opinia noastră, nu trebuia neapărat demonstrat sau, în orice caz, se putea demonstra mult mai economic și anume că Francisca nici nu poate realiza măcar ideea că un intelectual autentic ar mai putea fi astăzi robul prejudecăților religioase. E, desigur, mult prea mult. Senzația că aceste pagini sînt parazitare nu e spulberată nici cînd, mai tîrziu, le descoperim un vag ecou. Străduin-

du-se zadarnic să găsească un limbaj comun cu înapoiatul Cupșa Ion, Chilian își amintește de convorbirea lipsită de sens dintre Francisca și Răteanu, care nici ei, cînd se plasau pe un anumit teren, nu puteau comunica. Imposibilitatea de a dialoga cu Ion Cupșa era leotorului prea evidentă pentru a necesita această trimitere.

Am încercat, de asemenea, sentimentul că Breban care se vrea — și este în mare măsură un prozator lucid — manifestă o simpatie mult prea pronunțată față de eroii săi, înzestrîndu-i pe toți cu însușiri care de obicei se întîlnesc destul de rar. Francisca se prezintă ea însăși ca un copil precoce, de o mare mobilitate spirituală și cu un spirit critic căruia nu-i scapă nimic; Ana Mănescu, nepoata episcopului și soția protopopului, o mică burgheză dintr-un tîng ardeleanesc e o femeie excepțională; Penescu îi uluiește „pe toți cu marea complexitate a caracterului său”, aparențele nuli derutează niciodată; merge totdeauna la esențe și, adevărat filozof, contemplă lumea de la o foarte mare înălțime, ca un spectacol agreabil chiar cînd pe scenă eroii se zbat în cumplite dureri (sîntem doar în război) sau pier loviți de forțe colosale și oculte; preotul Pătrașcu Virgil, „om inteligent și îndrăzneț are fruntea bombată de un alb sclipitor”, iar ochii săi emană „o putere neobișnuită, fascinatorie”; profesorul Voinea e un sadic rafinat de o inteligență diabolică; Tiut, vicarul, exercita și el „o mare fascinație” și era un „om superior dotat”; protopopul Cornel Mănescu avea „o minte pătrunzătoare”, era „unul dintre vîrfurile cu care se mindrește o clasă întregă”; Răteanu e un enciclopedist și un ins de o mare spiritualitate; despre Chilian, inutil să mai vorbim. Și toți, dar absolut toți au o perfectă intuiție a oamenilor, citesc în suflete ca într-o carte.

Aprobind direcția anticalofilă a tînrului romancier, trebuie să mărtu-

risim că nu odată am fost șocat de neglijența cu care și-a redactat cartea. Un singur exemplu spre edificare: «Strămoșii acestei femei își transmisese unul altuia instinctul acela de *lăcomie vulgară*, „caldă și grosolană”, de loc alterat, fără fluctuații sensibile, astfel că, într-un lung șir de opt sau zece urmași, cu toții folosiră această anmă, *lăcomia vulgară*, în același fel, „din același unghi” chiar, dacă pot să mă exprim astfel, și astfel această nuanță a *lăcomiei*, această „subspecie” pe care am denumit-o *lăcomie vulgară*, se conservă perfect în șirul lor lung de reprezentanți ca în niște sarcofage vii. Și această „calitate” deveni călîită, puternică, invincibilă, deși inflexibilă» etc. etc.

În pofida acestor neajunsuri, debutul editorial al lui N. Breban e spectaculos. Cartea se citește pe nerăsuflate și senzația că ne aflăm în fața unui romancier autentic și viguros nu ne părăsește nici după ce îi închidem copertile. Firescul cu care scriitorul se mișcă în medii sociale dintre cele mai diferite, a căror atmosferă o intuieste cu precizie și o zugrăvește cu sobrietate; darurile sale portretistice, virtuțile sale de analist al unor exemplare umane aparent numai simpliste, în realitate, foarte răsucite, cum ar fi Cupșa — reușită excepțională —; interesul acordat dialecticii sentimentelor (etapele formării Franciscai, transformarea subită a lui Mănescu, deșteptarea lentă a lui Cupșa); oroarea de solemn, de festiv și poză (ne referim la scena introducerii unei inovații în fabrică, la scena descriind accidentul ca și la aceea a înmormîntării lui Mănescu); aburul de poezie care plutește asupra unor pagini evocînd vîrsta de aur a copilăriei sau dragostea cuplului Pătrașcu—Mănescu într-o romantică moară țărănească; știința folosirii amănuntului semnificativ — prăjiturile d-nei Pătrașcu sînt bune, exce-

lente, dar foarte urîte, cum unită e însăși viața micii burghezii tihnite din provincie — toate acestea nu explică decât parțial farmecul romanului.

Cred că sentimentul că ne aflăm în fața unei cărți valoroase își are soriginea în primul rînd în capacitatea autorului de a dezbate o problematică intelectuală foarte interesantă, lăsîndu-ne impresia că n-ar face-o, camuflîndu-și abil intențiile, deturmîndu-ne mereu cu bună știință, jucîndu-se cu noi, cititorii săi, distrăgîndu-ne atenția de la aceasta și atrăgîndu-ne totodată în direcția pe care o urmărește. E aceasta proba cea mai convingătoare a ceea ce numim *simț artistic*, care nu poate fi confundat cu tehnica scriitoricească, fie ea chiar cea mai avansată. Simț pe care, vai! nu-l posedă decât foarte puțini profesioniști ai „sorisului frumos“.

Să nu ne înșelăm: nici Francisca, al cărei jurnal vorbit ocupă cea mai mare secțiune a cărții, nici Cupșa al cărui roman constituie pendantul biografiei felceritei, nici Chilian, a cărui influență în desfășurarea destinului celor doi eroi ar trebui să fie hotărîtoare, nici Mănescu nu sînt adevărații protagoniști ai romanului. Eroul principal al romanului *Francisca e Timpul*. Timpul care e unul și același pentru toate personajele, dar pe care fiecare îl înțelege și îl trăiește altfel. Timpul modelează oamenii, el e motorul conflictelor care îi despart, al dramelor și tragediilor care se desfășoară pe vasta scenă a acestei cărți. Trăim — ne spune autorul parcă împotriva sa, deși ține foarte mult să ne-o zică, — în același timp fizic, dar fiecare dintre noi într-un alt timp moral, uneori conștienți de aceasta, de cele mai multe ori inconștienți. Aici e izvorul bucuriilor și suferințelor noastre. Demistificată, Francisca s-a sustras timpului vechi și bucuriile eliberării își pun pecetea pe structura și se oglîndește în comportarea ei. Are însă conștiința că n-a pășit încă

în timpul adevărat, că se află undeva la un hotar pe care, singură, nu-l poate depăși. Aceasta e drama ei iar atracția irezistibilă pentru ursuzul, ciufutul Chilian, e expresia unei irezistibile nevoi spirituale de a o depăși, de a se realiza. Chilian, în schimb, merge în ritm cu Timpul nostru. Timpul său e Timpul obiectiv. Timpurile noi l-au plămădit după asemănarea lor; l-au făcut să nu mai lucreze cu miinile sale mari „ca niște lopeți“ ci cu oreierul. Nu e mai puțin adevărat, însă, că el a pierdut timpul vechi și se resimte de lipsa a ceea ce i-a fost răpit, e conștient că nu are destul exercițiu ca să minuiască cu suplețe instrumentele atît de fine cu care muncește acum și vrea să recupereze timpul pierdut. Căsătoria cu Francisca, pe care o iubește în fond, i se pare nepotrivită atîta vreme cît nu va recupera ceea ce Timpul i-a răpit, atîta timp cît ea, la rîndu-i, nu va fi trecut încă pragul noului ev. Necruțător, timpul e autorul dezastrului care-l împinge pe Mănescu, ins cu vocația marilor afaceri, strateg excelent și tactician de mare suplețe în această materie, dar trăind într-o epocă în care excepționalele lui însușiri nu se pot realiza, la demență și apoi la sinucidere (căci moartea lui echivalează cu o sinucidere). Fizic, Mănescu e contemporanul nostru; spiritualicește, la mii de leghe distanță de noi. Imposibilitatea oricărui contact cu Francisca e astfel pe deplin explicat.

Un om muncitor, cinstit și dîrz cum e Cupșa poate și trebuie să fie recuperat de vremurile noi. Pentru acest flăcău mîndru, care joacă de nevoie comedia umilului și umilitului, lucrează Timpul, prin Chilian. Cum țăranul zilier se află înlăntuit într-o realitate anacronică, trebuie silit prin violeșug și presiuni să-și sfarme cătușele, dîndu-i-se iluzia că

abia în felul acesta se ancorează mai puternic unei vremi revoluate. Când în Cupșa, Chilian îl descoperă pe cel care a fost el însuși cândva, trăiește un sentiment asemănător aceluia pe care l-am trăi noi dacă ne-am trezi față în față cu Pitecanthropus erectus. Orice efort de a se adapta mentalității sale e zadarnic. Cupșa n-a învățat încă să articuleze, Chilian nu poate rage. Orice comunicare între ei devine imposibilă. Am mai vorbit de uluirea Franciscăi când află de existența unui intelectual religios, bigot, dar nu și despre desgustul lui Chilian când, cu totul întâmplător, descoperă, în persoana șefului de echipă, un pristav oarecare din vremuri parcă imemorabile.

O invitație patetică, dar de loc ostentativă, de subtext, la meditație asupra Timpului, a raporturilor dintre om și istorie, în fond, asupra condiției umane, și un elogiu discret dar foarte convingător al timpului nostru socialist — acesta e, înainte de toate, romanul lui N. Breban. Și numai după aceea o vastă frescă socială, un roman de pătrunzătoare analiză psihologică. O invitație care nu ne poate lăsa indiferenți și care ne face să uităm micile nesatisfacții pe care le-am înregistrat uneori pe parcurs.

„MOARTEA ÎN PADURE“

Constantin Țoiu e — și el — un scriitor care face parcă tot ce-i stă în putință ca să deruteze și pe care cu greu îl putem fixa într-o formulă. *Moartea în pădure* e, într-un fel, — cum indică și titlul — un roman polițist gândit și redactat ca atare. Are o acțiune strânsă ce se desfășoară într-un ritm nervos, sacadat; tehnica suspensurilor, a urmărilor și înfruntărilor spectaculoase e utilizată din plin. Și să nu-i uităm pe eroi. Ei au un foarte pronunțat gust

al aventurii, al căutărilor, trădat pînă și de alura lor sportivă. Doctorul Brega, bunăoară, după ce asistase undeva, departe, la o naștere, refuză să aștepte cîteva minute cursa și, în plină noapte, se întoarce pe un vagonet amenințat din clipă în clipă să fie ajuns și sfărîmat de trenul forestier. Riscul pe care și-l asumă e cu atît mai mare, cu cît drumul pe care-l străbate cu viteza fulgerului e foarte periculos, după cum reiese din povestirea unuia dintre însoțitorii săi în legătură cu un accident recent, iar conducătorul drezinei deșartă una după alta sticle de țuică. Condițiile de nesiguranță sînt agravate și de existența, în aceste păduri, a unei bande care, numai cu zece zile în urmă, asasinase, aparent fără nici un motiv, un inginer silvic. De altfel, chiar și rapoartele impertinente adresate forurilor sanitare conducătoare înainte de Eliberare, însăși opțiunea sa pentru o existență deloc comodă când i se deschide perspectiva unei frumoase cariere trădează gustul pentru aventură al acestui medic care se îmbracă asemenea unui sportiv și duce o viață cazonă: doarme în camere neîncălzite, se spală pînă la brîu cu apă rece ca gheața, își gătește singur mîncăruri dintre cele mai simple.

Inginerul Teodorescu, deși puna încă din prima tinerețe ochelari și lăsa impresia unui om oarecare, îndrăgea și el aventura. Pentru a putea efectua cercetările în vederea elaborării unei importante lucrări de specialitate, trăia retras, ca un nou Robinson, într-un bondei săpat în inima codrilor și o învățase pe blajina și cicălitoarea sa soție să mînuie armele de foc ca să se poată, la nevoie, apăra de fiare.

Sandu Petre, secretarul de pantid are mersul „liber, săltat“ și „un aer vesel de băiețandru sportiv“, doarme adesea în camera de gardă „îmbrăcat, pe patul de fier cu salteaua de paie,

acoperită cu o pătură cazonă"; e „îmbrăcat într-o scuntă neagră de postav ce-i venea pînă la genunchi. Pe cap nu puna niciodată nimic, pînă la căderea zăpezii, dintr-o igienă aspră, tinerească". Neconformismul practicant la normală, împrăștierea din propria lui inițiativă, a unor manifeste găsite la un comunist împușcat, eforturile sale de a lua, în ilegalitate, legătura cu partidul și a se încadra luptei sale, acceptarea apoi a unor sarcini periculoase legate de pregătirea și desfășurarea insurecției — toate vorbesc despre un caracter temerar.

Constanța Chiroiu, delegata ministerului industriei, poartă, peste pulover, o haină de vînt, e încălțată cu bocanci, face în timpul liber ascensiuni și conduce cu siguranță o motocicletă. Înainte de Eliberare nu fusese doar expert-contabil la o societate forestieră de export; studentă încă, avea legături cu uteciștii, era iubită de un student ilegalist și acceptase toate riscurile unei astfel de dragoste, iar cînd casa i-a fost călcată de agenții siguranței, primul ei gest a fost de a arunca în ei cu fierul de călcat încins pe care toamă îl manipula.

Totuși cartea lui Țoiu nu e numai și nu e în primul rînd un roman polițist, fiindcă interesul nostru nu e solicitat în mod deosebit în această direcție, iar autorul face parcă tot ce-i stă în putință să-l abată aiurea. Enigma ce trebuie dezlegată nu e chiar o enigmă. Asasinarea recentă a inginerului Teodorescu dobîndește, datorită ritmului precipitat în care se desfășoară evenimentele, caracterul unei întâmplări petrecute de mult și care începe să se transforme în legendă; o legendă care, în vremurile acestea aspre — ne aflăm imediat după război — nu-i poate impresiona profund pe niște oameni deprinși cu moartea și, aparent cel puțin, istoviți sufletește din cauza mizeriei apăsătoare. Distrugerea premeditată a podu-

lui, în vederea asasinării medicului și a provocării unui accident feroviar cu consecințe economice destul de grave, o readuce la suprafață numai pentru o clipă, pentru ca apoi s-o umbrească și mai mult. Dezlegarea enigmei inginerului nu prea preocupă pe nimeni, tocmai fiindcă crima a luat această aură legendară. În ceea ce privește descoperirea autorilor celeilalte crime, bănuielile sînt de la început direcționate pe o pistă bună. Nici unul dintre eroi nu se îndoiește cine sînt criminalii și cu atît mai puțin cititorul care știe ceva mai mult decît ei, care-l vede pe domnu Mișu intrînd în conacul baronesei după săvîrșirea acțiunii. Ele sînt confirmate de îndată (găsirea mînușii). Toate măsurile necesare sînt luate. Nici măcar noua provocare a dușmanului nu-i găsește nepregătiți. Necunoscutele țin de domeniul amănuntului; surprizele, de asemenea.

Tehnica suspensului e folosită. Dar folosită nu pentru a aduce elemente noi, la care nu ne-am fi putut aștepta, pentru a ne propune mereu alte ipoteze, pentru a alimenta dorința noastră de a afla soluția problemei ce ne-ar fi fost pusă, căci o asemenea problemă — repet — nu există de fapt. E folosită în sens contrar, pentru a o face parcă uitată, pentru a ne îndepărta pînă de firul principal al acțiunii, a ne dirija spre întâmplările vieții curente cărora autorul le atribuie un caracter mult mai „senzațional” decît acelea legate de crimele comise. Nu întâmplător Țoiu și-a subintitulat romanul de factură polițistă „cronica unei zile”. Interesul pentru povestea polițistă nu e anulat, dar e menținut nu prin tehnica rostogolirii de pe o pistă pe alta, a reințarcerii la o cale ce părea să ducă într-o fundătură etc., etc. ci prin în-suși sentimentul inoculat de autor că intenționează s-o părăsească. Autorul și-a construit astfel cartea încît să ne lase impresia că asistăm la două ac-

ționi paralele care ne-ar solicita în egală măsură, când, în realitate, avem una singură, condusă inteligent. Abia, în final, când urmărim înfrigurăți fazele luptei hotărâtoare dintre muncitorii forestieri conduși de comuniști, pe de o parte, și bandiții fasciști, pe de alta, ne aflăm în plin roman polițist.

Observații asemănătoare am putea face și în legătură cu protagoniștii cărții. E adevărat că ei au gustul aventurii, o anume sportivitate, care este a personajelor unui roman polițist. Dar aventura în care sînt angajați depășește cu mult caracterul unui roman polițist. Ei nu sînt făcuți ca să dezlege enigme polițiste, ci siliți să-o facă. Angajați din plin sînt într-o altă aventură, care e a cunoașterii, a rezolvării unor probleme etice vitale. Pe Sandu Petre nu spîritul de aventură îl determină să-i caute pe comuniști, să stabilească o legătură cu partidul, ci nevoia inexorabilă de a ști cum să lupte eficient pentru schimbarea condițiilor sociale, de a fi util semenilor săi. Pentru inginerul Teodorescu pădurea nu constituie locul unui refugiu romantic din viața civilizată; a trăi pe multe de cuțit nu e idealul său; acceptă acest mod de viață din înalte considerente intelectuale. Trăiește, așadar, în primul rînd aventura cunoașterii. Doctorul Brega, „furișul”, își acceptă parcă resemnat destinul care-l poate duce la ratare, fiindcă are spîrit misionar. Constanța Chiroiu nu fusese nici cînd o romantică visătoare care să fi manifestat o atracție deosebită pentru conspirativitate, ci o fată serioasă care studiasse foarte atent *Capitalul* și trăsese concluziile unei astfel de lecturi substanțiale. Problemele care o preocupă în cel mai înalt grad — să se elibereze de povara unei grave acuzații aparent întemeiate, și să se realizeze pe plan erotic — nu sînt mai puțin captivante decît enigmele polițiste. Aventura o solicită, dar ea nu-i dis-

ponibilă la orice aventură, ci numai la aventura etică.

Roman polițist? Se poate. Dar, în primul rînd, roman social și psihologic dezbătînd o pe cît de diversă pe atît de fecundă problematică umană. Spun roman social, fiindcă autorul scriind nu „cronica unei zile” oarecare, ci a uneia foarte bogate în evenimente — prinde însăși dinamica accelerată a desfășurării istoriei în momentul revoluționar respectiv și oferă o imagine adecvată a raporturilor dintre clasele sociale, a formelor, pe atunci ascuțite, pe care le lua lupta de clasă, a condițiilor în care munceau și trăiau oamenii, a modului în care își exercita partidul înfrîurirea asupra maselor etc. etc. Și apoi, să nu ne lăsăm induși în eroare de subtitlul romanului. Autorul nu redactează numai „cronica unei zile”. Pentru a putea înțelege ceea ce se petrece în acea zi, face dese referiri la fapte întîmplare mai de mult, utilizînd în acest sens procedee dintre cele mai diverse: recurge la tehnica memoriei afective; pune un personaj să istorisească o întîmplare legată de un eveniment care luminează actualitatea (sau să vorbească despre biografia unui alt protagonist, înșfîrșit, intervine el însuși, aducînd date și fapte noi ce explică situații la ordinea zilei. În felul acesta, „cronica unei zile” se transformă pe nesimțite în cronica unei întregi perioade istorice.

Redactîndu-și cronica, autorul dovedește niște virtuți care țin nu numai de știința compoziției și de capacitatea sa de a folosi, după necesități, tehnici diverse — tradiționale și moderne — fără ca schimbarea modalităților să dăuneze în vreun fel oarecare unității cărții, tonusului ei general. El are aptitudini reale de portretist și mai ales de peisagist. E un peisagist solicitat de culori, dar, în mai mare măsură, de mirosuri. Fiecare peisaj are un parfum al lui particular, ireproductibil, de asemenea.

fiecare interior. Nu-i lipsește nici facultatea de a zugrăvi reacția mulțimii, modul cum se pun în mișcare masele, cum sînt antrenate ele în acțiune (vezi scena răzmeriții din gară, a grevei, a descărcării vagoanelor de mălai, participarea lor la acțiunea menită să lichideze banda fascistă din Valea Milei).

Carte de debut, *Moartea în pădure*, nu e, desigur, scutită de unele neajunsuri lesne detectabile. Ele se datoresc de obicei unei slabe rezistențe scriitoricești la clișee. Legătura amoroasă dintre Mișu și bătrîna baroană e un astfel de clișeu menit să compromită sub toate aspectele un personaj și așa compromis. De altfel, tot ce aflăm în legătură cu baroana lasă impresia nu tocmai plăcută a unor lucruri de mult știute. Procedee asemănătoare sînt folosite și pentru caracterizarea soției farmacistului. Deficiențe remarcăm și atunci cînd lirismul autentic și sobru al autorului se diluează în sentimentalism. Ultimul capitol în care o vedem pe Constanța Chinoiu reîntorcîndu-se în sat, pentru a o lua cu sine pe văduva lui Sandu e, în acest sens, mai mult decît concludent. De asemenea, unele pagini vorbind despre copilăria medicului Brega. Însfîrșit, finalul romanului amoros dintre Constanța și medic, nu îndeajuns de pregătit, denotă, de asemenea, o înclinație spre idilism care surprinde la un scriitor lucid, serios cum se dorește și cum în genere se realizează Constantin Ţoiu. Aceste păcate sînt simptome ale unei boli caracteristice unei faze pe care am putea-o numi copilăria scriitoricească. Faza — cum mănturisc cele mai multe pagini ale romanului dens, *Moartea în pădure* — a fost însă depășită de autor.

De aici certitudinea noastră că, în viitorul cel mai apropiat, defecte de acest gen nu vom mai întîlni în cărțile sale.

Costache Anton nu mai e de mult un debutant, dar recentul său roman, *Liniștea*, confirmînd calitățile pe care i le cunoaștem cu toții, de bun observator al mediului țărănesc, dezvăluie altele pe care foarte puțini le bănuiau; de asemenea, preocupări de notînd o seriozitate, un simț al răspunderii ce atestă, pînă la un punct, prin ele însele maturitate scriitoricească. Indiferent la cursa, copilărească, după o originalitate în care sînt angrenați cu toată ființa lor mulți dintre confrății săi de generație, el nu organizează zgomotoase spectacole experimentale care să atragă atenția asupra-i. Dimpotrivă, e, se pare, profund convins, că epica realistă, practicată de cei mai buni realizatori români interesați de lumea satului, nu și-a epuizat încă toate posibilitățile, că schimbările profunde din universul rural nu reclamă neapărat abandonarea unei tehnici verificate în timp, că reînnoirea prozei noastre nu e în funcție numai de adoptarea unor noi tehnici narative, ci, în primă și ultimă instanță, o problemă de conținut, de îmbogățire a problematicii, a fondului ei ideatic. Eforturile sale într-acolo converg, iar rezultatul e că ne aflăm în fața uneia dintre cele mai interesante lucrări literare despre noul sat socialist, în fața unui roman de existență căruia vor fi obligați, într-un fel sau altul, să țină seama toți cei care vor scrie în viitor despre noile realități sătești.

Aceasta, fiindcă după apariția în ultima vreme a citorva lucrări păcătînd prin minimalizarea problematicii sociale, printr-o viziune pronunțat idilică, Costache Anton face, primul, o demonstrație antisthică, pe cît de curajoasă pe atît de convingătoare, că lipsa conflictelor sociale nu e de loc justificată, că țăraniile noștri, alții — e adevărat — decît aceia înfățișați în literatura clasică n-au ajuns

totuși într-o etapă în care să-și poată permite să se dezintereseze complet de factorul economic și să-și dirijeze toate preocupările într-o singură direcție: vindecarea unor vechi și ascunse răni sufletești.

Menitul său e cu atât mai mare cu cât, refuzându-se viziunii idilice existente în unele sorieni consacrate vieții țărănești, el nu-și propune să sugereze numai posibilitatea depășirii situațiilor încriminate, ceea ce, în definitiv, nu i-ar fi reclamat un efort deosebit, ci, dincolo de aceasta, să ne inoculeze simțămîntul că cei mai înaintați dintre oamenii lucrînd în agricultură au evoluat în așa măsură, încît o problematică sufletească proprie, specifică e pe cale de dispariție. În cartea lui Costache Anton nu e vorba numai de tămăduirea unor maladii sufletești vechi și nu e vorba în primul rînd de aceasta. S-au cicatrizat vechile plăgi ale lui Grigore Țurcaș, oropsitul văcar de altădată, care abia acum descoperă bucuria unei conversații gratuite, plăcerea de a privi dezinteresat un frumos apus de soare; mai sîngeră încă rănile nevăzute ale lui Pavel Orban, fostul mijlocaș avid de pămînturi, cîmpănos și suficient, care-și allungase copiii din casă și sfidase un sat întreg rămînînd multă vreme ultimul individual. Ei și-au găsit sau sînt pe cale să-și găsească „liniștea“ la care rîvneau, fiindcă „liniștea“ lor ține în fond de rezolvarea unei „problematici economice specific țărănești“. Dar alta e situația lui Mihai Bobu, secretarul organizației de pantid, un tînăr școlit care, la începuturile carierii lui, cînd abia ieșise din armată, gîndea cam în felul lui Țurcaș și Orban, dar adaptîndu-se împrejurărilor; alta, de asemenea, situația lui Gheorghe Jderu, fost pandur, unul dintre primii și cei mai înfocați militanți pentru transfor-

marea socialistă din așezarea respectivă. Ei au rezolvat de mult și în mod pozitiv problemele sufletești determinate de necesitatea unei opțiuni care, în lumea satului, ia nu odată aspecte dramatice. Și totuși, „liniștea“ nu și-au găsit-o, vechile frămîntări generate de condiția lor țărănească fiind înlocuite de altele, generate de condiția lor umană. Chiar dacă vorbesc ca niște țărani, chiar dacă, în comportamentul lor, vechiul mod de viață se face încă puternic simțit, chiar dacă nu pot gîndi decît referindu-se la elemente din universul rural care le e familiar („Trebuie să-i izbească de nici să nu știe pe unde merge. Nu să-i caute în coarne. Boul dacă i te uîți mai des între coarne începe să-mpungă“. ; „Oamenii sînt ca ouăle. Ouăle seamănă unul cu altul, dar nu se știe niciodată ce are fiecare sub coajă. Nu știi nici cît de tare poate fi coaja; trebuie să fii atent, altfel cum atingi vreunul, se sparge și le murdărește și pe celelalte“), ei au încetat să mai fie țărani, și ca eroi literari, nici nu mai interesează sub acest aspect. Interesul pentru problemele sociale nu anulează, prin urmare, ci, dimpotrivă, potențează preocupările de ordin etic ale autorului.

În satul moldovenesc de pe malul Jijiei în care scriitorul plasează acțiunea romanului, lucrurile par să meargă ca pe roate: cooperativa agricolă de producție a depășit de mult greutatea începutului; datoriile către stat au fost achitate, producția s-a diversificat pe ramuri, recoltele sînt frumoase, veniturile satisfăcătoare. Numeroși gospodari își înalță case noi de cărămidă, cu multe încăperi și baie, pe care le mobilează și utilizează după cerințele unui trai civilizată. Se organizează nunți la care se bea și se mănîncă enorm; inițiativa unui țaran ambițios de a transforma ulița principală a satului într-un adevărat bulevard are un ecou neașteptat, de-

clanșează nebănuite energii și e aprobată, în cele din urmă, de președinte. Titlul de unitate fruntașă pe raion pare, așadar, pe deplin meritat; elogiile cu care e gratulat președintele, întrutotul îndreptățite. În realitate, însă, situația nu e chiar atât de înfloritoare. Introducerea mecanizării e mereu și sub diverse pretexte amânată. Posibilitățile de care dispune cooperativa nu sînt nici pe departe valorificate, de frica unor noi investiții și fiindcă metodele empirice tradiționale sînt preferate celor moderne, științifice; oamenii nu sînt uniți într-un colectiv puternic, ci divizați în grupuri opuse, în găști vrăjmașe, fiindcă în timp ce unii, favorizați, prestează multe zile de muncă și dobîndesc bun câștig, alții n-au unde munci, își pierd vremea stînd la tace în ograda gospodăriei, pe uliță, la bufet, bătînd zarurile la frizerie, sau își cumpără cu plocoane la brigadierii venali dreptul la muncă. Președintele, destul de inventiv pentru a-și atrage laudele secretarului raional de partid, nu mai e adevăratul conducător al cooperativei. Timorat, el face semiconștient jocul nu prea cinstit al unui grup alcătuit din foștii mijlocași intrați ultimii în gospodărie, care se vor avantajați. Aceștia au știut să facă o impresionantă demonstrație de forță care l-a intimidat și făcut să bată în retragere pe Gheorghe Jderu. Dintr-un conducător legat de mase prin mii de fire, el a degenerat într-un ins care știe încă să mențină aparența autorității și prestigiului, dar care, în realitate, a început să se teamă de oamenii conduși de el, să evite contactul cu dînșii, consultarea lor democratică. Asta nu-l împiedică, desigur, să recurgă la nevoie la o vagă demagogie menită să-l facă „popular”. Fost dascăl al lui Mihai Bobu, pe care altă dată îl domina, el intră acum în conflict cu elevul său. Un conflict care nu desparte numai două persoane, ci privește întregul

colectiv. Sosirea unui tînăr pregătit și inimicos agronom și, în final, a unui instructor de partid, spulberă aparențele de care mulți nu se mai lăsau înșelați, precipită desfășurarea evenimentelor, creează condițiile depășirii situației critice.

De subliniat că autorul, spre meritul său, nu tratează aceste probleme care, să recunoaștem, considerate în sine, sînt aride, dar în rezolvarea cărora sînt angajate atîtea destine, la modul teoretico-didactic sau reponticesc, cum se obișnuia cîndva. El nu etalează cunoștințe economice, nu-și pune eroii să țină lungi și sforăitoare discursuri despre metode juste și nejuste etc.; și nici nu gonește după senzational, adunînd și transcriind înfrigurat faptele care să ne conducă la o anume concluzie. El pune aceste probleme ca un scriitor, arătînd adică, parcă fără voia sa, cum se răsfrîng ele în viața de toate zilele, cum își pun amprenta pe cele mai neînsemnate manifestări din viața satului. Ilarion Durbacă își însoară feciorul și organizează, în noua sa locuință, o nuntă, cu daruri bineînțeles, care nu ține, ca pe vremuri, o săptămîină încheiată, dar la care oaspeții mînîncă și beau vîntos, fac să se cutremure podelele cînd se prind în joc, glumesc și petrec pe cinste. Priilejul trebuie însă folosit de gazdă pentru a-i convinge pe conducătorii gospodăriei să-l mute în brigada zootehnică, unde e de lucru permanent; inginerul agronom, invitat și el să cinstească masa, se ametește și îl înfruntă, după cum se lasă să bănuim, pe președinte chiar la această solemnitate. Bobu îi atrage atenția unui consătean să-și achite cotizația de partid; acesta îl trimite să cerceteze registrele în care e consemnată situația zilelor muncă prestate de cooperatori etc. Faptele ca acestea, mărunt în aparență,

dar care dau senzația vieții, creează fundalul necesar și dau relief problemelor sociale abordate curajos de autor, preocupat în aparență numai să descrie o nuntă, să vorbească despre necazurile matrimoniale ale lui Bobu, despre bucuria unui fost argat care-și înalță o casă mândră, despre plimbările cinegetice ale președintelui, despre neliniștile unui tânăr agronom care ia pentru prima oară contact cu satul, despre problemele familiale ale unui obstinat individual, despre plăcerea unui fost, pe vremuri, candidat la chiburie, de a țese intrigi și a semăna vrăjbi între oameni. Autorul lasă impresia că se risipește printre atâtea fapte și personaje, ce nu par a intra în relații foarte strânse, când el, de fapt, nu face decât să le adune pe toate într-un focar unic, la lumina căruia semnificațiile lor ni se dezvăluie cu adevărat, iar realitatea ne apare așa cum este ea: nici de o strălucire orbitoare, ca în scrierile atîtor prozatori idilici, dar nici atît de sumbră cum ar dori unii să ne convingă că ar fi.

În organizarea unitară a acestui variat material de viață, motivul central al liniștii a îndeplinit rolul hotărîtor. Toate, dar absolut toate personajele cărții simt imperioasă nevoia „liniștii“, rîvnesc să-și afle pacea sufletească, securitatea morală. Această sete de liniște explică toată agitația, tot zbuciumul lor. Fiecare însă are despre liniște o viziune a lui proprie, și fiecare tinde s-o dobîndească pe altă cale. Ideea pe care și-o fac unii despre liniște este eronată; metodele folosite pentru a o cuceri, inadecvate. Protagonistii se transformă în eroii unei drame foarte elocvente pentru condiția omului în societate. Pavel Orban, pentru a-și asigura liniștea, s-a străduit o viață să strîngă cît mai mult pămînt. Dar pămîntul acesta a fost izvorul neliniștii sale, i-a ucis pe cel mare mare dintre feciori, l-a înstrăinat pînă la vrăjmășie de al doi-

lea, l-a făcut să-și închidă între zidurile reci ale mănăstirii o fiică. Acum, cînd nimeni nu mai rîvnește la pămîntul său și cînd nimeni nu-i mai calcă pragul ca să-l convingă să intre în cooperativa de producție, acum cînd, în sfîrșit, se crede biruitor, își dă seama că liniștea pe care a obținut-o cu atîtea jertfe e de nesuportat, că ea îl apasă ca o lespede de mormînt, că amenință să-l înece ca o apă dușmană, că trebuie, pentru a se salva, să i se smulgă cu orice preț.

Gheorghe Jderu, ostașul curajos de altă dată, activistul energic și hotărît care a știut înfrunta o opinie publică înapoiată, a început să confunde liniștea cu penna moale de piele a fotoliului său prezidențial și, ca să n-o piardă, se arată dispus la concesi, se prefacă a nu vedea ceea ce toți văd, a nu înțelege ceea ce toți înțeleg, a se convinge de ceea ce nu se poate convinge. Liniștea la care rîvnește se transformă în contrariul ei, și-l vedem ascunzîndu-se, ca un copil sau un fur, de oameni, de prieteni, de partid, de propria sa familie în ochii cărora încearcă să apară ca un om deplin stăpîn pe sine, acum cînd nesiguranța și neîncrederea l-au subjugat.

Și Mihai Bobu, a cărui viață familială e atît de răvășită, tinde să ajungă la limanul „liniștii“. Nu-l poate atinge însă, fiindcă laș pe acest tărîm chiar dacă foarte brav pe plan social — refuză să privească în față realitatea, să descopere cauzele situației grele în care se află, să atace deschis o problemă pe care, cînd n-o poate nega, preferă s-o ocolească, stîngaci, complicînd-o astfel și mai mult.

Motivul liniștii, dominant în această cantă, depante de a duce la concluzii pesimiste, de a fi folosit pentru a demonstra imposibilitatea realizării fericirii omenești pe pămînt, e utilizat pentru a da gir unei idei foarte prețioase: conformismul, în viața socială, ca și în cea familială, nu numai că nu oferă o soluție în problema fericirii

ci, dimpotrivă, constituie sursa nefericirii. Nu adaptarea lașă la o condiție de neacceptat, ci curajul de a lupta împotriva acestei condiții — iată secretul fericirii. Mihai Bobu, anivist la ora aceea, ar fi acceptat să se însoare cu Nela, chiar dacă fata nu i-ar fi plăcut, numai pentru a se conforma dispozițiilor absurde ale directoarei școlii de partid, de care credea că depinde viitorul său. Și a procedat cu o grabă și cu o lipsă de atenție față de partenera sa, atât de jignitoare, încît înlătura orice dubiu posibil privitor la intențiile lui conformiste. La rîndu-i, Nela își datorește nefericirea faptului că n-a avut tăria să se împotrivească directoarei, că a acceptat o situație de neacceptat, iar mai tîrziu, tot din conformism, n-a îndrăznit s-o rupă cu Mihai, să înceapă o viață

nouă. Grigone Turcaș, însă, nu se conformează opiniei publice și nu cedează la presiunile soției sale. El știe să se bată curajos pentru „liniștea” lui și, de aceea, o cucerește.

Motivul liniștii permite autorului să subsumeze o interesantă problemă socială, uneia etice, să compromită conformismul indiferent de tărîmul pe care s-ar manifesta și de valoarea celor care-l practică, să ne aventizeze că toți îi putem cădea victimă. Și să lanseze o tulburătoare chemare la adevăratul spirit revoluționar, singurul chezaș al fericirii autentice care se cucerește în luptă și implică eroism.

Neconformist la ultima modă literară, Costache Aniton a scris o carte, *Liniștea*, care are șansa de a dura.

O expoziție neobișnuită

de Jean de Beer

Traversînd, zilele trecute, Grădina Tuileriilor pentru a mă duce la Muzeul Luvrului — să fie soarele, foarte blînd dar aproape înșolit după un august atît de morocănos? — sau limpezimea aerului care îmi iriga memoria? — am început să mă gîndesc la dumneata. M-am văzut, pentru o clipă, la București, în timpul verii pe care am petrecut-o împreună și m-am, ne-am revăzut rătăcind în jurul lacurilor în timp ce seara se lăsa, înainte de a ne duce să mîncăm la Pescăruș. Îți amintești? Aerul era tot atît de ușor, tot atît de transparent. Și iată cum, fără ca măcar să bănuiești, ai făcut împreună cu mine vizita inaugurală a Expoziției Capodoperelor picturii franceze din Muzeele din Leningrad și Moscova.

Lucrurile s-au făcut nu fără nobleță. În Expoziție se intră pe marea scară monumentală, iar tablourile sînt puse în valoare cu multă grijă. Nu știi cine urma să fie mai întii onorat prin această distincție atît de rară — capodoperele franceze în trecere prin Paris, sau fastuoasa dărnicie a Muzeelor din Leningrad și Moscova? Știi — chiar dacă nu l-ai văzut niciodată — că André Malraux, Ministrul de Stat însărcinat cu Afacerile Culturale, iubește fastul; gustul lui deosebit de rafinat, dar foarte personal, îl atrage mai degrabă către artele plastice decît către cele ale cuvîntului sau ale scrisului. În ochii lui, această expoziție este un eveniment deosebit de important.

Dealtminteri și are dreptate, căci, pentru prima oară — după cîte știu — un muzeu străin prezintă la Paris o expoziție consacrată numai Școlii franceze. Aceasta presupune o mare bogăție. Școala franceză, într-adevăr, oricît de remarcabili ar fi unii din reprezentanții ei, a ocupat pînă la apariția impresionistilor un loc mai puțin important decît Școlile italiană sau flamandă în vastele recapitulări picturale care sînt Muzeele.

Nu știu ce m-a impresionat mai mult în această Expoziție, eleganța sau ciudățenia ei. Toate tablourile sînt mici. Poate că aceasta l-a făcut pe un critic american să spună că Muzeele din Moscova și Leningrad nu au trimis lucrări din cele mai reprezentative — ca și cum capodoperele s-ar măsura după suprafața lor.

Am discutat, deseori, împreună, că arta franceză, în expresia ei majoră, se teme de gigantism, că se distinge mai degrabă prin măsură și discreție. Această părere nu ascunde o judecată de valoare. În muzică, de pildă, ea nu l-a dat nici pe Bach, nici pe Beethoven, nici pe Wagner, dar n-a încetat să producă artiști rafinați care, de la Guillaume de Machault pînă la Olivier Messiaen, s-au numit Josquin des Prés, Goudimel, Nicolas de Grigny, Couperin, Rameau, Lalande, Grétry, Boieldieu, Gounod, Debussy, Franck, Ravel, Poulenc...

Cu tradiția picturală se întîmplă același lucru. Există, bineînțeles excepții — excepția romantică a primei jumătăți a secolului al XIX-lea. David, Victor Hugo, Berlioz au încercat să arate că viziunea nelimitată era pe măsura lor. Expoziția de care îți vorbesc nu ține seama de aceste excepții; ea a preferat tablouri mici de Delacroix, tablouri foarte mici de Courbet. Singura pînză de David care figurează măsoară 0 m 54 pe 0 m. 47 și reprezintă bustul unui tînăr, *portretul prezumat al lui Ingres*, al cărui realism impresionist contrastează într-un mod ciudat cu pictura teatrală al cărei campion i-a plăcut să fie.

Nu-ți voi vorbi despre tot ce am văzut. De altminteri, nu totul e demn de a fi reținut, deși — și aceasta este interesant de observat — toate pinzele expuse poartă pecetea personală a unei alegeri deliberate, a unui gust sigur. Gingășia, rafinamentul au depășit însă — e evident — forța și elocința.

La dreapta, de la intrare, prima imagine care te reține este un uimitor *portret al ducelui de Alençon* de François Clouet; viitorul Henri III e desenat cu o ironie inteligentă, fără alte calități decît o minuțioasă exactitate.

Curînd, însă, am simțit că trebuie să mă opresc, să mă așed, cuprins de vrajă. Un Lorrain și un Nicolas Poussin îmi făceau semn. Cum să definesc puterea de seducție a unor artiști tot atît de conștienți, aproape tot atît de abstracți ca și Picasso, farmecul unei picturi care nu datorează nimic nimănui în afară numai imaginației pictorului? Cum să rezisti? Lumina ei inezisabilă, frumusețea ei calmă sînt atît de tainice, încît te întrebi dacă misterul ei nu e mai desăvîrșit decît acela al operelor inspirate de cubismul modern. *Marina* lui Lorrain, în această privință, e semnificativă. Ciudățenia întîlnirilor, lumina care redistribuie peisajul, calmul insolit care îl scaldă, ne previne că aici realitatea e re-gîndită, re-văzută de o sensibilitate cu totul originală.

Ce-aș mai putea spune despre cel mai admirabil, cel mai pur, cel mai îndrăzneț, cel mai mare, despre Poussin însuși? E, poate, singurul pictor francez al secolului al XVII-lea care a scăpat de contagiunea barocului, a cărui simplitate, forță, limpiditate sînt unice în Istoria picturii franceze, poate chiar a întregii picturi. Ar trebui să ne întoarcem la fasturile dispărute ale picturii grecești antice pentru a putea găsi o înrudire de gust și de inspirație. Poate că ai văzut, la Muzeul Ermitaj, *Tancred și Herminie*? Cunoști, desigur, din reproduceri, *Sfînta Familie*. Mă opresc, căci n-aș mai termina niciodată.

Ar trebui să-ți vorbesc de tablourile lui Le Nain, Chardin, de surprinzătoare tablouri campestre ale lui Watteau, și mai cu seamă de cea extraordinară *Fetișă cu pălărie* (de J. L. Voille 1744—1804) care amintește, cu un secol mai devreme, de Renoir.

Probabil că îți dai însă seama că tot acest prolog este, înainte de toate, sortit să pregătească, să-i anunțe pe impresionisti și pe moderni. Unele din aceste pinze n-au fost niciodată văzute de către Francezi, chiar nici de către cei care

au vizitat Muzeul Pușkin și Ermitajul. Nu voi avea cutezanța, scumpă prietenă, să ți-i dezvălui pe Renoir, Van Gogh, Gauguin sau Cezanne; *Femeia în albastru* a acestuia din urmă rezervă totuși surprize, dacă n-ar fi decît emoția pe care pictorul a redat-o în expresia feții și cu care nu ne-a prea obișnuit. Trebuie s-o spunem, Renoir și Van Gogh sînt ultimii mari pictori care s-au lăsat impresionați de chipul uman. Pornind de la această observație, evoluția artelor moderne rămîne de studiat, iar studiul lor ne-ar duce în fața unor prăpastii pe care, sincer vorbind, prefer să le ascund ochilor dumitale. Plastice, literare sau muzicale, antele de azi caută să alunge omul ca obiect de studiu, după cum îl refuză ca scop. Gîndește-te la acest lucru, dacă ar fi și numai o clipă, și vei vedea la ce rezultate înfricoșătoare vei ajunge. Nu vei mai iubi aceleași lucruri, nu vei mai iubi în același fel.

Începînd cu Gauguin, cu Picasso, Matisse, Léger, omul — cînd apare — e privit cu atît de puțină dragoste și cu o atît de mică atenție încît privirile pictorului se întunecă, el vede formele tremurînd, spulberîndu-se, iar imaginea devine de nerecunoscut: omul devine un obiect, ca și o masă sau o carte de joc. Așa se și explică emoția fermecată cu care am zîmbit fetelor încîntătoare așezate *Sub Bolta de verdeață* a vestitului *Moulin de la Galette*, frumosului chip al *Copilului cu biciul*, la abia perceptibila ironie a portretului lui *Jeanne Samary*. Această societară a Comediei Franceze îl vrăjea pe Renoir, fără a-i impune însă. Renoir și trandafirii lui, Renoir și lumina lui, Renoir și voluptoasa lui propețime...

Alături de el, regăsești pămîntul, peisajul, obiectul și viața obiectivă. Peisajele lui Claude Monet și ale lui Motinelli care figurează în această expoziție nu sînt și cele mai frumoase care li se cunosc. Dimpotrivă, *Satul de pe malul Senei*, de Sisley, e o minune de precizie și de lumină.

Vom săni peste veacuri, aproape fără a ne da seama, pentru a ne lăsa furați, fără nici o remușcare, de frumoasele peisaje „întrevăzute“ de Derain și de Marquet. Trei linii, o ongie de culori, și iată-ne răpiți din fața adevărului ochilor, pentru a pătrunde în adevărul sufletului. Matisse ne atrage în universul lui ciudat, unde singură culoarea domnește, unde acțiunea omului e tratată ca un element decorativ; iar o pînză minunat de echilibrată ca *Nimfa și Satirul* te-ar uimi prin grația ei inumană.

Nu-mi place Léger, grandilocvența și rigiditatea lui mă plictisesc — mă vei ierta oare? Pointilismul minuțios al lui Signac mi se pare mai frivol, dar tot atît de van.

Și iată-l pe Majestatea sa Picasso, cu universul lui de surprize. Cred că pînzele expuse aici au trebuit să aștepte mult timp pînă să vadă lumina zilei, și-ai zice că ele poartă semnele acestei îndelungi claustrări; tăcerea le-a înfrumusețat, le-a adîncit misterul. Par aproape noi, parcă ne-ar face un semn din profunzimile trecutului lor, chemîndu-ne să asistăm la o nouă naștere. Într-adevăr, toate, prin forța lucrurilor, ne vin de foarte departe din timp; ele aparțin perioadei pre-revoluționare (folosesc acest termen atît pentru Picasso ca și pentru Rusia), întrucît cea mai recentă din ele poartă data anului 1912. Aceste lucrări au străbătut mai bine de o jumătate de veac într-o semi-clandestinitate și e un miracol că au supraviețuit războaielor, ocupațiilor străine, crimelor împotriva gustului. Mesajul pe care ni-l aduc merită osteneala să ne gîndim la el.

Ar trebui să ne oprim un timp mai îndelungat în fața unui tablou care este în același timp o profecție și o profesiune de credință. În jurul lui am putea reconstitui o filozofie a artei. Nu-ți fie teamă, știu că nu-ți place abstracțiunea, te scutesc de divagațiile visărilor mele. Dar, examinând, de pildă *Portretul lui Ambroise Vollard*, care poartă data anului 1910, nu poți scăpa de o senzație de amețală, asțiți, fizic, la descompunerea plastică a realității, vezi cum ochiul pictorului se deteriorează, ești martorul, uimit, chiar dacă nu convins, al mutației. Vezi cum viziunea comună se sparge în mii de cioburi ascuțite, ca geamul unui automobil lovit de o piatră, și cum asemănarea omenească, totuși evidentă, se sfărâmă sub voința strivitoare a artistului. Modelul și-a pierdut toate drepturile, nu mai are nici măcar dreptul de a exista, i se refuză pînă și realitatea obiectivă a unui copac sau a unei pipe; pictorul îl mototolește ca pe o bucată de hîrtie și-l proiectează pe pînză cu toate ridurile lui, așa cum îi place, în poziție dreaptă sau încovoiată, făcîndu-l de nerecunoscut sau chiar invizibil.

Aceeași impresie o regăsim, poate și mai puternic încă, în frumoasa și ciudata *Femeie goală așezată într-un fotoliu*, din 1909. În această formă de nerecunoscut, pictorul n-a văzut decît un ecorșeu de școală de chirurgie; toate liniile care se întretaie și se întîlnesc seamănă cu o imagine fantastică — și de altminteri fantezistă — a mușchilor expuși la lumina zilei. O frumoasă femeie jupuită de piele. Viziunea pictorului e destul de feroce. Modelul pare frumos, elegant, armonios, dar n-a putut trezi gingașa emoție a unui bărbat în fața unei femei — aceeași emoție pe care am simțit-o în prezența dumitale, cînd ne-am întîlnit pentru prima oară la Sinaia. Oare, visînd că dezbraci o femeie, e ca și cum ai jupui-o?

Iată-ne ajunși aproape la capătul vizitei, e timpul să mă opresc. Nici un tablou nu e posterior lui 1912. Nu vom vedea, așa dar, aici, ce a devenit, cu anii, pasiunea de a diseca a lui Picasso, ce a început a zăni acest ochiu care într-o bună zi a încetat de a mai vedea realitatea și a început s-o invente.

Dacă am putut sta un timp mai îndelungat la Expoziție, este pentru că norocul m-a favorizat. Vernisajul a avut loc în prezența lui André Malraux, în mijlocul unei mulțimi indescriptibile, care nu-ți îngăduia măcar să te apropii de tablouri. Și, de atunci, o mulțime deasă ca pădurea face coadă, se îmbulzește în șiruri nesfîrșite în sălile de expoziție, îți interzice orice contemplație. Grație *Vieții românești*, tal cărui corespondent sînt, și știînd că voi sta de vorbă cu dumneata, m-am dus acolo, în ajunul deschiderii, împreună cu cîțiva ziaristi specialiști, și astfel am putut beneficia deopotrivă de liniște și de spațiu, de intimitate și de competență.

Părăsind expoziția, înainte de a coborî scara cea mare, am străbătut sălile învecinate, unde sînt expuse marile bucăți de bravură ale lui David, Delacroix, Gros, pe sute de metri pătrați. Cît spațiu risipit pentru a imita și a fixa cu emfază o realitate frumoasă numai în mobilitatea ei fugitivă!... Din *Încoronarea lui Napoleon I* de David, nu am reținut decît chipul resemnat și ironic al Papei; arătătorul lui Bonaparte mi se părea centrul *Ciumașilor din Jaffa*. Cine ne va spune unde e adevărul în antă, tot atît de înșelător cînd fuge de realitate ca și cînd devine sclavul ei?... Realitatea întrece, fără doar și poate, limitele aparenței, fizicienii sînt mult mai siguri de acest lucru decît artiștii, dar aparența este ea oare un aspect al realității? Se va admite, barem, că ea e un numitor comun, un semn de recunoaștere, un limbaj între oameni? Dacă vom vedea cu toții la fel, dacă vom privi cu toții în aceeași parte, atunci mai mult ca sigur că ne vom înțelege. Va trebui însă, oare, să privim ca fiind mai mare, sau mai original, pe

cel care n-o vede? E atîta adevăr, atîta viață și mister îndărătul a ceea ce captează privirea, încît viziunea poetului sau a pictorului ni se impune ca un adevăr, ca o realitate complementară.

Și, ca să-ți dezvălui gîndurile mele cele mai profunde, dacă Școala franceză de pictură a produs capodopere incontestabile de pictură monumentală, nu în acest domeniu s-a distins printre celelalte școli; ci, mai degrabă, prin viziunea ei personală, prin inteligența ei creatoare, printr-un simț al măsurii și al justetei, care filtrează realitatea observată și face o sinteză încîntătoare pentru spirit și pentru ochi.

Ieșind din Luvru, în timp ce ochii mei se plimbau pe peluzele frumos orînduite, decorate cu statui figurative, dar abstracte, mă gîndeam că dacă trebuie neapărat să legăm Școala noastră de o tradiție, atunci n-am lega-o nici de pictura italiană, nici de pictura flamandă, ci de pictura antică a Greciei, așa cum Pausanias ne-a îngăduit s-o bănuim, așa cum cîteva rămășițe ne permit s-o ghicim. Paradox? Nici măcar! Căile umanismului sînt tot atît de misterioase ca și acelea ale evoluției și ale vieții.

Dar ți-am făgăduit să te scutesc de filozofia anteii. Mă voi opri aici și voi tăcea, pentru a respecta zîmbetul pe care-l văd înflorind pe buzele dumitale, acel zîmbet care e lui-însuși propria realitate și propriul mister. Luna viitoare vom merge împreună la teatru.

Spectacole pariziene

e data aceasta vom merge la teatru, deși, mai mult ca sigur că locul de care dispun în revista „Viața Românească” nu e suficient pentru ca să-ți pot arăta totul. Nu vom face, aici, critică dramatică, nu-i așa?

De altminteri, sînt multe reluări, asupra cărora nu e nevoie să revenim, ca *Sechestrații din Altona* de Jean Paul Sartre, *Knock* de Jules Romains, *Victimele datoriei* de Ionesco, *Antoniu și Cleopatra* de un anume Shakespeare, *Port Royal* de Henry de Montherlant, etc... Piese bune, dar îndeajuns de cunoscute.

Să mergem să vedem piesele străine? Le puteți vedea, tot atît de bine, și la voi. Comediile muzicale? Genul acesta, naiv și vesel, place Americanilor, și le reușește; la Paris, din ele nu mai rămîne decît naivitatea și... „naivitatea” marilor antreprenori de spectacole — între noi fie zis, hm?... Cum spunea, odinioară, Montherlant: „ador șotiile copilărești, cu condiția să nu le facă bărboșii!”

Vodevilurile, „atît de pariziene”, le cunoașteți; seamănă toate între ele, fie că se intitulează *Boeing-Boeing*, *Les enfants de coeur*, *Caroline a disparu*, sau *Fleur de cactus* — rețeta e cunoscută, a fost experimentată, nu mai produce nici o surpriză; e un teatru digestiv, care — cum se spune — nu riscă să facă gaură în cer.

Se vorbește mult despre adaptarea unui roman de Crébillon-fiul de către Jean Vilar. Încă un roman, încă o adaptare! Ah, Dumnezeu! Raritatea operelor originale e un refren cunoscut. Această raritate, totuși, e o primejdie serioasă. Sau care, pînă la urmă, tot va fi. Din ziua în care regizorii au ocupat teatrul și l-au pus pe autor pe planul al doilea, sub pretextul de a-l servi și de a regăsi omogenitatea trupei, ei și-au luat un risc ale cărui consecințe nefaste sînt tot

atît de devastatoare ca și o bombă atomică. Le-am putea atribui cuvintele pe care Attîla și le atribuia lui-însuși : pe unde au trecut hoardele lui călăni, iarba nu mai creștea. Căci, în afara unor mari excepții, ei n-au salvat omogenitatea trupei, ci au redus creația dramatică la funcția unui accesoriu. Astăzi, autorul e un simbrîias care face ceea ce i se cere. Puțini sînt cei care se împotrivesc ; și mai puțini cei care, împotrîvindu-se acestei servituți, au trecut totuși pragul succesului. Acest lucru e adevărat în orice țară.

Sper să nu fie decît un moment greu, peste care trecem acum. Vor mai exista însă supraviețuitori, după hecatomba ireductibililor, a descurajaților, a inadaptabililor, a disperaiților, a asfixiaților, a victimaiților prin euthanasie, — fără să mai vorbim de spiritele prea curate sau prea îndrăznețe care au fost maltratate în drum... Dacă teatrul nu va fi restituit literaturii, va muri ! Și, se știe încă de pe acum, că nici cinematograful, nici televiziunea nu sînt în stare să-i ia locul.

Față de un Montherlant, de un Giraudoux, de un Sartre, de un Camus — care au avut norocul să-și conducă singuri cariera și operele teatrale, întrucît au fost mai întîii cunoscuți ca romancieri — cîți Claudeli și cîți Brechti au trebuit să aștepte apusul vieții înainte de a fi remarcați și recunoscuți ? Fără să mai pomenim de cei cărora li s-a impus tăcerea, din lipsa de interes a producătorilor și regisorilor.

Voi ilustra aceste reflecții prin exemple luate din actualitatea ultimelor săptămîni. Trei creații. O operă foarte veche de Paul Claudel : *Le repos du septième jour*. Regizorul declară, în program, că încă de mult vroia să monteze această piesă ; totuși, de zece ani are la dispoziție un teatru, și n-a făcut-o ; timp de treizeci de ani a montat altele piese de Claudel, dar nu pe aceasta. Ce putem deduce de aci ? Că această piesă nu e și cea mai bună pe care a scris-o autorul piesei *Le Soulier de satin* ! E prost echilibrată ; Maria Casarès e admirabilă, dar restul distribuției, chiar și Fernand Ledoux e slab, realizarea, oarecare. Atunci, de ce ? Claudel e la modă — asta-i tot. Altele opere ale lui sînt mai puternice, mai bine construite, mai profunde ; ce-are a face, piesa aceasta nefiînd jucată niciodată, va „prinde“. Ei bine — n-a „prins“.

O lucrare nou-nouță, caldă încă, de Maurice Clavel, autorul piesei *Les incendiaires* ; se intitulează *Euloge de Cordoue* : operă admirabilă, aproape o capodoperă. Subiect răscolitor, universal, o temă luxuriantă, generoasă, o poezie profundă, care vrăjește — întîlnești în ea de toate, cu încîntare. Piesa aceasta somptuoasă ca un frumos *autosacramentale* spaniol al Secolului de aur, cere o rezonanță modernă, incandescentă. Acțiunea se petrece la Cordoba, în secolul al X-lea, sub ocupația maură ; creștinii și musulmanii trăiesc laolaltă într-un fel de coexistență pașnică precară, expuși celui mai mic incident. Incidentul e iubirea unei tinere musulmane pentru un tîmăr creștin, și, în vălmășagul nenumăratelor întîmplări, gingășia și o profundă poezie își dezvoltă temele cu o libertate și o voieșie care sînt indici ai unei opere mari. *Euloge de Cordoue* impunea o interpretare, o realizare de toată frumusețea. Dar nici marii regizori, nici actorii celebrii nu se interesează de operele mari ; operele mari cer să fie slujite cu umălință, ele pretind o muncă anevoioasă. Nu e mult mai simplu să montezi o jucărioară fără importanță, al cărei succes va fi atribuit în întregime realizatorului și interpretului ? Piesa lui Maurice Clavel a fost montată la teatrul Vieux-Colombier, cu mijloace precare și cu multă bunăvoință ; nu era de ajuns ca publicul să știe acest lucru și să se ducă s-o vadă. Nici aici teatrul nu și-a îndeplînit menirea.

Al treilea exemplu. La același teatru, în fiecare marți, se joacă piesa lui Gyula Illyés, *Favoritul*. E o piesă foarte frumoasă, și subiectul ei ar trebui să intereseze publicul. Illyés a scris *Favoritul* în 1958, pe malurile lacului Balaton, și această meditație profundă asupra degradării puterii ar trebui să pasioneze publicul. Jean Rousselot și Georges Chanaire s-au dăruit fără lămură pentru ca piesa să vadă lumina zilei la Paris, ea fiind creată de curînd la Budapesta. Dar, în unele țări, marile mijloace propagandistice sînt în mîinile unui număr mic de oameni, care nu se servesc decît pe ei înșiși. Piesa nu se bucură de succesul pe care-l merita fiindcă oamenii la căror meserie și pretinsă vocație e să promoveze astfel de opere nu i-au arătat nici un interes.

Și iată cum responsabilii seziunii teatrale, punînd accentul pe opere care nu merită, și refuzînd să ajute pe acelea care ar merita să supraviețuiască, trezesc indiferența publicului.

Ar mai trebui să-ți vorbesc de descoperirea pe care a făcut-o recent Parisul, a unui talent desuet, dar fermecător, al autorului englez Harold Pinter; de revelația teatrului negru a lui LeRoi Jones, la cărui violență abia dacă poate fi suportată; însă tocmai această violență te face să suportți naivitatea teamei. Se joacă un Lorca la Aubervilliers, un Shaw la teatrul de la Madeleine, o nouă piesă de Marguerite Duras la Studio de Champs Elysées, un Jean Vauthier la teatrul de Lutèce, un Obaldia... Trebuie însă să mai păstrăm ceva și pentru data viitoare.

Nu pot, totuși, să mă despart de dumneata, fără a remarca prezența îmbelșugată a Extremului Orient la Paris (teatrul Kabuki se instalează la Odeon, în timp ce music-holul se duce la Alhambra-Maurice Chevalier, iar teatrul chinez triumfă la Palais de Chaillot).

Dacă ași începe să-ți vorbesc de expoziția operelor secolului al XVI-lea la Petit Palais, am ajunge mult prea departe; mai degrabă ași regreta că nu am destul loc pentru a vorbi de ultimul Salon al mobilei și al decorației de interior de la Parc des Expositions, în timp ce, la celălalt capăt al Parisului, la Rond-Point de la Défense, Salonul echipamentului de birou și-a închis porțile.

Poate știi că moda la Paris încearcă să se inspire din arta abstractă. Ca inspirație e destul de naiv și primitiv, dar, uneori, destul de ingenios ca execuție. Pînă la urmă va trebui să găsească ceva original și frumos. La urma urmei, disputa în jurul frumosului n-are nici un sens, căci nu există o regulă sigură și univensală, în afară, doar, de aceea a gustului. Dar, dacă am începe să discutăm despre gust, mi se va ciopîrți restul articolului, căci nu l-ași mai termina niciodată!... Cînd te vei duce la teatru, la București, gîndește-te și la mine. Voi fi, din toată inima, alături de dumneata.

Noiembrie, 1965

JEAN DE BEER

Cu prilejul retrospectivei M. H. Maxy

de Sașa Pană

În urmă cu 47 de ani, în primele zile ale lunii Mai, într-un Iași care de douăzeci de luni devenise capitala țării și forfotea de refugiați, militari, localnici și zvonuri contradictorii despre „triumghiul morții”, am întâlnit întâia oară acest nume. În sala de depeșe a ziarului socialist-revoluționar „Omul liber”, trei tineri, Steuerer, Ross și Maxy, expuneau acuarele, picturi, desene. În ziarul din 9 mai 1918, la cronică plastică se putea citi: „...mai expun și dl. Maxy, un tânăr care cu serioase aptitudini de desen, îndrăznește pentru prima oară să se prate publicului. Dl. Maxy — deși încă tremurat și nesigur — trădează buna pricepere a liniei și a atitudinilor. Desemnul dumisale cearcă să imprimă subiectului mult sufletească pe care-l distilează cu o apreciabilă perspicacitate”.

O dată cu înapoierea celor refugiați la casele lor, M. H. Maxy își continuă la București activitatea artistică. Este remarcat de N. Tonitza care scrie (despre prima sa expoziție din Capitală): „...dl. Maxy, fidel unui crez (care-și face drum foarte greu în plămada sufletească a actualei generații) are oroare de orice soi de concesiuni pe ogorul artei. (...) D-sa a înțeles din timp că arta nu este un simplu joc — și deci, mai puțin o jucărie — ci o taină mare pentru a cărei săvârșire se cere un sacrificiu indispensabil: propria viață a artistului”. („Izbînda”, 18 noiembrie 1920). Curînd, Maxy este invitatul grupării „Arta română” unde expune împreună cu Ressu, Palady, Tonitza, Ștefan Dimitrescu. După încă alte două expoziții personale, pictorul pleacă în lume.

La Berlin, unde se află peste câțiva ani pentru perfecționarea măiestriei artistice, M. H. Maxy expune 23 de uleiuri, în aprilie 1923, la vestita galerie de pe lângă redacția revistei de artă nouă *Der Sturm*¹⁾, de sub direcția poetului Herwarth Walden. La aceeași expoziție erau prezenți, de pe atunci notorii, Fernand Léger, Robert Delaunay, Paul Klee, Oskar Kokoschka, Albert Gleizes și alții. În continuare, peste o lună, M. H. Maxy e prezent la aceeași galerie în mijlocul unui alt grup de remarcabili plasticieni (dintre care amintim pe Anchipenko, Marcoussis, Zadkine. La această manifestare e prezent din România și Mattis Teutsch. Și tot în același an, M. H. Maxy e invitat și expune cu *Novembergruppe*, la care participă artiști cu vederi progresiste din diferite țări, aflători în Berlin.

¹⁾ Cuvînt ce înseamnă furtună, uragan, dar și asalt.

Pictorul aderase la constructivismul pur, „*pictură care caută să surprindă epocii noastre un profil din mecanica ei, din dinamismul ei motrice*“, scrie, în 1929, Stéphane Roll¹⁾ (Unu, II, 12). Prin el intră în țară acest curent artistic. Și, în continuare: „*Poet al evoluțiilor, Maxy a depășit etapa constructivistă care l-a purificat de toate reziduurile ignobile ale artei, ca să renască la pictură. Subiectele lui ultime sînt luate din viața pămîntului românesc, frumusețea tratărilor uimește, poziția lor spontană în fața ochiului său îți arată pătrunderea, degetele lui Maxy sînt vrednice să răscolească glasul culorilor în suflet*“.

Strădania de a face cunoscute valorile românești dincolo de granițele țării a constituit o preocupare constantă a pictorului, continuată sporit din 1925, o dată cu crearea grupării și a revistei *Integral*. Chiar titulatura oglindește o latură a programului: integrarea artei noastre în ansamblul celei mondiale.

Dar, încă înainte de constituirea acestei grupări, la cea 'dintii expoziție internațională de plastică nouă, deschisă în decembrie 1924 în sala Sindicatului Artelor frumoase din strada Corăbiei (azi Gabriel Péni), sub auspiciile revistei „Contemporanul“ (dir. Ion Vinea), M. H. Maxy se afirmase puternic pe baricada neconformiștilor — pictori, sculptori, poeți, actori — pentru o artă nouă, descătușată din oxidate șabloane. Printre cei 15 expozanți din străinătate erau și Hans Arp, Kurt Schwitters, Paul Klee, suedezul Wiking Eggeling. Din opera lui C. Brâncuși au fost prezentate patru sculpturi: *Sărutul, Pasărea măiastră, M-lle Pogany și Cap*. La această primă manifestare de plastică internațională, al cănei comisar a fost M. H. Maxy, s-au prezentat și piese de artă asiatică (ceiloneză ș.a.): idoli, măști, capete.

Despre această expoziție, Tudor Vianu a scris în numărul din 6 decembrie 1924 al revistei *Mișcarea literară* (dir. Liviu Rebreanu), menționînd pînza de „*minuțioasă analiză*“ (...) „*Tîrgul Moșilor*“ de M. H. Maxy, în care orice intenție realită e eliminată pentru a nu menține decît paradoxala structură de forme și variata scîlpire a culorilor. Cu tot acest contrast întimplător, dl. Maxy mi-a apărut ca un temperament mai emotiv, mai apropiat de inspirația expresionistă, fie numai și prin preocuparea de a concentra sentimentul, ca în interesele „*Peisaje cu sonde*“. În același număr al revistei, sub titlul „*Arta modernă*“, A. Dominic sublinia: „*...impertinența tinerească — simpatică deci — cu care ucenicii artei moderne lovesc violent în gustul nostru, în obișnuința noastră, cu îndrăzneală revoluționară*“.

De aceeași manifestare s-a ocupat și Lucian Blaga, pentru care: „*Alături de această voință de abstract (e vorba de sculpturile lui C. Brâncuși și ale elevii sale M. Petrașcu, n. a.) merge voința de construcție a celorlalți artiști, la Iancu și Maxy îndeosebi. Vorbind de operele lor în care sînt constructiviști (...) ei nu mai înalță natura pe un plan abstract, ci clădesc — fie simfonic, fie arhitectonic — complexități de linii și culori ce vibrează în sine cum vibrează o catedrală, ce nu seamănă cu nici un produs al naturii (...) Indiferent de ceea ce au realizat constructiviștii în operele lor din expoziția Contemporanul (între ele sînt fără îndoială lucrări de înaltă calitate), încercările lor merită o discuție principală, serioasă*“ (Abstracție și construcție. Cuvîntul, 24 ianuarie 1925).

Manifestările plastice din acei ani erau uneori însoțite de șezători, simpozioane de artă și literatură la care își dădeau concursul scriitorii Ion Vinea,

¹⁾ Pseudonimul poetului Gheorghe Dinu.

Ion Barbu, B. Fundoianu (prezent chiar când nu mai participa fiziceste), Ilarie Voronca, Scarlat Callimachi, Ion Călugăru, Brunea-Fox; actorii Dida Solomon, G. Ciprian, Lily Popovici, Luca Gridu, regizorii Ammand Pascal, Sandu Eliad. Expozanții se numeau C. Brâncuși, Marcel Iancu (acesta, înapoiat din Elveția, unde participase la declanșarea protestatarului Dada, o dată cu cubismul în pictură, aduce primul în București arhitectura veacului nostru), M. H. Maxy, Cornelia Babic-Daniel, M. Petrașcu, Victor Brauner, Corneliu Mihăilescu, Nina Arbore.

De-a lungul anilor, în catalogul scriitorilor și al artiștilor plastici s-au mai înscris Stephanne Roll, Sașa Pană, Geo Bogza, H. Daniel, Irina Codreanu, Marica Rîmniceanu, Vasile Popescu, H. Catangi, Mac Constantinescu, Perahim și alții.

Se făceau lecturi din Max Jacob, Apollinaire, Soupault, Tristan Tzara, Eserîmniceanu, Vasile Popescu, H. Catangi, Mac Constantinescu, Perahim și alții.

Grupul de scriitori și artiști neconformiști strînși în jurul revistei *Integral*, între anii 1925 și 1928, milita alături de foarte mulți artiști valoroși, împotriva izolării și închistării, pentru integrarea în marea artă europeană, mondială. Revista („organ al mișcării moderne din țară și străinătate”) avea o redacție și la Paris, reprezentată prin lucidul și efervescentul B. Fundoianu și — un timp — prin sculptorul brașovean Mattis Teutsch. Se ținea legătura cu țaranul gorjan de geniu din Impasse Ronsin, ale cărui lucrări se impuseră pentru nouitatea, limpezimea și frumusețea care refuzau comparație. Brâncuși plâsmuise, după Rodin, un alt adevăr, oferind privitorului emoții proaspete ca apa de munte la izvor. În paginile *Integralului* mai erau prezenți Georges Ribemont-Dessaignes, Tristan Tzara, René Crevel, Pierre Reverdy și alți scriitori. Activitatea literară și artistică din România se făcu, în acei ani, cunoscută în multe țări din Europa și datorită schimbului de publicații și colaborări. M. H. Maxy e prezent în prestigioasa revistă maghiară *Kortars* de sub conducerea lui Kassák Lajos.

În anul care a urmat vizitei lui F. T. Marinetti în România (1930), M. H. Maxy expune împreună cu Marcel Iancu, M. Petrașcu, Corneliu Mihăilescu la Roma, precum și în 1937 la Paris, Haga și Bruxelles.

Pentru întregirea imaginii activității din acei ani, ar fi util să se răsfoiască vechile colecții ale revistelor *Contemporanul* (1922—1932), *Clopotul* (lui H. Gad, 1922—1923), *Punct* (1924—1925), *Integral* (1925—1928), *Pereskop* (Arad, 1926, *Unu* (1928—1932), *Alge* (1930 și 1933) și altele.

Cîteva coordonate, care prin claritatea geometrică încearcă să caracterizeze omul și opera.

În mod excepțional, din numeroasele sale expoziții, de puține ori M. H. Maxy a expus singur. Un nedesmințit și statornic spirit de echipă l-a îndemnat să-i placă să simtă cotul vecinului. De aceea l-am găsit, de obicei, cu toți sau o parte din cei mai sus amintiți. E, de altfel, caracteristica perioadei dintre cele două războaie mondiale prezentarea și impunerea în grup a oamenilor de artă și de literă care militau pentru înnoirea creației.

La început, așa cum am arătat, a fost constructivistul, apoi a fost și a rămas pictorul. „Intuitiv — fără să vrea. Dar claritatea lui e vizibilă numai pentru domni care respiră ozon, (...) arta lui se precizează precipitat. Își îngăduie licențe și libertăți fiindcă e deplin stăpîn pe meșteșug și expresie, fiindcă arta lui exprimă forță și triumf vital” — nota Ion Călugăru — cel atât de măsurat în adjective — cu prilejul unei expoziții din 1927. Privitorul de azi al retrospectivei a avut posibilitatea să verifice adevărul afirmațiilor de mai sus, mai tinere cu aproape patru decenii.

Pictorului i-a displicut din totdeauna estetismul „vulgaro-bunghes”, pentru că nu în acest sens, al vulgarității, trebuie să fie democratică arta. Începuseră anii unui limbaj nou în arte, în poezie. Pictorii contestați la începutul manifestărilor lor, apoi acceptați și mai apoi prețuiți au fost (și vor continua să fie) mulți. Personalitatea autenticului creator se impune prin realizările sale, indiferent de eticheta care i-a fost atribuită. Numai talentul justifică și impune noul.

Cred că aş frustra și pe cititorul acestor note, și pe cel a cărui operă am încercat s-o schițez, dacă n-aș aminti — fie chiar sub forma rece și telegrafică a catalogului — și alte preocupări ale pictorului, care au rodit substanțial.

În anii 1924 și 1925, M. H. Maxy a fost directorul Academiei de artă decorativă. La această academie s-au predat aproape douăzeci de cursuri (lucrări în metal, covoare, batic, sculptură în lemn; s-au ținut prelegeri de istoria artei, studiul stilurilor ș.a.). Dintre profesori amintesc pe J. Al. Steriade, C. Cuțescu-Stork, Nina Arbore, Victor Brauner, C. Medrea, Corneliu Mihăilescu, Olga Greceanu, Mattis Teutsch și alții. Această muncă s-a prelungit, pe linie personală, cu un studiu unde se executau după schițele și proiectele pictorului decoruri de interior, mobilă, covoare, ceramică, decoruri și costume de teatru, legături de cărți în piele și multe altele menite să contribuie, alături de pictura și de arhitectura nouă, la crearea spiritului vieții moderne de interior în care tabloul modern să se integreze. Academia și studioul au adus o pregnantă contribuție la sporirea bunului gust al cetățeanului.

Cunoștințele profesionale și darul expunerii clare și atractive au făcut din Maxy unul din prețuiții profesori ai Academiei de artă decorativă, și după război ai Școlii de Arte frumuse.

O fructuoasă activitate a desfășurat M. H. Maxy și ca decorator scenograf și creator de modele de costume.

Dar acest interesant și valoros mînuitor al penelului e și un remarcabil publicist, care a fost prezent în reviste și ziare ca *Integral*, *Contemporanul*, *Cuvîntul Liber*, *Unu*, *Mișcarea literară*, *Orizont*, *Unirea*. Studiile sale de plastică au apărut în revistele de specialitate.

În ultimii ani, sensibilitatea mereu tînără a pictorului M. H. Maxy își caută tot mai întens forme noi de exprimare. O experiență nouă, chiar după o jumătate de veac de pictură, nu trebuie refuzată *a priori* numai în vîntutea vîrstei actului de naștere... „Omul e dator să încerce” — e o formulă care continuă să fie apropiată pictorului. Și aici, o precizare. Mereu în artă vor fi preocupări de înnoire, de împlănire — ca în toate domeniilor. În Extremul occident se vorbește foarte mult despre așa ceva, în ce privește plastica. Preocupările înnoitoare de acolo, indiferent că sînt ale pop-antei sau ale artei abstracte, derivă din manifestările cu foarte vechi acte de notorietate. Colaje, obiecte adăugate pe pînză, construcții înșolite din deșeuri și altele de acest soi s-au mai făcut în trecut, iar în plastica bucureșteană ele s-au manifestat pe vremuri în toată plenitudinea. Nici lui M. H. Maxy aceste căutări nu i-au fost străine. Vom aminti — poate pentru că am păstrat-o mai clar în memorie — acea construcție din trei palete de lemn, pe care erau pictate chipurile lui Ion Vinea, Marcel Iancu și ale autorului, dispuse în chip de trifoi, pe un ax. Cu o apăsare de deget sistemul se punea în mișcare ca roata norocului din bălciuri și cei trei se învîrteau,

dar rămîneau nedespărțiți. Era prin anul una mie nouă sute... douăzeci și patru! Dar moderniștii de ieri nu negau prin asemenea inovații și invenții rolul pictorului, care rămîne și mai departe *celui qui donne à voir*, cum spunea Paul Eluard.

Pentru M. H. Maxy, materialul precumpănitor de inspirație a fost omul, omul simplu, truditul. O incursiune în memorie și vechi cataloage ale expozițiilor sale adevăresc afirmația. Picturile lui M. H. Maxy poartă astfel de titluri: *Rafinăria petroliferă, două Peisaje cu sonde* (1924), *Cu papagalul, Cu ursul* (1930), *Noaptea tocilarului, Fără lucru, Coșari, Muncitoare le sfeclă, Familie* (1934), *Ucenici, Curățitori de zăpadă* (1935), *Piața Sf. Gheorghe în cîrje* (era după cutremurul de pămînt din 1935), *Cîntăreții de stradă, Lucrători la pavaje, Tăietor de lemne, Casă la mahala* (1936), *Muzicant de stradă, Flașnetar, Șomeri în Cișmigiu, Imagini de la patinaj, Fotbal, Rugby* (1937). Astfel de teme preocupau pe pictor încă înainte de august '44. De aceea, nici nu inventariem expoziția „*Chipuri și priveliști din Valea Jiului*” din 1945 sau lucrări ca *Reșița* și alte două *Peisaje industriale* de la Expoziția U.S.A.S.Z. a grupului plastic Flacăra, grup din al cărui comitet de inițiativă pictorul-cetățean făcea parte și ale cărui roade substanțiale s-au văzut repede. Acestea s-au petrecut atunci cînd necesitatea unei noi orientări corespunzătoare preocupărilor și aspirațiilor poporului nostru devenise stringentă. Masele largi, conduse de Partid, instaurau în țară puterea populară, democrația reală.

Am vrut doar să subliniez că „orientarea spre om și către viață, către mediul muncitoresc”, pe care comanda socială o cerea artistului, creatorului de bunuri inefabile, n-a fost pentru M. H. Maxy o opțiune de ultimă oră. Pentru că în toată munca sa de creator, ochiul artistului (dar e vorba și de inimă și de minte) n-a privit pe făuritorii tuturor bunurilor, pe oamenii obișnuiți, doar sub unghiul anecdotei sau al pitorescului.

Dacă talentul e un dar (pare-se ale ursitoarelor) ce poate fi doar invidiat..., clarviziunea și consecvența merită elogiul. Nu mă sfiesc să i le adresez vechiului meu prieten, astăzi Maestrul emerit M. H. Maxy.

IN JURUL LUI MATEI I. CARAGIALE

În „arhivele mele”, cum ar fi spus Matei I. Caragiale, păstrez corespondența sa cu fostul lui coleg de bancă de la Liceul particular Sf. Gheorghe, Nicolae A. Boicescu, fiul profesorului de igienă de la Facultatea de Medicină din București. Decedat mai acum doi ani, Nicolae A. Boicescu mi-a povestit multe despre Matei, cu care rămăsese prieten toată viața. Viitorul scriitor i-a comunicat pasiunea pentru genealogie și heraldică, discipline auxiliare ale istoriei, în care ajunsese și el foarte versat. Matei îi pictase și o stemă dublă, după indicațiile prietenului său, căsătorit cu o coborâtoare din vechea familie Năsturel-Herăscu. Nicolae A. Boicescu din Buicești, cum îi plăcea să semneze, a fost un desăvîșit gentleman, purtînd pînă la sfîrșit haina neagră, pantofii cu ghetre și bastonul, întreținînd relații cu alți genealogiști de diferite vîrste și furnizînd cu o memorie extraordinară, date inedite și rectificări congruente la cele cunoscute. Păstra de la Matei întîile lui încercări de pictură heraldică, de dimensiuni mari, precum și miniaturi finisate. Într-una din scrisori, Matei alăturase pe o hîntiuță format în-32, un desen în peniță și tuș, reprezentînd pe un pretins aristocrat român, cu coroană de conte, îmblănit, înjobenat, încălțat cu tocuri înalte, deschis la piept, ca să i se vadă plastronul și ochelarii atîrnați la gît cu un șnur, manșetele căzute, cu butoni enorimi, inele imense la mîna dreaptă, iar în cea stîngă... umbrela. Un excelent portret-sarjă!

Prima scrisoare a lui Matei, din 1901, fusese ofentată acad. G. Călinescu, care mi-a arătat-o prin 1953, ca pe a lui I. L. Caragiale, atît de mult îi imita scrisul, întîiul lui născut, înainte de a-și găsi grafiia proprie. Matei se afla, în vara anului 1901, la Sinaia, unde observa cercunille snobe, cu un ochi de o neobișnuită acuitate, dînd și tîrcoale nocturne castelului în reparație. Dau scrisoarea în extenso, pentru ilustrarea precocității scriitorului și realismului notațiilor.

„Sinaia

Mardi 10 J. 1901

Dragă amice,

Eu am primit de la tine pînă acum două scrisori și ar fi foarte deplasat să-ți cer scuze pentru că nu ți-am răspuns numai decît, de oarece pe aci nu se mai întîmplase nimic nou. Imi pare f. bine că vremea din București s-a îmbunătățit așa fel ca să poți eși seara la șose. Aci în Sinaia, căzuseră în timp de o săptămînă și mai bine niște ploii infectisime și foarte plictisitoare. De eri însă vremea s-a înfrumusețat considerabil așa că partidele de Lawn-tennis au reinceput cu cea mai mare forță. Să-ți desoriu o partidă. — Melle Constantinovicz o

sîrboaică f. frumoasă cu un teint foarte pur, părul blond și ochii albaștrii (*sic*). Este ca o statuă de ceară, abia se mișcă, abia vorbește și cînd rîde e splendidă. E așa delicată și frumoasă încît toate fetele o sărută și o mîngîie. Tatăl ei e o brută magnifică, scrofulent și rotund ca un porc sîrbesc. — Dra Simchy Lahovary unită ca o focă, dar grațioasă și excelentă „joueuse“. Ea e speranța unei pantide și bate mingea cu o mare forță. M-me Mendel (...) jucînd deunăzi a făcut o mare lovitură. Văzînd că mingea e prea sus, a sărit 3 metri (*sic*) lg. și 1/2 înălțime ca un balon încît a căzut pe burtă. Cînd publicul a văzut aceea ființă scurtă și grasă, a izbucnit într-un rîs omeric. Atunci Costea Balș a luat-o în brațe ca pe o pană și a pus-o pe un scaun și a lăsat-o să gîfîie ca un ipopotam rănit. Costea Balș cum vine se adresează: Est-ce que vous voulez des gâteaux, mes filles ¹⁾? Și fără a aștepta un răspuns afirmativ comandă 25 de prăjituri voluminoase. Atunci frumoasa sîrboaică înghite cîte o bucată din o dată. Mă sui aproape zilnic la castel unde M-me Robescu foarte funebră se vede întotdeauna cu 2 fete. Castelul se modifică foarte mult, vechile lemne imputite se schimbă prin panouri foarte delicate. Am notat tot. Eri seară am fost la 9 1/2 noaptea lîngă castel care era puțin luminat. M-am întors prin niște locuri misterioase unde tu n-ai mers niciodată. Foișorul e infect și mizerabil, crezi că e un grajd nemțesc. Eu n-am nici un pont actualmente. Eu dezvult o mare morgă acasă, beau cafea în vieux-saxe cu o linguriță antică. Georges-Valentin ²⁾ a cîștigat premiul 2-lea de automobile la Geneva, vreo 150 de franci și niște pantofi. Despre Boroș nu mă mir, e foarte generos cînd oupește panale de undeva. Cît despre prințul Al. Bibescu să nu mai scriu că e prea nebun și e maniac furios. Scrie-mi pe hîrtie, nu pe canton, că abia încape (*sic*) două vorbe cu scrierea ta incultă și ignorantă. Scrisorile tale mi-au făcut o mare plăcere. Piludis e aci cu 12 domnișoare care de care mai strîmbe și mai pocite. Una umblă pe o bicicletă. Aci e și nu lume. Mie mie (*sic*) tot una.

La revedere

M.“

Întreg Matei de mai tîrziu era așadar format la 16 ani: condescendent, dar și disprețuitor, snob, însă afectînd dispreț față de „lumea“ care singură îl interesa, zmălțîndu-și vocabularul cu mai multe vorbe străine sau în ortografie străină (ca *șose-chaussée*), necruțîndu-și nici prietenul cel mai bun, de la o mare înălțime, afișînd indirect bune relații și lăudîndu-se cu „morga“ practică în familie, de bună seamă ca să-l agaseze pe tatăl său. Grafia paternă arată însă o involuntară influență, de care se va dezbăra încetul cu încetul.

În 1904, Matei se afla la Berlin, cu familia legitimă a lui I. L. Caragiale, pînă ce tatăl, constatînd că fiul practicasese „l'école buissonnière“, ³⁾ după ce păpase taxele de la Facultatea de Drept, avea să-l trimită îndărăt, în țară.

Notațiile lui Matei, într-o unică scrisoare la același moment, sînt de un interes cu totul neobișnuit. Adolescențul nu mai are „teribilisme“, este matur în observațiile și judecățile lui.

Dăm și această scrisoare în întregime.

1) Vreți prăjituri, fetelor?

2) George-Valentin Bibescu, polisportiv, aviator, nepotul domnitorului.

3) Fitul.

Soniindu-ți cu ocazia zilei tale⁴⁾ îți urez să trăiești ani mulți și să fii sănătos. Eu sînt în Berlin de mai bine de o lună. Orașul e frumos și curat, mai ales în cartierele noi unde toate casele sunt ca niște prăjituri și solipesce de curățenie toate geamurile și clanțele de pe la uși. La Berlin însă nu sunt ca la Viena palatele nobililor, vechi și cu ganguri pentru trăsuri. Aci aproape toate casele sunt noi și într-un stil fără haz. Totuși există o stradă Tiengarten⁵⁾ care n-are case decît pe o parte, pe partea de vis-à-vis este parcul deschis Tiengarten care e enorm și drept în mijlocul orașului. Pe strada Tiengarten sunt cîteva case splendide, casa contelui de Tiele-Winckler e poate cea mai frumoasă și mai romantică locuință particulară pe care am văzut-o. În Berlin sînt foarte mulți toptangii⁶⁾ milionari cari fac un lux enorm și au echipaje foarte frumos compuse cu livrele bine desenate și cu cai de rasă. Nobleța e bine reprezentată, sînt unii seniori bătrîni foarte bogați, cari au zece, douăsprezece fideicomisuri⁷⁾, țin casă mare, cai mulți, au mai multe rînduri de livrele, cu blană, cu fir, livrea de dimineată. Sunt și unele putori avare care au cîte-o saca cu un cal, dar sunt foarte pușini. Echipajul împăratului e negru cu vulturi de argint pe felinare, cu fire de argint peste tot și cu doi cai iuți albi cari zboară ca din pușcă. Magazinele ca al lui Mützner sînt pline de blazoane și de carte (*sic*) de invitație la vînătoare, unde spune cîte sute de flazani sau de epuri au împușcat invitații. Cei mai bogați își fac o onoare în a invita pe împărat la vînătoare, unde se face un adevărat masacru. Eu am să-ți mai scriu peste cîtiva timp mai cu deamănuntul. Tu să-ți cumperi Gräfliches Taschenbuch⁸⁾ care este foarte interesant, să citești lucruri surprinzătoare. Așa de exemplu știi de ce tatăl contelui Larisch are moșie în țara noastră? Pentru că mama contelui Larisch născută tot Larisch e fiica Elenei Știrbey⁹⁾. Apoi articole ca Mavros¹⁰⁾, Rossetti¹¹⁾, Petrowitz-Armis¹²⁾, dar unde nu se citează nimeni.

Familia contesei Larisch este în Berlin, ea mai are o soră Prisca, care e tot așa frumoasă, dar nu e măritată. În Tiengarten e un loc mare, aproape cît de la havuzul mare de la șosea la rondul al doilea, pentru călăreți și acolo es diminețele tot felul de tipuri, husari, ulani, dragoni, tot felul de ofițeri, cîtiva babalici borțoși, călări unii pe niște cai splendizi, alții pe niște cai umflați, cu picioarele scurte. Toți fac figuri de manej, sar peste zid, peste garduri de mături, peste șanțul cu apă. E foarte comic. E un gentilom bătrîn, cu un joben de la pașopt, care are un cal arab de toată frumusețea și e acompaniat de doi valeți călări, tot pe cai arabi. Cîini sînt mulți și frumoși,

4) Ziua onomastică, la 6 decembrie.

5) Grădina zoologică.

6) Negustori angrosiști.

7) Legate testamentare pe alte nume.

8) Anuarul conților.

9) În *Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser*, Gotha 1906, la familia Larisch, p. 480, Leo, n. 10. ian. 1824 + 24 ian. 1872, căsătorit cu „Helene Stirbey, dintr-o familie boerească valahă“. Fiica lor, Henriette, n. la Buc. 21 aug. 1853, căsătorită la 25 nov. 1871 cu contele Henrich Larisch von Moenich. O contesă Maria Larisch a scris o carte despre drama de la Mayerling (*Trecutul meu, Drama de la Mayerling*); era născută baroană de Wallerse.

10) La p. 549: conți austriaci din 1879; generalul rus N. Mavros a fost socrul lui Ion Ghica.

11) Conți ai imperiului din 1733.

12) Lipssește din anuarul 1906. Un Petrovici-Armis a fost pictat de Tattarescu.

dar aproape toți, chiar ogarii sunt prea grași. Scrisoarea asta ți-o scriu pe grabă, tu să-mi răspunzi însă imediat sau peste câteva zile ce mai s-a întâmplat prin București și ce combinații au mai fost. Acum îți zic mulți ani și la revedere.

Matei Caragiale

Nachodstrasse No 18 Part. W. Berlin

— La revedere. Scrie-mi numărul casei tale“.

Nu mai e nevoie să comentez bogatul text, atât de dens ca material descriptiv și atât de pregnant prin stilul detașat și superior al observatorului, care notează cu atenție tot ce-l interesează, dar își rezervă dreptul să nădă pe socoteala parvenitilor burgheziei mari berlinoze, care gravita în jurul curții imperiale. Ca și la Sinaia, Matei e foarte sensibil la tot ce i se pare „comic“. Acolo vorbea de „ponturi“ (perspective, lovituri!), aci de „combinații“ (cam în același sens), nepierzând interesul pentru clientela observației sale bucureștene.

MATEI I. CARAGIALE ÎN BIBLIOTECA PENTRU TOȚI

În cursul lunii noiembrie au apărut în această colecție *Pajere, Remember, Craii de Curtea-Vechă și Sub pecetea tainei*, ediție îngrijită și prefațată de Perpessicius. Tot lui Perpessicius îi datorează volumul un foarte util și excelent întocmit „Tabel cronologic“. Se știe că sub îngrijirea sa au apărut, în anul morții lui Matei, poemele și sonetele din *Pajere*, iar apoi, ediția splendidă de *Opere*, în Editura Fundațiilor, cuprinzând pagini din jurnalul scriitorului, în limba franceză, precum și reproduceri în alb și în negru, și în culori, după miniaturile aceluiași. Tirajul cel nou, pe care Matei nu și l-ar fi visat niciodată, este de 100 160 exemplare! „Notele de subsol au fost alcătuite de Niculina Benguș“, aflăm în „nota asupra ediției“. În genere, aceste note sînt juste și corecte. Cîteva rectificări sîmi par însă necesare. La nota consacrată lui Casanova, epitetul de „literat italian“ mi se pare discutabil, de oarece el și-a scris celebrele *Memorii* în limba franceză! Nota pudică uită să menționeze performanța specială a memorialistului, un as, ca să spunem așa, al erotismului!

La motto-ul de la *Remember*: „Ceci est un fait divers atroce. Les Mémoires du Bal-Mabille“, precizez că a fost luat din cartea lui Charles Monselet, *Monsieur de Cupidon*, 1850, pag. 235, că în forma sa exactă, sună: „Cela est un *Fait-divers* (subliniat în text!) atroce“, iar la tabla analitică, în fruntea capitolului respectiv, XXIII, titlul apare: „*Les femmes du jardin Mabille*“. *Memoriile balului sau despre bal*, n-au existat; Céleste Mogador, una dintre stelele localului, ajunsă, zice-se, contesă, ar fi scris două volume de memorii.

Celălalt motto, aproximativ tradus, după pledoaria lui Raymond Poincaré la București, în afacerea Hallier, a mai fost folosit de Matei în cursul romanului *Craii de Curtea-Vechă*. Omul politic francez protesta în acest fel față de manifestările de stradă, puse la cale de politicienii liberali la judecata procesului, pentru intimidarea justiției.

La „Cele trei hagialicuni“, cum se intitulează al doilea capitol al romanului, ar fi fost utilă o notă, spre a preciza că substantivul are sensul subsidiar de „viață de petrecere“.

O notă ar fi fost necesară la capitolul precedent, să releve faptul că „Leuchtenberg-Beauharnais, frumosul Serghei, nepotul împăratului“ de la

pag. 90 și urm. a existat într-adevăr și a murit pe frontul din Balcani, unde n-a căzut însă „ca un cruciat“, cum pretinde Matei, ci lovit de un glonte rătăcit, la un post de observație, în dosul frontului, înconjurat de stăutul său major. Se pare că despre același, cu douăzeci și cinci de ani mai înainte, când era încă minor, se vintura zvonul că ar fi trebuit să urmeze lui Alexandru Ioan Cuza ¹³).

Vorba Penei Corcodușa: „Crailor“ („... Craii de Curtea-Vechă“, (pag. 89), care i-a plăcut atât de mult lui Pașadia, nu este explicată în text. Păcat! După Dionisie Fotino, se face aluzie la următorul fapt istoric, din zona veacului trecut:

„Fugind guvernul, precum s-a zis ¹⁴), a rămas orașul București pustiu și fără nici un felu de rânduială. Atunci au început a domni oamenii desperați și fără căpătui, cari se numesc în limba poporului crai. Aceștia, intrând în Curtea domnească, pe când și Bimbașa Sava lipsea, jăfuiră de toate, fără a lăsa nici măcar praful prin case. Găsind acolo semnele domniei, adevă tuiurile și stindardele, se preumblau cu ele pe toate ulițele orașului. Iar căpitanul lor numit Melamos, de viță arnăut și de profesiune bocceagiu ¹⁵), se preumbla cu cuca domnească pe cap. Aceștia, sfărâimând ușile oirciumilor și ale pivnițelor, intrau și se dedau la orgiile cele mai scînboase, fără nici un frîu și fără nici o măsură. Acești mizerabili se preparau a și da foc orașului, pentru ca să însemneze memoria lor prin ruine. Din norocire beșleaga Ibraim bosniacul, carele se afla la Cotroceni cu câțiva ostași, simțind lucrul acesta, veni în oraș și începă a spînzura și a pedepsi pe ticăloși, încît se făcără mai toți nevăzuți. În lipsă de boieri el a făcut spătariu pe un Guliano boeriu mic însă desfrînat și crai, iar agă pe un sărac polcovnicelul Ioniță, om onest și inteligent. După aceea a adus măcelari și brutari, și a mai adunat ceva din oamenii fugiți ce erau pe aproape, restatonicind buna orînduială în oraș“ ¹⁶).

G. Coșbuc a dat în *Vatra* ¹⁷) o altă variantă, pe care G. Călinescu i-a atribuit-o lui Caragiale. După mai multe versiuni, Melamos, cu insignele domnești, beat mont, străbătea orașul călare pe măgar, însoțit de un alai de „crai“ bețivi și ei, care-l aclamau și-l înjurau.

Pașadia comentează astfel invectiva fostei iubite a frumosului principe:

„E într-adevăr (...) o asociație de cuvinte din cele mai fericite; lasă pe jos „Curtenii calului de spijă“, cu aceeași însemnare, din vremea lui Ludovic al treisprezecelea. Are ceva ecuestre, mistic. Ar fi un minunat titlu pentru o carte“ (pag. 89).

¹³) „Încă din 1862, Tillos, consulul francez din București, informa guvernul că domnitorul Cuza se orienta spre Rusia, pregătindu-și abdicarea în favoarea principelui Sergiu de Leuchtenberg, prin tată nepot al lui Eugeniu de Beauharnais, iar după mamă, nepot al țarului Nicolae I“. (Ioan Hudiță, *Franța și Cuza Vodă*, în *Hrisovul I*, 1941, pag. 292 urm. și în R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés-Unies* pag. 174).

¹⁴) În 1802, la N. Ionga, *Istoria Bucureștilor*, 1939, pag. 236. Domnul fugar era Mihai Șuțu.

¹⁵) După Ionga bozagiu-bragagiu.

¹⁶) Istoria generală a Daciei, traducere de George Sion, tomul II, București, 1859, pag. 205—6, *Epoca desperațiilor*.

¹⁷) I, 1894, pag. 62.

Ion Barbu, mare admirator, ca să nu spun adoratorul lui Matei, era foarte intrigat cu privire la această aluzie la istoria Franței și-mi făgăduia marea cu sarea dacă i-aș găsi explicația. Am găsit-o în *Larousse du XX-e siècle*, la cuvântul *Bronze*, deși *spija*, în traducerea arhaizantă a lui Matei, înseamnă *tuci*. La partea istorică a cuvântului: „*Les courtisans du cheval de bronze. Nom que l'on donnait, sous Louis XIII, aux filloles qui rôdaient la nuit au pied de la statue d'Henri IV, sur le Pont-Neuf*” (vol. I., 1928, p. 881)¹⁸⁾.

În „Cele trei bagialicuri”, spiritul de exactitate al lui Matei dă greș când vorbește de ploile mari „ce au căzut înainte de ivirea cometei din acea vară” (pag. 95). Este vorba de cometa Halley, urmărită pe cer și la noi, în ultimele zile ale primei decade din luna mai 1910; luna „cade” în primăvară! Venise și Caragiale la București, trăsese la Vlahuță și urmărirea cu înfrigurare fazele cometei, nu fără teama unui cataclism cosmic, preferînd să-l întâmpine departe de ai săi, rămași la Berlin.

În același capitol, la pag. 105, e vorba de „zarvă mare” la „bintul franțuzesc”, unde se adună „tot ce Bucureștii avea mai moțat”. Ion Barbu credea că era vorba de întâiul zbor al lui Aurel Vlaicu, care s-ar fi efectuat la București într-o după amiază pe la ora 4, după ce încetase ploaia. Marele admirator al lui Matei, ținînd să dateze și să localizeze totul oît mai exact, credea că era pe toamnă, deși C. C. Bacalbașa situează faptele cam prea aproximativ, „pe la jumătatea lunii August” (1910). În realitate, aviatorul român făcuse experiențe în paroul Fillaret, în prezența ing. Al. Cotescu, directorul C.F.R., la 20 octombrie 1909; cu două zile înainte, Blériot zburase la Hipodrom, ridicîndu-se de 3 ori, în probe de distanță, de viteză și de înălțime, în prezența a 100 000 de spectatori, unii veniți din provincie. Micul eveniment bucureștean din toamna anului 1910 ne-a rămas așa dar nelămurit.

Numele „Zincăi Mamonoaia”, de la pag. 108, în casele căreia își făcuse Pașadia o „sompțuoasă sihăstrie”, este desigur o parafrază onomastică a Catincăi Momuloaia, bogata venișoară a mamei lui Caragiale, căreia nu i-a revenit decît a șasea parte dintr-o avere de... 4 milioane aur. Poate că tot la ea s-a gîndit Matei cînd a vorbit, în ascendența lui Pașadia, de „brașoveanca zăcașă și fățarnică, roasă de schiros și de pizmă” (pag. 111).

Într-o înșinare de figuri mari ale sec. XVIII-lea, autoarea notelor dă lui Jacques de Berwick gradul de *general* francez (pag. 114); era mareșal, ca și următorul, de Coigny!

La *Cantacuzen* (pag. 118), aceeași crede că ar fi vorba de Mihai Cantacuzino, fostul ban al Craiovei, ridicat de Ecaterina II la gradul de general (pag. 118). Eroare! E vorba pur și simplu de un aventurier al secolului, care se dădea coborîtor din „dinaștii” bizantini.

„Teozoafa Papura Jilava” (pag. 123) este o aluzie transparentă la Fanny Seculici, marea drumeață și scriitoare în limba germană sub pseudonimul Bucura Dumbrava, autoarea romanelor *Haiducul* și *Pandurul*. Să fi văzut

¹⁸⁾ „Cuntenii calului de bronz”. Nume ce se dădea, sub Ludovic XIII, pungașilor care dădeau tîrcoale noaptea statuiei lui Henric IV, pe Pont-Neuf (Puntea-cea-Nouă).

într-adevăr Matei pe prototipul lui Pingu, „învîrtind o bătută zuralie“ cu dînsa, el fiind fost costumat în „dulce păstoraș al Carpațiilor, cu cavatul la brîu“ ? Nu-mi vine a crede.

Pasajul de la „Era dat în Paște, dat dracului“, pînă la sfîrșitul paragrafului (pag. 125—6), face aluzie răutăcioasă învederată la I. L. Caragiale, ca și de altfel, începutul romanului, cu „nesărata plachie de sfaturi și de dojana“ (pag. 69) din corespondența paternă. Tot aici, amicul, „bunul meu amic Uhry“ este ziaristul monden Rudolf Uhninowsky de la *Indépendance roumaine*, un grăsuliu blond și pedant, unul dintre prietenii „strejinopți“ (noctambuli) ai lui Matei.

Și Poponel, pag. 124 unu. a existat. A fost un diplomat, dintr-o veche familie oltenească. La înmormîntarea lui Matei, îi spunea lui N. A. Boicescu că ei doi ar fi trebuit, în tinerețea lor, să-și susțină mai efectiv prietenul, dar ei n-au bănuît ce mare talent zăcea într-însul. N-avea inimă rea Poponel, cu care Matei se arată atît de sever !

Onomastica din *Craii de Curtea-Veche* ne oferă surpriza unei referințe la *Kir Ianulea*: amica lui Gore Pingu, care are „o cățelușă în dîndoră“, pe nume (amica!) Tîncuțina *Gaiduri* (pag. 164) a fost botezată astfel după căpitănuțul Manoli *Ghaiduri*, adevăratul tată al domniței apucată de draci și lecuită de Negoită !

Matei atacă în acest roman ceea ce numește : „Boema, odioasa, imunda Boemă“ (p. 171), care „ucide și adesea nu numai la figurat“. Însă e de remarcat că o ipostaziază oarecum ca pe o zeităte malefică, gratificînd-o cu o majusculă. În oroarea sa față de boemă trebuie să fi tras greu în cumpănă propria-i experiență jalnică de tinerețe, sărăcia cu tristețile ei expediente, prelungită pînă în pragul căsătoriei (contractată la vîrsta de 38 de ani, cu o femeie de 63 !). Marica Sion a fost, în definitiv, colacul lui de salvare.

Motto-ul de la capitolul *Asfințitul crailor*, luat din aceeași carte a lui Monselet, n-a fost bine tradus în notă. Acele „grandes“ și „petites bretèches“ nu sînt „ziduri de apărare mici și mari“ (p. 179), ci balconașele acoperite sau turnulețele din casele particulare, imitînd pe acelea ale castelelor, și constituind adevărate posturi de observație.

UN NUMITOR COMUN ÎN EPICA LUI MATEI : COANA MASINCA DRÎNGEANU

În prima seară de vizită a „crailor“ noștri la Arnoteni, cînd povestitorul, îngreșat de promiscuitatea mediului, dă să o șteargă „englezește“ (adică fără să-și ia rămas bun, ca nu cumva să i se observe plecarea !), se întîlnește „față în față cu sufletul maichii“, cocoana Masinca Drîngeanu p. 186). Se știe ce unmează. Femeia îi împuță gnațios încercarea de fugă, îi întinde mînușița „înmănușată cu palma în sus“, ca să i-o poată „săruta în ochiul rămas gol deasupra încheieturii“ și-l dojenește dulce : „Nu mă mai iubești...“ Evident, povestitorul se scuză de atare „nelegiuire“ și rămîne mai departe, ca să vadă cum

gazdele se reped „pe noua-sosită, întrecându-se care mai de care s-o îmbră-
țișeze și s-o pupe“. Masinca nu joacă, se mulțumește să ceară o cafea și un
„cointreau“ și să stea de vorbă cu povestitorul. Rolul ei, în acea seară,
este acela de a-l îniția pe viitorul romancier în tainele Arnotenilor, acelor mari
'boieni decăzuți, a căror casă se prefăcuse în tripou. Masinca încerca să dea
îndrumări uneia din fetele lui Maiorică (Arnoteanu), Mimei, dar fără rezultat.
„În felul cel mai cuviincios“, adică prin perifraze, Masinca îi destăinuiește po-
vestitorului secretele fiziologice ale Mimei, precum și alte metehne ale fami-
liei. La plecarea ei, Mima face un gest obscen, ca și cum ar fi crezut că între
acesta și Masinca ar fi fost legături intime. Nimic însă nu ne lasă să credem
ceva rău despre această Masincă Drîngeanu, care de altfel nu mai apare pînă
la sfîrșitul romanului.

Aceeași Masinca este însă marea pasiune a „Conului“ Rache, inspectorul
general de poliție și enoul principal din romanul neterminat *Sub pecetea tai-
nei*. O iubise nebunește în tinerețe și tot mai ținea la ea, după cincizeci de ani.
Dintre toți cunoscuții și toate cunoscutele lui de o viață întregă „Singură
Masinca Drîngeanu, rămăsese tînără, frumoasă, chiabură; deși cam de aceeași
vîrstă cu dînsul, ar fi putut trece drept fiica lui (p. 232)“. Romancierul o nu-
mește „divina țată“ (p. 233), fără însă nici un subînțeles argotic infam. De
cîte ori vorbea de ea, Rache „nu mai înceta cu laudele și cu admirarea“, iar
povestitorul îi ținea isonul, la același diapazon, desigur, de sinceră „admirare“
(scriitor arhaizant și punist, Matei crede că „românizează“ neologismul). Rache
mărturisește că ea n-a primit să-i fie soție, după ce divorțase de întîiul ei
soț, și că își motivase refuzul în acest fel caritabil: Rache dragă, (...) țin
prea mult la tine ca să ți-o dau (mîna, n.m.), ar fi păcat, zău, mi-e milă să te
las și pe ține pe drumuri și cu inima zdrobită. Poate să-ți dau altceva, altă-
dată...“ Dar, adăuga Rache, presupunem, cu mare obidă: „Și n-a fost nicio-
dată“. (p. 241—2). Nesensibil la o asemenea curată și nedezmîntită legătură,
ca aceea, romancierul o numește „srinteața cu Masinca“ (pag. 265). Dar Rache
era atît de fericit să poată vorbi cu cineva despre ea, încît îi suferea tînă-
rului său prieten „tachinera“ cu „suffletul maichii“, că „se potrivea, nu se po-
trivea“. Atent cu Masinca Drîngeanu ca un colegian, Rache scapă și trenul
(p. 269), — la propriu vorbind, — cînd se lungește la vorbă cu ea. Cam la
atîta se reduce, în noul volum, prezența Masincăi, misterios personaj, care
străbate fugitiv, fără să ia parte la acțiune, ambele romane ale lui Matei. Dacă
deschidem însă și ediția de *Opere* din 1936, la *Soborul țafetelor* (pag. 257), vedem
că Perpessicius n-a dispus decît de „trei redacțiuni“ ale uneia și aceleiași pagini
de început, variante pe care le-a reprodus cu fidelitate. Pentru că „romanul“
lipsește din noua ediție, fie-mi îngăduit să reproduc începutul de la prima și
cea mai întinsă dintre cele trei redacțiuni:

„Doamnei Masinca Drîngeanu,
celei mai bune prietene dacă n-ar fi singura“.

Mulțumit de această închinare ce-o așternusem pe-un exemplar din
„Craii de Curtea-veche“, am adăugat la modestul meu ploccon literar, o cutie
de bomboane și un buchet de trandafiri și m-am înființat, pe seară, în strada
Sfinții-Voevozi“.

Așadar, vrînd să-i facă o vizită Masincăi, curînd după apariția romanului
său, Matei i-a dus cartea cu o dedicație din care reiese că ea era singura lui
bună prietenă. Adjectivul, adaos de la noi, vrea să înlăture echivocul care pla-
nează asupra „prieteniei“ dintre persoane de sexuri deosebite.

Masınca plecase din țară în toamnă și „își prelungise șederea pe Riviera pînă anul acesta, 1929, la sfîrșitul lui mai“ (pag. 258). Era așadar într-adevăr „chiabură“, dacă își putea permite luxul unei vilegiaturi de șase luni, într-o localitate climaterică de mare lux, pe cont propriu (nicăieri nu se insinuiază că ar fi o femeie întreținută). La poanta casei Masincăi, romancierul vede tras „un elegant landaulet“ și pe gazdă, sărutîndu-se la despărțire de mai multe ori și ținîndu-se de mîna cu „o cucoană foarte mare“, cu „înalta mosafiră“. Femeile, din lumi deosebite, spune povestitorul, erau strîns legate de vreo cincizeci de ani, spre uimirea generală. Așa dar Masınca era de obîrșie modestă, o mică burgheză, intrată printr-o serie de două sau mai multe căsătorii în bunghezia mijlocie, dacă nu și în cea mare: dar ea contractase și o strînsă prietenie cu o „boieroaică“ sau o „prințesă“. Pupătușile din stradă să nu ne pară suspecte asupra naturii acestei prietenii între două femei. Femeile „dam-nate“ au grijă să păstreze fațada, arătîndu-se în lume mironosițe. Orișicum, intrat la ea, după această scenă, povestitorul, el însuși vechi prieten, de un sfert de veac, al Masincăi, încearcă s-o descoase asupra „temeiului ascuns“ al acelei legături feminine de două ori mai vechi.

Aici se isprăvește pagina cu pricina, fără să ne dea și răspunsul așteptat.

Ce ar fi fost *Soborul țafelor*? Cu tot izul mahallagesc al cuvîntului, se poate ca „țafetele“ lui Matei să nu fi fost altceva decît o adunare de „cocoane“ din lumea burgheză de la acea dată (1929). O replică feminină, poate, la *Craii de Curtea-veche*, unde, în jurul povestitorului, gravitează Pașadia, Pantazi și Pingu, cei 3 P. dintre care numai ultimul de porcînă încarnare. Am fi văzut, firește, desfășurîndu-se de rîndul acesta, în centrul „soborului“ pe „divina țafă“, flancată de acea „cocoană foarte mare“ și poate și de altele, din rîndul cărora nu putea lipsi pendant-ul feminin al lui Pingu, cine știe ce dejecție a periferiei bucureștene, tolerată sau chiar cultivată dintr-un snobism al „încanalierii“, de Masınca și celelalte.

Sîntem reduși la ipoteze. Parcă ne e ciudă că romancierul a părăsit proiectul cu *Soborul țafelor*, îndată după apariția *Crailor*, ca să înceapă în *Sub pecetea tainei* încotățenirea unei specii de roman detectiv românesc. N-ar fi fost parcă mai bine să ne fi dat cu *Soborul țafelor* o cantă în stilul somptuos și de forță evocatoare a *Crailor*?

Vorba lui Tănase, a nemunitorului Tănase:

— Mă rog, mă rog, o întrebare...!

PIRGU ȘI MONTAIGNE

Cititorii *Crailor* au prilejul să-l vadă pe Gore Pingu, moștenitor vesel, cheltuind în fel și chip banii rămași de la tatăl lui, Sumbasacu; cumpără mobile, icoane și... cărți!

„Dar aceasta nu era nimic pe lîngă altceva care, dacă aș fi ținut la dînsul, ar fi trebuit să mă îngrijoreze, ceva de necrezut și totuși: Pingu cumpăra cărți. Întîlnindu-l odată cu patru volume frumusele legate la subțioară, e lesne de închipuit capul meu cînd am citit pe scoarțe numele Montaigne.

— Ce ți-a venit, am exclamat, să iei pe Montaigne.

— Ei, îmi zise, cu un zîmbet înduioşat, oricum, Montaigne e drăguţ, are părţile lui“ (pag. 207).

Replica presupune o avantajoasă confuzie din partea lui Pingu. El nu-şi putea închipui că tînărul său amic nu-l socoteşte pregătit să-l citească pe Montaigne. Pingu a înţeles dimpotrivă, că Montaigne n-ar fi un autor vrednic de citit. Şi atunci, ca să-i ia apărarea, îl recomandă cu epitetul nătîng: „drăguţ“, ca pe un autor „lejer“. Este desigur, o notă de haz, bine studiată. Tot atît de reuşită pare multora dintre „mateini“ şi cealaltă apreciere a lui Pingu despre marele umanist francez: „are părţile lui“.

Nu vrem să-i dezamăgim pe acei admiratori integrali, în ochii cărora orice vorbă a lui Matei are prestigiul unui oracol. Întîmplător, însă, în vocabularul lui Montaigne, printre alte expresii populare, aceea: „avoir ses parties“ (a avea „părţile lui“), înseamnă a avea calităţi, însuşiri bune, merite. Pingu a nimerit-o, gratificîndu-l pe Montaigne, — autor desigur nu de nasul lui, — cu o apreciere întîmplător pe cît de justă, tot atît de montaniană: are meritele lui.

ŞERBAN CIOCULESCU

— din țară —

„CONTEMPORANUL“, nr. 48/1965

ontemporanul“ aduce în acest număr, sub semnăturile lui George Ivașcu, Acad. Em. Condurachi, Acad. Geo Bogza, Fr. Munteanu-Râmnic și George Munteanu, un omagiu vibrant memoriei lui Nicolae Iorga. „Personalitate proteică“ scrie George Ivașcu „...figura lui Nicolae Iorga. „Personalitate proteică“ — din profilul epocii, căpătînd proporții instituționale“. El a avut „poziții și atitudini contradictorii, inerente structurii unui om politic burghez, orientat de o concepție idealistă căreia i-a dat adesea un prestigiu de care au știut să profite clasele exploatoare, dar nu mai puțin însuflețit de un sincer patriotism, fundamentat pe o atît de profundă cunoaștere a istoriei poporului său...“

Despre contribuția fundamentală a lui Nicolae Iorga la clarificarea procesului de formare a poporului român, scrie Acad. Em. Condurachi : „În nenumărate studii de amănunt, ca și în marile sale lucrări de sinteză, Nicolae Iorga subliniază întemeiat pe argumente de ordin foarte variat, atît tradițiile daco-romane cît și specificul neolatin al limbii și poporului român, formate de-a lungul unui proces de evoluție în care substratul autohton și stratul roman s-au topit într-o singură realitate etnică și culturală, care a asigurat și asigură românilor un loc special în rîndul popoarelor și limbilor neolatine.“

Acad. Geo Bogza dezleagă „omagiuul criptic“ pe care-l adusese în 1941 lui

Nicolae Iorga în „Cartea Oltului“. Atunci, în 1941, în „plin întuneric și scrișnet al războiului“, atunci cînd „sîngele lui (N. Iorga n.n.) era încă proaspăt și, în marea noapte a lumii îl mai auzeam șiroind“ :

„Bătrîni și neclintîți, asemeni unor cetățîi care n-au cunoscut ruina, stau fagii, stejarii și carpenii pe malul de piatră al Oltului“ sună începutul marelui comparații omagiale. „Nu alcătuiesc o pădure, o masă amonă de arbori, fiecare dintre ei are o vie și puternică individualitate. Timpul le-a răsucit crăcile în toate chipurile și apoi le-a îngroșat atît, încît par ele însele arbori deosebiți, plini de ciudățeniile și violențele personalității. Unii dintre ei cresc pieziș, simțînd poate că în felul acesta vor fi mai puternici. Stufosă, bogată și largă, coroana lor pare proiecția unui creier uman, cu miile-i de circumvoluțiuni, înăuntrul căroră s-ar vedea cum se împletesc gînduri, obsesii și amintiri, și cum stăruie marea idee care-i poartă prin veacuri.“

„Așa cum cresc din piatra munților, puternici, noduroși și foarte bătrîni, ei reamintesc unele figuri de legendă ale poporului, oșteni sau cărturari, sexagenari bărboși cu trunchiuri vînjoase, ridicîndu-se deasupra tuturor în furtuna vremii și ținîndu-i piept cu întreaga lor ființă, neclintită.“

George Munteanu trasează în linii sobre, sintetice, figura istoricului literar. Criticul începe prin a pune cu justete în evidență legăturile semni-

ficative care unesc pe cele trei personalități generale: Bălcescu, Hașdeu, Ionga. „Erudiția acestora, ca și a sa, nu se ivise dintr-o vană conștiință profesionalizată, ci din multiplele necesități obiective ale luptei de emancipare a poporului nostru, în epoca lui modernă, din ideea de a impune lumii cu argumentele științei justetea acestei lupte. De aceea, temelia de principii a activității lor istoriografice a putut să sufere prefaceri și deplasări de accente, pe distanța de la Bălcescu la Ionga, însă finalitatea ei patriotică și umanitară, ca și multitudinea mijloacelor de persuasiune folosite, au rămas intacte. „Cît privește studiarea fenomenelor de istorie literară propriu-zisă în contextul fenomenelor economice, social-politice, culturale de tot felul, îi prilejuiește crearea unor imense fresce, în care aproape tot ce era pînă la el material inform de arhivă (romănesc și străin) ignorat pur și simplu, trecut cu vederea sau pus în relații prea mărginite, își găsește locul și înțelesul adeseori definitiv în uriașa reconstituire, stînd mănturie „pentru *ceea ce a fost odinioară în lumea faptelor*“. Criticul nu omite să consemneze „momentele cînd atitudinea profund patriotică este insuficient diferențiată de cea naționalistă, sau cînd fidelitatea față de tradițiile fecunde nu le disociază pe acestea de conservatorism, precum și relativa opacitate a cântarului față de unele valori artistice contemporane.“

Dar, încheie George Munteanu „considerată în ansamblu și în semnificația evoluției sale, activitatea de istoriograf literar a lui Nicolae Ionga își va menține multă vreme utilitatea și interesul.“

P. G.

In acest număr al revistei, Valeriu Rîpeanu, Dumitru Micu, Al. Piru, Ion Negoitescu, Dan Zamfirescu, Jordan Datcu evocă, fiecare dintre ei cîte unul din aspectele uluitoarei activități a lui Nicolae Ionga și recom-pun astfel imaginea personalității sale geniale.

Valeriu Rîpeanu evidențiază unul din centrii motori ai prodigioasei desfășurări de energie: patriotismul. „Dragostea lui de țară, înainte de a fi devenit un program a constituit... însăși nașterea unei existențe. Dragostea de țară nu a fost pentru Ionga un concept vag, cum nu a fost nici pentru Eminescu, și nici o noțiune agitată de circumstanță. Ea a constituit prima revelație a adolescenței și cea dintîi convingere a tinereții.“

Dumitru Micu arată dublul rol, contradictoriu, pe care l-a jucat Nicolae Ionga în cultura românească: „...Ionga a influențat pozitiv evoluția literaturii române din secolul al douăzecilea în măsura în care nu s-a ocupat de ea direct“, afirmă paradoxal dar foarte exact Dumitru Micu. Și se explică: „Articolele sale de orientare literară iau prea puțin seama de specificul artei, de calitatea operelor și autori mediocri sînt puși alături de mari scriitori. În al doilea rînd N. Ionga a fost un adorator al formulelor literare consacrate. Însă pe de altă parte, acest cărturar patriot de primă clasă a sporit cît nimeni altul în timpul său cunoașterea țării și poporului român în toate aspectele vieții lui materiale și spirituale, a dat un impuls fără precedent interesului pentru trecutul național, pentru tot ce formează originalitatea noastră, însușirile noastre sufletești deosebitoare.“

„Între multele lui întîietăți, Nicolae Ionga deține și pe aceea de a fi primul nostru istoric literar complet, autorul celei dintîi istorii a literaturii române de la origini și pînă în vre-

mea sa" — scrie Alexandru Piru și arată, în continuare, valoarea stabilă a cercetărilor marelui cântăruț în domeniul literaturii române vechi. „Toți cei ce au venit după Iorga au trebuit să plece de la el," scrie A. Piru — „mai ales istoricii perioadei vechi, unde, peste ilustrul înaintaș, se părea că nu mai e nimic de spus. Pentru a spune ceva nou era nevoie de un alt unghi de vedere asupra fenomenului literar și acest nou punct de vedere... l-a adus abia în 1941 C. Călinescu."

Semnatarul paginilor despre Iorga ca „Istoric literar" observă mai departe cu justete că „pretutindeni unde este vorba de fenomenul cultural, Iorga e în largul său și talentul de a învia oamenii rămâne incomparabil. De îndată ce fenomenul literar se desprinde din cultură și se individualizează, percepția istoricului începe să scadă, ochiul devine nesigur și criteriile amestecându-se, cînd paginile nu sînt searbede, judecățile eronate încep să abunde."

Despre stilul istoricului scrie cu entuziasm Ion Negoitescu: „Plin de patos, dar susținut de ecourile morale penetrante, ca de un concret caloric al spiritului, acest stil romantic poartă reminiscențe din retoricismul eminescian al sorisorii a III-a..."

„Uneori, în spontaneitatea sa, acest stil, cu perioade meandrice, formate prin aglomerări circumstanțiale și relative, apare stufos și încîlcit și totuși pulsînd de o viață bogată, seismograf al temperamentului spectaculos al autorului, al psihologiei lui complicate cu timidități ciudate și adînci, cu izbucniri vehemente, cu fulgerări și duioșii, cu dragoste și ură, aruncînd osînda cuvintelor asupra faptelor istorice și a făptuitorilor lor, cu pătimașă iubire de țară, cu iritabilă demnitate... cu naivă stupoare în fața tragicului uman, cu ochiul spiritului lacom deschis spre faptele de cultură..."

„Toată acea pătură de profesori, învățați, clerici, mărunți funcționari,

studenți, elevi de liceu... au creat cu repeziciune „fenomenul Iorga" — scrie Dan Zamfirescu. „El le vorbea în numele strămoșilor, al trecutului ori al viitorului nației, al celor ce duceau în spate povara unor clase suprapuse. Acestea din urmă erau supuse unei critici deschise și violente pentru ignoranța și disprețul arătat față de tot ce era cultură română și intelectual român. Măcar în teorie, Iorga le smulgea din mîna destinele culturii formâne, pe care le încredința acestor intelectuali ce se credeau slujitorii unui stat pe deasupra claselor și unor idealuri ce ar fi avut o existență în sine și o putere demiurgică."

Și, în fine, Iordan Datcu face cîteva observații pe marginea „Paginilor alese" apărute recent în două volume, antologate și prezentate de M. Berza.

P. G.

— de peste hotare —

„VOPROSI LITERATURII", nr. 10/1965.

Ilya Ehrenburg a acordat un interviu unui redactor al revistei. Un interviu amplu despre munca literară, cu referiri în primul rînd la opera proprie, la memoriile sale („Oameni, ani, viață") din care nu lipsesc unele considerațiuni tangențiale despre literatura universală contemporană.

Opinia sa despre raportul între „cercetarea documentară" a realității și geneza imaginii artistice poate nedumeri, tocmai pentru că vine de la un scriitor care a excelat în reportaj și în publicistică. E o părere pe care, de altfel, a mai exprimat-o cu un alt prilej, subliniind și de data aceasta că înregistrarea evenimentelor, caracterelor și conflictelor nu creiază premisele imaginii artistice. Spiritul de observație al unui scriitor nu trebuie înțeles în sens reportericesc, ci ca un atribut al biografiei sale personale. „Faptele, ca atare, nu oferă nimic creației", ele devin premise ale genezei imaginii artistice numai atunci cînd găsesc un ecou în biografia scriitorului. Ceea ce nu înseamnă coincidență cu experiențele personale anterioare, ci capacita-

tea de a retrăi evenimente și conflicte, în cursul înregistrării lor, care permit o contopire cu ele în virtutea unor sedimentări acumulate din aceste experiențe personale. Ideia este ilustrată prin aprecieri retrospective asupra romanelor sale „Și a fost ziua a doua”, „Pe nerăsuflete”, „Furtuna”. Primele două se deosebesc prin clementele lor faptice exterioare — locul acțiunii, peisajul, episoadele etc. — însă substanța interioară este aceeași și, pentru că în „Pe nerăsuflete” au intrat „resturile” neconsumate din „A fost ziua a doua”, el apare ca o repetare a acestuia din urmă și ca atare autorul l-a eliminat din ediția de „Opere” pe care o pregătește, regretând acum că l-a scris.

Realizarea personajelor din „Furtuna” este inegală, pentru că inegală a fost și retrăirea lor. Nemții sînt „cei mai aproximativi” pentru că nu i-a putut cunoaște în mediul lor propriu, ci din documente sau ca prizonieri. Mult mai autentici sînt francezii, însă el n-a cunoscut Franța sub ocupație. Vechile impresii acumulate în decursul anilor trăiți în Franța i-au impus necesitatea revelării lor, după război. Altfel, n-ar fi scris romanul. Cele mai autentice personaje rămîn sovieticii, alături de care a trăit efectiv încercările războiului. Și totuși ele nu au nimic comun cu eroii articolelor sale din aceea vreme.

Caracterizîndu-și memoriile, Ehrenburg le consideră strict documentare. E vorba în ele despre oameni și despre relațiilor lor la evenimente; el n-a avut intenția de a reconstitui istoria unei epoci. „Am scris despre mine și despre oamenii care au avut un rol în viața mea. Aceasta a determinat principiile selectării și structura cărții... N-am scris despre oameni pe care i-am cunoscut de aproape, dar care sînt necunoscuți cititorului și pe care aș fi trebuit să-i creez pentru el. Am scris numai despre oameni cunoscuți, a căror personalitate e completată prin creația lor. E o carte de memorii; n-am dat portrete ale contemporanilor mei în viață, decît cu rare excepții — Picasso, Pablo Neruda...”

Îți spuneam că personajele, cărora le-a dat viață scriitorul, nu pot fi schimbate. Ce puteam să fac cu mine, ca personaj de roman, — în a cărui viață nu se poate schimba nimic, chiar dacă aș fi vrut să repudiez ceva din trecutul meu? Unii prieteni care au citit memoriile în manuscris m-au pus în gardă, pămîndu-li-se de prisos că îmi recunosc ușurința, că vorbesc prea

des despre rătăcirile și greșelile mele... Dacă e să vorbim de corectarea reprezentărilor mele despre cele trăite, atunci aș formula astfel principiul după care am scris cartea: reconstituind percepțiile de atunci, le-am corectat în lumina ideilor mele de azi”.

Abordînd apoi unele curente contemporane din literatura occidentală, în speță Șecala „noului roman”, Ehrenburg consideră că ea reprezintă acum o etapă depășită. În cursul unei vizite la Paris el a avut o lungă discuție cu un grup de scriitori aparținînd acestei școli. I se par mult mai puțin interesanți decît Proust, Joyce sau Kafka, și decît ceea ce au dat prozatorii ruși din perioada 1910—1920, ca Bielli, Remizov și alții, a căror influență poate fi descifrată și la unii scriitori sovietici contemporani. Nu e de acord cu cei ce consideră apariția „noului roman” ca o ripostă la invazia filmului, radioului și televiziunii în universul spiritual al omului contemporan sau ca o încercare de a apăra suveranitatea romanului și a-i deschide poarta spre o nouă dezvoltare.

Dizarmonia caracterizează, după opinia lui Ehrenburg, evoluția umanității în zilele noastre. Arta și literatura au rămas în urma științei. „În frunte se află azi știința, „fizica” și nu „literica”, iar „omenirea nu poate pași înainte, călînd doar cu un singur picior”. Mecanizarea și automatizarea producției, specializarea științelor, dezvoltarea lor fără precedent, au generat îngrijorări dar și speranțe mari, oamenii își pun cu acuitate problema sensului vieții. Ori literatura și arta contemporană n-au ajuns încă să reflecte schimbările grandioase ce s-au produs în universul spiritual al omului și să dea răspuns la întrebările pe care și le pune. Este necesar un efort de recuperare pentru că, în virtutea accelerării procesului istoric, cititorii cresc și se transformă repede, depășindu-i adesea pe scriitori.

I. PCH.

„EUCOUNTER”

Pînă acum două-trei decenii, romancierii și nuvelistii din țări ca Argentina, Brazilia, Ecuador sau Mexic își aveau privirile îndreptate în deosebi spre peisaj, spre geografie, spre natura care domina pe om. Protagonistii operelor în proză

erau de obicei țărani desmoșteniți sau mineri exploatați; figuri adeseori convenționale, despersonalizate, oarecum anonime, victime ale celor avuți, ale claselor conducătoare. Între timp, centrul de gravitate al romanelor s-a deplasat din pampas, din munții Anzi sau pădurile Amazonului, din așezările coloniale și din sate către marile orașe, din mediul naturii spre acela creat de om. Noii scriitori, fără a imita procedeele confracților lor din S.U.A. sau Europa, legați încă în anumită măsură de tradiție, exercită acum investigații asupra vieții sociale; lucrările lor oglindesc situația rezultată din revoluțiile politice, condițiile de existență datorită subdezvoltării, inflației și șomajului. Diferitele aspecte și probleme ale prozei narative actuale sînt analizate într-un lung studiu publicat de reputatul critic literar și profesor din Uruguay, Emir Rodriguez Monegal, în unul din ultimele numere ale revistei lunare britanice ENCOUNTER, dedicat în întregime Americii latine. Fascicolul se ocupă, printre altele, de confuzia și marasmul politic din Argentina, de impasul brazilian, de experiențele din Chile ca și de situația din Mexic. Mai se tratează chestiunea atitudinii culturale rămasă dela cuceritorii spanioli și portughezi și moștenirea indigenă; sînt examinate probleme de literatură, de artă plastică, etc.

În studiul său, Monegal aprofundează contrastul dintre preocupările prozatorilor din vechea generație și concepția autorilor mai tineri. Viziunea acestora din urmă, depășind reflectarea actualității, deschide perspective către cele ce vor urma. Temele rurale împuținându-se, eroii romanelor, „rezultați din anarhie și revoluții”, imigranți înfometăți deveniți orașeni cu psihologie complexă, iau locul obișnuiților „gauchos” și „campesinos” din literatura latino-americană de la începutul veacului.

În romanul său „Pămîntul nimănui”, Juan Carlos Onetti, originar din Uruguay dar trăind la Buenos Ayres, descriese viața din capitala Argentinei cu zăpăceala și scăderea morală ce dominau acolo în preajma ridicării la putere a lui Peron. Acest roman anticipa în anumită măsură felul de a vedea al unor scriitori de acum ca: tînărul și promițătorul Mario Vargas Llosa din Peru, mexicanul Carlos Fuentes și argentinianul Julio Cortá-

zar, considerat ca cei mai dotat romancier al generației sale.

În revista Encounter, sînt examinate cîteva lucrări ale autorilor de mai sus, ajuși la notorietate mondială. Urmărind adevărul neredus la o simplă formulă, ei atacă cu pasiune, uneori în mod polemic, nedreptăți din țările lor; exprimă indignare față de societatea divizată în care se falsifică noțiunea de onoare, față de mizeria cartierelor sărace, opusă risipei și destrăbălării parvențiilor.

În afară de acești trei scriitori există și alții — aparținînd comunității lingvistice spaniole, unității culturale care domnește, cu toată tensiunea existentă între unele țări din America de Sud — nu mult inferiori primilor, nici ca interes, nici ca originalitate a operelor lor. Unii dintre ei reiau tema relațiilor dintre om și natură, folosită de romancierii documentariști din trecut, iar de data aceasta, bazîndu-se pe interiorizare, exprimîndu-se prin noi tehnici ale romanelor de avangardă.

Prozatorii contemporani latino-americieni sînt „descoperiți, traduși și discutați”, acordîndu-li-se toată atenția în cercurile europene și din S.U.A., pînă nu de mult sceptice în privința valorii producției lor literare. Aceasta împărtășește o viziune a unei lumi „marcată de crize și de conflicte amare”, dar o lume de speranțe, de viitor.

În acelaș număr al revistei, poetul scoțian Alastair Reid, trăit în Franța, Spania și America de Nord, povestește despre o vizită făcută lui Pablo Neruda, ale cărui opere el le-a tradus în englezește. Reid descrie caracterul, felul de a fi și de a se comporta al marelui poet din Chile, citînd fragmente din conferințe ținute de acesta, articolul fiind completat cu traduceri din cîteva poeme ale sale.

J. M.

„ARTS”, nr. 6/1965

Sub semnătura lui Claude Bon-Snefoy, Arts respinge „greoiul pamflet al lui Romain Gary” deoarece principala lui vină este „de a fi un contra-atac sosit după multe altele și chiar după sfîrșitul luptei, în momentul cînd cei mai buni autori ai noului roman scăpaseră definițiilor înguste în care au fost închiși de adversarii lor.

Disputa Gary-Grillet i-a inspirat lui C. Bonnefoy interesantul articol intitulat: *On se bat encore dans la littérature, ocazie pentru autor de a sublinia că, la urma urmelor, istoria literaturii este făcută... din certuri: „Atacurile lui Romain Gary împotriva Noului roman (...) ne amintesc că istoria literaturii este făcută din certuri. Atacuri perfide, lovituri nepermise, hărțuiri, războaie deschise și câteodată împăcări, pe seama unui al treilea, n-au încetat de când sînt oamenii și de cînd scriu“.*

„Este foarte cunoscut, continuă Bonnefoy, că a ataca este cel mai bun mijloc de apărare, că a se împotrivi unui scriitor celebru și-a se înfățișa pe el însuși drept criticul strălucit al unui maestru este pentru un tînăr scriitor mijlocul cel mai rapid de a se face cunoscut“. Dar procedeul poate fi totuși primejdios și autorul citează pe Baudelaire: „o critică ratată este un incident deplorabil, o săgeată care, în cel mai bun caz, te rănește plecînd, un glonț al cărui ricoșeu te poate ucide“.

Plecînd de la aceste considerente Bonnefoy schițează istoricul principalelor dispute literare ce au reținut atenția opiniei publice franceze în ultimele două decenii și jumătate. Prima, în ordine cronologică, este polemica dintre Sartre și Mauriac. Motivul, viziunile antitetice despre lume ale celor doi scriitori: Mauriac, promotorul unei viziuni religioase, Sartre, al uneia ateiste. Începutul l-a făcut Sartre în 1939, pe atunci încă puțin cunoscut, într-un articol despre *La Fin de la nuit*. Plecînd de la afirmațiile mai vechi ale lui Mauriac cum că „romancierul este dintre toți oamenii cel care seamănă cel mai mult lui Dumnezeu“, Sartre comentează aspru: „...toate bizareriile tehnicii sale se explică prin faptul că romancierul își însușește punctul de vedere al lui Dumnezeu asupra personajelor sale; Dumnezeu vede înăuntru și în afară, în adîncurile sufletelor și ale corpurilor tot universul deodată. În același mod, d. Mauriac are cunoștința de tot ce se întîmplă în mica sa lume... Ei bine, nu! E timpul de a o spune: romancierul nu este deloc Dumnezeu“. Și conchide: „Dumnezeu nu este un artist, d. Mauriac nici atît“. Frazele anti-Mauriac relevă în Sartre un apărător indirect al stilului impersonal, specific prozatorilor americani, ce va fi ilustrat magistral în Franța, trei ani

mai tîrziu, de Camus cu *L'Etranger*.

Mauriac va răspunde în 1949 criticînd „politica d. Sartre“ în *Le Figaro* și un an mai tîrziu, în aceeași publicație va respinge violent, sub titlul *L'Excrémentialisme* primele treizeci de pagini din *Saint-Gênet* de Sartre apărute în *Les Temps modernes*.

O altă dispută, amintește Bonnefoy a izbucnit între Sartre și Camus în 1952, provocată de tipărirea în revista lui Sartre a unei critici negative referitoare la *l'Homme révolté*. Considerîndu-l pe directorul revistei vinovat de publicarea acestui articol, Camus ripostează, Sartre de asemeni și prietenia dintre cei doi se rupe, dar aceasta nu l-a împiedicat pe Sartre să omagieze memoria marelui romancier, după tragicul accident.

Deși atît de diferiți structural, *Montherlant* și *Saint-Exupéry* au fost criticați pentru motive aproape asemănătoare; împotriva primului a deschis polemica Robert Kanter în *l'Express*, 1956, iar împotriva celui de-al doilea a mers cel mai departe în violență Jean Cau, la început în *l'Express*, 1961, și apoi anul trecut în *Icar* unde scria: „O proză de o plictiseală mortală, un stil lîns și perfect de autodidact: stilul modern, tipic al anilor dinaintea războiului (...) o gândire de o leșinată lîncezeală și de o profunzime atît cit apa vă ajunge pînă la glezne“.

I. B.

„LA TABLE RONDE“, nr. 214/1965

Annie Briere recenzează în numărul 214 romanele americane și engleze care au apărut recent în traducere franceză.

„Binefăcătorul“ este primul roman al Susanei Sontag. Profesor de filozofie în Statele Unite, Susan Sontag s-a ocupat și de critică literară și dramatică. Cartea a fost foarte bine primită și autoarea comparată cu binecunoscuta Mary Mac Carthy. Annie Briere consideră încă să apropierea este nejustificată, apreciînd direcțiile în care se exercită talentul celor două prozatoare ca divergente.

„Umorul satiric, mușcător, biciuitor al Mary-ei Mac Carthy se aplică realității, pe cînd tonul Susanei Sontag buf, ireal, tînde spre fantastic“. Eroul

ne relatează amintirile, amintiri incerte, în care visele care l-au bîntuit ocupă primul loc. „Dacă-și regîndește visele”, scrie recenzenta, „o face nu pentru a se elibera de ele ci pentru a se cunoaște, a-și înlocui eul cu elementele mai prețioase pe cari i le aduce visul.” „Cu toate acestea, nimic supraréalist în această proză limpede și simplă. Înlăntuirea evenimentelor este tot atît de abracadabradantă ca și faptele în sine”. Cu toate că nu se precizează numele nici unei țări, ele par a se desfășura în Franța, protagoniștii ar fi francezi, unde Hippolyte, foarte dezinvolt își vinde plictisit metresa unui arab și, mai tîrziu, încearcă să o ucidă dîndu-i foc. „Fără a crede în aceste personaje bufe și în realitatea aventurilor lor, cititorul e prins în joc și repede convins de talentul autoarei.”

Alt debut de succes este cel al lui Fred Chappel, (cu titlul în traducere liberă franceză — „Undița de aur”) *It's time lord*. Autorul face apel „nu numai la vis ci și la minciună”. Povestitorul, James, își evocă amintirile, mîntîndu-se pe sine însuși și pe ceilalți. Oscilînd perpetuu între prezent și trecut într-un orașel din sudul Statelor Unite, eroul adoptă cînd personalitatea unui pastor, el nefiînd însă de fapt pastor, cînd pe aceea a copilului răutăcios, care a fost realmente, care într-adevăr a dat foc casei părintești și a cărui viață de om matur „ca soț și tată” nu are nimic exemplar. De ce „Undița de aur” ?

În volumul editat de Gallimard se poate citi : „Eul este o undiță de aur prea pretențioasă pentru a fi aruncată în vremurile de altă dată”. De aceea, desigur, povestitorul își inventează un eu și vremi care n-au existat niciodată... „Cartea a fost foarte lăudată de diferiți critici” — scrie Annie Brierre, „dar îmi pare rău că eu nu i-am putut aprecia savoarea, cu toată excelența traducere a lui M. E. Coindreau”.

„În cele patru vînturi ale Londrei” este romanul tînărului, în vîrstă de treizeci și trei de ani, britanic, Nicolas Mosley. Nicolas Mosley a mai publicat, anterior, încă trei romane.

Protagonistul cărții, James, de origine aristocratică, își consacră viața unei instituții caritabile, al cărei scop este acela de a ajuta pe tinerii delicvenți. De-a lungul acestei satire umoristice pătrundem în mediile cele mai diverse ale presei, ministerelor, „bombelor”. Iată cum conchide Annie Brierre considerațiile ei despre acest roman : „fără a fi atît de severă ca acel critic englez care a afirmat că „viața există într-un vacuum spiritual al cărui gol și plictiseală le recoltăm”, nu sînt de acord însă nici cu Henri Thomas care, în frumoasa prefață pe care a dedicat-o cărții, consideră că aceste personaje „fugace, discontinui” îl fac să participe la viața Londrei contemporane. Aceste personaje de fum, atît de la modă, obosesc de fapt atenția cititorului”.

E.P.G.